

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01624

PORTRETN UN ESEYEN

Iulian Schwartz

*Permanent preservation of this book was made possible
by Josephine Kleinbuam
in memory of
Max M. Kleinbaum*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יוליאן שווארץ

פאָרטרעטן און עסייען

הילע: וויקטאָר מאַשעק

1911

יוליאן שווארץ

פֿאַרטרעטן און עסייען

פארלאג קריטעריאָן
בוקארעשט 1979

יוליאן שווארץ

(15 מאי 1910 — 19 אָקטאָבער 1977)

דאָס בוך „פּאָרטרעטן און עסייען“ לאָזט זיך אין וועג אביסעלע א פא-
דיתומטס. סע וועט אים פעלן די ווארעמע השנחה פון שעפער. אויף יוליאן
שווארצס „ליטערארישע דערמאָנונגען האָט געבלאָזן מיט ווארעמקייט סיי פון,
מורח, סיי פון מערב, פון די וואָס האָבן דאָס באגעגנט און ביי וועלכע עס האָט
געוועקט שטילע נאָסטאלגיע און איינצייטיק באגלייט פון ציטער מיט וועלכן
דער מחבר האָט געלאָזט פליען אין דער וועלט כמעט יעדן באגד. אויך דער
זענן צוריק איז געווען א שלמותדיקער, א נאנצער: די אָפרופן האָבן געפונען
א (פאר וואָס נישט זאָגן?) דורשטיקפאָסט-קעסטל, א ווארעמע האנט, פייכטע
אויגן און שטאַמלענדיקע ליפן, אן ענטפער אויף די צאָלדייכע יישר-כוּח-בריוו,
מיטן דאָזיקן בוך זעט עס אויס אביסל אנדערש. סע לאָזט זיך אין וועג או-
נטער השנחות, צו מאַל א טרויעריקע מערצאָל, און כאַטש א טרויעריקע מוז
מען אים אויסדריקן דעם לעבעדיקסטן דאנק. און די אָפרופן וועלן געפונען נאָר
פריינד...

זיצנדיק ביים טיש איבער איינעם פון זיינע פּאָרטרעטן איז ביי יוליאן שווארץ
ארויסגעפאלן פון האנט די פען, אין דער נאכט פון 19-טן אָקטאָבער 1977,
ווען ער האָט געזוכט א פארביק וואָרט פון וועלכן סע זאָל ווייען א רוה-חיים,
א הויך פון עכטיקייט.

יוליאן (שלום) שווארץ איז געבוירן דעם 15-טן מאי 1910 אין פּאָדעלוי,
א שטעטעלע נישט ווייט פון דער קרוינשטאָט יאס. זיין טאטע צבי-הערש און
זיין מאמע אסתר האָבן דערצויגן פיר זין און פיר טעכטער. פון די פיר זין
זענען דריי באקאנט דער וועלכע בכלל און דער יידישער בפרט: שמחה מיט זיין
קליינקונסט און פּוּפּן טעאטער, מיט זיינע לידער און סמולפּטורן; איציק אָדער
י. קארא מיט ליטערארישער און פּובליציסטישער טעטיקייט, מיט היסטאָריאָגן-

ראפישע פאָרשונגען און פאָלקלאָר זאמלונגען. דער דריטער איז יוליאַן (שלום) שוואַרץ.

אויפגעוואקסן אין א טראַדיציאָנעל יידישער סביבה אָבער מיט פארשטע-נדעניש פאר וועלטלעכער קולטור האָט ער זיך שוין אין דער פריער יוגנט בא-קאנט מיט דער רומענישער, פראנצייזישער און דייטשער ליטעראטור. אין די דרייסיקער יאָרן ארבעט ער אלס באאמטער אין א באנק אָבער זיין הויפטטעט-יקייט איז אויף געזעשאפטלעך-קינסטלערישן געביט. ער פירט אָן מיט דראמא-טישע קרייזן אין ראמען פון דער „קולטור-ליגע“ אין יאס, שרייבט איינאקטער, שפילט, ליינט לעקציעס. בעת דער צווייטער וועלט מלחמה איז זיין גורל דער זעלבער וואָס פון אלע יידישע יונגטלעכע: צוואנגס-ארבעט. תיכף נאָך דער מלחמה ווערט ער אן אקטיווער טוער אין „איקה“, שפעטער שווישפילער אין בוקארעשטער יידישן מלכוכה-טעאטער. איינצייטיק שרייבט ער איינאקטער און דראמאטיזירט פארשידענע ווערק פון די יידישע קלאסיקער. פאראלעל פירט ער דורך א ריזיקע פאָרשונגס און זאמלונגס ארבעט אויפן געביט פון יידישן פאָל-קלאָר און עטנאָגראפיע, ווירקט אלס מיטארבעטער פון א רייע צייטונגען אין אויס-לאַנד ווי „מאָרגן-פרייהייט“, „פאָלם-שטימע“, „נייע פרעסע“ א. א. פון „יידישן טעאטער-לעקסיקאָן“ ווי אויך פון „וואָ מיט ארבעטן וועגן מאראמאָרעשאנער און באסאראבער דיאלעקטאלע אויסדריקן.

אויב דאָס זענען אין קורצן אייניקע ראטעס וועגן זיין לעבן און טוען מוז מען זאָגן כאָטש א פאָר ווערטער וועגן יוליאַן שוואַרץ אלס פענאָמען אין. אונדזער רומעניש-יידישער ליטערארישער שאפונג. מיט לייב און לעבן א היגער איז ער א טייל פון מאָלדעוויש-וואָלעכישן פייזסאזש בכלל און פון אין די קאנטן יידישן בפרט. זיין אָריגינעלע קייט באשטייט אפשר אין דעם וואָס נאָך אז-עלכץ געפונען מיר נישט אין רומעניש-יידישן פען-קיבוץ. ער האָט זיך נישט „געשטופט“ פארצייכענען זיין נאָמען אויפן צעטל פון ליטעראטן, וויסנשאפט לעכע-פאָרשער, עסייסטן, וכדומה. פון אייגענער דערפארונג האָט זיך פאר אים אנטהילט דער סוד, וואָס איז נישט פאר אלעמען א סוד, אז חוץ געשרי-בענער קולטור איז פאראן נאָך איינע, א נישט געשריבענע, אן אָנגעזאמלטע אין טאָגענלעכן קאמף מיטן לעבן, אָדער כרי צו קאָנען לעבן! איינע וועמענט קוואל סע געפונט זיך אין אומאויפהערלעכע וואָגענישן פון מענטשן, אין שטענ-דיקן בייטן פון פלאץ און מלאכות! א קולטור שבעל פה אין וועלכער עס שפיג-לען זיך אָפּ דורות לאנגע באמערקונגען, מנהגים, מידות, נוטע און שלעכטע געווינהייטן. כ'מיון אז דאָס צולייגן דעם אויער, דאָס אָנשפיצן דעם געדאנק דווקא אין דער ריכטונג שטאמט ביי יוליאַן שוואַרץ פון די נאָר יונגע יאָרן.

פון יענע צייטן ווען חילות האָבן אָפגעזאָמלט די פערד אין יידישע אכסניה-
הויפן, צעשטעלט די ביקסן, געצויגן פון זיך די העמדער און רייניקנדיק פון
פליי זיך איבערגעוואָרפן מיט זאפטיקע, פאָלסטמימלעכע ווערטלעך, זיך פריי-
לעך נעמאכט איבער אייגענע צרות און ליידן; געצונדן שייטערס ארום וועלכע
זיי האָבן פארבראכט די נעכט מיט טרויעריק פארבענקטע לידער. דעמאָלט,
ווייזט אויס, איז אין אים געבוירן געוואָרן דער באגער צו פאראייביקן דאָס לעבן
בייוועלכן מע גייט געוויינטלעך בשונג אומאויפּמערקזאם פארביי. אפשר ליגט אין
דעם סוד פון זיין אומדערמידלעכער ארבעט ווידעראויפּצולעבן די מערקוויר-
דיקע פיגור פון אויף מארקן און יארידים פאָלקלאָר און חכמה שאפנדיקן משה
טשיליבי. אפשר שטאמט אויך פון דאָרט די ליבע צו די גישט באמערקטע „האָ-
רעפּאשניקעס“ וועלכע האָבן געוואשן מיט שווייס, בלוט און טרערן בינע-ברעטער
אָדער געזונגען פשוטע עמך-לידער. אפשר דערפאר פארנעמען ביי אים כמעט
א גלייך פלאץ תנאים ואמוראים, און פשוטע טרעגער פון „ציגל צו א קונסט
היכל“.

א מערקווירדיקער כאָר פון אקטיאָרן, שרייבער, עטנאָלאָגן, פאָלקלאָריסטן
דיריגענטן און קאָמפּאָזיטאָרן האָט באגלייט זיין נשמה אין יענער בראשית-
דיקער נאכט ווען די פען איז ארויסגעפאלן פון זיינע אומרויאקע מידע פינגער...

ה. נאָלדענשטיין

יידישע שרייבער

צווישן די קאָרפּיען פון יידישער שפּערישקייט ביז צו דער ערשטער וועלט מלחמה, דארף מען דערמאָנען וועלכע זבאָרזשער, בערלער אָדער, יעקב פּסאָניץ, אין אַ נעוויסער מאָס און זין — אברהם נאָלדפאָדען און די „ליכט“-גרופע בראַש מיט אונדזער דיכטער און גרויסער קולטור-פּערזענלעכקייט יעקב גראָפער מיט דעם עסייסיט מאַטעסל פּרידמאן, דעם הומאָריסט און סאַטיריקער מאָטי ראַבינאָוויטש, מיט דעם רעדאַקטאָר, איבערזעצער אפרים וואַלדמאַן און דעם טיכטיקן פּובליציסט, רעדנער, פּאָלקס לידער פאַרשפּרייטער און אינטערפּרעט, שפּעטער באַרימטער שרייבער-יעקב באָמאָ-שאַנסק.

צום סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז רומעניע געוואָרן גרויס. עס זענען צוגעקומען נייע פּראָווינצן, יידן און פאַרשטייט זיך, אויך יידישע שפּערישע, ליטעראַטור-שפּעפּער.

די אָנערקענטע מייסטערס זענען: אליעזר שטיינבאַרג, משה אלטמאַן, י. שטערנבערג, איציק מאַנגער, אין די דרייסיקער יאָרן, באַקומען אָנזען: זלמן ראָזענטאַל, הערש-לייב קאַזשבער, (וויינשטיין) יחיאל שרייבמאַן, יחזקאל רינג, שמחה שוואַרץ, וואָלאַ טאַמבור, בערל שנאַבל, יוסף בורג, קובי וואָהל, יאַנקל יאַקיר, אי. קאַראַ און אַנדערע.

די קאָרפּיען און זייער נאַכוואַקס, פּאַרזעצערס, האָבן געשאַפן דעם פּונדאַמענט פאַרן בנין יידישע ליטעראַטור אין רומעניע, און איר געעפנט פּער-ספּעקטיוו.

נאָך 1944, נאָך דעם וואָס רומעניע האָט זיך באַפּרייט, איז אונדזער יידישע ליטעראַטור פון רומעניע, באַרייכערט געוואָרן מיט טעמעט וואָס זענען גוגע דאָס לעבן און טועכץ, אין אַ זאַפטיק רומענישן יידיש לשון, מיט קלאַרקייט, און התנלות-לב, מיט צעעפנטע הערצער.

צו די טאלאנטירטע שרייבער פון היינטיקן רומעניע געהערן: דער פראָדו-
קטיווער, פילזייטיקער וואָלף טאמבֹ'ר, דער שפעט געקומענער אָבער ניט
פארשפעטיקטער חיים גאָלדענשטיין, דער קינסטלער און עסייסט איזאַ
שאפיראָ. די דיכטער לעאָן בערטיש י. בערקאָוויטש, רעלי בליי, מאיר די-
ספּלער, דער פלייסיקער איבערזעצער, לעקטאָר שלום רובינגער, משה לאַקס און
אני קטן, יוליאַן שוואַרץ מיר פארנעסן נישט אין נתן מארק, הערש סענאַל,
אליעזר פרענקעל, און אנדערע מיטבויער פון אונדזער ליטעראַטור און קולטור
אין רומעניע.

מיט אונדזער ארבעט ווילן מיר דערפּולן א חוב לגבי די לעבעדיקע ווי לגבי
די וואָס האָבן אונדז פארלאָזט.

מיט זייער שאפונג האָבן זיי ווי בינען געפלאַטערט איבער די פעלדער און
זועלדער פון רומעניש-ידישן לעבן און צוזאמענגעטראַגן זייער האָניק אין אונ-
דזער בינשטאַק — די מאָדערנע יידישע ליטעראַטור פון רומעניע.

די יידישע שרייבער משפחה פירט אויס א שליחות לגבי דעם לעבעדיקן
המשך פון יידיש שאפונג אין רומעניע.

פון זייערע געראַטענע, אינטערעסאנטע ווערק, געניסן עטיש און עסטעטיש
די לייענער. ביי יעדער באגעגעניש מיטן שרייבער, אויף אימפרעזעס אָדער מיט
זיין נייעם בוך, דריקן די לייענער אויס פארערונג און ליבע צו זיי.

א מערקווערדיקער פאלקס-חכם: טשיליבי משה

מאָטאָ: „כל זמן די לעבעדיקע זענען מזכיר די וואָס זענען נישט דאָ מער צווישן זיי, בלייבן די נפטרס פארבונדן מיטן לעבן. (מיכאיל סאדאוועאנו).

מיר געפינען זיך ביים אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָר-הונדערט, אין אמאָליקן בוקארעשט וווּ:

„ווער קאָן ציילן,

נאָכדערציילן

גוט, פארלעסלעך:

בוקארעשטער קרעטשטמעס,

שטיבעלעך פון הינטערנעסלעך.” (1)

ווי עם שרייבט אנטאָן פאָן, דער פאָלקסטימלעכער שרייבער און פאָלקלאָ-ריסט (1854-1794), אין זיין ניינטן געזאנג, פון בוך „וועגווייזער פאר שיכורים“ „...די דעמבאָוויצא-פעסטונג, די אמאָליקע בוקארעשטער פעסטונג און נישט דאָס היינטיקע בוקארעשט, מיט אירע מאָדערנע אונטערנעמונגען, פאב-ריקן מיט שפאָרט-פאלאצן און פלעצער, מיט די טעאטערס, קולטור – און אַלגעמיינע אינסטיטוציעס, מיט די נייע קווארטאלן, אויפגעבויטע איבער די אַלטע מיידאנעס און גריבער, די פרעכטיקע הויפטשטאָט פון היינטיקן רומעניע מיט קארגע צוויי מיליאָן איינווינער – האָט אין יענע יאָרן, ארום 1852, גע-ציילט 75 טויזנט שטענדיקע און 20 טויזנט באוועגלעכע באפעלקערונג און מער ווי 13 טויזנט הייזער, א הויז די 142 קלויסטערס, ווי עם פארזיכערט אונדז יאָן גאָרזשאן אין זיין „קאלענדער (לוח) פאר די דריי יאָר 1851, 1852, 1853, איהר זייטל 71.

ווייטער שרייבט ער, אז בוקארעשט פון יענע יאָרן איז א פעסטונג פון, אדלשטאנד, פון הוליאנעס, אונטערהאלטונג און פרייד. פון די גרויסע פרייזישע הוליאנעס דערמאנען אויך די פערזן:

„אין דער בוקארעשטער שטאָט
אין מלך'ס צי באַיאָרן-הויפּן,
מיט כל טוב געגרייטע טישן גראָד;
און ארום זיי, די האַרן - פרעסן - זויפן.“ (2)

מיר געפונען זיך אויף דער „קבצנים-בריק“ (פּאָדול קאָליטשילאָד), געמאָ
לטע פון גרויסן רומענישן מייסטער ניקאָלאַיע גרינגאַרעסקו (1838-1907), ווי-
א מאַלעריש ווינקל פון דער פּאַטריאַרכאַלער הויפטשטאָט, מיט הייזלעך וואָס
האַלטן זיך קוים אויף די פיס, אָט, אָט פאלן זיי אום, אָפּשפינגלענדיק אויך די
גרויסע נויט פון דער בוקארעשטער פעסטונג פון צוריק מיט איבער פינעףפער-
טל יאָרהונדערט. (3)

פון דער בריק ציען זיך א משא ליקן און שמאָלע געסלעך, מיט קליינע,
קלייטלעך, פינצטערע, צונויפגערוקטע איינס אין ס'אנדערע - מיט לאָדנס
צום געסל. קליינע בעל-מלאכהשע ווערקשטאַטן, הענגען ארום זייערע שילדן...
דאָ א נאַרטל און געפאַרבעטע סטענגעס - א פאַרבעריי! דאָרט א שטיק גראָבער
טוך, א ווייסער, - וועבעריי און אזוי ווייטער.

דאָ פאַרקויפט מען לאַחדים, „מיטן באַניקל, דאָס הייסט, אין קליינע,
קוואַנטיטעטן און פאַר ווייניק געלט. שפעטער מיט צען יאָר, אין 1861, וועט
דער איטאַליענישער מאַלער פּרעציאָזי, אין א ריי אקוואַרעלן, אונדז ווייזן די
זעלבע לאָדנס פון סוחרים וואָס פאַרקויפן סחורות אויף די געסלעך. (4)

א געמישטער עולם, פון אלע שיכטן, פון אלע שטאַנדן - מענגעס מענטשן
ווימלען, שוויבלען און גריבלען איבער גאָר. (אָט דאָס פיטאַרעסקע ווינקל האָט
פיקסירט אויף ליוונט א. ט. „באזאקא“ דער מאַלערמייסטער יוסף איסער. דער
גרויסער רומענישער דיכטער עמינעסקו, וועט באַצייכענען אנטאָן פאַן ווי דאָס
קוואַטער-קינד פון פעפּלעא, שאַרפּזיניק ווי א שפּריכוואָרט, פאַרקויפט ער
דאָרט ווי און וועמען ער קאָן, זיינע ביבעלעך, וואָס ער דרוקט מיט געבאַרגט
געלט.

אָט שטייט ער פאַר א לאָדן, אויף דער קבצנים-בריק (אָדער קאָליצאַס בריק).
ער רעדט מיט א סוחר. ער האָט אים פאַרקויפט א ביכל און איצט וויל ער אים
האַבן ווי א „פרענומעראַנט“, דאָס הייסט אבאַגענט פאַר די ביכער וואָס ער
וועט שפעטער דרוקן. דער קונה זאָגט אים אָפּ.

— לאָז זיי צו אלדי רוחות די שמות, נאָט זאָל מיך נישט שטראָפן פאַר
די רייד, גיב זיי דינע קלויסטער-זינגערס. גענוג פון זיי פאַראַן אין בוקארעשט
פאַר זיי האָסטו די ביכלעך פאַרפאַסט!

— זיי האָבן נישט קיין נעלט, נעבעך, סע קלעקט זיי קוים אויף צו שטילן
דעם הונגער... דערלויבט מיר א פראגע, איך בעט אייך: זענט איר נישט א
פלאַיעשטער?

— א פלאַיעשטער, פון וואנעט ווייסט איר?
— מע זעט דאָך... איר קענט זיך אויס אין די הייליקע ספרים און איר
זענט א נאַטספּאַרכטיקער...

— דאָס איז אמת, גיט צו דער, וואָס מ'האַט געחנפעט, דער סוחר.
— נאַטספּאַרכטיקער גלויביקער און סוחרישער ווי די פלאַיעשטער, זענען
זעלטן צו געפינען... און א דערמוטיקער, רעדט פאן ווייטער: דאָרט זענען אלע
געוואָרן אבאָגענטן...

— אויב אזוי, פארשרייב מיך אויך אלס אבאָגענט און נא דיר צוויי פער-
צימער (מאראקאוועזן) מ.

אנטאָן פאן דאנקט אים, און לאָזט זיך גיין. עמעצער קומט אים אנטקעגן.
ס'איז לאַזאַריקע דער געלטוועקסלער (זאראפול), וואָס האָט זיך איינגעשטעלט
דאָס לעבן, נאָך "1848", און אויסבאהאלטן ביי זיך, איינעם פון די אָנפירער
פון דעם אויפשטאנד — דומיטרו בראטיאנו. ס'איז לאַזאַריקע דער געלטוועקסלער,
ביי וועלכן אנטאָן פאן באקומט סיי ווען, דאָס נויטיקע געלט מיט קליינע צינזן,
ארויסצוגעבן א ניי ביכל. היות פאן האָט שוין פון א לאנגער צייט נישט אָפ-
געצאָלט קיין באן, פונעם חוב, מאכט ער זיך ווי ער זעט נישט לאַזאַריקען, ווע-
לכער שטרעקט אים אויס א פריילעכע האנט:

— נו, ווי גייט עס מיט די פרענומעראנטן, מיט די אבאָגענטן, איר באצאָלט
מיר עפעס פון חוב?

— שווער, ביטער! זיפצט פאן. חדשים לאנג וואנדער איך אויף וועגן,
איבער נאָר, און אנשטאָט געלט-קדחת... קרענק! אָבער דעם חוב וועל איך בא-
צאָלן, זאָרגט נישט,

— באזאָרגט בין איך נישט, אָבער איך באדארף דאָס געלט, זאָגט שפאסיק
לאַזאַריקע.

— איך ווייס עס, ווייל איך אליין האָב עס געזאָגט: דער לווה (קרעדיטאר)
האַט מער זאָרגן ווי דער מלווה (דעביטאָר) און ביידע האָבן אָנגעהויבן צו
לאכן.

ארום טשיליבי משה, זאמלען זיך אלץ מער „קונים“, גיט אזוי וועגן צו
קויפן פון זיין צעלניק, ווי כדי צו געניסן פון זיינע וויצן, לערעס, אָדער קל-
נע הומאָרפולע סענטענעצן, מימראות.

מיר זענען אויפן פלאץ, ווו סע שטייט דער אימפאָזאַנטער בנין פון טרי-
בונאַל, געריכטהויז, אדוואָקאַטן גייען ארום, אהין און אהער, איבער נאָר.
טשיליבי ווארפט א שטעכבווערטל:

— גוטע לייט, זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס פאַר א חילוק איז צווישן
א ראָד פון א וואָגן און אן אדוואָקאַט?... נו, איר ווייסט נישט? וועל איך אייך
זאָגן: דאָס ראָד שרייט, כדי מע זאָל עס אָנשמירן, דעם אדוואָקאַט דאַרף מען
שמירן, כדי ער זאָל שרייען! דער עולם קייבט פאַר געלעכטער.

— ווער איז אָט דער קאַטאַוועס-טרייבער פרעגט אנטאָן פאַן פאַרחידושט,
זיין פריינט לאַזאַריקע.

— וואָס זשע, איר ווייסט נישט? דאָס איז טשיליבי משה, וואָס פאַרקויפט
קרעלן...

— און פאַרזייעט פערל, גיט צו פאַן. ער איז שאַרפזיניק און גייסטרייך,
רופט זיך ווייטער אָן פאַן קוסנדיק צום עולם, וואָס רינגלט ארום טשיליבין.
זעט איר, לאַזאַריקע, איר וואָלט אים באַדאַרפט קומען צו הילף, ווי ס'איז אייער
טבע, ער זאָל אויפזאַמלען זיינע מאָראַל-שפּרוכן, לעבנס-רעגלען און געדאַנקען
אין א ביכל. איך בין זיכער, אז איר וועט נישט האָבן קיין היזק פון דעם!
— לאָמיר צוגיין שמועסן מיט אים, ווייל ער קאָן נישט איבערלאָזן זיין
קויש מיט סחורה. איך האָף אז איר וועט זיך גוט איינפאַרשטיין.

פאַן און לאַזאַריקע דערנענטערן זיך צו טשיליבין, אָבער א גרופע מענטשן
האַט זיי איבער דעם וועג. זיי האָבן פאַרקויפט, וואָס זיי האָבן געבראַכט אויפן
מאַרק, אין די וועגעלעך, און מיטן געלייזטן געלט... וויילן זיי זיך איינקויפן
מעסערלעך קנעפּלעך, נאָדלען וכדומה.

צוויי ציגיינערלעך, האַלב נאַקעטע, איינער מיט א צימבל וואָס איז גרעסער
פון אים, און דער אנדערער מיט א סקריפּנדיקן פידל, האַלטן זיך נאָך, ווי
קליעשטשעס אין דער גרופע.

— זאָל איך אייך עפעס שפּילן, פעטערל? 'עט אייך גיט געפעלן, גיט איר
אונדז גיט קיין פאַרע! (קליינגעלט אין אמאָליקן רומעניע).

— לאָזט אונדז צורו, גייט אייך אייער וועג, ווייל מיר האָבן זיך שוין אָפּ-
געשטעלט ביי וואַיסיצ'אָס קרעטשמע, זאָגט איינער פון זיי.
גוט האָט איר שוין געטאָן, רופט זיך אָן טשיליבי, ווייל דאָרט, ווי אין
יענעם ליד, פאַרטרינקען:

...די באַלענאָלעס זייערע בייטשן,

זייערע פעליץ-מיצן די פּריציבן;

די סמיטישיקעס — קלעזמער דאָרט לאָזן,
די שטראָף-זשאַנדארן, די אייזנס צו פעסלען די הענט
די באַרג-פּאַסטעכער, זייערע קוטשמעס,
די שמידן-זייערע ווערקצייג (מכשירים).”

— נאָר איין ליד, ווייל מיר זענען טויט הונגעריק, בעט זיך דער שוואַר-
צינקער מיטן צימבל אין האַנט, און הייבט אָן זינגען:

„שלאָג מיר, צעפֿלעט מיר,
שטעך מיר, באַנראָב מיר,
קאָנסט מיט מיר טאָן וואָס ווילסט
ליב איך דיך ווי מיר געפֿעלט“.

איינער פֿון דער גרופּע, מיט אַ בענקעניש, רופֿט צו די „קלעזמער“, זיי
זאָלן אים צושפּילן און ער מיט אַ הייזעריקלעכער שטימע, הייבט אָן צו שרייען
אויף אַ קול:

„ווע — ווע — ווער האָט דיך גע-בוירן
טו-דאָ-רי-צא ליובע —
ביזט אזוי ווי איך וואָלט וועלן
טו-דאָ-ריצא ליובע...“

וואַרט אַ וויילע, וועל איך אייך עפעס זינגען, רופֿט זיך אָן טשיליבי כדי
איינצושטיילן די געשרייען... קומט אהער קינדער, ווענדט ער זיך צו די קליינע
קלעזמאָרמלעך, פאַרשפּיצט אייערע אויערן און באַגלייט מיר:

„פֿון פֿאַקשאַני ביז דאָראָהאַי.
מיט פּריצים-פּיאַווקעס פֿול דאָס לאַנד איז, אוי!

עס באַווייזט זיך אַ מענטש-אַרקעסטער, אַן אלטער מוזיקאלישער צירק-
קלאָון און הייבט אַן זינגען בוקורעשטעאָגו'ס ראָמאַנסן. דער עולם פֿליעסקעט
באַראַוואָ.

— שײַן האָט ער געזונגען, רופֿט זיך אָן איינער.
— אזא ליד גייט צום האַרצן, גיט צו אַ צווייטער.

— מיר איז געפעלן דאָס ליד, וואָס איר האָט געזונגען, טשיליבי. זינגט
עס נאָך אַ מאָל.
— לאָמיר עס אין אַניינעם זינגען. הייבט אָן זינגען און אלע באַגלייטן אים:

פון פאָקשאַני ביז דאָראַהאַי
מיט פּריציז-פּיאַווקעס פּול דאָס לאַנד איז, אוי!

דאָס ליד, האָט דער הער אָנגעשריבן, זאָגט טשיליבי, ווייזנדיק אויף אַנטאָן
פּאָן. דערנאָך דריקט ער אים פּריינטלעך די האַנט, ווינטשענדיק אים געזונט
און כּוח צו שרייבן ווייטער זיינע מאָראַלישע ביכער. פּאָן דאַנקט אים, ווינטשט
טשיליבין געזונט און פּאַרענדיקט:

— ווייסט וואָס, איך וואָלט דיר געראַטן שטעל זיי אוועק אויף פּאַפּיר, די
קלוגע רייד דיינע, טשיליבי, זיי זענען טיפּזיניקע און פּאַרמאָגן אַ סך הומאָר,
זענען וויציקע.

— זעט איר, איך... איך בין ווייניק געלערנט, איך קאָן נישט שרייבן, שטאַ-
מלֶט טשיליבי.

— ס'מאַכט נישט אויס! שטעל אוועק אַנדערע, זאָלן זיי אויפּשרייבן און
גיב זיי דרוקן.

— כ'ועל נאָך טראַכטן, דערווייל... אַ גרויסן דאַנק איך פאַר דער גוטער
עצה. זי וועט מיר אַפּשר ניצלעך זיין... איך פּריי מיך זייער, וואָס כ'האָב זיך באַק-
ענט מיט אַ מייסטער ווי איר, זאָגט טשיליבי און זיי געזעגענען זיך.

און איך פּריי מיך, וואָס כ'האָב זיך באַקענט מיט אַ מענטשן, וואָס טיילט
מיט אַלעמען אָן אונטערשייד די אַוצרות פון זיין מוח און האַרץ, זיינע מאָראַל-
שפּרוכ, גוטע לעבנס-רעגלען.

— אַנדערש וואָלט איך נישט געקאַנט. ווייל ווער עס אונטערשיידט מענטש
פון מענטש — איז ניט קיין מענטש.

...עס זענען אריבער עטלעכע יאָר. דער טיפּזיניקער וויצלער, ווי אַנטאָן
פּאָן האָט באַצייכנט טשיליבי משהן, איז געוואָרן באַליבט און באַרימט ווי „דער
באַרימטער אין מונטעניע טשיליבי“! מיר זיינען ווידער אַ מאָל אויף דער
„קבצנים-בריק“, פון וווּ עס פירט אוועק דער קראַיאָווער-וועג. די היינטיקע
קאַלעא ראַכאָוועי. אַנשטאָט די מאַסיווע, פיל שטאַקייגע בלאַק-הייזער, צווישן
וועלכע עס שטעקט אַרויס, שטאַלץ, דער טורעם בלאַק, דער פּרעכטיקער אונ-
טערערדישער מעטראָ, פלעגן זיך אַ מאָל פאַרשטעקן, ווי פאַרשעמטע פון זייער
געבעדיקן אויסזען, אָרעמע שטיבעלעך, איינגעהויקערטע, איינגעזונקענע,

ווען אין דער בלאַטע פון די צוריקגעצויגענע וואסערן פון דער דעמבאָוויצע נאָך דער פארפלייצונג, ווען פון דער בלאַטע פארוואנדלט אין פאָרעך פון דער שרפהדיקער, בוקארעשטער זומער-זון, שטיבעלעך, וועמענס „בעלי-בתיים“, בעלי-מלאכות און הויזרער, קרעמערלעך, גוטע, פלייסיקע, מעסיקע מעגל-טשן, זענען געווען אויסגעשטעלט צו באליידיקונגען און חוזק, בארובט פון אלע רעכט, נפשות, וועמענס מענטשלעכע ווערדע, די מושלים האָבן געטראָטן מיט די פים.

כמעט אלע האָבן זיך באטייליקט אין טודאָר וולאדימירעסקוס אויפשטאנד, אין דער רעוואָלוציע פון 1848. מיר האלטן אז דאָ איז דאָס פלאַץ צו דערמאָ-גען אן אינטערעסאנטע געשעעניש פון יאָר 1848 וועלכע איז פארשריבן אין, פינגקס פון דער גרויסער שול פון בוקארעשט („פינגקס מכית חכנסת הגדול“) דה לח, תבנית הבית, (זייט 38). אָט דער פינגקס איז וויכטיק אויך פאר דער גע-שיכטע פון יידישן טעאטער אין רומעניע, ביי זיין בראשית, מיט א ריי פאסטן – דאָקומענטן, וואָס זענען פארציכנט אין אים. כדי צו דערמאנען, אז ער האָט זיך געפונען אין די הענט פון א פאריין, וואָס האָט זיך אויפגע-לייזט, און איז אויסגעבאָרגט געוואָרן פון מיר, פאר דער פעדעראציע פון די יידישע קהילות, און אזוי געראטעוועט געוואָרן פון פארניכטונג, ווי ס'איז גישט דער פאל פון אנדערע וויכטיקע טעאטער-מאטעריאלן, וואָס זענען פארלוירן געגאנגען.

„בשנת תר"ח, בחודש סיוון עש"ס (ערב שבת קודש), 10 יוני 1848 למס-פרם, נתקבצו עם רב, נערים וזמנים, טובים ורעים, דלים וריקים, עשירים ועניים לנגד המלך יארגא באבי, וינחסו עליו כחמות ים וגליו להגנת דת סאנסאטאצי, ויבהל המלך ויברח יום א 12 הנ"ל למדינת אחרת. ותחי המקום בלי מנה ויע-מדו שם היהודים רובם בכולם על ר' י. בר'צ ישראל) באראץ (ראש הקהל-סטא ראסטע), באכזריות חמת ובקצה גדול בקול תרועה ושברו כל מה שמצאו בביתו. חיזק דרול עשו לו והמולות מבלי יחדלו וקול מקול שונה! מהם אמרו שי-ראה החשבון מהכנסת הקהל: ומהם שימסור הסטאראסטי לידם: עז התקבצו, מכבוד הריגורונג ונכמרו רחמיו עליו להוצילו מידם ולא יכלו! וכן עשו לר' י. קליין והוכרח ר' י. בר'צ עם ר' י. קליין להחבא אצל אחד מן השרים זמן מה שנים עשר יום ולא שקטו עז באו לכאן חיל ישמעאל וחילרוסיה ביסוף חקיץ ותשקום הארץ! ותישב המקום כבראשאוה ור' י. בר' תשיבוהו בכח הרעניגונג על מכוננו.“ אָט איז די איבערזעצונג אויף יידיש פון דעם אויסצוג פון פינג-קס פון דער גרויסער שיל פון בוקארעשט, וועגן דעם אויפשטאנד וואָס איז פאָרגעקומען אין בוקארעשט דעם 10-טן יוני 1848.

„אין יאָר תר"ח (1848), אין חודש סיוון ערב שבת קודש, 10 יוני, האָט זיך פארזאמלט א גרויסער עולם, יונגע און אלטע נוטע און שלעכטע, אביונים און ליידיקייטער, רייכע און אַרעמע לייט פארן מלך יאָרנו באבי. (געארנע ביי- בעסקוי. ש.) און האָבן געשטורעמט קעגן אים, ווי עס שטורעמט דער ים מיט זיינע כוואליעס, מע זאָל זיי געבן די קאָנסטיטוציע. דער מלך האָט זיך דערשראָקן און איז אנטלאָפן זונטיק דעם 12-טן פון דעם חודש, אין אן אנדער לאַנד, דאָס לאַנד, בלייבנדיק אָן א פירער, זענען דאָרט אויפגעשטאנען כמעט אלע יידן קעגן ר' י. (ישראל בר'צ (באראץ) סטאראָסטע, ראש הקהל, מיט אכזר- יותדיקער רציחה און גרויסן צאָרן, און מיט שטארקע געשרייען האָבן זיי צע- בראַכן אלץ וואָס זיי האָבן געפונען אין זיין הויז און אים אָנגעטאָן גרויסן שאָדן. די געשרייען האָבן נישט אויפגעהערט, און יעדער אויף אן אנדער קול. אייני- קע האָבן געמאָנט מ'זאָל זיי אָפגעבן חשבון פון קהל'ס הכנסות; אנדערע, מ' זאָל איבערגעבן די סטאראָסטע אין זייערע הענט; ביז ס'האָבן זיך פארזאמלט די פון דער רעגירונג, ווילנדיק אויס רחמנות אים ראטעווען פון זייערע הענט, אָבער ס'איז זיי נישט געלונגען. אזוי האָבן זיי געטאָן אויף צו ר' (ישראל) קליין („הוועץ“ מערדלאַרים י. ש.) ר'י. באראץ מיט ר'י. קליין זענען געווען געצוונג- גען זיך אויסצובאהאלטן ביי איינעם פון די פריצים, אציט פון 12 טעג, און דער עולם האָט זיך ניט באַרויקט ביז סע זענען ניט אהער געקומען דאָס טער- קישע און דאָס רוסישע מיליטער, סוף זומער, און דאָס לאַנד האָט זיך בא- רויקט און די שטאָט איז צוריק געוואָרן ווי פריער און ר'י באראץ מיט דעם כוח פון דער רעגירונג איז צוריקגעשטעלט געוואָרן אויף זיין פּאָסטן. די בונטארן האָבן זיך באַרויקט נאָך די פאר חדשים פרייהייט פון יאָר 1848, אָבער די קאָנפליקטן, מסירות אין דער יידישער קהילה, האָבן נישט אויפגע- הערט.

אויף אַט דעם עם-רב, בונטארן, יידן ווי ניט יידן, האָט די רעאקציע נאָך 1848, געהאט אן אויג אויף זיי... ווי אויף קריגערישע מענטשן.

(בוקארעשט אין דער ערשטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט).

מיר זענען אין סאמע מיט זומער. די שטאָט שמאכט א דערשטיקטע פון דער היץ! דערשטיקנדיקע שטויב כמארעם שוועבן איבער די, וואָס האָרעווען באַנאָסענע פון שווייס, פאר א שטיקעלע ברויט. דאָס איז איין פנים-זייט פון אמאָ- ליקן בוקארעשט. די שטאָט האָט נאָך א געזיכט, א גלייכגילטיקס, וואָס ווייסט נישט פון קיין שום זאָרגן.

באָיארן אין רייכער אַריענטאלישער קליידונג, טראכט, אויסגעשטרעקטע אין לוקסוריע זע עקיפאזשן, געשלעפטע פון ראסיקע, נוטע פערד, גוט געהאָדעווע-

טע אין בלענדנדע געשירן, אָנגעטריבענע פון אלבאנעזישע קוטשערס מיט פום-טאנעלעס, אָנגעפארבטע פריצעטעס, שטארק געשמינקטע, אויסגעפוצטע לויט דער פאריזער מאָדע. דאָס איז דער אזוי גערופענער „בעסערער עולם“, וועלכער לעבט א משוגענעם טאָג, אָן איינצוטינקען די הענט אפילו אין קאלטן וואסער-דאָס איז דער העכערער אָנגעשטאַפּטער, פּוילער שיכט, די „גרויסע“ און „מעכי טיקע“. די גיריקע עקספּלאַטאַטאָרס, די גרויזאמע, נארישע און גדלותדיקע. זיי קימערט ווייניק דער שטויב און די דושנע היצן. מיט זייערע קאלעסן פאָרן זיי ארום אין די קילע וועלדער, צום גוט פון דעם באַיאַר אָדער צום גראַמען אָפּרו-הויז פון יענעם פרייז, וואָס איז ארומגערינגלט מיט אלטע דעמבענע ביי-מער, וואָס היטן אויף די קילקייט. נאָך די עקיפּאזשן שלעפּן זיך די גרויסע, וועגענער, אָנגעלאָדענע מיט כל טוב, זיי סקריפען אונטער די שווערע לאַסטן טראָץ דער שטיקנדיקער היץ, מוזן די נויטבאדערפטיקע תמיד ארומלויפן ווייל דער הונגער גלייבט קיינעם ניט און איז קיינעם ניט מוחל.

אין דעם געדענגעניש, אויפן פריער אָנגעוווּזענעם פּלאַץ, באווייזט זיך א מענטשלעך מיט א שמייכל אויף די ליפן, ווי איינער וואָס סע גייט אים וויי-גיק וואָס אָן דאָס וועטער און די צרות. זיין קיילעכדיק פנים, זיין געדיכט קליין געשוירן בערדל, וואָס רינגלט ארום זיין געזיכט, די וויינענדיקע אויגן אנטפ-לעקן דעם שארפ זין, דעם דורכדרינגענדין גייסט, וואָס האָט געמאכט פון טשיליבי משה, א פּערזענלעכקייט. סארא געמיש פון געפילן שפּירט מען אין זיין מע-לאַנכאַלישן, טרויעריקן שמייכל, זיין האַלטונג — אלץ פאַרראַט זיין האַרץ און געדאַנק.

א קליין וווקסיקער, אָבער א געזונטער און שטארקער, א קלאָדער, לעבעדי-קער בליק, א פעסט, הארט, פליסיק לשון, אן אויסגעוויינטלעכער זיכרון, א לאַכנדיק מויל, פון זיין פנים, וועלכעס די צרות האָבן נישט צעאקערט, לייענט מען ארויס גוטקייט. ווער סע דערזעט אים, באקומט אים תיבה ליב, הערט אים אויס מיט פאַרגעניגן.

מיט א לאַנגן ציבעק אין מויל, שטייט ער אויפן מאַרק, לעבן דער „קבצנים-בריק“. לעבן אים, צוויי קווישן מיט כל המינים שהוא: זאָן און האַקנדילעך, פאַר וועש צו טרוקענען, שפּאַנאַט, און קראַנגס, מעשטעס און צעלניק, קניפּעק-לעך און קנעפלעך, נאָדלען און שפּילקעס, קעמלעך, שפּיגעלעך און קרעלן. מיט איין וואָרט: מכל טוב און גאַרנישט. דער דאָזיקער האַצמאַך פון פאַר מתן תורה, ציט צו די קונים מיט אייגנאַרטיקע אויסרוף:

„קויפט און מורא,
א גראָשן, זייט וויסן,
שוין איין מאָל א סחורה —
פארטיק צעריסן!“

אָדער ער לויבט זיינע „אנטיקלעך“:
„...די בעסטע אין דער וועלט,
שיך, ווער עס גליסט:
איינעם פאר געלט,
דעם צווייטן אומזוסט!“

אָט שרייט ער אויף א קול:
„לעבן זאָלן די פאבריקאנטן פון קראנגס! — פארוואָס, פרעגט אים א פרי-
ציש זינדל, וואָס האָט געהאלטן אין איינקויפן עפעס ביי טשיליבי. — וואָס
פארשטייטו נישט, נאר איינער? לעבן זאָלן די פאבריקאנטן פון קראנגס, ווייל,
א סך פון די וואָס טראָגן קראנגס, האָבן נישט קיין העמד אויף זיך!
מיט אָט דעם שפאסווערטל: „דו נאר, נארעלע“, פלעג זיך טשיליבי ווענדן
צו יחידים, קליין אָדער גרויס, רייך אָדער אַרעם, אָבער צום ברייטן עולם, פלעג
ער זיך ווענדן העפּלעך, מיט דרך ארץ „רבתי, מיינע הערן!“ „ווייל דאָרט,
וואו סע זענען פאראן א סך, איז נישט איינער, און דעם עולם דארף מען
אָפּנעבן כבוד.“

אלע מאָל שטעלט זיך אָפּ אן אנדערער. מע וויל געניסן א גלייכווערטל,
א וויץ, הערן א שטאָך-ווערטל אויף די גבירים, א מימרא, א „לערע“, אָדער א
סענטעניץ. איצט שטייען צענדליקער מענטשן ארום אים: לערנינגלעך און בעלי-
מלאכות, קליינע סחרימלעך, קלייטיינגלעך, אָבער, מערסטנס אַרעמע פויערים
און יידן.

ווער איז אָט דער חגעוודיקער האַצמאָך, וואָס איז אזוי נושא חן ביים
עולם, וועמען ניט-יידן ווי יידן, דינגלען ארום מיט אזויפיל ליבשאפט? ווי אזוי
שילדערן אים, זיינע געבילדעטע מיטצייטלעך?

דער רומענישער קלאסיקער און בארימטער סאטיריקער יאָן לוקא קארא-
דזשיאלע וועלכער האָט פון זיינע קינדער-יאָרן געקענט טשיליבי משה, כאראק-
טעריזירט אים אזוי אין דער צייטשריפט „Epoca literară“,
(ליטערארישע עפאָכע) פון 13 מאי 1896, זייט דריי:

„...ער איז געווען א קלוג, אָבער ניט בר-מזלדיק קינד פון א פאָטער,
וואָס איז א מאָל געווען א פארמעגלעכער סוחר און שפעטער אראָפּ פון דער

מדרגה, געוואָרן און אכיוון, א יורד, א מטופל, מיט ניט פארזאָרנטע קינדער און מענגע קרובים, וועלכע ער פלעג אויסהאלטן, שפיון מיט זיין שווערער האָרעוואניע אלס הויזירער. אין אַט דעם פאך, פלעג ער אויסנעמען „מער מיט זיין מויל ווי מיט זיין האנדל, מער מיט זיין פילאָסאָפיע ווי מיט זיין סת-רה – געווען א סענטימענטאלער מענטש, זייער מאַראליש אין די מעשים ווי אין אויפפירונג-רעגלען, פאָרשריפטן און מער פון אלץ, א נייטרייכער מענטש“.

אונטערן טיטל „טשיליבי משה“ שרייבט דער רומענישער געלערנטער, שריפטשטעלער באַנדאן פעטריטשעו סאזשעו: ביי... דער געלעגנהייט פונעם נייעם יאָר (1 יאנואר) האָט דער בארימטער טשיליבי משה, דער (משה) מענדעל-זאָן פון די בוקארעשטער יידן, ארויסגעגעבן א בראשור „פראקטיקע און זאמלונג“ צווישן די אלטע און באקאנטע זאכן, האָב איך אויך געפינען עטלעכע נאָך נישט פארעפנטלעכטע שטיק, וואָס שטעלן אוועק אונדזער איזראעליט, העכער פון „ניקיפערטשעא“. ווי למשל: „...אין דער נאָרער וועלט קאָן מען נישט געפינען א מענטש וואָס זאָל קויפן א לאַנד, פאראן אָבער אועלכע וואָס פארקויפן עס“.

„גומערן האָט מען געשטעלט אויף די דראַשקעס, זיי זאָלן נישט אנטלויפן פון מע וואָלט באדארפט שטעלן גומערן אויך אויף די יעניקע וואָס אנטלויפן פון די דראַשקעס“.

פארגלייכנדיק אַט די „כאמת הומאָריסטישע פונקען“ מיט אייניקע אויס-דרוקן פון „ניקיפערטשעא“, וואָס טוט עפעס ווי אומיסטן, כדי א נאני יאָר זאָל אים אלץ אזוי גיין, פארענדיקט כאזשדעו אזוי: „איז דען נישט בולט, אז טשיליבי משה שטייגט איבער „ניקיפערטשעא“, ניט נאָר אין גייסט, ניערט אויך אין גוטער דערציונג, מאַראלישקייט“.

טשיליבי'ס גרויסע פאָפולאריטעט איז צוצושרייבן זיינע לערשפרוכן, וואָס האָבן געהאט ליידנשאפטלעכע ליענער און געוואָרן „באזישע ביכער פאר דער פריער יונגט“, ווי יאָן לוקא קאראדזשיאלע זאָגט. אַט דאָס אלץ האָט אונטער-געהאלטן טשיליבי'ס שם.

דער ליטעראטור-פאָרשער, אקאדעמיקער באַרבו לאַזארעאנו, האַלט אז טשיליבי משה איז געווען: „...א הויזירער צוליב פרנסה, און א חריה בנטיה טבעית, א שארפזיניקער פון דער נאטור און שאצט אָפ זיינע לערעם ווי; „חרי-פותריקע ריידפול חכמה און פיטאָרעסס, קורצע און שארפע ווי אן עפיגראמע“.

אַט דער מערקווירדיקער פאָלקס חכם, א מושלם בכל המעלות, איז געבוירן געוואָרן אין פאָקשאני (רומעניע) אין א באשיידן, ציכטיקן הויז, ווי א ציטער-

דיקער בן זקונים אין יאָר 1812. פארשריבן אין די אָפּיציעלע פּאפּירן מיטן נאָמען אפרים-משה שוואַרץ, האָט שפּעטער באקומען ביים פּאָלק דעם צונאָמען „משה דער ייד“ און אינגיכט, איז ער געוואָרן באקאנט ווי „טשיליבי משה, דער בארימטער אין גאַנץ וואלאכי“ (מונטעניע).

ווי דאָס רוב פשוטע מענטשן פון זיין צייט, איז ער געווען א קנאפער קער גער... נייט געהאט קיין מעגלעכקייט צו לערנען, צוליב זייער שווערער עקאָנאָ-מישער לאַגע און די רדיפות מצד די פּעאַדאָלע מושלים, וועלכע האָבן בכיוון אויפגעהאַלטן דעם אנאפּאָלבעטיזם.

דאָס פּעוראַלע רומעניע איז געווען א לאַנד, וווּ מ'האָט זיך געשטימט, איינס דאָס אנדערע. וווּ פּריצים האָבן געהאט אלע פּריווילעגיעס און גיטער און דאָס האָרעפּאַשנע פּאָלק, באַרויכט פון מענטשלעכע רעכט, האָט געוווּסט פון די בלוטיקסטע עוולות, פון די טיפּסטע מענטשלעכע באַליידיקונגען האָט געטרונקען פון ביטערן כּוּס. דאָס איז בולט אויך פון טשיליבי משה'ס לעבן, פון זיינע „רייזעס“ איבערן לאַנד, אויף די ירדים און מאַרקן, פון זיינע ווינט-שעוואַניעס און שטרעבונגען, וואָס ער דריקט אויס אין זיינע געדרוקטע לערש-פרוכן און גלייכווערטלעך. טשיליבי משה באַדויערט אָט די אָפּגעשטאַנענע מיט און שאַצט אָפּ די ווערט פון לערנען:

— דאָס לערנען פאַרן מענטש, איז דאָס ליכט פון דער וועלט.

— בילדונג איז טייערער פון געלט.

— דער הילוק צווישן למדנים און עמי הארצים, איז ווי צווישן לעבעדיקע און טויטע.

— דער מענטש אָן בילדונג, אָדער כאַטש לעבנס דערפאַרונג, איז געגליכן צו א זויג-קינד. אָבער:

— נישט דער וואָס לייענט ביכלעך איז א חכם, נאָר דער וועלכער פאַר-שטייט וואָס ער לייענט. ווייל:

— דער זיכרון איז די מאמע פון וויסן און די גשמה פונעם לעבן. און:

— חכמה איז א געווער קעגן אלע עוולות, און:

— ווער סע עצהט זיך אליין, באַנייט תמיד פעלערן.

— טשיליבי משה איז מער מקנא א געלערנטן מענטשן ווי א רייכן, ווייל: — געלט איז קיילעכיק...

אין זיין וואָנאָקער „געשיכטע פון דער רומענישער ליטעראטור, פון איר אנטשטייונג ביז היינטיקן טאָג“ (948 גרויסע זייטן) וואָס דער ליטעראטור היסטאָריקער און געלערנטער זשאָרזש קאלינעסמו האָט ארויסגעגעבן אין יאנואר 1941, איז טשיליבי משה, פארשריבן בייט סאמע אָנהויב פון דער מאָדערנער רומענישער ליטעראטור, ווי איינער פון „די ערשטע הומאָריסטן“, און ווערט כאַראַקטעריזירט אַלס „דער יידישער אַנטאָן פאַן, מינדלעכער זשעני, וועמענס סענטענצן זענען פול מיט א געזונטן, אַלטחכמהדיקן הומאָרז“. (ז. 214).

דער געלערנטער קאלינעסמו כאַראַקטעריזירט דעם וואָלעך פון די 50-יאַקער יאָרן, פון פאָריקן י'ה אויף זייט 592 פון ציטירטן ווערק, אזוי: „דער וואָלעך, (אזוי באַצייכנט מען דעמאָלט דעם מונטענער) פון 1850, א געמיש פון אַבער-גלויבן, גלויבן אין כישוף, מענטשלעכקייט און ענאָיזם, וואָס זענען דער יסוד פון דער פּרימיטיווער נשמה. די מענטשן גלויבן אין א גוט-אויג, אין אַ בייז באַגעגעניש, אין פאַרזעענישן, אָפּשפּרעכן און אין אָפּטאָן כישוף.

דער געלערנטער דר. משה גאסער, ווייזט אָן אויף אַן ענלעכער פאַרגליי-ווערטיקט אויך ביי יידן פון רומעניע. אין זיין פאָרוואָרט צו יעקב פאַסנטי'ס אַרבעט אין רומענישער שפראַך „Fermețătorul“, (דער מכשף) ארויסגעגעבן אין פאַרלאַג וון, פּיליפּ לאַזאַר אין מראַיאָווא, אין יאר 1886. זי' 118 פּלוס פאָרוואָרט אויף די זי' v. 1-iv שרייבט דר. גאסער אויף ז' III: „...אָט דאָס ביכּ, וואָס דער מחבר דערפון איז אַליין אַפּאָלקס מענטש, האָט דעם צוועק, צופאַרניכטן דעם גלויבן אין כישוף“. גאָלדפאַדען האָט, ווי באַקאַנט, אָנגעשריבן זיין „כישופטאַכערן-אין די זיבעציקער יאָרן אין בוקאַרעשט, מיטן זעלבן צוועק“... דער ווונטש אויסצ-היילן דאָס פּאָלק פון אַבערגלויבנס האָט מיך דערפּורט צו דער הויפּט-אידעע-פון דער „כישופטאַכערין“.

אויף זייט V פון פאָרוואָרט שרייבט דר. גאסער: „... מיט איינגעוואָרצלט אין האַרץ פון פּאָלק, איז דער גלויבן אין איבערנאַטירלעכע כוחות, וואָס בייטן. לויט זייער באַגער, דעם דרך הטבע פון די באַשעפּענישן“. און גיט צו: „... אין די אַלטע צייטן, פלעגן פּוסטע איינגלויבענישן, אַמנות, זיין אַ באַשטאַנד-טייל פון דער רעליגיע. היינט זענען זיי אָבער גיט מער ווי הבלדיקע גלויבנס וואָס פענטען דעם פרייען שוונג פון פּאָלק. ס'איז דער חוב פון יעדן איינעם בייצושטייערן מיט אַלע זיינע כוחות, כדי אָט די פּסולת, איבערבלייבעכץ פון אַמאָליקע צייטן, זאָלן גענצלעך פאַרשווינדן“. זייט IV און V פון פאָרוואָרט, און פאַרענדיקט: ווי מיר האָבן שוין געשריבן האָט „אָט דאָס ביכּלעך דער(מכשף), דעם צוועק, צו פאַרניכטן דעם גלויבן אין כישוף“.

זאָל אונדז דערלויבט זיין צו ציטירן אויך אנדערע ארויסזאָגונגען, בא הויפטונגען פון צייטווייליק זיך אויפהאלטנדיקע אָדער דורכרייזנדע פערזענלעכ- קייטן, וואָס זענען שייך דעם סאַציאל-עקאָנאָמישן און קולטורעלן מצב פון די רומענישע יידן אין די פּופציקער יאָרן פון פּאַריזן י"ה.

אין זיינע באשרייבונגען פון די יאָרן 1843-1845, אין די: „Wanderungen Durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Walachei“ — „Allgemeine Zeitung des Judenthums“

באמערקט דר. יוליו באראש אז: „...דער גרעסטער טייל פון די וואָלעבישע יידן זענען בעלי-מלאכות, וואָס זענען זייער אָפגעשטאנען. סע פאסט אויף זיי צו זאָגן דאָס באַהעמישע יידישע ווערטל: „שלעפּ מיך, איך גיי גערן“. דער גרעסטער טייל פון זיי טראָגן דייטשע קליידער.

אין זיין קאָרעספּאָנדענץ וואָס דער פּרעדיקער ישראל פיק פון דער בוקא-רעשטער קהלה (שפּעטערער משומד), האָט צוגעשיקט פון בוקארעשט דעם 18-טן דעצעמבער 1852, און איז גלייך אָפגעדרוקט געוואָרן אין דער אויבן דערמאנ-טער „אָלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס“, שרייבט פיק וועגן די ערשטע איינ-דרוקן ביי זיין אָנקומען קיין דזשורדזשיו. (ער איז אפנים אָנגעקומען מיט א, שיף אויף דער דונארע (דוניי), אין מונטעניע), באַלד ווי ער האָט באַטראָטן

די רומענישע ערד:

„די יידן פון דזשורדזשיו, זענען זייער פאַרגרעכט. און אינעם הויז פון א יידישן, סוחר, ווו ער האָט געגעכטיקט פרייטיק און שבת האָבן געהאנגען אויף די ווענט, צוויי שרעקלעך מיאוסע קאַפיעס פון לעאָנארדא דא ווינטשים, די הייליקע אָזונט סעודה, (סדר נאכט) ארומגערינגלט מיט בילדער פון די גדולי און גאוני ישראל.“

אין זיינע נאָטיצן וועגן יידישן קולטור-לעבן אין רומעניע, ווי אויך אין זיין גרעסערער דערציילונג „דמעת עשוקים, (טרערן פון גערודפטע), באמערקט ישעיהו דוד זילבערבוש, א צייט לערער אין באַטאָשאני א געוויסע גייסטיקע פארגליווערטמייט פון די רומענישע יידן אין דער מיט פון פּאַריזן יאָרהונדערט: מיר ווילן באמערקן אז לויט די באהויפטונגען פון די דערמאנטע פּערזע-נלעכקייטן, פארשטייט מען, אז זיי זעען אויבערפלאכלעך דעם פרצוף פון יידישן לעבן, מיט זיין צומאָל אומסימפּאטישן, נישט צוציענדיקן אויסזען.

ס'איז באקאנט די האַלטונג פון א רב, א גאַליציאַנער, פון א מאָלדעווישן שטעטל, וועלכן מ'האָט געכאַפט בעת ער האָט גענומען שוחד (כאַבאר), און אויף דער שאַלה פון די קהלישע פירער: היתכן? האָט ער געענטפערט: איך בין נישט אהער געקומען וועגן א ייחוס-שידוך נאָר וועגן א געלט-שידוך!

ס'האָט זיך געלוינט אָט דער פאראנטעז, א בליק אויף דעם קולטור פייסאזש אין וואָלעכיי, מונטעניע, אין אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פון פאָריקן י'ה. איז טאקע צו באוונדערן די דערשיינונג פון טשיליבי משה — א מין מאמע רחל פון די רומענישע יידישע האָרעפאשניקעס, גערודפטע פאָלקס-מענטשן, יידן און ניט יידן. ס'איז צו באוונדערן די אידענטיפיקאציע פון טשיליבי, מיט זיין פאָלקס-אוידיטאָריע — די פארשטויסענע און פארשטופטע באלמעלאַכעס און אָרעמע פויערים.

ס'איז צו באוונדערן נישט נאָר די פראָבלעמאטיק וואָס טומלט אין זיינע לערעס און גלייכווערטלעך נאָר אויך די חכמה, תורה פון וועלכע דער וואָלעכישער ייד איז שוין געווען אָפגעריסן און וועלכע, דער קלוגער טשיליבי משה, האָט אריינגעפלאַכטן און אויסגעטייטשט אויף רומעניש. אינטערעסאנט איז אויך די לעבעדיקע און ווונדערבארע קונץ זיינע, פון ארויסזאָגן און ארו-מריידן אקטועלע, אָנגעווייטיקטע לעבנס-פראגעס צווישן פעלקער, אויף זיין איינגארטיקן אופן.

איז טשיליבי משה'ס דערשיינונג א צופאל? ניין, דער צופאל — לויט ענגעל-סן — איז די אויסדרוק פאָרם פון דער נויטווענדיקייט, די נויטווענדיקייט פון דער אָרעמער באלמעלאַכישער און פויערישער סביבה, מיט וועלכער טשיליבי משה איז געווען טאָג טעגלעך אין אן אומטלכארן קאָנטאקט. האָט מען באדארפט ניין צו א העכערן באאמטן, אינטערווענירן ביי אים אָדער ביי אן אנדערן, האָט טשיליבי לאנג נישט געקלערט, נישט געמאכט קיין שיעס און געלאָפן העלפן די ליידנדע. ווייל: „זיי נישט פויל ווען דו דארפסט יענעם א טובה טאָן“. זעלטן אזא צוזאמענבונד פון לערע און טאט, ווי ביי טשיליבי משה.

אָט לויפט ער שפעט אין דער נאכט צום איגערן-מיניסטער, און סע געלי-נגט אים צו באפרייען עטלעכע בעקערס, וועלכע מ'האָט געשמידט אין קייטן, אונטערן אויסרייד אז זיי זענען וואנאבונדן (א בילבול, אז זיי זענען אָרעמע יידן אָן באשעפטיקונג) און געזאָלט ווערן ארויסגעשיקט פון לאַנד, אָדער אריי-נגעוואָרפן ווערן אין דוניי (טיבע), ווי ס'איז געשען אין גאלאץ. כדי צו ראטעווען דעם איינציקן שפייזער פון אן אָרעמער פויערישער משפחה-אבהמהלע, וואָס מ'האָט געהאלטן אין פארקויפן אויף א ליציטאציע, פאר א חוב, זאמלט טשיליבי צונויף ביים עולם געלט. אליין לייגט ער אריין א גרע-סערע מטבע אין דער פאטשיילע, און וועלכער ער האָט געזאמלט. אָט די מעשים טובים זיינע, האָבן באקומען א מעכטיקע געשטאלטיקונג און עס זענען אויסגעשפינען געוואָרן פון פאָלק, פילע לעגענדעס ארום אים.

טשיליבי משה האָט ליב געהאט דאָס פשוטע פּאָלס באהבה שאינה תוליה בדבד (אָן שום אייגנוץ), זיין הארץ האָט געטריפט, ווען מ'האָט געקריוו- דעט אן אָרעמען פויער און ייד. ער האָט געווסט פון זייערע נויטן און, גע- פילט זייער ביטער שווער לעבן.

מיט גיפט און גאל באשפייט ער די יאָנער און פלאַנער פונעם האָרעפאשניק- דעם פריץ און פּאָליציי - אין זיינע גלייכווערטלעך און אָפגעטוענע שפּיצלעך. ווי חוני המעגל - דער בעל-מופת וואָס פלעג מיט זיין דאווענען אויסבעטן רעגן, אזוי פלעג ער, טשיליבי משה, ארויסרופן ביי זיינע צוהערער, יושר, רחמנות, און הילף פארן גערודפטן, קעגנזייטיגע פארשטענדעניש און ליבע.

אין די יאָרן ווען טשיליבי משה האָט געווירקט, אין דריטן פערטל פון, פּאָריקן יאָרהונדערט, איז וואָלעכיי (מונטעניע) געווען א לאַנד, אין וועלכן די שטאָטישע באפעלקערונג איז באשטאנען פון א נעמיש פון רומענער, גריכן, ארמענער, יידן תושבים אָדער צוגעוואנדערטע, צוגעצויגענע און באנינסטימע דורך די מאכטהאַבער און פריצים, און פון גערודפטע, צונויפגעלאָפנע יידן און ניט-יידן.

א באטייטיקער טייל פון דער שטאָטישער באפעלקערונג, אין די 50- קער יאָרן פון 19-טן יאָרהונדערט, די ארבעטנדיקע עלעמענטן, די ארבעטזאמע בעלי מלאכות און האָרעפאשניקעס, יידן און ניט יידן, וועלכע האָבן זיך גוט פארהאלטן צווישן זיך, בשעת צווישן די סוחרים האָט געהערשט א דורותדיקע עקאָנאָמישע קאָנטרענץ און קינאה-שינאה.

טשיליבי משה איז א מיטצייטלער פון דעם הומאניסטיש-משכילישן טרו- באדור וועלכע זכארושער בשעת אָבער אין דער מאָלדאָווע האָט דער פון מר- חקים אראָפגעקומענער דיכטער-רעבעל, כאַזאָנען די נויט און דעם עלנט, די סאָציאלע ראַנגלענישן און אָפּקומענישן, ווערסיפּיצירט די פּראָבלעמען פונעם פשוטן פּאָלסמענטש אין דעם פאָרוואָרפענעם גרויען באַיאַרישן רומעניע, פאר די אויערן פון די באניסטערטע יידישע סוחריםלעך און רענדארעס, שפע- טער אין די קרעטשמעס פאר בעלי מלאכות, האָט אין וואלעכיי (מונטעניע), טשיליבי משה מיט זיינע לעבעדיקע, זאפטיקע, מימראות אויסגעמישטע מיט תורה-ווערטלעך, חכמה און שפרודליקן הומאָר, מיט גלייכווערטלעך, המצאות, טענדענצן און לערעס אויף פשוט פּאָלסטימלעך רומעניש לשון, באצויבערט און באהערשט דעם רומענישן און יידישן מיטלשטאָנד, די פויערים און בעלי מלאכות, דאָס פשוטע פּאָלס.

פאר אזעלכע מענטשן, אין אָט די קאנטן און באדינגונגען, האָט דער ייד משה געפונען דאָס גוטע, פאסיקע וואָרט, דעם ריכטיקן וועג: ער מוסרט שטרענג-די שלעכטע און רופט צו ברודערלעכקייט, צו רעספעקטידן דעם מענטש, צו ליבע און קעגנזייטיקער פארשטענדיקונג:

— בעסער קומען היינט אויס א וואָלף מיט א שעפל איידער מענטש מיט מענטש.

— א בייז הארץ און צאָרן (כעם) קורצן דעם מענטשנס לעבן.

— ווי דער מויל צעפרעסט דאָס מלבוש, אזוי צעפרעסט דעם מענטשן די קינאה.

משיליבי משה באטראכט דאָס לעבן מיט א פיינעם אָבעסערוואציע-גייסט. ער דרינגט אריין אין די נשמות, שעצט, קרוינט און דערהויבט די ארבעט, מלאכה, דעם פויער און בעל מלאכה, וועלכנס שטיקל ברויט איז נישט געמאָטן אויף פרעמדן שווייס.

דער ליטעראטור-פאָרשער ג. זאכאריא, האָט אין א בראַשור, דערשינען אויף רומעניש, אין בוקארעשט, 1915, א.ט. „משיליבי משה ווי א פאָלקסטימלע-כער פּיִלֶאָסאָף, אים אזוי באצייכנט:

„...משיליבי משה איז א מאָראַליסט, איינער פון אונדזערע ערשטע מאָרא-ליסטן? א רומענישער מאנטעין. (Montaigne)„

פון דעם פארשטעקטן הייזעלע, ערגעץ אין א הינטערנאס פון די ציגלמאכער שטעלט זיך אָפ אויפן הויפטמארק אָבאָר, פון בוקארעשט, א צארט בחורל, א תמומותדיקער, א שווייגנדיקער, וועלכער קוקט זיך ארום און ארום מיט די פאָרשנדיקע אויגן פון זיין עלטער.

ס'איז זומער. א שטיקנדיקע, דושגע היץ, און א גרויסער פאָרעך אויפן מארק. דאָס בחורל טוט אויס זיין רעקל, קלויבט זיך אויס א פלאץ נאָענט צו משיליבי משה, וועלכער האָט היינט, פרייטיק, ווייל ס'איז מארק-טאָג, איבער-געפירט זיין „קלייטל“, די קוישן, פון דער קבצים-בריק אויפן אָבאָר, ווו מענגעס מענטשן לויפן הין און הער.

דער, וועגן וועלכן יאָן לוקא קאראדזשיאלע וועט שפעטער זאָגן אז ער איז „רומעניעס גרעסטער ליריקער“, דער מאָלער ניקאָלאיע גרינגאַרעסקו, איז קוים א בחורל. ער שפרייט אויס אויף דער ערד זיין רעקל, לייגט אויס דערויף זיין „סחורה“ — איקאָנעס (בילדער פון הייליקע) און ווארטנדיק אויף די קונים, ווי יעדער סוחר, הערט ער אויס מיט פארגעניגן און אינטערעס, די גייסטרייכע רייד און

די ספאנטאנע גלייכווערטלעך וואָס מאַכן פּרילעך, די רייד פון טשיליבי משה, יאָ, טשיליבי געפעלט אים מיט זיין שווינג און קלוגשאפט. אַ מאָל וועט ער אים צייכענען, פון דער נאטור, ווי אַן „אַריגינעלן“ טיפּ, דער אַריגינעלסטער, אפשר, פון גאַנץ בוקאַרעשט, אָדער לאַזאַריקע דעם חלפּן (זאַראפּול) און אַנדע-רע טיפּ, וועלכע ער האָט באַגענונט אויף די ירדיים.

ווען די מענגעס פויערים, בעלי מלאכות פון ארום טשיליבי'ס קוישן צענייען זיך אביסל, דערנענטערט זיך טשיליבי צו „מייסטער ניקו'ס“, הייליקע בילדער, שאַקלט א באַנייטערטער מיטן קאַפּ און רופט זיך אָן:

— איך וואָלט געשווירן, אַז אָט די הייליקע, זענען פּנימער פון דער ציגל-מאַכער-הינטערגאַס!

— טאַקע אזוי! ווי אזוי האָט איר געטראָפּן, פּרעגט גרינגאַרעסקו. דער, זעט איר, איז דאָס קינד פון אַ סטאַליער, אונדזערער אַ שכן.

— און די הייליקע, דערנענטערט טשיליבי משה, איז אַן אַלטימשיקע סיא, אויך פון אייער געסל.

— פון וואַנעט ווייסט איר? פּרעגט מיט פאַרוונדערונג גרינגאַרעסקו?

— וואָס ווייסט נישט טשיליבי? עך, וווּ איז ער נישט אויסגעווייזן?

איבער גאַנץ בוקאַרעשט, איז קראַיאַווא, יאַס, טורנו סעווערין. ווי זאָגט מען? היינט דאָ, מאַרגן אין פּאַשאַני... איך טראָג מיך ארום מיט מיין סחורה אין אַלע ווינקעלעך. טשיליבי באַטראַכט אויפּמערקזאַם די בילדעלעך און זאָגט: ווייסט, זיי זענען טאַקע שיינע, די בילדעלעך דייע. זאָג מיר, ווער האָט זיי, געמאַכט?

— איך, ענטפּערט מיט באַשיידנקייט דער „מייסטער ניקו“.

— און ווי הייסטו, כּאַמין ווי איז דוין נאַמען?

— ניקו, ניקאַלאַיע גרינגאַרעסקו.

— נו, בראַוואַ! זיי וויסן אז זיי געפּעלן מיר! זיי האָבן מענטשלעכע צורות די הייליקע דייע, נישט קיין פאַרזעענישן... ווי איז די שמירעכצן פון אַנדערע, גיט צו טשיליבי, ער דערווייטערט זיך אויף אַ ווילע און קערט זיך תּיכּה אוב מיט צוויי פאַטשיילעס פון די קוישן זיינע.

שטעל אױס אויף זיי דייע איקאַנעס און שמיר נישט אױס דוין רעקל. דער-נאָך, צו לאַזאַריקען, וועלכער האָט זיך דערנענטערט און מיט אינמערעם גע-קוקט אויף די בילדעלעך.

— וואָס זאָגט איר, לאַזאַריקע, אויף די הייליקע בילדעלעך פון מייסטער ניקו? ער איז שטאַרקער פון באַרבון! און אָנגעהויבן צונױפּרופּן דעם עולם:

„קומט און קויפט ביים מייסטער ניקו
וואָס שטיינט איבער דעם מעשטער באַרבו.“

ארום די בילדלעך בלייבן שטיין עטלעכע מענטשן, פארבייגייער, און קוסן
אויפּמערקזאם אויף זיי.

— ווער האָט זיי געמאַלן, פּרעגן אייניקע. זיי זענען זייער געראַטענע, זאָגן
אנדערע.

— ניקו, ער איז דער מייסטער. ענטפערט טשיליבי, א פריידיקער, ווייזנדיק
אויפן כּחורל. ער שטיינט איבער באַרבו'ן?

— ווער איז אָט דער באַרבו, גענע טשיליבי? פּרעגט ניקו, וועלכער האָט
אינצווישן פּאַרקויפט עטלעכע איקאָנעס און באקומען מוט.

— טו דיר אָן דאָס רעקלע און שפּרייט אויס די פּאַטשילעס ווייל אויך זיי,
זענען געהייליקט דורכן שוויים פון די וואָס האָבן זיי אויסגעוועבט. אויף א זשעסט
פון גרוינאַרעסקו, ניט צו טשיליבי: איך מאָן ביי דיר נישט קיין געלט פאר
די פּאַטשילעס. איך שענק זיי דיר אוועק פון גאַנצן האַרצן און... זאָלן זיי דיר
זיין מיט מזל אין לעבן, אין דער מלאכה, וואָס דו האָסט דיר אויסגעקליבן.
טשיליבי דערנענטערט זיך צו זיינע קוישן, ארום וועלכע עס האָבן זיך צו-
גויפּנע זאַמלט עטלעכע קונים.

ניקו. גרוינאַרעסקו, וואָס האָט פּאַרענדיקט דאָס אויסשטעלן זיינע בילדלעך
אויף די פּאַטשילעס. ווענדט זיך:

— זאָגט מיר, גענע טשיליבי, איך בעט אייך, ווער איז דער באַרבו, וועלכן
איר האָט דערמאַנט?

— האָב געדולד, וועל איך דיר באַלד זאָגן, ענטפערט טשיליבי אויס-סדרג-
דיק די סחורת פון די קוישן וואָס די קונים האָבן צעוואָרפן קלויבנדיק. מיט
יאָרן צוריק, האָב איך ארומגעוואַנדערט, ווי איצט איבער דער שטאַט.
פּאַרבייגייענדיק דעם כאַן פון מאַנוס, פּלעג איך זען, לענג אויס דעם
פּלויט פון כאַן, אויסגעשטעלטע איקאָנעס ווי דיינע, געמאַלענע פון איינעם חיים
זוגראוול (מעלער). אָט דער חיים מעלער פּלעג כאַצירן קלויסטערס פון בוקאַ-
רעשט און אומגעבונג. אים פּלעג ארויסהעלפן זיינס א קינד, אָט דאָס קינד איז
נישט קיין אנדערער ווי באַרבו, וועגן וועלכן דו האָסט מיך געפּרעגט. ער איז
דער באקאַנטער מאַלער באַרבו יהודה איסקאוועסקו. היות ער האָט זיך באַטיי-
ליקט אין דער רעוואָלוציע פון 1848, איז ער פּאַרמשפּט געווען צו וואַנדערן
אין אויסלאַנד נאָך 1848, און ער זאָל זיין באַערדעט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.
(היינט איסטאַמבול).

— אהא, כ'האָב פארשטאנען, זאָנט ניקו. א פרוי דערנענטערט זיך, בא-
טראכט די בילדלעך, און וויל אוועקגיין.

— נעמט מומע, קויפט, ס'וועט אייך ברענגען מזל, זאָנט טשיליבי, וועלכער
איז צוגעקומען נאָענט.

— אז איר זאָנט, פאָלג איך אייך און קויה. וויפל קאָסט אָט די איקאָנע?
דער צארטער ניקו, באקומט מוט און ענטפערט „אפערציקער, א סאָראָקאָ-
וועץ, די פרוי באצאָלט און נעמט זיך דאָס בילדל און גייט אוועק. ציילט ניקו
א צופרידענער דאָס געלייזטע געלט.

— פינף סאָרקאָוועצן, זאָנט ניקו מיט א דערציטערט קול.

— האָסט געהאט א גוטע לייזונג, האָלט אונטער טשיליבי.

— טי, סארא פרייד אויף מיין מאמען געבעך, ווען איך וועל איר אריי-
לייגן דאָס געלט אין די הענט! סארא פארהיידשטע אויגן זי וועט עפענען!...

דער גביר טראכט וועגן קומענדיקן יאָר, און דער אָרעכאָן צום מאָרגן נאָר!
באמערקט טשיליבי.

— די בילדלעך, האָב איך אויסגעארבעט בסוד, אָן מיין מאמעס וויסן...
איר ווייסט, נענע טשיליבי, מיט דער נאָרל האָט אונדז אויפגעכאוועט די מאמע.

— א לעבן אָן צו ארבעטן, איז די שוועסטער פון גנבה און אָרעמקייט, און
ווען מענטשן ארבעטן, שטארבן זיי קיינמאָל נישט פון הונגער, זאָנט טשיליבי
משה, און גיט צו „יעדע שוועריקייט איז לטובה...“

— נאָט מיינער, ווי גליקלעך איך בין, זאָנט ניקו מיט שטאָלץ, איצט בין
איך שוין א גרויסער... און קאָן שוין העלפן מייניקע, מיט דער ארבעט פון
מיינע הענט...

ווינגדיק זיך ווי א פעטע קאטשקע, גייט פארביי דעם יריד מיט נאוה, א
געאדלעכער סוחר (פון באַיאָרנשטאנד). גריגאָרעסקו באטראכט אים אויפמערק-
זאם:

— זעט נאָר, נענע טשיליבי, אן איבערבלייבעכץ פון די אמאָליקע צייטן,
ווי אויפגעפרעסן פון מוילן און שימל.

— זיי פאָרזיכטיק בחורל! סע ווייזט אויס אז דו קענסט אים נישט, זאָנט
טשיליבי, ווייסטו ווער דער איז?
— ווער? פרעגט מיט נייגיר ניקו.
— דאָס איז דער הורטאוויניק אנגעל.

— אייערע רייד: גאָט איז געוואָרן א פי-הענדלעך, א סוחר פון כהמות.
און אריינגעשטעקט דאָס געלט אין כהמות, האָט א סווישטש געטאָן ניקו.
— א האלבער מארק איז זיין בעל-חוב, איז אים שולדיק געלט... האָט א זיפֿן געטאָן טשיליבי משה.

— וואָסזשע, ער איז א חלפֿן, א פראָצענטניק? האָט אפרעג געטאָן גריגא-רעסקו.

איך האָב דיר געזאָגט, אז ער איז א הורטאָוויק, ער ברענגט סחורות פון דער פרעמד, און פארטיילט זיי צווישן די לאחודימניקעס, דעמאיליסטן און קליי-גע סוחריםלעך. זאָלסט אים זען דאָנערשטיק ווען ער לאָרט אים די קאסטנס מיט סחורות!... דעמאָלט גייט ער ארום מיטן סוחרישן בוך, קאמאסטיף איז דער האנט, ארומגערינגלט פון די גרויסע און קליינע סוחרים, און נאָר וואָס דו הער-סט אים זאָגן: „איך באשטימ די פרייזן! אזוי ווי איך וויל, אזוי טו איך!“

— יא, טאקע אזוי, אָבער זעט איר, הער... פרוווט איינער זאָגן.
— האָסט עפעס געזאָגט? שרייט זיך אים אויף אים אנגעל דער הורטאָוויק.
— נו, מיר דאכט אז ס'א ביסל צו טייער... איך....
— ס'איז דיר טייער? קויה נישט!

ווען איינער פון די סוחריםלעך, וואנט צו זאָגן אים, אנגעלן, אז ס'איז צו טייער, פאָרט ער אים אָפֿ:

— איך גיב שוין גאָרנישט, קאכצעניק איינער, דלפֿון! כאפֿן אונטער די אנדערע, דערשראָקענע, בעטן זיך ביי אים: גיב אונדז פריצעניו, צו צוויי קווישן סחורה. יעדן איינעם!

— מיר אויכעט איינעם... האָט רחמנות. כ'האָב א שטוב מיט קינדער, קלאָנט זיך א צווייטער.

— אייערע רייד, נענע טשיליבי, „דער גאנצער וועלט קלעקן צוויי הענט, נאָר די סוחרים דארפֿן דריי מיט איינער גיט ער און מיט צוויי נעמט ער.
— זע נאָר ניקו, ער קומט צו אונדז. ער וועט אפשר קויפֿן עפעס ביי דיר.
— וואָס זאָל ער מיינען מיט דעם מעטער, וואָס ער האלט אין די הענט?
פרעגט ניקו.

— ש-ש-ש! מאכט טשיליבי א צייכן מיטן פינגער ביים מויל. דער הורטאָוויק דערנענטערט זיך און בלייבט שטיין פאר ניקו'ס בילדלעך.

— גיב מיר דאָס בילד פון דאָרט, זאָגט ער, אזוי. האלט עס פעסט, איך וויל עס אָפּמעסטן. ניקו קומט אָן צו לאַכן, פארהוסט זיך כלומרשט, און:
— וויפֿל מאכט דאָס אים, דו הונגעריקער!

— צוויי פערציקער, מיין הער!
— אביסל צו קליין פאר דעם געלט אָבער... לאַמיר זיך לאָזן אָפּנארן. נעם
א פערציקער א סאַראַקאוועץ און גיב עס אהער. ער ווארפט אויף דער ערד דעם
פערציקער און גייט אוועק לאַכנדיק.

נאָכן הורטאָוויקס אוועקגיין, שיסט אויס גרינגאַרעסמו אין א געלעכטער:
דער הער קויפט איקאָנעס אויפן מעטער, ווי צייג! ציילט איבער דאָס געלט
און נעמט צונויף די בילדלעך, וואָס זענען אים נאָך געבליבן... דער צוקונפטי-
קער באזינגער אין פארבן, פון רומענישן לאַנד און מענטש, דער זיסער, גרוי-
סער, אָפטימיסטישער, פריילעכער דיכטער גרינגאַרעסמו, גיט צו מיט טרויער
כ'האָב געטראכט צו אייערס א וואָרט: „זיי נישט פויל, ווען דו דארפסט עמעצן
א טובה טאָן“. איר וויסט, גענע טשיליבי, ווען איך וואָלט געקאָנט, וואָלט איך
אלע מיינע בילדער אוועקגעשאַנקען די וועמען זיי נעפעלן און האָבן נישט מיט
וואָס צו קויפן. נו, גענוג פאר היינט. איך גיי אהיים. איך אייל מיך... מאַכן א
פרייד מיין מאמע... א דאנק פאר די פאטשיילעס, זאָגט ניקו און גיט זיי צוריק
טשיליבין.

— פארקויפטע סחורה, נעמט מען נישט צוריק!
— איך האָב אייך גאָרנישט באַצאלט... רייסט איבער פארחרושט ניקו.
— לאָז, וועסט מיר שפעטער באַצאלן... ווען וועסט האָבן איבעריק געלט...
ארבעט, זאָלסט דערגרייבן באַרכו איסקאוועסקון און י. געגוליש, נאָך מער,
זאָלסט זיי איבערשטייגן!

גרינגאַרעסמו הילט איין די בילדער אין די פאטשיילעס און לאָזט זיך גיין:
— בלייבט געזונט, גענע טשיליבי, מירן זיך נאָך באַגעגענען, א דאנק פאר
אלץ, וואָס איר האָט פאר מיר היינט געטאָן!

— גיי געזונטערהייט, און קלאַפנדיק אים פאָטערלעך אויף דער פלייצע:
געדענק, ווער עס וויל די יאָדערע, מוז די שאַלעכץ צעברעכן... ניקו דערוויי-
טערט זיך און הערט נאָך טשיליביס קול: און פארגעס נישט אויך דאָס:
„די יונגט איז ענלעך צום פרימאָרגן: מע דארף אָפּארבעטן דעם טאָג, כדי צו
געניסן די רו פון דער נאכט!“

ניקאָלאַיע גרינגאַרעסמו האָט נישט פארגעסן טשיליבי'ס רייד, פארקערט,
ער האָט אזוי גוט געדענקט די לערע פון שאַרפזיניקן טשיליבי, אז ארויפשטיי-
גנדיק מיט אומדערמידלעכער ארבעט, מיט ווארעמער מענטשלעכקייט, מיט
עקשנות און באנייטערונג, די אומענדלעכע לייטער פון דער קונסט, האָט ער
דערגרייכט, ווי קיין שום אנדערער, די העכסטע שפיצן פון דער רומענישער מאַ-
לעריי.

לאמיר זיך א וויילע אפשטעלן אין דער פאטאטעק (פאטא-ארכיוו) פון בוק-ארעשמער אינסטיטוט פאר קונסט געשיכטע, און פארשן די רייכע קאלעקציע מיט פאטאגראפישע רעפראדוקציעס פון גרינארעסמוס'ס בילדער און צייכענונגען. די ריזע דורך טשיליבי' משה'ס לעבן, וואס מיר נעמען אונטער איצט, די פארש-נייגעריקייט האט אונדז געשטויסן צו באטראכטן די מענגע גרינארעסמוס-פאטאקאפיעס פון בילדער סמיצן, צייכענונגען, לפי ערך פיר טויזנט איינסן, ווו באמת, אונטערן נומער 5824 האב איך אנטדעקט א בילד „נאך דער נאטור“ פון לעבן, באצייכנט אלס דער געלט-וועקסלער, „Zaraful“, אט דאס בילד פארמאגט ענגלעכקייטן מיט די ביז איצט באקאנטע טשי-ליבי פאטאגראפיעס.

מיטן כוח הדמיון קערן מיר זיך אום צום מארק פלאץ, ווו מיר האבן געזען, וויפל ווארעמע פריינדשאפט ס'האט זיך באפעסטקט צווישן טשיליבין און דעם יונגן ניקאלאיע גרינארעסמוס.

מיר באטראכטן פארזיכטיק דעם אזוי באצייכנט „געלט-וועקסלער“.

ס'איז בין השמשות, אין דעמערונג, אן אפגעמאטערטער מענטש זיצט, אויף א קאסטן, (אין וועלכן ער פארשליסט זיין סחורה איבער נאכט, מסתמא; פארטיפט אין געדאנקען, קונדליק אויף די פאר מעשענע גאלאגאנעס, באניק-לעך, קליינעלט, אפגעשפארטע אדער דאס געלייזטע געלט, מיט שווערער מי, וועלכעס ער ווייסט נישט ווי אזוי ער וועט עס צעטיילן צווישן די צען עסערס פון זיין הויז-געזינד וואס ער דארף שפייזן, און די דרינגענדע חובות וואס וואר-גן אים ממש. לעבן אים, אָננעשפארט אויפן קאסטן-לאָדן-א קויש, א לאנגער שטעקן א ביסל אויסגעבויגן אויף צו טראָגן די ביידע קוישן (ווי ביי א וואסער-טרענער).

פון לינקס, שפיגלט זיך דאס ליכט נאָר טיילווייז אָפ אויף אונדזער טשי-ליבי'ס פנים. אויפן קאָפּ טראָגט ער א מין קומשמע. די אקסלען אראָפּגעלאָזטע, ווי אין די באקאנטע פאטאגראפיעס זיינע! גענוי אזוי, אויך די קלאַציע הענט, דאָס קיילעכיקע פנים, וואָס איז ארומגערינגלט מיט א געדיכט, קורץ געשוירן בערדל די אויגן-ווייגענדיקע. די קליידער ענגלעך מיטן טראכט פון די אנדערע סוחריםלעך.

אָט די ענגלעכקייטן, ווי אויך די פריינדלעכע באציוונגען, אויף וועלכע מיר האָבן זיך פריער אָפּגעשטעלט, ניבן אונדז א גרונט, חושד צו זיין, אז דאָס בילד באצייכנט פון ארכיוו אלס געלטוועקסלער, (נישט פון גרינארעסמוס'ן) זאָל פאָר-שטעלן טשיליבי משה'ן.

משיליבי זעט די סאציאלע אומרעכט פון יענער צייט, און זאגט וועגן דער געלטגירקייט פון די סוחרים:

— דער סוחר זאגט ליגן אומזיסט און אומנישט.

משיליבי זעט דעם געוואלדיקן קעגנזאץ, קאנטראסט צווישן די שיכטן:

— דער פריץ זיצט אויפן שטול און דער פויער ארבעט פאר אים פיל.

פאר משיליבין זענען דער גן-עדן און דער גהינום, אויף דער וועלט. דער גן עדן איז פאר דעם וואס האָט (פארן גביר), און דער גהינום פארן אַרעמאן.

און אויב די וועלט איז פארן אַרעמען מענטש א גהינום, פארשטייט מען

שוין אז:

— א מענטש מיט יישוב און איידעלע געפילן, בלייבט תמיד אַרעם. דער

דלות האלט זיך אין אַרעמען מענטש, ווי א קלעשטש, און כדי פטור צו ווערן פון אים, דארף מען האָבן מזל. אָבער:

— מזל איז ווי קדחת, סע כאפט נישט אָן איעדן!

וויפל ביטערע איראָניע, שטעקט אין זיינע באמערקונגען לגבי דער ליט-

עראטור פון זיין צייט:

— זעט איר, רבותי, וואָס פאר א צייטן מיר האָבן דערלעבט: דאָס געש-

ריבענע פאפיר (געמיינט דאָס געדרוקטע) איז ביליקער פון דעם נישט באשרי-
בענעם.

משיליבי משה, וועלכער האָט געהאט ענגע פארבינדונגען אויך מיט די

אמטיאָרן, מיט די וואָס מען איז חושד ביים וואַיעוואָדישן הויף, אז זיי זענען א

שליאכטע שיכורים... וואָס טרייבן לצנות, באדויערט דעם סאָציאל-עקאָנאָמישן מצב פון אמטיאָרן אין אמאָליקן רומעניע, זאָגנדיק:

— אונדזערע אמטיאָרן זענען פריילעך אין דער יונגט און טרויעריק אויף

דער עלטער.

— די היישעריקן זינגען ווען זיי זענען זאט און די אמטיאָרן ווען זיי זענען

הונגעריק.

— די בינע איז זים אָבער לאנג, קאָן מען נישט אויסהאלטן; די יאָרן,

ווערן אלץ קורצער, אָבער קיין געלט זעט מען נישט.

— איך בין מקנא צווייערליי מענטשן: די פריצים און די אמטיאָרן,

ווייל זומער, דרייען זיי זיך ארום פראנק און פריי. (ס'איז באקאנט דער פאקט

אז אין יענע יאָרן, פלעגן אמטיאָרן האָבן באגרענצטע אנגאזשאמענטן — נאָר אין ווינטער, און זומער פלעגן זיי גאנץ אָפט, פוכנען, פגרו אויפן פיסק פאר

הונגער).

טשיליבי משה באשטעטיקט אָט דעם סאָציאל עקאָנאָמישן מצב פון אַקט-
יאָר, מיט אָט דעם. משלֵדִיקן, ביישפּיל-אַנעקדאָט. אַן אַקטיאָר וועלכֵן אַ נוטער
ברודער האָט אים געראטן, ער זאָל זיך אַרויסנעמען צוויי ציין, וואָס האָבן אים
שטאַרק ווייגעטאָן האָט אים געענטפּערט: איך וועל נאָך אַריבערטראָגן די ווייטימן
ביזן זומער. פאַרוואָס? פּרענט אים דער נוטער ברודער, ווייל זומער, נישט
האַבנדיק קיין שום אַננאַזשאַמענט און נישט האָבנדיק וואָס צו עסן, וועל
איך מיר אַרויסנעמען אַלע ציין פון מויל!

דער פּאָלקס חכם טשיליבי משה, האָט וואַרעמע ווערטער פון מיטגעפּיל,
פאַר די אַמאָליקע קלעזמאַרים, וואָס האָבן קיין אַנדער טועכץ נישט געהאַט, ווי
פּריילעך מאַכן די פּרױצִים און אַליין אויסשטיין אַלע לעבנס צרות:

— דריי מינים מענטשן ליידן אין דער דארע (קרויסטלעכע פּאַסט-טעג,
פאַר פּסחא), די קלעזמער, די הינט, און די קבצנים.

ווי בייסיק און הומאַרפּול זענען טשיליבי'ס באַמערקונגען:

— מיט דריי זאַכן פּרייט זיך אַן אַרעמאָן: מיט אַ רייכן חלום, מיט אַ סך
וויין, און מיט די נבירישע הבטחות.

— צוויי-ערליי פאַרשוניגען שטעקן זיך פּעדערן אויף דער וועלט: אַ קליינער
באַמטער און אַ גרויסער טיפּש.

אויפּדעקנדיק די אומזיכערקייט פון דער עקסיסטענץ, דאָס לעבן פּול זאָר-
נן פון אַרבעטס מענטש — די טרויעריק-שטיקנדע ווירקלעכקייט פון זיין צייט,
חכמה זיך טשיליבי משה:

— דער נביר טראַכט צום קומענדיקן יאָר און טשיליבי משה צוב סאָרגן
נאָר.

— תמיד „קסח“ (הייליקער געאָרגע) און „משך“ (הייליקער דומיטרו), די
צייט ווען מע פּלעג זיך איבערציען, בייטן די דירות, האָט טשיליבי צוויי דירות
די אייגע ווער וווינט און מע לאָזט אים נישט אַרויסציען זיך פון איר, און,
אייגע וו ער וויל זיך אַריינציען און האָט נישט מיט וואָס צו באַצאָלן.

כדי צו פאַרזיכערן זיין חיונה, אַפט מאָל אַ נישט זיכערע, תמיד אַ ביטער-
שווערע, פּלעג אונדזער פּאָלקס-חכם וואַנדערן אָן אויפהער, איבער שטעט און
שטעטלעך, דערפּער פון דער געפּרוווטער מונטעניע. אַ שווערע פּרנסה, אָבער
אַ נוטע געלעגנהייט צו קענען זאַכן, צושטאַנדן און מענטשן, דאָס הייסט זיי צו
פאַרשטיין, און זיי הייס ליב האָבן און אזוי האָט טאָקע טשיליבי געטאָן: אין
זיין „פּראַקטיק און גלייכווערטלעך“ שפּיגלט ער אָפּ קרעפּטיק, זיין צייט, גיט

אונדז אספעקטן פון רומענישן קולטור-געזעלשאפטלעכן לעבן, פון צוריק מיט פינף פערטל יאָר-הונדערט:

— כ'האָב באַמערקט אין מיינע וואַנדערונגען, אז דער בוי-פלאַן פון די תּפּיסות איז מיט פּעלערן: די סטעליעס וואָלטן באַדאַרפט זיין העכערע, עס זאָלן אויך הויכע לייט אַרײַן אין זיי.

מען מוז יעדן פּרימאַרן אַראָפּשלינגען אַ קרעציקע זשאַבע, אויב מען וויל, סע זאָל נישט עקלען א נאַנצן טאַג.
— אין די פּריערדיקע צייטן האָט מען געשעצט דעם מענטש — היינט די מטבע, דאָס געלט.

— אייניקע ברענגען שאָרן דעם אמת דורך זאָגן ליגן: אַנדערע מיט זייער שווייגן.

— דער אמת איז א פאַרעלטערטע סחורה, וואָס מע קויפט נישט מער. דער שקר אָבער איז א געזוכטע סחורה.

— ווייניק מענטשן פאַרבלייבן אויף דער וועלט — ווייל קבצנים ציילט מען נישט, רעכנט מען נישט.

— די שטאַט טערגאַווישטע איז קליין — נאָר דער דלות איז גרויס. (היינט א וויכטיקער אינדוסטריעלער צענטער).

טשיליבי משה לאַכט אָפּ פון די „שטאַרקע“ פּריצים און פּאָליציי: אַט קומט צו אים צו א פּריצל און מאַנט סחורה אויף באָרג. — איך קען אייך שוין, רופט זיך אָן טשיליבי משה, איצט זאָגט איר, אז איך שמעק ווי בשמים, אָבער ווען איך וועל קומען אָפּמאַגען דעם חוב וועט איר זאָגן, אז איך שטייג נאָך קנאַבל. אז אַנדער מאָל, האָט ביי טשיליבין גענומען אויף באָרג, דער פּאָליציי פון א שטעטל, און נישט באַצאָלט דעם חוב, אָפּלייגנדיק פון איין טאַג אויפן אַנ-דערן. אין אן אָונט, פאַרביינייענדיק א לאַקאַל וווּ דער פּאָליציי איז געזעסן מיט פּריצים, בעט אים טשיליבי, ער זאָל אים געבן א סטרוזש, וואָס זאָל אים העלפן אָפּמאַגען א חוב. דער פּאָליציי האָט אים געגעבן א באַאמטער, מיטן באַפעל, ער זאָל אויספירן וואָס טשיליבי משה וועט אים באַפעלן. א שייגעס דאַנק אייך, זאָגט טשיליבי און באַפעלט: באַאמטער נעם מיט אַט דעם פּריץ, ווייזנדיק אויף דעם פּאָליציי ער איז דער בעל-דבר, דער בעל חוב.

דער פּאָליציי און זיינע פּריינד האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט, ער האָט באַ-צאָלט דעם חוב און פאַרזאָגט צו נעמען סחורות, אויף נישט צו באַצאָלן...

ביז נאָר אינטערעסאַנטע זענען די מיטטיילונגען און אָפּשאַצונגען פון דעם רומענישן קלאַסיקער און באַרימטן סאַטיריקער יאָן לוקאַ קאַראַדזשיאַלע, דער-

שינען אין דער „עפאָקא ליטערארע“ (ליטערארישע עפאָכע): „א באטייטיקע פיגור און דער געשיכטע פון אונדזער געזונטער ליטעראטור, איז בלי ספק גע-ווען טשיליבי משה. אן אמתער און מיט רעכט פאָלקסטימלעכער טיפ.“

דאָס אָנקומען פון טשיליבי משה אין א שטעטל, איז געווען א געשעעניש וואָס האָט תמיד געמאכט א רושם, ווייל דער סוחר, פלעג מיטברענגען צום פארקויפן א חוץ צעלניק, אויך אייניקע ביכעלעך מיט אפאָרוימען (משלים), זייער באליב-טע ביים עולם. אָפט פלעג ער פארדינען מער מיט זיין געשריבענער ליטעראטור און מיט זיינע גייסטרייכע, מארקשריייערישע רייד, ווי מיט זיין מסחר. ניט יע-דער איינער האָט זיך גענויטיקט אין הענעטשמעס, זאָמן, קנעפלעך, קניפעקלעך קראנגס וכדומה, אָבער אלע האָבן גענארט אים אויסצוהערן און קויפן א ביכל מיט משלים, „פראקטיקע און גלייכווערטלעך“ פון טשיליבי משה דעם בארימטן אין דער מונטעניע, רומעניע.

יענע ביכעלעך האָבן מיר פארשאפט אסך פרייד אין מיינע קינדער-יאָרן. מיט זיי האָב איך פארבראכט פילע, כאמת באצויבערנדיקע אָונטן. דעמאָלט ווען כ'האָב אָנגעהויבן קענען לייענען און מעגלעך אז נישט ווייניק האָט משפיע געווען אויף מיין גייסט, אויך דאָס דאָזיקע לייענען, יענע וונדערבארע משלים און גלייכווערטלעך, גוטע פריינד פון מיינע קינדער-יאָרן, וואָלטן שוין לאנג פארלוירן געגאנגען, ווען דער הער שווארצעפלד (משה), טוט נישט א באטייטיקן דינסט אונדזער ליטעראטור, ווידערגעבנדיק אונדז די צעזייטע משלים און מימ-ראות. ציטירנדיק א פאָר סענטענצן פון טשיליבי משה'ן, ווי — דער אייבער-שטער ניט אונדז רעגן און דער פויער אכילה, אָדער:

— דריי זאכן זענען קיין מאָל נישט ליידיק אין דער שטאָט בוקארעשטי;

דער סוחרישער רעגיסטער (מיט חשבונות), דער טייך דעמבאָוויצא און די תפי-סה, שרייבט קאראדזשיאלע ווייטער:

...די פיינע פערל זיינע, זענען צו געפינען דאָרט, ווו ער רעדט וועגן זיך מיט דער זעלבער קלאסיש-אָריענטאלישער פשטות, גוט-הארציקייט, ווי דער, לעגענדארער נאסטראטין האָדזשיא וועגן זיין שלוממזלדיקייט, וואָס וויל גובר זיין די חכמהדיקע געדולד זיינע, וועגן זיינע אייגענע דערפארונגען.

זיינע פערל שטעקן דאָרט, ווו ער שמייסט מיט א מלא-טעמדיקן שמייכל פון גאל זיין ביטער מזל. זיי זענען דאָרט ווו ער חוזקט אָפ מיט א פיינעם הר-מאָר פון זיינע אייגענע און פרעמדע צרות, קאראדזשיאלע ציטירט ווייטער אלס ביישפיל: — טשיליבי משה שטארבט אוועק אן ערלעכער מענטש, ווייל ווייניק באצאָלט ער, און א סך האָט אים קיינער נישט געטרויעט.

זוי אן אנדער הערשעלע אַסטראפּאָליער, זאָנט ער וועגן זיך:

— פון דריי זאכן איז אָפּגעהיט טשיליבי משה, ביז אויפן היינטיקן טאָג:
פון שונאים, פון גרויע האָר און פון מזומן. אָדער:

— מיין פאַרשטאַרבענער פאָטער, איז דרייסיג יאָר געפאַרן קיין לייפּציג
און געקויפט סחורה אויף באָרג, פאַרקויפט אויף באָרג, געגעסן אויף באָרג און
איז מקבר געוואָרן אויף באָרג...

— משה, דער ייד, האָט א גלעקל אויפן טיש, ווען ער מלינגט איין מאָל
ברענגט ער זיך אליין וואסער ווייל ער האָט נישט קיין דינסט.
ווייל די ווירקלעכקייט איז א טרויעריקע, א שווערע: די פרנסה אן אומזי-
כערע! דאָס לעבן פול דחקות, וויצלט ער זיך.

טשיליבי משה האָט ליב געהאט דאָס פשוטע פּאָלק באהבה שאינה תוליה
דבּר, אַן שום איינגנוץ. זיין הארץ האָט געבלוטקט, ווען מ'האָט געקרויודעט
אן אָרעמען פויער און ייד. ער האָט געווסט פון זייערע נויטן און געפילט
זייער ביטער, שווער לעבן. ער האָט גערופן צו ברודערלעכקייט, צו רעספעקטירן
דעם מענטש, צו ליבע און קעגנזייטיקער פאַרשטענדיקונג!

טשיליבי משה איז געווען א מוואל פון מענטשנליכשאפט און רחמנות. די
מעשים טובים זיינע האָבן באקומען א מעכטיקע געשטאַלטיקונג און עס זענען
אויסגעשפיגען געוואָרן דורכן פּאָלק, פילע לעגענדעס, א סך ווערטלעך, וויצן;
אנעקדאָטן וואָס מען האָט אים צוגעשריבן נאָך זיין פטירה, וואָס איז געשען
דעם 31-טן יאנואר 1870, איז בוקארעשט, אויפן בית עולם „פילאנטראָפּיא. דעם
8-טן יולי 1896, האָט זיין ביאָגראַף משה שווארצעפלד, דער באוויסטער היסטאָ-
ריקער, פּאָלקלאָר-זאַמלער און פּאַרשער, פובליציסט, געשטעלט א מצבה פון
מאַרמאָר וועלכע די פּעדעראציע פון די יידישע קהילות אין רומעניע, דער פּרע-
זידענט אירער און רב הכולל דר. מאָזעס ראָזען, האָט רעאָוירט צוריק מיט
עטלעכע יאָר. אָט איז די אויפשריפט אויף דער מצבה:

פֿ.נ. אפרים משה בן אלעקסאנדער שווארץ המכונה (ריכטיק וואָלט
באדארפט זיין המכנה י.ש.) טשיליבי משה דובר משלים וחידות. נולד בשנת
תקע"ב נפטר י"א לחודש אדר תר"ל לפס תנצבה.

און איצט די יידישע איבערזעצונג: „דאָ ליגט אפרים משה בן אלעקסאנדער
שווארץ, מיטן צונאַמען טשיליבי מאָסי (משה), דער זאָגער פון משלים און,
דעטעגנישן, געבוירן אין יאָר 5572, געשטאַרבן 11 אדר 5630. (1812 — 1870).
מזר האלטן טשיליבי משה (מאסי) פארן פאָטער און פאָרגייער פון די רב-
מעניש-יידישע שרייבער. זיינע ביכלעך 13-14, לויט משה שווארצעפלד, וואָס

טשיליבי האָט ארויסגעגעבן אויף רומעניש, יעדן ערשטן יאנואר, צווישן די יאָרן 1858-1870, זענען אן אוצר פון לעבנס-חכמה. יעדעס ביכעלע האָט געהאט צווישן 16 און 24 זייטן, א טיראזש פון צען טויזנט עקזעמפלאַרן און ביז פינעף אויפלאגעס. אויף איינעם פון די זיבן פארשידענע ביכעלעך פון טשי-ליבי משה, וואָס געפינען זיך היינט, אין דער ביבליאָטעק פון דער אמאדעמיע פון דער סאָציאליסטישער רעפובליק רומעניע, דאטירט פון יאָר 1864, איז געדרוקט „די פערטע אויפלאגע“.

כאָטש אזוי זענען היינט טשיליביס ביכעלעך א יקר המציאות, ביבליאָפּי-לישע זעלטהייטן.

אין דער ביבליאָטעק פון דער רומענישער אמאדעמיע, געפינען זיך פאָלגנדע ביכעלעך פון טשיליבי משה:

1) „Practica și culegeri (ale lui Cilibi Moise vestitul/din Țara Românească“

דער אויסערלעכער שער איז ראָזעווע, דער אינערלעכער ווייס. בוקארעשט, אימפרעמיע, נאציאנאלע דרוקעריי פון שט. ראסידעסקו, 1864, ז' 15. הונ-דערט איינס, נומערן, מיט איבערגאנגס שריפט (האלב קיריליש, האלב לאטיני-נישע אותיות. דער לעצטער שער איז אויך אויף ראָזעווע פאפיר, מיט דעם אָנווייז פירטע אויפלאגע“.

2) Practica/lui/Cilibi Moise vestitul/din/Țara Românească“

בוקארעשט/דרוקעריי פון שטעפאן ראסידעסקו/16/1865 זייטן א חוץ די שערן.

אויף א שער בלאט, א ליטאָגראפיע: אמענטש מיט א טערמיש מיצל אוי-פן קאָפּ, האלט אין די הענט א צעשפרייט ליילעך פון אונטער וועלכן עס קומען ארויס געזעלן. פריצים און בירגערלעכע טיפן. אין דער רעכטער זייט — א ווינט-מיל. אין דער לינקער זייט א הויכער טורעם. דאָס ביכעלע האָט 125 נו-מערן אויף 15 זייטן. אונטן, אויפן זעלבן זייטל: „די מעלות פון יעדער נאציע. 16 נאציעס מיט זייערע חכמהדיקע מעלות ווי למשל: די איטאליענער דערציילן א סך גוזמאות, די פראנצויזן ברענגען אלע מאָל ארויס אנדרעע מאָדעס א.א.וו.

אויף דער 16-טער זייט, די לעצטע, פארענדיקט ער אזוי: רבותי! איר זאָלט מיר מוחל זיין, אויב כ'האָב געשריבן אין אָט דער קליינער בראָשור, זאכן וואָס זענען אייך באקאנט, וואָס איר ווייסט שוין. איך גלויב אז הערנדיק זיי אויך פון מיר, וועט איר נישט האָבן קיין פאראיבל.

דער לעצטער שער, אויף דער אויסערלעכער זייט, א ליטאָגראפיע: א מענ-טש גייט אין איינעם מיט א לייטער.

3) Pratica lui/Cilibi Moise / vestitul din / Țara Românească /
/ București / Tipografia Națională / 1866 /

בוקארעטיט יאָר 1866 – אפּריל 1. אויפן טיטלבלאַט. בסך הכל 101 איינסן,
נומערן. אָט איז דער אינהאַלט פון נומער 101: רבותי, איך בעט מיר מוחל זיין
אויב איך האָב אייך געזאָגט אַ ביסל לײַגנס אויכעט. משה רבנו, דער נביא אין
זיינע ספרים, האט געשריבן נאָר אמתן און אלעס ווערט נישט געלייענט פון אלע.
איך נלויב אָבער אז מיינע, ניט זייענדיק אלע אמתדיקע, וועט איר אלע לייענן.
איך באגרים אייך און צום ווידערזען. טשיליבי משה.

צום סוף פון זייטל 16 איז אָט דער טעקסט. דער לעצטער שער איז מיט
א מענטשן מיט א טערקיש מיצל און א צעשפרייט לילעך אין די הענט. ווי
שוין באשריבן פריער, בראָשור פון 1865.

4) Păcăliturile/lui/Tilu Buh-Oglindă/împreună cu o parte
din Testamentul/lui/Cilibi Moise/Tipografia Naționala, An-
trepenor C.N. Rădulescu/Nr. 24/1876' „Viața lui Cilibi
Moise“

אויף די זייטלעך 74-80 איז אָפּגעדרוקט:

בסך הכל 105 איינסן, נומערן. דער ערשטער שער פעלט.

איך האָב דורכגעלייענט און איבערגעשריבן, איבערגעזעצט אויף יידיש,
אלע דערמאנטע בראָשורן פון טשיליבי משה. זאָל מיר דערלויבט זיין צו געבן
עטלעכע סענטענצן פון לעצטנס דערמאנטן ביכל:

– אז נאָט ניט אייך ליבט, לאָזט נישט אנדערע אין דער פינגסטער.

– וואָס פאר א חילוק איז, ווען מען איז צווישן מענטשן און ווען מען
איז אויף א מאסקן באל? צווישן מענטשן באהאלט מען זיך דאָס הארץ און
אויפן מאסקן-באל דאָס פנים.

– וויפל דער מענטש לעבט, מוז ער זוכן צו לערנען און נישט מיינען מיט
דער עלטער, טיפער עלטער, קומט אויך צו שכל.

– א שטיבעלע אין וועלכן די מענטשן זענען פריילעך איז מער ווערט ווי
א פאלאץ, ווי מענטשן וויינען.

– א באשיידענע הילף, געגעבן צו דער צייט, איז מער ווערט ווי הונדערט
פארשפעטימטע טובות.

– נומער 105: מיינע הערן און דאמען! כ'האָב אנטדעקט דאָס מיטל צו
ווערן רייך, און איך וועל אויסזאָגן דעם סוד: אלע די וואָס וועלן זאָגן נאָר
אמת, באקומען א שפאניץ (עסטערייכישע 20 קרייצער וואָס פלעג א מאָל צירקו-

לירן אויך אין רומעניע) און אלע די וואס זאגן ליגן, זאלן מיר געבן נאך א באניקל!

כדאי צו באמערקן, אז זעקס יאָר נאָך טשיליבי משה'ס פטירה, איז ער נאָך געווען אזוי פאָפולער, כאַליבט, אז מע דרוקט אַ בראַשור טיף-אויִלענשפיגל און מע גיט צו זיין, טשיליבי'ס צוואה, א הומאָריסטישע צוואה, פארשטייט זיך. איז ער נישט דער פראָטאָטיפ פון נאָלדפארנס האַצמאָך? האַצמאָך פאָר-קויפט די זעלבע סחורת ווי טשיליבי, זאָמבענדלעך, קרעלן, נאָלען און שפיל-געלעך, — מכל טוב און נאָרנישט. האַצמאָך ציט צו די מונים, מיט די זעלבע איינארטיקע אויסרופן און גראַמען ווי טשיליבי. האַצמאָך האָט אַ שטוב מיט אַ סך עסערס, ווי טשיליבי. אַ סך ווערטלעך, לעגענדעס, שפיצלעך, אנעקדאָטן זענען געוואָרן נאָכדערציילט, נאָך טשיליבי'ס פטירה, איז נאָני, מינלעך, אז נאָלדפאָדען, האָט זיי אריינגעפלאַכטן אין זיין האַצמאָך. ווידער. דער שווינדל מיט אַפּטון „כישוף“ איז גיט נאָך אין נאָלדפארענס ערשטע יאָרן אין רומעניע, געווען אַ ביטערע ווירקלעכקייט, און קעגן אים האָט אפילו שפע-טער מיט צען יאָר, אין אַ פאָרוואָרט צו יעמב פסנתירס אַ ביכעלע „דער מכשף“ דער באַרימטער געלערנטער דר. משה גאָסער, אָנגעוויזן אויף דער גרוי-סער געפאָר פון די אַבערגלויבנס פאר דער ייִדישער באַפעלקערונג. אזוי אז מיר דערלויבן זיך צו זאָגן, אז נאָלדפארענס „כישוףמאכערין“ איז אינספירירט פון די הינע ווירקלעכקייטן, טיפן און סיטואַציעס, און נישט נאָכגעמאכט עמעצן...

טשיליבי'ס ביכעלעך דערשיינענע אין מאַסן טיראזשן, ווי מיר זאָגן היינט, זענען אַ יקר המציאות איצט. בלי ספק זענען „פראַקטיקע און גלייכווערטלעך“ באַליבט געווען ביים פאָלק ווייל ער האָט געוועקט די ווערדע ביים פאָלקס מענטש און דעם כבוד וואָס ער פארדינט מצד אלע. טשיליבי האָט געוועקט און דער-הויבן די ווערדע און חשובות פונעם האַרעפאָשניק.

אייניקע פון זיינע סענטענצען ציען יניקה פון די אלטע ייִדישע קוואַלן. אָדער זיי זענען פול מיט פרישקייט, מיט אויסדרוקס-קראַפט, ווייל טשיליבי משה האָט אין זיי אריינגעהויכט אַ גיי לעבן, אַרויפגעלייגט אויף זיי, דעם חותם פון זיין שעפּערישקייט.

זיינע גלייכווערטלעך און וויצן, הומאָר, פול מיט לעבעדיקן, שטארקנדען גייסט, מיט געשמאק צוגעפאָסטע — ווי אויך זיין לעבנס-חכמה, האָט ער אריינגעפלאַכטן אין דעם רומענישן-שפראַך — פייסאזש און אזוי אַרום אין דער רומענישער פאָלקס-ליטעראַטור.

מיגלעך אז פאר אייניקע יידן, אין טשיליבי'ס צייט, איז מאכן א ברכה, גע-
ווען א שווערע האָרעוואניע אפילו אויף רומעניש איבערגעזעצט... (זע „בראוואָ“
פון אברהם גאלדפאדען) און זיי האָבן זיך געקווענקלט צי ס'איז א כבוד אָדער
אן אומכבוד פאר זייער סאַציאלער פּאָזיציע!...

איך שטרייך אונטער: נישט נאָר די פּראָבלעמאטיק, וואָס האָט געטומלט
אין זיינע „לערעס און גלייכווערטלעך“, נישט נאָר די יידישע תורה, פון וועל-
כער דער וואָלעכישער ייד איז שוין געווען אָפּגעריסן, און וועלכע דער קלוגער
טשיליבי משה, האָט אריינגעפלאַכטן און אויסגעטייטשט אויף רומעניש. נאָר
אויך די לעבעדיקע און ווונדערבארע קונץ זיינע פון ארויסזאָגן און ארומריידן
אקטועלע אָנגעווייטיקטע לעבנס-פראגעס צווישן פעלקער, אויף זיין אייגנארטיקן
אופן.

ווי אז אמתער, אויפריכטיקער פאטריאָט, האט ער געשטרעבט צו פארבינ-
דן אלע איינוווינער פון רומענישן לאַנד. ער פילט און פארשטייט דעם רומע-
נישן פויערס ליידן — ער טוט א טובה ווו און ווען מע דארף, ווייל ער האָט
זוארעם ליב געהאט דאָס פּאָלק.

טשיליבי משה איז מיט די וואָס ווילן דעם ווילשטאנד, מענטשלעכקייט.
ער איז מיט די דורשטיקע נאָך יושר, גערעכטיקייט, מיט די וואָס שטעלן זיך
אין פאר א פרידלעך צוזאמענלעבן צווישן די רומענער און די מיטלעבנדיקע
נאציאנאליסטען. טשיליבי ווינטשט, זיי זאָלן זיך גוט פארטראָגן, ווייל
דאָס דערפירט צו אייניקייט און האַרמאָנישן צוזאמענלעבן.

טשיליבי'ס אריגינאליטעט באשטייט אין דעם צוזאמענהאנג מיט וועלכן
ער ברענגט זיינע פערלען, צוליב זייער באלערנדיקן ווערט, צוליב זייער באַלי-
בטקייט זענען אָט די פערל, שוין פון לאַנג, אריינגענומען געוואָרן אין דער
דומענישער ליטעראטור, אלס העכסטע פאָרם פון אָנערקענונג. דאָס דער-
לויבט אונדז צו באצייכענען טשיליבי משה, ווי א פיאַניר פון רומענישער ליטע-
ראטור פון רומעניש-יידישן הומאָר.

זיין מענטשנלעכע האָט נישט געווסט פון נאציאנאָלע אָדער קלאַסן-גרע-
נצען. ער האָט אין דער זעלבער מאָס ליב געהאט רומענער ווי יידן, בולגארן,
גריכן און אנדערע, ווייל ווער עס שירט אונטער מענטש פון מענטש איז
נישט קיין מענטש!

ס'איז זומער צייט, אין דעמערונג. די משפּחה לוקא קאראדזשיאלע זיצט
אויפן באַלאָאָן. דער קליינער יאָן לוקא שפּרינגט פּלוצים אויף, און לויפט אָן
אז אַטעם צום טויער, שרייענדיק פול פרייד: גענע (פעטער) טשיליבי! גענע

טשיליבוי! נענעא טשיליבוי איז געקומען מיטן פולן זאק. ער איז ביים טויער!
— רוף אים אריין, שרייט גוטמוטיק לוקא.

טשיליבוי, וועלכער האָט אים געהערט פראָטעסטירט מיט געמאכטן ברוגז:
טשיליבוי קומט נישט א גערופענער, ער קומט א פארבעטענער, אן איינגעלא-
דענער.

— אויב אזוי, פארבעט איך אייך, ביטע, רופט זיך אָן לאכנדיק לוקא, אן
שטרעקט אים אויס די האנט גאָר פריינדלעך, וואָס ברענגט אייך אהער?

— איר קענט נישט מיין ווערטל? פאר דעם וואָס גליקן זוכט, זאָפארט, איז
פלאַיעשטי דאָס בעסטע אָרט!

— דערציילט אונדז פרייגד, וואָס פאר א שפיצלעך האָט איר נאָך אָפגעטאָן
פרענט לוקא.

— ווארט א וויילע, לאָמיד כאפן דעם אָטעס... מיך דערמאנען... הערט
נאָר: אנומעלט בין איך גענאנגען מיט אייניקע פריינד מינע, צו א סוחר,
מיינער א שכונ, און אים געבעטן, ער זאָל שטעלן כיבור, וועל איך אים זאָגן,
וואָס פאר א שאָדן ער האָט געהאט און ווו דער שאָדן געפינט זיך. מיין שכונ,
האָט באמת געהאט א שאָדן און איז געווען זייער צופרידן, וואָס איך קום אים
צוהילף אין אזא נויט. דער סוחר האָט מיט פארגעניגן באצאלט דעם כיבור, און
ווען ער האָט געפרענט, ווו איז דער שאָדן, האָב איך אים געענטפערט מיט
א שמייכל: — נארעלע... ווילסט וויסן ווו ס'איז דיין שאָדן? אין דיין בייטל!
— וועלכער שאָדן? פרענט דער סוחר. אין געלט, נארעלע. אין וויפל געלט?
צען צוואנציקער, טיפיש איינער, ווייל אזוי פיל האָט דיך געמאסט מיין היינטיקע
לערע, פארשטייסט?

דער קליינער יאָן לוקא קייכט פאר געלעכטער און לוקא מיט זיין פרוי, נאָך
דעם וואָס זיי ווערן זאט פון געלעכטער, פרעגן זיי טשיליבוי מיט נייגיר: — אין
וועלכע ערטער האָט איר נאָך געוואנדערט און וואָס פאר א נייעס ברענגט איר
פון דאָרט?

— ניט קיין איבעריקע נייעס. — אין סלאמיגא זענען אלע סוחרים יורדים
ווייל זיי וויינען אויפן בארג. אין קאלאראשי, זענען דאָ מער טויטע ווי וויינ-
גערטנער (א ווערטער שפיל אויף רומעניש VII לעבעדיקע אָדער וויינגערטנער):
אין ראַשיאַרי רע וועדע, זענען אלע הייליקע: א נאנצן טאָג און א נאנצע נאכט
לייענען זיי... די קאָרטן! ווייסט יאָניקע, זאָנט טשיליבוי דעם שפעטערן קלאסי-
מער יאָן לוקא מאראדזשיאלע, פון איין מין לייענען ווערט מען באהאוונטער,
באדייכערט מיט וויסן, און פון לייענען די קאָרטן, ווערט מען פארארעמט.

יזן צעלאבט זיך ווידער, בעטנדיק טשיליבי! זאגט נאך עפעס, זאגט איך
בעט איך, אייערע רייד געפעלן מיר זייער.

— כ'האב גענוג, דיר צו דערציילן.

— אפשר נעמט איר נאך ארויס א ביכעלע מיט משלים און גלייכווערטלעך
גענע טשיליבי?

— ביסט גערעכט, טאקע גערעכט. אויב אזוי געס א שרייבענדל און פאר-
שרייב. איך האָה אז איר האָט גאַרנישט דאקעגן הער...
— הילף, אויב ער וויל נאָר...

— פארוואָס זאָל איך נישט וועלן, רופט זיך אָן יאָן, טשיליבי לערנט מיך
מיטן נומן וואָרט און ניט מיטן קאנטשיק ווי דער הער לערער.

— אויב אזוי לאָזן מיר איך, איר זאָלט רויק טאָן אייער ארבעט. איך האָב
עפעס צו טאָן און ס'איז שפעטלעך, רופט זיך אָן לוקא און גייט אריין מיט זיין
פרוי, אין הויז.

— קום נאָר אָן אָט דאָס פאפיר, און זאָג מיר וואָס דאר א נומער טראָגט
עס?

— כ'ווייס שוין, כ'האָב מיך דערמאנט, נומער 71.

— שרייב:

— איך בין נאָר אויערן, רופט זיך אָן דער כוואט מיט א ביטרע שמיכעלע:

— דאָס מויל דארף נישט זאָגן אלץ, וואָס דאָס הארץ ווייסט.

— דעם גראָבן יונג (דעם מענטש מיט שלעכטע מידות) דערקענט מען
אויך אין די יום-טובדיקע מלבושים.

— קורב-בל מיישפט דיר, כדי זאָלסט האָבן דאָס רעכט צו מישפטן אנדערע

— דער געטרייער פריינד איז אזא מין סחורה, וואָס מע קאָן קיין מאָל ניט
קויפן.

— אויב דו ווילסט זיין גליקלעך, לויף אהין, ווו די ביסט באליבט.

— נישטאָ קיין ערגערס, ווי אוועק צו נעמען יענעמט מי.

— גוטע ברודער דערקענט מען אין דער נויט, ווייל אין גליק געפינען זיך
א סך.

— די חכמה לערנט מען פון דער יונגט בין דער עלטער און אפילו ווען

מען איז שוין מיט א פום אין גרוב, דארף מען נאָך אלץ לערנען.

— די חכמה איז א געווער קעגן אלע אומרעכט.

— די פרייהייט איז נישט אויסצובייטן פאר אלע אוצרות פון דער וועלט.
— וויסן איז פארן מענטשן דאס ליכט פון דער וועלט.
— בילדונג איז טייערער פון געלט.
— מענטשן קופן העגעטשקעס פון די קלייטן, פאר פיר צוואנציקער א פאָר,
און נאָך דריי טעג ווערן זיי צעריסן. בעסער קויפט זיי ביי משה דעם ייד פאר
אין צוואנציקער — פארטיק צעריסן.

.....

אויך שפעטער מיט יאָרן, וועט דער גרויסער קאראדזשיאלע, ברענגען דעם
מערקווערדיקן פאָלקס-חכם, דעם העכסטן שבח: „...אויב איך בין דאָס וואָס
איך בין, האָב איך עס צו פארדאנקען טשיליבי משה!“
ווען ער האָט באַמערקט, ווי פארהידושט ס'איז געווען טשיליבי'ס ביאָ-
גראַף משה שוואַרצעפֿער, פון דעם זאָג, האָט אים קאראדזשיאלע אויפגעקלערט
דערצייילנדיק אז זיין פאָטער לוקא, איז געווען אין גומער פריינדשאפט מיט
טשיליבי'ן, וועלכער פלעג זיי אָפט באַזוכן, אין פלאַיעשטי.

„פון ווען און ווען — שרייבט ווייטער קאראדזשיאלע, פלעג ער מיר געבן,
א פאפיר, מיט אן אויפגעשריבענעם נומער (יעדע סענטעניץ האָט געטראָגן א
נומער), כדי נישט צו מאַכן א טעות, און מיך געבעטן איך זאָל פארשרייבן. נאָר
קוים וואָס ער האָט מיר דיקטירט, און שוין באַפוילן: מעק אויס נארעלע, און,
אויפסניי דיקטירט דאָס זעלבע, אָבער מיט אנדערע ווערטער, אין אן אנדער
פאָרם, קאָנצענטרירטער. פון איין דיקטירטן זאץ צום צווייטן, האָט ער נאָכגע-
טראַכט, כדי צו געפינען די פאסיקסטע פאָרם. דאָס האָט זיך מיר טיף איינגע-
קריצט אין זיכרון, און נורם געווען איך זאָל פארשטיין אז מע שרייבט נישט
זוי סע פאלט איין אין קאָפּ. נאָר אז מע דארף דורכטראַכטן און האָרעווען ביים
שרייבן.“

עס ווייזט אויס אז טשיליביים עפיטעט „דו נאר איינער, נארעלע“, איז שפּע-
טער פארוואנדלט געוואָרן אין „דו חכם“, מיט וועלכן קאראדזשיאלע פלעג
געוויינטלעך מכבד זיין זיינע פריינד.

טשיליבי משה איז געווען א קוואל פון מענטשן-ליבשאפט און רחמנות.
טשיליבי משה האָט זיין פאָרשנדיק אויג געוואָרפן אין אלע ווינקלעך פון
לעבן. ווי דורך א כישוף שפיגעלע געצילט און געטראָפן די שעדיקער און פיי-
ניקער פון פאָלק. ער האָט ליב געהאט דאָס געבוירן לאַנד זיינס ווי א מינד האָט
ליב זיין מוטער.

זיין שם אלס פאָלקס-הכב, אלס דערקוויקער פון נשמות און מושלם בכל המעלות, האָט זיך פארשפרייט, פון יאָר צו יאָר, אין גאנצן לאַנד. אין טשיליבי משה'ס סאטירעס, שטעך און גלייכווערטלעך, אָפגעטועגע שפיץ-לעך און מעשים טובים, איז פאראן עפעס פונעם גייסט פו א טיל אוילענ-שפיגל, פון א פאקאלע (א רומענישער לעגענדארער ליץ), נאסר-עד-דין און לעגענדארישע פאָלקס-הערן, ווי הערשעלע אַסטראפאָליער, שמחה פלא-כטע א אנד.

א באווייז פו טשיליבי משה'ס בארימטקייט או באלויבטקייט איז אויך, דער פאקט וואָס אין 1883, האָט דער באוויסטער פּעדאגאָג, דראמאטורג או אק-טיאָר סטאטע דראגאמיר, אויסגעפירט אין יאסער נאציאָנאַל-טעאטער, ווי אויך אין א טורנע איבערן לאַנד, זיין דראמע „טשיליבי משה“ דער כתב-יד פון דער פּועסע, וואָס האָט מער א היסטאָריש-ליטעראַרישן ווי דראמאטישן ווערט, געפינט זיך היינט אין מוזיי פון יאסער נאציאָנאַל-טע-אטער.

אין רעפערטואר פון א גרופע שוישפילער פונעם בוקארעשטער (מלוכה) נאציאָנאַל-טעאטער, וואָס האָט געגעבן פאָרשטעלונגען אין זומער 1906, אין גאָרטן „בלאנדווא“, אונטער דער לייטונג פון באוויסטן רומענישן רעזשיסאָר פּעטרע גוסטי, פיגורירט אויך די פּיעסע „טשיליבי משה“ (דער מחבר איז גישט אָנגעגעבן). אָט די ידיעה נעמען מיר פון דער מעלדונג אי זדער רומעניש-יודי-שער צייטונג, די וועכענטלעכע (גלייכהייט) פון 26-טן מאי 1906, ז' 160.

דער מיט לעגענדע באקרוינטער טשיליבי משה, דער פאָלקסטימלעכער, פּיאָנער פון רומענישער ליטעראטור און הומאָר, וועלכער האָט זיך איינגע-שטעלט פאר שלום און פריינדשאפט צווישן דעם רומענישן פאָלק און די מיט-לעבנדיקע נאציאָנאַליטעטן, לעבט ווייטער אין די הערצער פונעם פאָלק, וואָס היט אָפ זיין כבוד און אָנדענק.

פיר פראָזאיקער...

פיר פראָזאיקער, מיט טראדיציאָנעלער, אלט-יודישער און מאָדערנער, לייטערארישער קולטור, מיט לעבנס קענטעניש, מיט איינדרוינג און דער פסי-כאָלאָגיע פון די פערסאָנאזשן, מיט טרעפלעכע פרטים ביים טיפזיד, מיט דירנדיקע מענטשליכייט-הומאָר, מיטנעפיל, ליבשאפט, גלויב-ווערדיק און איבערצייגיק, אָנגעלאָרן מיט אידעען מיט א ברייטן האַרזאָנט. די פערסאָנאזשן פון די פיר, לעבן אויף ביידע זייטן פון פרוט, צווישן די קארפאטן, צווישן בערג און טאָלן, אויף ברעגעס פון וואסערשיידן,

אלע פיר מאכן ריכטיקע, טיפע אנאליזן פון געשטאלטן און אידעען. שפראך קאָנדענסירטקייט און ווירטואָזישקייט, זענען פאר זיי כאראקטעריסטיש. משה אלטמאן, יוסף בורג - וואָלף טאמבאָר, היים נאָלדע-נשטיין פיר אָנגעזעענע פראָזאיקער, האָבן אין זייערע ווערק אריינגע-פירט צענדליקער פערסאָנאזשן, יידן און גיט-יידן פאסירונגען, עפיואָדן, צווי-שן ביידע וועלט-מלחמות, בעת און נאָך זיי. אלץ מיט אומגעטישקייט און פאנ-טאזיע, וואָר און דיכטונג, אלץ דורכגעפירט מיט א צוועק - צו דינען. יעדערער אויף זיין ארט, מיט דעם כוח פון זיין טאלאנט, דורך אידעען און בילד-דער, דעם מענטשן ווער ער זאָל נישט זיין. די הויכע מיסיע פון זייערע ווערק די קינסטלערישע, איז מענטשליכער מאכן דעם מענטש.

אין די ווערק פון די פיר פראָזאיקער, ווי בכלל אין די ווערק פון די הינע שריפטשטעלער, זענען פאראן שטייגער-שילדערונגען, הומאָר, סאטירע, יודישער פאָלקלאָר, יודישער גורל און יודישע קעמפער אין די אוואַנארד מחנות.

איך דערלויב מיר צו זאָגן, אז זייערע ווערק, זיינען אן ענציקלאָפּעדיע פון דאָס לעבן, פונעם לעבן פון יידן אין רומעניע, פאר די איבער זעכציק יאָרן וואָס זענען אריבער זינט דער ערשטער וועלט-מלחמה.

דער מייסטערהאפטער פראָזע ליריקער

משה אלטמאן

פון די נאָכקלאַסישע יידיש שרייבער אין רומעניע, איז ער דער באוואוסטער. צווישן ביידע וועלטמלחמות איז ער דער אָנערקענטער פראָזע-מייסטער. מיט אים האָט זיך אָנגעהויבן א ניי קאפיטל אין דער יידישער ליטעראטור-געשיכטע פון רומעניע.

משה אלטמאנס שפראך, אייגנארטיקער סטיל זיין יידיש און וועלטלעך ווי-סן, זיין קולטור, האָבן באגייסטערט דעם נאָכוואקס-די יונגע פלעיידע מיטשאפער, די קריטיק אויף אלע מערירדיאנען, און פארשטייט זיך, געהויבן דעם פרעסטיזש פון יידישער ליטעראטור אין רומעניע.

דעביוטירט האָט ער מיט פינע שטיל-לירישע הארכסט מאָטיוון. אין זיין עסי „בארנ ארויה“, דערמאנט דער שרייבער יוסף בורג, עטלעכע לידער פון משה אלטמאן אין וועלכע עס זיינען פארפלאַכטן אויטאָביאגראפישע, רירנדע איבערלעבונגען, עפיוזאָדן, פארכאפנדקע בילדער פון געראנגל מיטן לעבן, מיטן גורל, לידער וועלכע דערגייען פון פארצווייפלונג ביז צו לעסטערונג, פראָטעסט ווי למשל:

„יחזקאל, מין קרוב, וואָס ווילסטו פון מיר?
יעדער צעל אין מיר קלאַנגט, ווו מע טוט נאָר א ריר,
טוט וויי, הער, יחזקאל, און זאָג מיר נאָך מיטן טראָפ:
ס'איז נאָרנישט ביים אָנהויב און נאָרנישט ביים סוף
נאָר וויי איז צו אונדז, וואָס קוקן ארויף
און ווארטן אויף זון און גלייבן אין טוב...“

צעוואָרפענע איבער צייטונגען און צייטשריפטן נישט נאָר פון רומעניע, זענען זיי קיינמאָל ניט דערשינען אין בוך פאָרעם.

אלטמאנס פראָזע דעביוט

אין 1914 דעביוטירט ער מיט א דערצייילונג אָנגעשריבן אין העברעיש. אליעזר שטיינבארנ האָט די דערצייילונג דורכגעלייענט און באמערקט: „שארפ-קייט פעלט נישט דער מעשה!“

אין ווינטער 1918, פאָרנדיק קיין כאָטין, ברעכט אויס א געפערלעכער שניי-שטורעם. אין אָט די אומשטאנדן, אנטשטייט אין קאָפ פון משה אלטמאן די,

נאָוועלע „דער אוצר“, א מעשה ווי אזוי בעסאראבער יידן, יידן פון א גאנץ, יאָר, פארגריזעט אין בלאַטעס און אין דלות, חלומען וועגן אן אוצר. די טרוי- מערס משוכען זיך אויס און גייען ווייטער. נאָך זייערע עסקים. דער אוצר – א צערונגענע יידישע האַפּענונג...

די נאָוועלע איז דערשיגען אין באַנד „בלענדעניש“, אין פארלאַנג „קולטור“ מ'שערנאָוויץ, 1926 און א דאָנק איר, איז משה אלטמאן אריין אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אן אַריגינעלער, אינטערעסאנטער קינסטלער.

אין 1929 איז ארויס אין בוקארעשטער פארלאַנג „שלום עליכם“, דער באַנד „די ווינער קארעמע“, און אנדערע נאָוועלעס. אין סיגעטער „אויפגאנג“ נומער 23-24, פון יאָר 1935, ז' 12 האָט דער קריטיקער ש'ס ראָמאן, געשריבן פאָלגנ- דיסם וועגן דער „ווינער קארעמע“ און איר מחבר:

„...אונדזער באַליבטער דערציילער, וועלכער איז א בן-יחיד אין זיין זשא- גער, אין דער היימישער שרייבער משפּחה, איז זייט דעם ערשטן באַנד נאָוועלעס „בלענדעניש“, אויסגעוואַקסן צו א גרויסן שרייבער און דערגרייכט דעם אפּאָגע, דעם העכסטן פונקט. די ערשטע נאָוועלע „די ווינער קארעמע“ למשל איז ראוי אריינגענומען צו ווערן אין אן אַנטאָלאָגיע פון אוניווערסאַלער ליטעראַטור.“

וועגן אלטמאָנס שפראַך, שרייבט שלמה ביקל: „...זיין שפראַך, זיינע אימא- זשן, זענען ענלעך צו די פירות שפעט אין האַרכסט: צייטיקע, זאפטיקע מעם גן-עדן (...) דאָס איז די שפראַך פון זיינע העלדן וועלכע באַגרייפן נישט וויפּל יום-טובדיקע, פייערלעכע פּאָעזיע, עס פארמאָגט זייער טאָג-טעגלעכע פּראָזע.“

אין 1936 איז דערשיגען אין בוקארעשטער פארלאַנג „שלום עליכם“, אלט- מאַנס „מדרש פּנחם“ וועלכער איז ארויס אויך אין די וואַרשעווער „ליטעראַרישע בלעטער“. נלייכצייטיק, אַלס ביילאַגע.

וועגן אַט דעם ראָמאן האָט דער קריטיקער אי. קארא, געשריבן אין דעם ליטעראַריש-געוועלשאַפטלעכן חודשלעכן זשורנאַל „שויבן“, נומער 4 פון יאָר 1936, ז' 39-42:

„...מדרש פּנחם“ איז איינע פון די אינטערעסאנטסטע דערציילונגען פון מלחמה צייט. אויב דער רושם וואָס אלטמאָנס בוך האָט געמאַכט איז אביסל צוצושרייבן דעם נייעם, וואָס ער האָט אריינגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַ- טור: בעסאראַבישע פּאָלקסטימלעכקייט באַפּרוכפערט פון ראַפּינירטער פּראַג- צוויזשער קולטור און עספּרי, מוז דער וואָס איז באַמאָנט מיט אַט דער פּראַג- צוויזשער ליטעראַטור זאָגן, אז דאָס געווינס איז נישט עקזאָטיק נאָר טאַקע ראיעלע און דויערדיקע ווערט.

אלטמאנס הומאָר- אפיינער, צארטער און ניכטערער, א געמיש פון איראָ-
ניע און רחמנות:

„ברוך בענעדיקט איז געווען עלטער פון זיין פרוי מיט גאנצע צוועלף
יאָר און אפשר נאָך מיט אַ עורף. דערצו נאָך איז פונקט ווי ער איז געווען גע-
עלטערט מער ווי געוויינלעך לויט זיינע יאָרן, איז זי געווען יונגער ווי איר נאטיר-
לעכע עלטער. א שיינע קרעפטיקע פרוי, האָט זי ביי אירע אכט און פערציק
אויסגעזען ווי פון פערציק. גלייך זי האָט זיך פארהאלטן ביי יענער עלטער-
גרעניץ, זיך פארפעסטיקט ווי אין א טראנשיי...“ אָדער:

„פרוי קראַכמאַל, ווי מערערע אנדערע מוטערס פון דערוואקסענע מייד-
לעך, און באזונדערס אין אַט דער צייט, ווען אלץ וואָס איז געווען מעגלעך
איז געווען אויפן פראַנט און קיין האַפענונג אויף צוריק צו באקומען די מענער
איז ניט געווען, פרוי קראַכמאַל האָט זיך ווי אלע מוטערס געמאכט אילוזיעס
וועגן שרייבער, אז ער וועט אפשר ווערן איר אידעם, ווייל סוף כל סוף האָט זי
דאָך ווי יעדע מאמע געוואָלט התונה מאכן איר טאָכטער, אויב אליין איז זי,
ליידער, געבוירן געוואָרן מיט אזויפיל יאָרן פריער. (t. 25)

מישה אלטמאן איז א טיפער קענער פון דער מענטשלעכער נשמה בכלל און
פון דער פרוילעכער פסיכיק בפרט. גאנץ בולט איז דאָס אין דער פאָרטערטי-
רונג פון דער טעמפערעמענטפולער, קאפריזנער מאריאנע, ריטא קראַכמאַל און
אנדערע.

אין דער שפע פערלדיקע רעפּלעקסיעס וועלכע זיינען צוועאָרפן איבער
זיינע ביכער, ווי שטראַלנדיקע געלבלומען אויף א טאָלעקע, ברענגען מיר עט-
לעכע, אלס אילוסטראציע:

„ – וואָס איז דאָס וואָרט? גאַרנישט! א שטרוי אויפן ווינט. אָבער א וואָרט
וואָס קומט אָן פּלוצים אומגעפרעגט, פון זיך, א געדאַנק א נישט געבעטענער,
וואָס שפאַלט דעם מח ווי א בליץ. ווער ווייסט דעם כח פון אזא וואָרט און אזא
געדאַנק? די „ווינער קארעטע“ ז' 27.

...איז די ביכער רעדט זיך פון גראַפן און באַראַגען, פון ליבע און פון דו-
עלן. בייטאַג לייען איך און ביינאַכט ווער איך עס. איך מאַך מיך פאַר א בא-
ראָן, דערהויב מיך צו גראַף: דערדין מיך צו מאַרקין. איך פאַל אויף א קני און
דערקלער מיך אין ליבע: מיי ליידו!... (t. 80, דעטאַ).

אלע ביכער וואָס אלטמאן האָט געדרוקט אין רומעניע זענען זייער וואַרעם
אויפגענומען געוואָרן פון דער קריטיק. זאָל אונדז דערלויבט זיין צו ציטירן,
בנימין טומשינסקי'ס אן אָפּשאַצונג, א וואָגיקער קריטיקער פון אונדזערע קאַג-
טן, צווישן ביידע וועלט-מלחמות:

...מדרש פנחס איז אָריגינעל אין שפראך און ארכיטעקטאָניק. אַלְטמאַן פארמאָגט א באזונדערן מאניער פון דערציילן. ער האָט געגעבן ניט קיין קאַנ-גלאַמעראַט פון פאַרכאַפּנדיקער פאַבלי, זייטיקע געמעלן-בעלעטריסטישן גארניע ארום א טראגעדיע פון מענטשלעכער עקסיסטענץ-נאָר טאַקע דעם טראגיקום-עקסטערעם אַליין... באקומען האָט זיך דערפאַר אן אייגנאַרטיק, מיט צער קלינג-ענדיק און וואָס וויכטיקער פון אַלעמען - א טיף ווערק - „מדרש פנחס“ איז דאָס ערשטע פּראָזע ווערק פון א רומענישן שרייבער, וואָס איז ווערטפול פאר יעדן לייענער, אין פאַרשידענע ווינקלען פון דער וועלט“.

אין „שמעטערלינגען“, דערציילט אונדז דער אחריות-פולער שילדערער פון האָרעפּאַשע לעבנס, פון זייער האָרעוואניע און פּלאַג. ער רעדט דורך מאָטל, אומרו'ס מויל, וועגן שרייבערישער עטיק און פליכט: „...איז דאָך ביי מאָטלען דאָס דערציילן ניט קיין מהיכא תיתי זאך. ס'איז פאַר אים וויכטיק - כמעט א וודוי. און זיין גרעסטע מורא: ער זאָל חלילה נישט פעלשן. וויל ער אויך דאָ זיין אמתדיק און ניט פאַרדעקן זיינע זינד, אָדער חלילה זיך ניט אויספיינען“.

(114'z).

א חוץ קינסטלערישער דיסטאַנץ פון דעם געשטאַלטיקונגס שטאַף, פאַר-מאָגט משה אַלְטמאַן גרויסע רעזערוון פון ליכשאפט און סימפּאַטיע וועלכע, ווירקן אויף אונדז, מאכן אונדז בעסער. אין אוממיטלבאַרן קאָנטאַקט מיטן שרייבער מיר פאַרשטייען און לעבן איבער רעאַל, צו מאַל די אומגליקן, די בלאַנדזשענישן, און די מיט קאַרגשאפט געזיפּטע פריידן זייערע. מיר ווערן נאָענט, היימיש מיט זיינע העלדן, באקומען זיי ליב. מאריאַנע און ריטאַ. די רא-פינירטע קריסטין מיט איר אָפענעם כאַראַקטער און אימפּולסיווער נאַטור און דאָס איינפאַכע, דאָס שטילע, צאַרטע יידישע מיידל; יוסף די צענטראַלע פיגור, דער הויפט-העלד פון „מדרש פנחס“. יוסף, די פאַרהוילטע, פאַרנעפּלטע געש-טאַלט, דער טיף דענקנדיקער יוסף וועמען דער שרייבער משה אַלְטמאַן, האָט איבערגעגעבן א סך פון זיינע פּערזענלעכע איבערלעבונגען און וועלט שפּירונגען האָט ביי צולעצט ניט געוואָלט זאָגן ווער ער איז, פון וואנען ער איז, און אָנ-געבעטן, אז אויב מען דערוווסט זיך אפילו, זאָל מען ניט שרייבן. (184'z), מדרש פנחס). דאָך איז יוסף א פּולבליטיקע, ווירקלעכע און ווירקנדע געשטאַלט.

מיר לעבן מיט דעם גורל פון די העלדן פון „מדרש פנחס“, פונקט אזוי, ווי מיר טוען עס מיט אַלע מענטשלעכע גורלות פון אַלְטמאַנס שאַפּונגען, פון אָט דעם טיפן קענער פון מענטשלעכע נשמות און שוואַכקייטן, און דאָך גרוי-סער מענטשן ליבהאַבער.

אין „אויפנאנג“ סינגט, נר. 27-28, יולי-אויגוסט 1935, ז' 15, לייגענז מיר פאָלגנדע אָפּשאצונג פון אברהם רייזן: „...ער גיט אין קינסטלערישע שילד-עדונגען און צייכענונגען דאָס יידישע לעבן פון בעסאראביע. דעם שיינעם, ערלעכן און געזונט נשמהדיקן באסאראבער יידן און מענטשן, און אויך פארבייגייענדיק דעם גוטמוטיקן, אָרעמען מאָלדאָוואנישן פויער און האָרעפאשניק לייגענדיק משה אלטמאנ'ס ווערק, פילט מען אז ער איז א מענטש מיט געדאנדען, מיט א טיפער פסיכאָלאָגישער אינטויע, א מענטש מיט א טיפער קולטור און פיינעם געשמאק, א מענטש מיט אן אומשטיבלארן דאָרשט נאָך, מענטשלעכער געדעכטיקייט, מיט בענקשאפט נאָך אמת.

משה אלטמאנ פובליציסטישע טעטיקייט צווישן ביידע וועלט מלחמות

כדאי צו דערמאָנען די פובליציסטישע טעטיקייט זיינע. ער איז דער מיט-שאפער פון דער בוקארעשטער דעמאָקראטישער צייטונג „די וואָך“ און איר, ערשטער רעדאקטאָר, אין איינעם מיט יעקבשטערנבערג און שלמה ביקל. דערצו-לונגען, ליטעראטור קריטישע ארטיקלען, פאָלעמיק אויף געזעלשאפטלעכ-סאָציאלע טעמעס, האָט משה אלטמאן פארעפנטלעכט דאָרט און אויך אין-דער-מאָנאטשריפט „יידיש“, וואָס איז דערשינען אין די יאָרן 1935-1936, אין בוק-ארעשט, אין דער רעדאקציע פון חיים קליימאן, אין סינגעטער „אויפנאנג“ און אין אנדערע היגע אָדער אויסלענדישע אויסגאבעס.

דער בעל - פה

משה אלטמאן, דער זעלטענער קאָזער, בעל-פה האָט אין זיינע אינטערע-סאנטע, ציזעלירטע קאָזעריען, דערגרייכט קינסטלערישע שלימות. זיינע אויפטריטן פלעגן האָבן א גרויסע באזוכערשאפט. איך וועל דערמאָנען בלויז אייניקע פון די פילע ביי וועלכע איך בין בייגעווען, געמלעך ביי „אליעזר שטיינ-בארג - דער לעצטער פון די באדייטנסטע שרייבער פונעם „גראן סיעקל“, אין דער יידישער ליטעראטור“. מיין שטעטל, דער יידישער עפאָס (1936). מיר געדענקען דעם רייכן אינהאלט די גלענצנדע פאָרעם זייערע. אלטמאן האָט אין א טור איבערן לאַנד איבערגעחזרט די רעפעראטן, אָבער אומפארגעסלעך איז זיין שמועס, „דער לייכטער פאסאזשיר“, „טשארלי טשאפלין און זיין העלד“. האָט ער געהאלטן פאר אן איבערפולטן זאל „באראשעום“, אין יאָר 1937. אין דער גוט אויפגעבויעטער קאָזערי האָט אלטמאן זיך נישט באגניגט נאָך מיט גלעונגענע אימאזשן און פאָעטישע איינפאלן נאָך פארפלאַכטן אויך רייכע,

סעלעקטירטע אינפארמאציע, אחריותדיקע תמצותדיקייט, אלץ, כדי ארויס-
צוברענגען דאס סאציאל-עטישע טיפע אין דער באהאנדלטער פערזענלעכקייט
-טשאפלין

צווישן ביידע וועלט מלחמות, האבן משה אלטמאן, יעקב גראפער, שלמה
ביקל, אליעזר שטיינבארן און יעקב שטערנגערן, אונדזער אויפבליענדיקער
דיכטער איציק מאנגער, געגעבן אן אימפולס דער קרעאטיווער פאטענץ פון
די יידיש-שרייבער אין רומעניע געהאלפן דער מאסיווער קולטורעטיקייט אין
לאנד.

משה אלטמאן דער טעאטראל

צווישן ביידע וועלט מלחמות האט משה אלטמאן געשריבן מערערע רעווי-
ספעקטאקלען אין איינעם מיט יעקב שטערנגערן: „טעאטער אין פלאמען“, „ס'קאצ'ל
קומט“ און „ראזשינקעס מיט מאנדלען“, וועלכע האבן אויפגעלעבט דאס יידישע
טעאטער ווייל די ספעקטאקלען זענען געווען אָנגעלאָרן מיט געהויבענע אידעען,
זיי האָבן אָפגעשפּילט אקטועלע פראָבלעמען, זענען געווען איינארטיקע און
פאָלקסטימלעכע, זענען געפֿעלן געוואָרן דעם טעאטער עולם און צוגעצויגן
השיבות דעם יידישן אקטיאָר.

אן אָריגינעלער דערציילער

יוסף בורג

דער אָנערקענטער פראָזע-מייסטער פון רומעניע צווישן ביידע וועלט-
מלחמות, איז אעווען משה אלטמאן. אין דער יונגער פלעיאדע באקומען
אָנזען אין די דרייסיקער יאָרן, הערש-לייב קאשבער פסעוודאָנים פון הערש
לייב וויינשטיין, זלמן ראָזענטאל, יחזקאל רינג, שמחה שווארץ, יחיאל שרייב-
מאן, וואָלף טאמבור, יחיאל פריזמאן, יאנקל יאקיר און אחרון, אחרון חביב
יוסף בורג, דער אָריגינעלער דערציילער פון רומעניע, צווישן ביידע וועלט
מלחמות.

צו יידיש שפּעפּערישקייט אין אלט רומעניע, ביז צו דער ערשטער וועלט-
מלחמה קאָנען מיר דערמאָנען די נעמען פון וועלוול זבארוזשער, בערל בראָדער
יעקב פסאנטיר און אין א געוויסער מאָס און זין-אברהם גאָלדפאדען און די
„ליכט גרופע“, דעם דיכטער יעקב גראפער, דעם עסייט מאטעסל פרידמאן,
דעם הוימאָריסט און סאטיריקער מאָטי ראבינאָוויטש, דעם פראָדוקטיוון פובלי-

ציסט, שפעטער באקאנטער שרייבער יעקב באַטשאַנסקי, דער כל ולך רעדא-
קטאָר, איבערזעצער אויף רומעניש פון שלום עליכם, פרץ, שלום אש-דער יונג
אומגעקומענער פראַנט-קעמפער, סטודענט פון יאסער פילאָסאָפֿישן פאקולטעט,
אפרים וואלדמאן.

מיטן זינרייכן פארענדיקן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז רומעניע
געוואָרן גרויס עם זענען נייע פראָווינצן און יידן צוגעקומען און פארשטייט זיך
אויך יידישע שעפער, ליטעראטור-שעפער.

מיר האָבן דערמאָנט דעם נאָמען פון יוסף בורג. איך געדענק אים פון די
מיטעלע דרייסיקער יאָרן, איך פלעג אָפט לייענען אין די „טשערנאוויצער בלע-
טער“ אין סיגעטער „אויפנאנג“ און אין „די וואָך“, יוסף בורגס נאָוועלן.
די טעמאטיק אן אינטערעסאנטע.

צום ערשטן מאָל האָב איך אים געזען אין דער ביבליאָטעק „אליעזר שטיין-
בארג“ פון בוקארעשטער יידישן קווארטאל וואקארעשטי. א מיטלווקסיקער,
א שלאַקער איידעלער, באשיידענער מענטש. טראָץ זיין יונגקייט, א מענטש מיט
א רייכן קולטור-באגאזש, אין עטלעכע שפראכן.

ווען נאָך עטלעכע יאָר, זענען אין בוקארעשטער פארלאַג „שלום עליכם“
אנגעפירט פון נאָטע רוטמאן, דערשינען אין יאָר 1939, יוסף בורגס דערצי-
לונגען „אויפן טשערעמוש“ (שווער צו געפיענן היינט אן עקזעמפלאַר), האָט ער
ארויסגערופן אינטערס דורך זיין אָריגינעלער יידישער טעמאטיק. מיט דערצי-
לערישער שפאנונג שילדערט יוסף בורג די ספלאוויניקעס, די בוקאווינער יידישע
פלוטע-טרייבער, זייער פסיכישע, סאָציאל-עקאָנאָמישע אייגנארט.

נישט נאָר ביים לייענער ניערט אויך ביים ליטעראטור מבין, קריטיקער,
האָט בורג'ס ערשטלינג ווערק ארויסגערופן אינטערעס און וואָניקע, קאָמפּע-
טענטע, אָפּשאצונגען. שרמה ביכל האַלט אז: „...בורגס ראָמאן וועגן יידישע
ספלאוויניקעס אין דער בוקאווינע, איז א ראשונדיקע און — לפי דעתי — אין
דער יידישער ליטעראטור בכלל.“

דער ראָמאן „אויפן טשערמוש“ האָט יוסף בורגן ארויסגערוקט אין פאָרדער-
גונט פון יונגטלעכער ליטעראריש-יידישער שאפונג.

אין זיינע רעאליסטישע דערציילונגען, פארפלעכט בורג חלום-ספערע, בלו-
קייט. רייכע אין אינהאַלט זענען זיי, מיט, א בילדעריש שיינער שפראך, מיט
דעם סאָציאלן עֶמענט-זיין שאפונגס פאָטענץ. דורך בורגן האָבן די בוקאווי-
נער ספלאוויניקעס, געקראָגן זייער תיקון אין דער יידישער ליטעראטור.

יוסף בורג מאַלט מייסטעריש פאָרטעטן מיט וואָרט. מיט וויפל לירישער
צארטקייט מאַלט ער א פאָרטעט! לדוגמא ציטירן מיר פון זיין בוך „אויפן

טשערעמוש", ז. 19, דעם פאָרטערט פון ספלאוויניק פליטע-טרייבער חנאָ: "...א מיטל-וואָקסיקער איז ער-דער טאטע-מיט ברייט צעשפארטע פינגער, ווען זיי קלעמען ארום די וועסלע, סקריפעט זי ווי איבער-ברעכנדיק זיך אין צווייען. פופציק זומערן טרייבט ער שוין ספלאוועס אויפן וואסער. פופציק זומערן איז דער שטיינערדיקער ברעג זיין בעט און די נאכט זיין צוקאָפנס. און ווען ער דער-צייַלט וועגן דעם, איז דער טאָן אזא רויקער, אזא גלייכגילטיקער, גלייך ווי נאָך פופציק וואָלטן געשטאנען ביי דער זייט און געווארט..."

בורג קוקט אויף זיינע פארשוניגען, בעסער געזאָגט, אויף זיינע העלדן, מיטן פשוטן גוט זעעדיקן אויג און תמיד מיטפילנדיקן, ליבנדיקן הארץ. אָט ווי ער פאָרטערט חנא'ס געהילף:

...מיכאילע, א יונגער ברייט-בייגערדיקער פויער, איז געשטאנען א באָר-וועסער, פארקאטשעט די ווייסע הויזן ביז איבער די קניעס. אויף די פיס האָ-בן זיך געצויגן בלויע אָדערן, ווי טויטע ווערעס און זיך אויפגעשפאנט ביי יעדער שווערער באוועגונג. זיין בלאַנד-צעשויבערטער טשופער, האָט ארויסגע-האָנגען פון אונטער זיין גרינעס קאפעלומש און זיך געווינגט ווי אויסגעטריקנטע פאָוויסמע ביי צייטיקע קוקרודזעס. „(אויפן טשערעמוש" ז. 15)

בורנס העלדן זענען מענטשן וואָס לעבן אין פארוואָרפענע ווינקלען פון דער בוקאָווינע, שטילע, שווייגנדיקע מענטשן וואָס האָבן פראָבלעמען. ווען נויט און לייד דערנרייכן זייער הויכפונקט ברעכט אויס די שרייף, דער פויערישער אויפשטאנד.

...ארום פריצישן הויף האָבן רויטע פייערצונגען זיך געהויבן צום הימל. פונקען האָבן זיך געטראָגן אין דער לופטן און א געדיכטער רויך האָט פאר-שלונגען דאָס דאָרף. דער קלויסטער גלאָס האָט זיך צעקלונגען מיט זיין צעצויגע-נעם ווידוי-קלאנג. אומעטיקע טענער ווי פלאכטעס בליי זענען געפאלן אויף פארסאפעטע פויערים און א דערשאַקן קול פון א מוטער, וואָס האָט גערופן נאָך אירם א פארלוירן מינה, איז געבליבן הענגען אין דער פארויכערטער לופט, טראַך!!!

...ס'האָט די נאכט א ציטער געטון. דאָס פייער, האָט זיך אויסגעדאכט, איז אויף א רגע שטיין געבליבן, גלייך ווי דערשראָקן זיך פארן קנאק און א באסאָ-ווע שטים האָט ווי א דונער אָפגעהילכט איבערן דאָרף שיש-שיש! ... פארטאָג! איבער שמאָלע דאָרפישע געסלעך איז געלייגן א מידקייט. פאר-גליווערטע טראָפן בלוט האָבן געפארבט רויט דעם שניי און א דינער רויך האָט זיך געשפילט מיטן ווינט. (ז. 48 אויפן טשערעמוש).

יוסף בורגס שפראך איז רייך און פארביק דורך די באנוצטע דיאלעקטאלע ווערטער, אויסדרוקן. אונטערן טיטל: גלאָסאר (וואָרט-דערקלערונגען) צו יוסף בורג'ס „אויפן טשערמוש“ האָב איך צוגעשיקט צום יידישן וויסנשאפטלעכן, אינסטיטוט“ פון ניו יארק, מיט אן אריינפיר: „יידישע ווערטער אין גרענעץ-דיאלעקט ביים דערציילער יוסף בורג“ (באשטעטיקט פון „יוואָ“ אין בריוו פון 24 אפריל 1972): לדוגמא ציטיר-איך עטלעכע ווערטער: באראבאָלעס בולבעס, לאדישעס-קרונגעך, ספלאוועס פליטעס, פייליעס פלאָקן, פארקיסנעטע אויגן פארמאכטע אויגן, צעשפארטע אויסגעברייטע הענט מיט פינגער פון שווערער מוסקלען ארבעט; קאָריץ א פאס פון הונדערט קילאָ זאָלץ אָדער קוקורודן א.א.וו. יוסף בורג איז אַ גלענצנדיקער פייסאזשיסט. אָט ווי קינסטלעריש ער מאַלט אַ בין השמשות, אויפן טשערעמוש וואָס יאָגט פון ווייטע וועלדער מיט אַ ווילדן ברום פארביי: „...אן אָפגעשוואכטע האָט די זון זיך אָנגעהויבן זעצן. דער טשערעמוש האָט גענומען בייטן די קאָליר, ווערן טונקל-בלוי און דער היי-סער זומער טאָג וואָס האָט זיך געשלעפט פון נאָנץ קאָיאָר איז דערנאָנגען אין אַ שטיקן פארנאכט.“ (ז. 14)

בורג איז אויך א פאָעט מיט הפסקות, צומאָליק. איך בין זיך משער אז ער שרייבט אויך לירער, ליבעלידער, פון די ברעקלעך, סטראָפן וואָס ער ברענגט אריין אין זיינע נאָוועלעס ווי „ערשטע ליבע“. בדרך אגב איז דער „אייניקייט“ פון מאָסווע, האָב איך געלייענט באלד נאָך דער באַפרייונג, סוף, 1944, רעפארטאזשן, קאָרעספאָנדענצן פון יוסף בורג אָבער מיט באַזונדערער פרייד און אינטערעס, געלייענט זיינע נאָוועלס אין דער וואַרשעווער „פאָלקס שטימע“ פאָריזער „נייע פרעסע“, איבערגעדרוקטע אין דער פראַגרעסיווער פרעסע פון נאָנץ אמעריקע.

ווי באַשיידן בורג באַטיטלט א ריי וואָגיקע עסייען, פאָרטעטן, פון נאָענט און ווייט!“! אין תוך זענען דאָס בלעטלעך פון אונדזער קולטור-געשיכטע, אין וועלכע ער בר נגט אריין די ווערטפולע יידישע שפער פון רומעניע: צווישן ביידע וועלט מלחמות: אליעזר שטיינבארג, משה אלטמאן, איציק מאַנגער, קובי וואָהל, יצחק פאָנער, יחיאל שרייבמאן, הערש-לייב קאזשבער און פיל אַנדערע. איך פרוו קאָנטורירן א קורצע כאַראַקטעריסטיק פון אַרייניגעלן דערציילער יוסף בורג. מיט וויפל ליבע, וואַרעמקייט און נאָסטאַליגיע, נעמט ארום בורג די היימישע ערטער פון דער בוקאווינע סיי אין אָפּרו-היים אין די קארפּאטן אין אַ אַ סאַנאַטאָריע, סיי אין זיין געבוירן שטעטל ווי זשניץ: „...מיין שטעטל געפינט זיך אין דער טיף פון די קארפּאטן. ביי זיין צוקאָפּנס קייטלען זיך ווי פירא-מידן בלויע בערג און צופּונסן טראָגט אַ באַרג-טייך זיינע קלאָרע טונקל-גרינע

וואסערן, גלייך ווי די ארומיקע סאָסנעס האָבן אים אויף אייביק אוועקגעשענקט די גרינע זאפטן פון זייערע צעוואקסענע נאָדל-צווייגן. פון די בערג פאלן רי-זיקע קאסמארן און פאָכענדיק פון ווייטן מיט ווייסער זידנדיקער שוים, דער-מאָנען זיי עפעס א פאנטאסטישן אומרן. (פון ציפל „קלייניקייטן“.

אין פיל פון בורגס נאָוועלעס, ליגט דער חותם פון פערזענלעכע איבערלע-בונגען, פון אויטאָביאָגראפיע, ווי למשל אין „אונטערוועגנס“, בעת דער עווא-קואציע, ער מאכט מיט די גורלות פון זיינע העלדן, בלוטיקט צוזאמען מיט זיי ווי אין „שפליטערס“ מיטן שניידער מיידל און יאָסל דער קאָלדערמאכער (דונמא). אָפטימיזם, גלויבן אין מענטש, ברייטע וועלט-באטראכטונג, אידעען, מיטן פנים צום לעבן, דאָס דריקט אויס בורגס פראָזע, וואָס צינדט אין ליינערס הארץ פייערלעך פון גלויבן און האָפנונג. יוסף בורגס נאָוועלעס רופן ארויס הויכע אָפשאצונגען פון שלמה ביפל: „א בערגעלסאָן תלמיד מיט אן אַנזאָג פון איינגס און עכטיקייט“. מלך ראווויטש שרייבט אין א בריוו צו בורגס: „...נאָך אַמאָל אי-בערגעליינעט אייער קלאַסיש-ראַמאנטישן עסיי „אין דעמערונג“ — און דער רושם ממש באַצויבערנדיק, כישוף. עס איז אפילו א פראַנמענט פון דער וועלט-געשיכטע, פון דער וועלט-ליטעראַטור. אז איר וועט צוזאמענשטעלן א זאַמלונג פון אייערע עסייען און נאָוועלעס און האַלטן ביי ארויסגעבן א בוך-בין איך דריימאָל גרייט צו שרייבן א הקדמה אָדער נאָוואָרט.“

איך וועל מיר דערלויבן צו זאָגן אז מיט זיין בילדעריש-שיינער שפראך, קלאָרן געדאַנקען-נאנג, גוטן ליטעראַרישן סטיל, קאָמוניקאטיווקייט, מענטשן-ליבע נוסטקייט, וואָס שפרודלט ארויס פון זיינע נאָוועלע, געהערט בורג צו די סאָליד טאַלאַנטירטע רעאַליסטישע דערציילער פון דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור.

וועגן שרייבער

חיים גאָלדענשטיין

אין דער ממלכת כהנים, אין דער משפחה יידיש-שרייבער פון רומעניע, איז צוגעקומען א נייער נאָמען, א גוטער דערציילער — חיים גאָלדענשטיין. געבוירן איז ער אין 1912 אין דאָרף סיגעשט. און אונטערן פסעוודאָנים יאָן קאָזשאַן, איז אויף רומעניש דערשינען זיין בוך „זומערדיקע נעכט“ ז' 150, בוקארעשט 1970. אין דעם רומענישן ראדיאָ זענען אויפגעפירט נעוואָרן עטלעכע ראדיאָ-דראמעס זיינע: „געגאָיול ענטפערט ניט“ און „די באַנעגעניש איז צען א זיגער“, ווי אויך עטלעכע באַרבעטע ראדיאָ-דראמעס.

מע קאן באצייכענען ווי א ווידערבאלעבונג פון ליטעראריש יידישער שא-
פונג אין רומעניע די פינף ביכער, וואָס דער פארלאַג, קריטעריאָן " האָט ארויס-
געגעבן אין יאָר 1974: משה לאַס, "ליטעראַרישע פעדערשפּריצן"; י. בערקאָ-
וויטש: "אין די אויגן פון א שוואַרצער קאווע"; א. אביון: "די שטאַט אָטעמט"
חיים גאָלדענשטיין: "צופיל אין איין וואָך" און א באַנד אויסגעוויילטע שריפטן
פון מייסטער משה אלטמאַן. אויך אין 1975, האָט דער פארלאַג "קריטעריאָן",
ארויסגעגעבן א ריי יידישע ביכער. מיר דערמאָנען דערווייל, צוויי מחברים: וואָלף
טאמבור, "מאראמורעשאַנער" און יוליאַן שוואַרץ, "ליטעראַרישע דערמאָנונגען".
אָבער אין פלאַן פון פארלאַג זענען פאָרעזען אויך אנדערע יידישע שרייבער,
ווי למשל אי. קארא, און אנדערע.

קריטיקער באצייכענען חיים גאָלדענשטיינס בוך "צופיל אין איין וואָך",
אלס א וויכטיקע געשעעניש אין יידישן קולטור-לעבן פון היינטיקן רומעניע.
איך האלט, אז חיים גאָלדענשטיינס דערציילונגען פון בוך "צופיל אין איין
וואָך", זענען טעמאטיש ניי אין דער פראָזע אויף יידיש פון רומעניע נאָך 1944.
אן ערשטלינג אין זשאַנער און סטיל, אין דעאליסטישע שילדערונגען פון-
נעם לעבן.

דער באַנאכטער פראָזאיקער וואָלף טאמבור, האָט אויף דעם זונטיק-פרי-
מאָרגן געווידמעט דעם שריפטשטעלער חיים גאָלדענשטיין, גערעדט וועגן איי-
גיגע השפעות פון שלום עליכם אויף די קינדער טיפן פון חיים גאָלדענשטיינס
דערציילונגען, און איך האלט אז אונזער זידע מענדעלע מוכר ספרים האָט
זיך נישט וואָס צו שעמען מיט זיין אור-אייניקל...

דער נומער דערציילער חיים גאָלדענשטיין האָט שפעט גענומען שרייבן יידי-
שע פראָזע, אָבער דער שפעט געקומענער שרייבער איז נישט קיין פארעלטער-
טער, נאָר פול מיט גייסטיקער יונגטלעכקייט אויך זיין פיזישער אויסזען באַשטע-
טעיקט עס: א סאָלידע, פעסטע, מיטלוווקסיקע געשטאַלט. א שוואַרצהגעוויקער
מיט א שמייכל אויפן פנים. דער מענטש האָט דורכגעמאַכט זיין האַרטן לעבנס-
וועג, מיט א פעסטער אמונה מיט אן אומגעבראַכענער זיכערקייט.

און איצט וועגן חיים גאָלדענשטיינס בוך דערציילונגען "צופיל אין איין,
וואָך": דאָס איז א בוך וועגן גורל פון זין און טעכטער פון דער משפחה מענטש
אין משך פון נוסע דריי צענדליק יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט מיט זיינע
הערקאָישע א ון הומאניטארע געבאַטן, גלויבן אין אמת און יושר.

ווען אונזער זידע מענדעלע מוכר ספרים, פאלט אריין אין דער כאַליאסטערע
פון חיים גאָלדענשטיינס "צופיל אין איין וואָך", וואָלט ער זיכער אויסגעפינען
אור-אוראייניקלעך פון זיינע קאכצאָנסקער טרוימער, אמת און יושר-זוכער, צווישן

די היינצטייטיקע בנימינס און ראבינזאָנס, וועלכע קאָזן זיך אוועק פון דעם רעאלן שטעטל, וואָס דער מחבר רופט אָן פּאַנטאַסטיש, אין דער ווייטער, זיי אומבאַקאַנטער וועלט.

גאָך מער: מענדעלע וואָלט זיך געפּרײט מיט געוויסע השפּעות פון זיין שרײ-
בן אויף זיין אוראייניקל חיים גאָלדענשטיין נעמלעך, שטעכיקע איראָניע צו די פרומלעך-צבוקעישע פיגורן פון מאַנאַלס, צו געוויסע שטייגערישע דערשייגונג-
גען חזק און הארציקע ליבע, צאָרנדיקער ווייטיק און צערטלעך מיטגעפיל
צו דער טראַגיק פון די געמאַטערטע, אונטערדריקטע מענטשן פון מאַנאַלס ווי
פון איבער גאָר. מענדעלע וואָלט זיך געפּרײט מיט גאָלדענשטיינס זאַפטיקן
ידיש.

אין פיל דערצײלונגען פון „צופיל אין איין וואָך“. שילדערט דער מחבר גע-
שעענישן וואָס ציען זיך איבער דריי קאָנטינענטן, פון די טיפע צוואַנציקער
ביז די טיפע פּופציקער פון אונדזער יאָרהונדערט. די פּערסאָנאַזשן דריקן אויס
דעם מחברס אידעאלן און געדאַנקען, רעפּלעקסיעס. דער מחבר האַלט אז ער
האַט נאָך פאַר וועמען צו דרשענען א פּסוק. חריפותדיק זענען זיינע פּסיכאָלאָגישע
גריבלענישן און סימפּאַטיש אין דעם באַהאוונטן לייענער, דעם מחברס ארט פּו-
לֵאָספּירן.

דער מחבר שילדערט געשעענישן, סביבות פון א געוויסן היסטאָרישן פּע-
ריאָד, די מחשבות און געפילן פון די מענטשן אין די געשילדערטע סביבות און
צײט-אַפּשניט, וואָס דעקן זיך מיט אויטאָביאָגראַפישע פרטים פון מחבר. אָט
די פרטים קאָנמען נישט צושרייבן דער מעמאָרן-ליטעראַטור, ווייל דאָס איבער-
געלעבטע, איז סינסטלעריש געפּאַרעמט. גאָלדענשטיין שרײבט א וואָרט און
דערזאַגט ניט צוויי ער זאָגט ארויס א געדאַנק און די אנדערע צוויי מוזטו שוין
אליין דערטראַכטן. כדי דעם לייענער זאָל אַלץ סלאָר זיין, ער זאָל אַלץ פאַר-
שטיין, וואָרנט דער מחבר, מע זאָל לייענען פאַמעלעך, ניט געאייילט.

דאַנטע האָט אויסגעקליבן ווירגילן, ער זאָל אים פירן איבערן גהיננס, און
חיים גאָלדענשטיין האָט אויסגעקליבן יאַנקעלע-שימעלע און טענעגרא. אַלע דריי
זענען איינער און דערזעלבער פאַרשוין, דעק-נעמען פאַרן מחבר. מיט זיי, פירט
ער אונדז איבער אַלע מדרגות פונעם גהיננס וואָס מענטשן האָבן געמאַכט פאַר
מענטשן. אין פאַרנאָיך מיט די וואָגלענישן און וואַנדערונגען פון מאַנאַלמער
שוחטס זון יאַנקעלע, באַקומט דער דאַנטישער „גהיננס“ א נייעם א מאָדערנעם
נוסח, א נייעם לבוש. חלומות און קאַשמאַרן פּולן אָן יאַנקעלעס נורלדיקן לעב-
וועג. פון אן ארבעטער אין א טעקסטיל-פאַבריק פון מאַנאַלס ביז די אַקאָ-
פּעס פון אנדאַלזיע, אין שפּאַניע, אין 1938! פון די גהיננסדיקע לאַנערן פון

גורם און רזשעלפא, נאָענטע צו דעם סאהארא מדבר ביז ער איז געוואָרן א פארטיזאן קעגן די היטלערויסטישע ארמיען, אין די קארפאטן-בערן, אין מיי 1944, האָבן זיך די האָר געזיכערט, האָט זיין לעבן, אָפט געהאנגען אויף א האָר. ער איז ארעסטירט געוואָרן אָבער דער שמייכל, סטימול פאר אויסדויער, דער טיפזיניקער שמייכל, האָט זיך ניט אָפגעטיילט פון יאנקעלען (מיטן אמתן נאָמען חיים גאָלדענשטיין).

דער שרייבער רייסט זיך ארויס פון דער צו מאָל העסלעכער, אומדערטרענג-לעכער סביבה, (אין די פארשידענע גהינומדיקע וועגן און לאַנערן) און פליט אויף דער פריי מיטן דמוין, מיט דער פאנטאזיע, מיט פילאָסאָפישע מחשבות מיט באטראכטן די נאטור, מיט הומאָר. חיים גאָלדענשטיינס קינסטלערישער באשרייבונגס-מעטאָד, - באנוצט אויך ליריש-בילדלעכע פאָרמען, אייננארטיקע מעטאָפאָרן.

אין דער דערציילונג, „דער לעצטער מופת“ (ז.17) שילדערט אונדז דער מחבר, מיט הומאָר, א פראָווינציעל מיידל-ציליע, וועלכע איז געקומען קיין מאַגאָלאַס זיך פראָלעטאריזירן, ארבעטן, ווייזן דער וועלט, אז אויך פרויען... אָבער מיט א תנאי-שבת ניט!... ווייל ס'איז א מעשה פון קידוש השם, און סע קען זיין א שטערונג פאר איר פאָטער, איר הייליקער טאטע אברהמל בארשט. ער זאָל אריין אין נן-עדן... ווען זי רעד, שיט זיך פון איר מויל, ווי געשריבענע פא-סאָליעס פון א געלעכערטן זאק“ (ז.19). די קריאת שמע וואָס אנטשל קרא-קער משה זאָנט, בעת סע לויערט אויף אים אן אומגליק „איז געווען אזא פלאַמיקע, אז עמעצער האָט זי דערזען פון דערווייטנס!...“ (ז.23) ... די ווענט פינטלען זיך ווי יעקב אבינוס לעמעלעך“ (42). איינער א דיקער, מיט א שרע-קלעך פארשוויצט פנים, „גלאַנצט ווי אן אָדערקע פון א געשטאָפּטער גאנדז, אין א הייסן זומערטאָג“ (ז.45). אָט די גלויכווערטלעך ווי די „סנילות“: „גע-שענמטע טויבן פארטרייבן שווארצע מחשבות“ (ז.10)! טויטע העלפן כאַפן רוצחים“ (ז.16). „בלוט איז ניט מוחל“ (ז.16), וועלן מסתמא אריין אין יידישן פאָלקאָר.

אָט ווי חיים גאָלדענשטיין פאָרטערטירט מיט דער פען: „...א שלאַמקע כמעט רוחניותדיקע פרוי, א דורכזיכטיקע, א בלאַסע ווי דער שטערן פון א תנא, וואָס ראַנגלט זיך אין ספּות...“ (ז.54). אָט ווי עס זעט אויס עליע קיליער, איינער פון דעם בעל מופת חסידים: „...א לאַנגער, אויסגעדראָטער ייד, אויף וועלכן עס הענגט אן אלטע קאפּאָטע מיט צוויי קנעפלעך אביסל העכער פון דער היג-טערקעשענע, פון ווו ער שלעפּט די פאטשיילע. א ייד מיט אן אָנפארביקער באָרד

א געוואלדיק גרויסער מאזאליעדריקער גאָז, וועלכע ער שפארט אונטער פון צייט צו צייט מיט דער רויטער פאטשיילע". (ז. 22).

וועגן דער שפראך פון חיים גאָלדענשטיינס בוך וועלן מיר אויספירלעך, שרייבן מיט אן אנדער געלעגנהייט דערווייל קאָנען מיר זאָגן, אז זי אז א פשוטע, א פאָלקסטימלעכע, א געלייטערטע.

דער לעבנסוועג פון גאָלדענשטיינס פערסאָנאזשן גיסט זיך צונויף מיטן, לעבנסוועג פון מחבר, וועלכער האָט זיך אוועקגעלאָזט פון מאַנקאלס (דאָס שטעטל וואָס ליגט אויפן חויקער פון א בארג און אין טאָל שלענגלט זיך א-טייך די ביסטריצא), איבער לענדער און קאָנטינענטן; ארץ ישראל, אין שפא גישן בירגער-קריג, אַלס פּריוויליקער אין די אינטערנאַציאָנאַלע בריגאדעס; דעפּאָרטירט אין אלזשיר; פּאַרטיזאַן אין די רומענישע קאַרפּאַטן, קעגן די נאַציש אין פּרילינג 1944.

דעם סיפור המעשה, דעם אינהאַלט פון יעדער דערצייילונג וועל איך ניט איבערדערצייילן, אוועקנעמען דעם לייענער אָט די הנאה — וויל איך ניט. איך וויל נאָר ציען די אויפטרעקאמקייט פון לייענער, אויף דער דראַמאַטישקייט פון די סושעטן, די שפּאַרעוודיקייט פון די געמעלן, די געפּרעסטיקייט פונעם זאץ.

אייניקע דערצייילונגען מאָנען זיך ממש, מע זאָל זיי פאַרוואַנדלען אין א

בינע-ווערק.

אין א זאכלעכער אַפּשאַצונג פון חיים גאָלדענשטיינס דערצייילונגען, פרע-זענטירט איז א שאפירא דעם מאטעריאל, ווי סעקווענצן פון א פילם, אין א קינעמאַטאָגראַפישן גאָכאנאנד, וואס לייענט זיך מיט אינטערעס און פאַרגעניגן שאפירא האלט אז: "...די שפראך פון חיים גאָלדענשטיינס דערצייילונגען איז בילדעריש אָנגעזעטיקט, פאַרקנוילט מיט אידעען, באַטראַכטונגען. ארויסשט-דאלנדיק פון איבערגעלאָדענע געשעענישן, שטויסן זיי זיך צוזאַמען אויף די פאַראַלעלע ליניעס פון הומאָר. וואָס יאָגן און יאָגן זיך איבער, ביז צום אין-סוף.

דאָס בוך דאַרף מען אפּטער לייענען, גישט נאָר איין מאָל..."

גאָלדענשטיינס פּראָזע פאַרכאַפט מיט איר קראַפט, מיט איר אַפּטימיזם,

באַלויבט דאָס האַרץ פון לייענער.

וואָלף טאמבור

איבער פערציק יאָר זענען שוין אריבער זינט וואָלף טאמבור האָט ארויס-געגעבן זיין ערשט ביכעלע א.ט. „ביי דער טיר“ אין פארלאג „ידיש וואָרט“, 1937, טשערנאָוויץ, 36 זייטן.

היות עם געפינט זיך נישט אין קיין עפנטלעכער אָדער פריוואַטער ביבליאָ-טעק, וועל איך מיך באַרענעצן איבערגעבן צוויי קריטישע אָפּשאַצונגען. דער קריטיקער איציק שוואַרץ (אי. קארא), שרייבט אין די וואַרשעווער „ליטערא-רישע בלעטער“, נר. 21 פון 1938: „וואָלף טאמבור, א זעצער, האָט אַרויסגעגעבן ... א קליין ביכעלע בילדער פון פרומען שטייגער אין זיין היים. ער דערציילט מיט רייזענישער פּשטות דאָס אַרעמע לעבן און דעם נאיוון גלויבן, אין מאַנר-סקריפט ליגן ביי אים אינטערעסאַנטע דערציילונגען פון דעם לעבן פון יידישע פּויערים און זאַלצנרעכער פון זיין גענט“.

אן אנדערע רעצענזיע איז דערשינען אין טשערנאָוויצער „אויפבוין“ נר. 20 פון 1937 פון וועלכען מיר ציטירן בלויז „...און אָט האָט וו. טאמבור, א ביו איצט נאָמץ אומבאַקאַנטער, געהאַט מוט אַרויסצולאַזן א קליין ביכל פון 36 זייטלעך... אָבער די צוויי סקיצן... זענען שוין כּכּה איבערצוצייגן, אז דער מחבר האָט טאַלאַנט און אז ער קען די מלאכה פון שילדערן און דערציילן. אויב „ביי דער טיר“, טאמבורס ערשטלינג, האָט אָנגעזאָגט דעם גייעם רו-מעניש-יידישן ראָמאַניסט האָבן עס די ווייטערדיקע ביכער, און אין דער ערש-טער ריי „מיין היים“, סיגעט 1940 – באשטעטיקט, אז טאמבור איז א טאַלאַנט-טירטער דערציילער, א צארטער לירישער שילדערער און באַזינגער פון מענטש און נאַטור, וואָס פאַרמאָגט דעם זעלטענעם כּוח צו דראַמאַטיזירן געשטאַלטן און געשעענישן.

טאמבורס געשטאַלטן זענען מאראמורעשער יידן, דאָס איז א גענט צווישן די ראָדנער בערג און דער טיסאַ. דאָקומענטן באשטעטיקן, אז יידן וווינען שוין דאָרט העכער 350 יאָר, הונדערטער יאָריקע עקסיסטענץ פון די מאראמורעשער יידישע קהלות, יידישע אינסטיטוציעס, יידישע טראַדיציעס. יידישע געלערנטע האבן געשריבן ספרים, געמאַכט א שם זייער געבורט-אָדער וווינאָרט.

דער זידע פון דער מאראמורעשער יידיש-שרייבער-משפּחה איז הערש-לייב גאָטליב (סיגעטער) וועלכען מ'האַט גערופּן דער מאַרשעליק. נישט נאָר א בדכּן – א גלענצענדער אימפּראָוויזאַטאָר פון סאַטיריש-הומאָריסטישע גראַמען אויף יידישע חתונות איז ער געווען, נאָר אויך, און באַזוגדערס, א פּאָלקס זינגער, רעדאַק-

טאָר פון משכילישע צייטונגען. זיין לאַנגיאַריק לעבן 1829 – 1930, און שריפט-
שטעלערישע טעטיקייט, האָבן אויסגעטראָטן סטעטשקעס פאר די נאָכגייער
אויפן וועג פון השכלה ביז מאָדערנער דיכטונג און פראָזע.

זיינע מיטצייטלעך און נאָכוואַס האָבן באַקומען און פאַרנומען אַ באַטיי-
טיק פּלאַץ אין דער יידישער שרייבער-משפחה פון רומעניע, צווישן בידע וועלט-
מלחמות. מיר דערמאנען בלויז אייניקע ווי: יחזקאל ר:נג, יוסף האָלדער, י.ד.
איזראַעל, אפשאַן, בערל שנאַבל, וואָלף טאַמבור און נאָך דער לעצטער וועלט-
מלחמה י.ל. ברוקשטיין און דעם וועלט-בארימטן דריישפראַכיקן מאַראַמורעשער
יידיש-שרייבער און לעקטאָר אליעזר וויזעל.

מיר ווילן דערמאנען אז די אסימילאציע, וואָס האָט פאַרכאַפט אַ סך
מקומות פון אמאָליקן אונגאַרן (צו וועלכן מאַראַמורעש האָט געהערט ביז 1918
און מיט אַ קורצער הפסקה, צווישן 1941-1944), האָט קיין מאַראַמורעש ניט דער-
גרייכט, זיי האָבן זיך ניט מאַדיאַריזירט. מען רופט זיך ניט „הער“ אָדער „פּרוי“
נאָר אויף די נעמען, אויף די יידישע נעמען. מאַראַמורעש איז דאָס וויגעלע,
פון חסידות, דעם בעל שמי'ם ערשטע תלמידים שטאַמען פון די קאַרפּאַטן-בערג.
די מאַראַמורעשער געננט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ חסידישער פעסטונג
מיט באַרימטע רבנים און רביים, ישיבות, מחברים.

מאַראַמורעש איז געווען די גענט מיט דער נעדיכטסטער דאַרפֿישער יידי-
שער באַפעלקערונג פונעם לאַנד (פון רומעניע). מיט וואָס האָבן זיך די מאַראַ-
מורעשער יידן באַשעפטיקט? אַ באַטייטיקע צאָל דאַרפֿישע יידן האָבן זיך
באַשעפטיקט מיט „אַגריקולטור“ (לאַנדווירטשאַפט) מיט שעפּסן-צוכט. לעבנדיק
אין גוטער פריינדשאַפט מיט די רומענער, האָבן די יידן געלערנט ביי זיי ווי
אַרנאַניזירן די שאָף סטאַדעס, אויסגעלערנט מאַכן אליין דעם קעז (קאַש) און
אַרדע, אָנגענומען די רומענישע נאָמענקלאַטור פון כלים און פראָדוקטן. יידן
האָבן זיך אָפּגעגעבן אויך מיט פי-צוכט, (שווייצעריי פלעג מען עס רופן).

מאַראַמורעשער יידן, וואַלד און באַרג יידן, זענען אויך געווען וואַלד-הע-
קערס פאַסטעכער און שאָף היטערס, אייגנראַטער פון ערדענע טעפּ, פון מילטערס
צעשפאַלמענע, גלעזער, בינדער און פלוטעס-טרייבער (באַקערעס) אויף דער
טיים (טיסאַ), געזונטע בעלי עגלות, וועלכע האָבן אין די קינדער יאָרן געלערנט
תורה. געווען אין סיגעט „פאַבריקאַנטן“ פון כפּול-שמונהדיקע ציצית, קליינ-
הענדלעך וועלכע האָבן הויזירט מיט פאַרשיידענע סחורות אין די פאַרוואַרפּנסטע
דערפֿלעך. פון די פילע מלמדישע חדרים אָדער ישיבות, זענען אַרויס שייגע
צורות, אנשי-מעשה, געלערנטע יידן, מיט מסירת-נפש פאַרן כלל ישׂראַל, פאַר
די ניט-יידישע שכנים, פעיקע מענטשן וועלכע האָבן געהאַלפּן זייערע מיט-מענ-

טשן. אפילו א יידישער היידוק-דער סיגעטער יידישער היידוק, הערש, מיט, באָרד און פאות האָט ניט געפעלט... אין דער מאראמורעשער געשטאלטן-גאלע-רין, יידישע טיפן און כאראקטערן.

מיר האָבן געגעבן די פרטים כדי צו פאמיליאריזירן דעם לייענער מיט טאמ-בורם געשטאלטן, סביבה. אאוו.

דער הויפט העלד פון טאמבורם „מיין היים“ איז פייוויש. „א נידעריקער, א ברוינער א כחור פון אכצן, נייצען יאָר“. פון דער ישיבה איז ער ארויס „נאקעט ווי א ריבל, (מייער) נישט געהאט איין גוטן אנצוג אויף זיך, נישט וויס-נדיק מיט וואָס אָנצוהייבן, האָט ער זיך אָפגעגעבן מיט זאכן וואָס האָבן נישט געטראָגן קיין פרנסה, ער איז געזעסן און געלייענט ביכלעך. אין א שטוב מיט פיר מיידלעך און צוויי יינגלעך, בסך הכל – אכט עסערס, איז חיונה-א לעבנס-פראגע. פלעג דער טאטע. מוסרן דעם זון:

— „א יונג זיצט און ברעכט זיך דעם מה איבער אזעלכע פוסטע „מאנקא-ליעס“, פון וואָס ער'ט נישט האָבן איין אָנכייסן נישט... ביז ווי לאנג נאָך וועל איך אויף דיר האָרעווען, ביז ווען האא-א?... וואָס 'עט זיין דער תכלית?״

פייוויש האָט אפשר געוויסע אייגנשאפטן פון דעם וואָס מע רופט היינט, נאָוואטאָר, אָבער די נויט טרייבט צו. ער איז נרייט אפילו ווערן א בעל עגלה. — „קויה מיר א פאָר פערד, (טאטע), וועל איך פירן דעמבעס“. דערויף בייזערט זיך דער פאָטער, „דאָס וועלן מיינע שונאים נישט דערלעבן! אויף דעם ארויף האָבן איך דיר נישט געדארפט האלטן אין די ישיבות, אז דו זאָלסט מיר אויס-וואקסן א קוטשעריונג. גיי זוך דיר ארויס עפעס, געם דיר מיט עפעס האנדלען.“ און פייוויש וואָס האָט קיין מלאכה נישט געקאָנט. האָט זיך גענומען שווערצן איבער דער גרענעץ אין שטוב זיינען אלע אויפגעלעבט געוואָרן. יעדער האָט זיך אביסל געקליידט, דערנאנצט געוואָרן דער שוועסטערס שטעפיר (אויסשטייער) צוגעלאטעט דעם דאך „מ'זאָל נישט דארפן, יעדעס מאָל ווען ס'רענגט, אונטער-לייגן דאָס פסחדיקע געשיר, ס'זאָל נישט אריינקאפן אין שטוב.“

קיין גליקן מאכט מען נישט פון שווערצעריי, מע פארלאטעט די נויט. אינגיכן, נאָך א מסירה, פארלירט פייוויש די פאָר קלינגערס און נעמט זיך צו בוכהאלטעריי. געוויינענדיק דעם צוטרוי פון איינעם פון די „הערן“ פון דער פיר-מע וואָס האָט געליפערט האָלץ, איז פייוויש געוואָרן אן אָנגעשטעלטער ביי דער פירמע. ער האָט איבערגענומען מיט א שותף מיט געלד, צו האקן דעם וואלד. שפעטער פירט ער אָן א קאנטינע מיט אלע נויטיקע שפייזן-עקסטער געשעפט. פון די פארדינסטן האָט מען חתונה געמאכט דער עלטסטערער טאכטער. אינגיכן

איז פיוויש אוועק אין מיליטער דינסט און די דאנות פרנסה האָבן ווידער נאָך-
געמאכט דעם אלטן טאטן...

פיווישעם לעבנסוועג, דער אָנהייב, איז ענלעך געווען צו דעם פון א סך,
מאראמורעשער יינגלעך. גאָרנישט איז אים גרינג אָנגעקומען... א גאנצע
וואָך איז ער געזעסן אין וואַלד. נאָר אויף שבת איז ער אהיימגעקומען און
מאָנטיק פרי צוריק אוועק. פארגעסן אָן די אלע ביכלעך, ער האָט נישטקײן
צײט געהאט צו זײ. ניט אמאָל צו עסן האָט ער צײט געהאט, זײט ער איז גע-
וואָרן א האָלץ-מענטש. „די פרנסה, רויבט אים אוועק די גאנצע צײט, ניט אמאָל
רעכט זיך שפײזן קאָן ער, אָפגערעדט שוין פון אריינקוקן אין א ספר, לײענען
א ביכל!

אָנגעלאָדן מיט דראמאטישע סצענעס, אין א קינעמאטאָגראפישן נאָכאנאנד
איז טאמבורס „מײן הײם“. ווי א פײן געמעל איז די שווערצער-סצענע מיט,
וועלכערס'הייבט אָן „מײן הײם“. הײנט די עטנאָגראפישע בילדער: א באשוי, א
שטוב מיט באלעבאטישקײט, יידישע מנהגים, פּיטאַרעסקע פיגורן די עכטע ווער-
טער און אויסדריקן, גערעדטע אין משך פון הונדערטער יאָרן פון מאראמור-
עשער יידן, דיאלעקטאלע אוצרות, וואָס בארייכערן אונדזער יידישע קולטור-
שפראך.

טאמבורס לעבעדיקע שפראך איז פול מיט פרישע, פלאסטישע פארגלייכע-
נישן און מעטאפאָרן, געהערט צו דער מחיהדיקער דערציילערישער באגאבונג
זײנער. איך וועל מיר דערלויבן צו אילוסטרירן מיט טעקסטן פון בוך, מײנע
באהיפטונגען,

א פליטע וואָס פאָרט פארביי איז „א קליין וועלטל באזעצט פון צוויי, דריי
מענטשן גליטשט זיך אויף דער טײם... און איך באלייט זיי מיט די אויגן ביז
זיי ווערן דערטראַנקען אין דער טיפער טונקלקײט“.

צוויי זשאנדארן גייען פארביי זײן פענצטער. „די אויפגעשטעקטע באנגעטן
אויף די ביקסן, ווי לעים מיט פעדערן אין די היטלעך“.

די פוערים-שווערצער, האָבן ארביערגעבראכט צוויי פולע סאקוועס פון
יענער זײט גרעניץ. זיי טוען אויס די פאָסטעלעס, לײגן טרוקענען די נאסע האָ-
געטשעס מיט די כאָלאָשניעס. „די שוועסטער האָט זיך אונטערגערעדט, אז,
ס'שטינקט. נאָר די מאמע האָט זי פארשטימלט: מ'מוז. ווער ס'ווייל נישט לײדן
קײן שטינק, דער האָט נישט צו שמעקן...“

פון וואָס לעבט א מאראמורעשער משפחה, יידן? ביי אונדז אין שטוב
האָט מען געלעבט פון גאָרנישט. קײן שום געשעפטן האָט מען נישט געמאכט.
ס'איז געווען דאָס ביסל פעלד וואָס מיר האָבן געהאט, בירושה פונעם זיידע,

פון ווו מ'האָט געהאט אויף ברויט. און א קו איז געווען, מ'האָט געוואקסן צון א טעלעטשקעלע, פארקויפט א ביסל מילעך, פון וואָס ס'האָט זיך געדרייט א ליי אין שטוב. אפילו דעם מלמד, ביי וועלכן איך האָט געלערנט, האָט מען אויך געצאָלט מיט מילעך, מיט א ביסל ריבלעך, באַנדלעך, ציבעלעס און אסאך מאָל מיט „גאַרנישט“ די פיר מיידלעך פון שטוב זענען איינע גרעסער פון דער אנדערער, און זיצן טאָג און נאכט און ארבעטן, נייען, שטיקען, העקלען... געשטיקט פיר האנגען געהעקלט טייערע זיידענע קנעפ, פולסטערלעך, לויפערס, מיטלערס אָדער תפילין-בייטעלעך, פאר חתנים וועמענס כלות ס'האָט זיך גיישט געוואָלט ברעכן דעם רוקן און ארויסנעמען זיך די אויגן, ביים אויסגייען א תפי-לין-בייטעלעך. דערפון קלעקט קוים אויף א פראָסט קליידל און פורער צו קויפן. א באשוי (דאָס אָנקוקן א כלה) איז אויספירלעך באשריבן אין טאמ-בורם „מיין היים“. אָט ווי עס זעט אויס די שטוב: „אין שטוב איז געווען ווי ערב פסח. פון אלע ווינקעלעך האָט געפינקלט. די בעטן זענען געווען געבעט שיין הויך, צוגעדעקט מיט וואָלענע קאַצן, שיין געקעסטלטע פון אלערליי פאַר-בן. מ'האָט אָפגעפוצט די הרובע, דעם הענגלאַמפ און דאָס שאַפּקעלע, ווו ס'איז געשטאנען פול אָנגעטאוועטעט ספרים, מ'זאָל זען אז ס'איז גיישט עפעס ווי „ביי סיי וועמען“.

דעם בחור וואָס קומט אָנקוקן די שוועסטער נעמט מען אויף, איז מען מכבד מיט לעקער. זענען די מאמע און די שוועסטער פארנומען מיט באקן, זיך אביסל געערגערט וואָס דער לעקער איז איר גיישט געראָטן, „געעפנט פון איין זייט א צאָצעק“.

און איצט וועלן מיר זען ווי טאמבור שילדערט דעם באשוי: „ווען דער פאָטער איז געקומען פונעם מעריב דאווענען איז מיט אים מיטגעקומען דער בחור און דער שדכן. זיי האָבן זיך ארומגעזעצט ארום טיש און פאָרנעזעצט זייער שמועס: ווי טייער עפֿל זענען צי ס'איז א גערעטענישאון פון-תורה. דער שמועס האָט זיך געצויגן, זיך געדרייט אראָפּ, ארויף, אין צווישן האָט זיך דער שדכן אריינגעכאפט אין קאָך, צו דער מאמע און צו די שוועסטער, זיי געוויזן ווי וויל ער קאָן לערנען דער בחור. אן אתרוג זאָגן איך אייך, האָט דער שדכן געזאָגט, דער שידוך איז פאר אייך ווי צוגעשניטן.

...די מאמע איז אריינגעקומען מיט א טיישטוך אין די הענט און האָט אי-בערגעריסן דעם שמועס: - איר האָט צייט שפעטער... לאָמיר קודם עסן. די שוועס-טער איז אריינגעקומען גרייטן צו טיש. זי האָט זיך שעמעוודיק א דריי נעטון און ארויס. צוריק אריינגעקומען געברענגט זאָלץ און געלייגט צום טיש די זיל-בערגע לעפֿל.... די לעפֿל האָט מען ביי אונדז גיישט גענוצט, נאָר אויף א באשוי

הָאָט מען זיי אפירגענומען אויף צו ווייזן, אז מיר זענען בעל-הביתישע מעג-טשן, ווייל נדן צי ס'איז יא דא, צי נישט, אָבער א באלעבאמיש מיידל איז זי דאך, מיין שוועסטער און דאָס אליין איז אויך שוין, א האלבער נדן.

מ'האָט זיך געזעצט עסן. די מאמע האָט אָנגעפאָרט (צוגעגרייט) א נוטע יויך מיט לאָקשן, אז מ'האָט זיך געלעקט די פינגער... די מאמע, האָט אריינגעשטופט דאָס גאנצע פלייש דעם בחור און דעם שדכן. די טעלער זייערע זענען געווען מיט א ווערעך... דער בחור האָט זיך נאָך אויפגעפירט, ווי מ'זאָגט, מענטשלעך... אָבער דער שדכן האָט אָן רחמנות געפאקט אויף ביידע באסן... דער טאטע האָט דאָס מאָל אויך געגעסן מיט א נאָפּל. ער האָט אפילו זייער שווער זיך גע-קאָנט איינגענען מיטן (אומניין מיט אים), ער האָט אָבער געמוזט. דער ברודער איז געזעסן לעבן בחור, אָבער מיין עקסטערן שמועס האָט ער נישט געפירט... צו מאָל נאָך אריינגעוואָרפן א וואָרט, ער זאָל ווייזן אז ער איז אויך דאָ ביים טיש. צווישן ברודער און דער עלטסטער שוועסטער (וועלכע מען איז גע-קומען אָנקומן) בין איך געזעסן. דער מעזניק, (כן זימונים, די איבעריקע שוועסטער האָבן געגעסן אין קאך (נישט מיין פלייש, שטרייכט אונטער דער מח-בר). זיי האָבן זיך נישט געוויזן... נאָכן בענטשן האָבן זיך צוביסלעך ארויס-געשארט דער שדכן, דער טאטע און א ביסל שפעטער - איך מיטן ברודער. דעם בחור מיט דער שוועסטער האָט מען איבערגעלאָזט אליין, זאָלן זיך אביסל אויס-שמועסן. מיך האָט אָבער דער טאטע תיכף צוריק אריינגעשיקט כדי זיי זאָלן נישט זיצן אליין.

די שוועסטער איז געשטאנען אָנגעלעגט מיט די הענט אויפן דוקן פונעם בענקל, געהוידעט מיטן בשעתן רעדן, שפעטער א ביסל האָט זי זיך אויך אני-דער געזעצט... ווען דער שדכן מיטן בחור זענען אוועק געגאנגען, האָט די מאמע געפרעגט די שוועסטער: - נו, בראנע, וואָס זאָנסטו עפעס צו דעם בחור? - עעד וו-י-ס, מיינסט מ'קאָן וויסן?... ער ווייזט נישט אויס צו זיין מיין איבערגע-שפיצטער... כ'על זי פרעגן מיינסטו, - האָט דער טאטע געזאָגט צו דער מאמע - הלוואי זיין שוועסטער זאָל נאָך געפעלן פאר פייווישן, מאך איך נישט מיין שיהיות און „מזל טוב!“... אז איך וועל נאָכניין נאָך איר קאָפּ, וועל איך שוין אויסזען... עכ'ל דיר זאָגן - האָט די מאמע געזאָגט מיט א פארזאָרגטן שמייכל - איך זע אויך, אז ס'פעלט אים א ביסל דער פינפטער שולחן-ערדן, נאָך - וויאזוי דער הימל וועט פירן: וועט עס זיין פון מייערן - וועט זיך עס פארשלייערן; וועט עס, חלילה, זיין פון כריין, - וועט זיך עס צעניין...“

וואָס איז דער גורל פון דער משפחה ווייטער? די עלטסטע שוועסטער בראנע האָט חתונה, פייוויש גייט אין מיליטער. די שטוב האלץ אויס מיט איר ניי-

מאשין די קלענסטע, די יינגסטע שוועסטער בלימע (א זייער אָפּטער נאָמען ביי מאראמורעשער פרויען) און די אנדערע צוויי שוועסטער העקלען און שטעפן. די עלטסטע שוועסטער איצט, ווארט אויף א וויזע קיין בעלגיע, „און מ'האָט זיך אויסגעברענגט ביז צום העמד, אויף די שריפטן צו מאכן, און אויפן פאס. און דער מחבר, דער מיוזיקע פון שטוב פארענדיקט אזוי זיינע חרדישע קינדער יאָרן „איך בין שוין נישט געגאן אין חדר, כ'האָב זיך אומגעדרייט בטל. מ'האָט נישט געהאט פון וואנעט צו צאָלן קיין „שכר-לימוד“, האָט מיך דער מלמד אויסגעראַכטן אהיים: „גיי, דו האָסט שוין אויסגעלערנט, קאָנסט שוין גיין שלאָגן הינט!“.

צו דער כאראקטעריסטיק פון פייווישן: „ער איז געווען באקאנט פאר א „ליי“, פון זיינע פורים-שפילן וואָס ער האָט געמאכט, חוזק געמאכט פון דעם, וואָס ער וויל זיין ראש הקהל, פון יענעם וואָס וויל דווקא שטיי - ער האָט צוגע-זאָגט, אז ווען משיח וועט קומען, וועלן זיין קוילעטשן אויף די פלייט: דער גאנ-צער אָס וועט זיין שפיץ-ברוסט, די נאנצע תורה-שטיי, דאָס נאנצע בית - המדרש וועט זיין „מזרח“ און דער גאנצער לוח וועט זיין לויטער „שבת“. אזוינער, איז געווען דער ברודער. ער האָט געקאָנט נאָכזינגען א שטיקל וואָס ער האָט זיך אויסגעלערנט פון א גראמאפאָן, צי נאָר א יידיש לידל. אין פייווישעם דעפערטואר איז אויך געווען פון הערש-לייב דעם מארשעליק. „וואזוי א דאָר-פס בעל - הבית רעכט אָפּ דעם „סדר“, שפאלט דעם ים. די צוהערער? די ווייבער ביי דער „קלאַקע“, ביים פלימן פערדערן, זענען געזעסן שטיל, געשלאנגען יעדעס וואָרט“.

איך האָב ברעה נאָך צו געבן ציטאטן ווייל אויך ביז איצט, ווי זאָגן די מאראמאָרעשער יידן, האָט זיך עס איינגעמאָגט, דאָס מיינט געלוינט. מיר וועלן פארענדיקן דעם ערשטן און לענגסטן קאפיטל פון טאמבורס „מיין היים“ - 68 זייטן, מיט דעם מחברס באשרייבן די תנאים.

...גערופן האָט מען אויף די תנאים, נאָר אונדזערע קרובים און א טייל שכנים. אויפן טיש האָבן געברענגט צוויי קורץ געשניטענע לעכט, אין זילבערנע לייכטער, וועלכע זענען געווען באפוצט מיט רויטע זיידנפארענע בענדער; א פולער אויפןווארטער מיט לעקעך און טאָרט און, א פלאש בראנפן מיט קליי-גע גלעזלעך ווי די פינגער היטן, זענען געשטאנען אויפן טיש פאר די פאך יידן וואָס זענען געזעסן ביים טיש און געקייט שמועסנדיק. דער חתן איז געזעסן אויבן אָן ווי אָנגעמאָלן.... פייוויש איז געזעסן אין עק טיש און געשריבן די תנאים. ארום איז געזעסן דער טאטע און די מחותנסטע, דעם חתנם מוטער, און האָבן זיך געדונגען איבער יעדן פיצל צון א ישעה... ביז דער ברודער האָט זיך

דערבייזערט... וואָס מיינט איר וואָס? — מ'האנדלט דאָ א פאָר אַסן אָדער וואָס דינגט מען זיך אזוי?... טאָמער מיינט איר נאָר דאָס געלט, איז א שאָד די נאנצע קאָמעדיע. אויב זי געפעלט אייך נישט, אָט זאָגט שוין, לאָמיר וויסן וווּ מ'האַלט!".

...דער חתן האָט זיך אראָפּגעזעצט אויבנאָן, אויף זיין אָרט. פייוויש האָט גענומען א טעלער אין די הענט און ווען דער טאטע האָט געהאט געגעבן א טאשטיכל אַנצוכאַפּן, קודם דעם חתן, דערנאָך דער כלה זאָלן „מקבל-חנין“ זיין, האָט פייוויש א טראסק געטון מיט א טעלער צום דיל און יעדער האָט געזאָגט: „מזל-טוב, מזל טוב!“ דער טעלער איז זיך צעשפּרינגען אויף פייע-פיצלעך. די יינגלעך און די מיידלעך האָבן געכאַפט יעדער צון א טשערעפּל, מ'האָט זיך גע-ריסן איבער זיי, ס'איז א „סגולה“ א כלה אָדער א חתן צו ווערן. דער חתן איז צוגעגאַנגען צו דער כלה איר ווינטשן מזל-טוב, און א וויילע זיך אַנגעקומט שעמעוור-דיק. דערווייל האָט מען זיך גענומען צו דער פּלאש בראַנפּן, מ'האָט געווונ-טשן מזל-טוב די מוחתנים, מ'האָט זיך געוואשן און געזעצט צום טיש צו די „ווארעמע לאָקשן“.

עטגאַנראפּן וועלן זיך ממש מחיה זיין מיט אזא גענויער באשרייבונג פון מארמאָראָשער תנאים, פּאַרזען פון אנדערע מאראמאָרעשער שרייבער און וויכטיק אויך פארן שפּראַך פּאַרשער צוליב די דיאלעקטאלע ווערטער ווי: אויפ-ווארטער, דערבייזערט, געפּאַרעט מיטן קאַכן, שוין געראַכטן, ווארעמע לאָקשן, אַנגעפּאַרטע פון אלעם גוטן, באגעגנטע נאָר אין דער סצענע פון די תנאים. שוין צוליב די באשריבענע מיט כמעט וויסנשאפטלעכער פינקטלעכקייט אין די קלענסטע פרטים פון אמאָליקע מאראמאָרעשער יידישע מנהגים, מי-דות, פון ערשטן קאפיטל וואָלט כדאי געווען איבערצודרוקן דעם זעלטענעם בוך „מיינ היים“. אָבער אויך אין די ווייטערדיקע קאפיטלען פון בוך ניט אונדז דער מחבר גלענצנדיקע בילדער פונעם שטייגער פון דאָרפישע אָדער שטעטלדיקע מארמאָראָשער יידן.

אין קאפיטל „אין דער קוזניע“ שילדערט ער משה דעם קאָוואַלס קוזניע: „פאר דער טיר זענען געווען אַנגעשפּאַרט א פּאָר רעדער. גייע און אלטע מיט אַפּגעגעסענע ספּיצעס, וואָס מ'האָט געברענגט ארויפצוציען אייזערנע ראפּעס: א צווייפּסלדיק קלעצל, ווי א הינטל זיצנדיק אויפן הינטן, אויף וואָס מ'האָט ארויפגעלייגט די פּערד-קאָפּעטעס צו באארבעטן די ארויפגעקלאָפּטע פּאַטקאוועס, אַפּצורייסן די נעגל, צוצופּילן מיטן ראשפּער די קאָפּעטע נאָך דער מאָס פון דער נייער פּאַטקאווע; און אן אלטער פּנומדיקער אקער, וועלכן מ'האָט גע-ברענגט שארפּן“... דער בלאָזזאַק האָט שווער געאַטעמט, ווי אן עלטערער מען-

טש וואָס האָט אַסטמע און ס'שטיקט אים.... געלאַטעטע הויזן פון א שווערן פוס, וואָס האָט ארויסגעשטעקט פון אונטער א לעדערנעם שורץ, וועלעכער, האָט אַראָפּגעמוועטשט און זיך צוריק אויפגעהויבן, זיך געווייגן אויפן טריטער פונעם בלאָזזאק און צעבלאָזן דאָס פייער... „די זגורע וועלכע מע ווארפט א-רויס פון פייער לעשט זיך באלד אויס... „און באווייזט“ אזוינע משונהדיקע פיגור-דן, ווי אויסגעגאַסענע מענטשעלעך, הינטעלעך, און וואָס נאָר ס'איז פאראן אויף דער וועלט. א וואקסניסערן זאָגט אויף אזוינע אויסגעגאַסענע פיגורן, פון וואקס, נביאות...”

„דעם קאָוואַלס זון, דער 26 יאָריקער הערש, שטייט ביי דער קאָוואַלניע, מיטן גרויסן האַמער אין די הענט, מיט די פאַרקאַשעטע אָפּגעריסענע העמד-אַרבל, און שפּאַנגט דאָס אייזן אָן רחמנות. געפרוּווט לערנען שניידעריי אָבער אין דער אמתן געטון אזוינע אַרבעטן וואָס האָבן אן אייניקן (זעלביקן) שייכות צו דער מלאַכה, געווען א משרת, א שיק-יינגל; האָט אים דער פּאָטער גענומען אין דער קוזניע אן אויסהילף ער זאָל אים צוהעלפן. הערש איז פאַרליבט. זיין לעבנס-טרויס זיין האַרצנס ליבע איז רבקהלע. סיי זי, סיי איר הערש זענען אַרעמע מענ-טשן און דער פּאָטער האַלט אז ליבע איז נישט קיין נדן און אז ביידנס על-טערן קאָנען נישט ארויסהעלפן אפילו מיט איין אָנבייסן... אָבער דער שדכן וואָס וווינט ביי זיי ביידע אין האַרץ איז שטאַרק און ברעכט דורך די דלת-וואנט וואָס שטייט צווישן אים און איר... ער איז נאָך יונג, האָט צוויי הענט ווי די האַמערס, וועט ער נישט אומקומען פאַר הונגער... פון אונטערן האַמער פליען פונקען, בליצן פון האַפּענונג, וואָס שיינען אויף ווי זונען אין דער אַרעמער קוזניע-פינצטעריש“, פאַרענדיקט דער מחבר דעם צווייטן קאַפיטל, פון בוך „מיון היים“.

דער דריטער קאַפיטל פון בוך איז „צווישן טאָג און נאַכט“. ס'איז שלוש-סעודות צייט. אין שטוב א ריה פו געפּעפּערטע פיש, פון וועלעכע ס'איז נאָך איבערגעבליבן אויף „מלוה מלוכה“. אויפן ווייסגעדעקטן טיש האָט די פלאַש וויין געלאָזט הינטער זיך א שאַטן, „ווי זומער א קאַפיצע היי אין פעלד, היג-טער וועלעכער פויערן פאַרשטעלן זיך פאַר דער זון און עסן וואַרעמס (מיטאַגן-מאַלצייט) די מאמע האָט נאָך געזאָגט „גאָט פון אברהם“ מ'זאָל אָנצינדן א לעכט. די קינדער איז אומהיימלעך, קיל. די קינדער האָבן זיך צונויפגערוקט צו דער מאמע וועלכע דערציילט זיי ווי אזוי צעהיצטע בריאות פון דאָרף האָבן פייערגעגעבן דער מיל און הויז פון די קינדערס זידע, ווייל מ'האָט זיי איינגע-רעדט אז עס ליגן דאָרט פעסער מיט גאַלד“. דאָס אַליין אין א פאַרטיקער פילם-סענאַר. דאָס גאַנצע בוך „מיון היים“ מאַנט זיך ממש מע זאָל עס פאַרוואַנדלען

אין א דראמאטיש ווערק, אוועקשטעלן אויף דער בינע. פאראן גענוג אקציע, קאנפליקט, כאראקטערן און טיפן, דראמאטישקייט און פראכטיקע מאָלערישע בילדער.

וואָלף טאמבורס „מיון היים“ שטאמט נישט פון מח נאָר איז א אָפּשפיגלונג פון דער מאַרמאראשער ווירקלעכקייט, יידישן לעבנסשטייגער, פארפלאַכטן לויט שרייבערישער פאנטאזיע און צומאָל אויך פסיכאָלאָגישן אנאליז פון געשטאלטן, סביבה. פאראן א שפע פון פארביקע בילדער פון מאַרמאָראשער יידישן עבר, פאראן אין בוך א פאָדעס [פון די דאמטיק און פון קריטישן הויש] געטאָקטע זאצן, רייכער דיאלעקטאלער לעקסיק, מאַרמאָראשער יידישע אייגנ-ארט. „מיון היים“ איז א מצבה דעם פארשווינדענעם מאַרמאָראשער יידנטום, אין דער צווייטער וועלט-שחיטה. מיר האָבן זיך דערלויבט לענגערע ציטאטן ווייל דאָס בוך איז אויף דער גאָרער וועלט א יקר המצאות. א נאָטיץ אין „יידישע שפראך“ נר. 1-3, 1971, ז. 76 באַמערקט אז „וואָלף טאמבורס ביאָגראַפיע איז דאָ איינעם, „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“ גראָד דאָס ביכל „מיון היים“ איז דאָרט נישט פארצייכנט. (אויך אין די גרעסערע נ.י. ביבליאָטעקן איז אונדז ניט געראָטן צו געפינען אַט דאָס יקר המצאות“ ניט צו די רעדאקציע פון יידישע שפראך.

און איצט וועלן מיר פרווון בקיצור באהאנדלען דאָס דריטע בוך פון וואָלף טאמבור „פּרילינג זון“, פאַרלאַג יידיש וואָרט, אראד, (רומעניע) 1947, זייטן 108.

אין די 15 קאפיטלען פון ראָמאַן „פּרילינג אָן זון“ שפּיגלט זיך אָפּ דאָס יידישע מאַרמאָרעש א „פארוואַלדעוועט באַרגיק לאַנד ביים ראַנד פונעם רומענישן היימלאַנד, באַוואַכט די גרענעץ, ווי א שומר אַרומגעאַרטלט מיט דער טיים... יידן זענען אין מאַרמאָרעש תמיד געווען אין דער היים, פון דורות תושבים... די טיים, דער מאַרמאָרעשער יידן, זינגט שויםענדיק א ניגון, א יידישן זמר, און, נאָר דערצו אויף וויזשניצער נוסח.

צו די אָקאלע קוריאָזן געהערן די ידיעות: אפילו נישט-יידן האָבן גע-האַלטן דין-תורות ביים „ראבין“, געשאַכטן ביים יידישן שוהט. און וויפל פון זיי האָבן געהאַלטן יידישע ימים-טובים! האָבן דאָך זיי די מאַרמאָראשער נישט-יידישע באַווייגער גערעדט יידיש צווישן זיך. זיי, די איינציקע אין מאַרמאָראשער דערפער, וואָס האָבן געלאָזט הערן א יידיש וואָרט אין די יאָרן נינצען הונדערט פיר און פערציק-פינעף און פערציק, ווען קיין יידיש נפש איז אין גאַנץ מאַרמאָרעש נישט געבליבן“.

„זומערדיקע פרימאָרגנס אין מאַראַמאָרעשער אויפסנערטנער זענען נאָר שיינע און האָבן נאָרנישט, לַגמרי נאָרנישט, בשותפותדיקס מיטן מאַראַמאָרעשער לעבנס-שטייגער“... שרייבט טאַמבור. מאַראַמאָרעשער יוגנט די אויסגעכאָווע-טע אין נויט און אונטערן יאָך פון פרומע טאַטע מאמע... נאָך איידער מען האָט זיך צעבליט, איז מען שוין פאַרעלטערט געוואָרן. יינגלעך און מיידלעך האָבן אין מאַראַמאָרעש קיינמאָל נישט געלאַכט מיט געזונט, געצייטיקט געלעכטער; אין זייער לאַך האָט מען תמיד געהערט א טרויעריקן עכאָ.“

און היות צוליב די אָנגעוויזענע סיבות, איז אלץ איינס וועגן וועמען און וואָס מע דערציילט, הייבט אָן טאַמבור, אין זיין „פּרילינג אָן זון“ דערציילן, „וועגן אייגעב א מיידל, וואָס האָט געלעבט פשוט, לאָמיר זי אָנרופן סערל. און אונטער דער פאַרעם פון אירן א „זשורנאל“, פון וועלכן ער באנוצט בלוז עט-לעכע בלעטלעך, אויסגעריסענע, שינדערט איר גורל. „דער גורל פון אלע אירע שוועסטער און מוטערס“.

דער ראָמאַן שפּילט זיך אָפּ צווישן די צוויי וועלט-מלחמות. ביי דער גע-בורט פון סערלען איז אין דער משפּחה קליין געווען די פרייד ווייל אין שטוב איז נאָך נישט געווען איבעריק פּרנסה. דער פאָטער האָט מיט א קנאַפ יאָר, צוריק, זיך אומגעקערט פון רוסישער געפאָנגענשאַפט, צופוס גייענדיק, אן אַנטלאָפּענער פון דאָרט.

זאָל מיר זיין דערלויבט צו ברענגען צוויי קריטישע אָפּשאַצונגען, נאָר אויס-צונגן פון זיי, נעמלעך פון וואָניקן קריטיקער ש. ביכל און אונזער ערנסטן פּובלי-ציסט יוסף מירקין (יוסף פייערשטיין), ער האָט אויף א נאַנצער זייט פון די „איסוף בלעטער“ נר. 18 פון 24 פעברואַר 1947, גרינג-לעך אנאליזירט דעם ראָמאַן פּרילינג אָן זון פון וואָלף טאַמבור, און לויט-יענעם פּאָליטיש-אידעאָלאָגישן שאַרפן צייטאָפּשניט, געהאַט א סך טענות צום מחבר. „פּרילינג“ איז די יוגנט פונעם דור וועלכער האָט זיך באַקענט מיטן לעבן נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה; „אָן זון“ גיט איר ספּעציפישע פאַרב דער טונקלער אַטמאָספּער, כאַראַקטעריזירט די קריזיסן און אויפטרײַסלונגען פון דעם צייט אָפּשניט 1919-1945, די תקופה אין וועלכער אונזער יוגנט האָט גע-ליטן בהדרגהדיקע פאַרפאַלגונגען און רדיפות און איז צום סוף טיילווייז פאַר-שלאַנגען געוואָרן פון די נאַצישע קרעמאַטאָריעס“ שרייבט י. מירקין-פייערשטיין. און איז ביי דער מיינונג אז אָט די פּאָליטישע לאַגע איז ווייניק אָפּגעשפּיגלט אין ראָמאַן. דאַקעגן האַלט שלמה ביכל אז טאַמבור דאַרף ארויסוואַפּרן... אָן רחמנות יענע שטעלן וואָס געפינען זיך טאַקע אויף דער ליניע פון ריכטיקער אידעאָלאָגיע, אָבער נישט אויף דער ליניע פון ריכטיקער קינסטלערישקייט.

ביידע, סיי ביקל, סיי פייערשטיין אָנערקענען אז אין די קאפיטלען צען און פופ-
 צן (ביקל) „אנטפלעקט זיך פאר אונדז א דערציילער מיט אמתן אייגענעם שעפע-
 דיזשן קער און ווענד... מיט א ציטער פון עכטיקייט אין יעדער שורה (רומעניע
 ז. 408) און פייערשטיין, האלט אז אין בוך זענען פאראן סצענעס ווי די פאָטער-
 לעכע היים ביים צוריקקומען פון דעפאָרטאציע, א באווייז פון טאמבורס מאָלערישע
 פעיקייטן. אויך טאמבורס פאָטענץ אין איבערגעבן דראמאטישקייט ווי למשל
 אין דער אינטענסיווער סצענע פון סערלס פארהער ביי דער אונגערישער זשאנ-
 דארמעריע אָדער דעם „דועל-ויכוח“ אין וואנאָן פון דעפאָרטירטע צווישן
 ד' משה לייזער וועלכער זאָגט הלל נישט געקומט אויף אלע אומגליקן און ר'
 הערשל דער מקובל וועלכער לייקנט אָפּ די עקסיסטענץ פון דער געטלעכער קרא-
 פט (מאכט). פייערשטיין פירט אויס...“ ליידער איז דער ראָמאן פון וואָלף טאמ-
 בור נישט אין איינקלאנג סיי מיט די פאָדערונגען פון דער געשיכטע און סיי
 מיט די פאָדערונגען פון דער לייטעראַטור. „בשעת די „מאָרגן פרייהייט“ גיו-יאָרק
 פון 4-טן יולי 1974, האלט אז... „וואָלף טאמבור גראָבט ברייט און טיף, זעצט
 פאָר דעם נוסח פון די קלאסיקער... און דער קלוזשער „ענישעק“ פון 30-טן
 יאנואר 1947 שרייבט אז... „ס'איז די ערשטע שטימע וואָס קומט פון דער טיף
 זועלכע אַררעסירט זיך (ווענדט זיך) די נאָכקומענדיקע און אויך צו אונדז...“
 מיר האלטן אז די בלעטלעך אָפּגעריסענע פון סערלס טאָגבוך, זיינען איבער-
 לעבונגען פון דער הויפט-העלדין סערל, אין פארשיידענע סיטואציעס, יאָרו,
 ישטורמישע ביז אומקום יאָרן און צוריקקער פון אוישוויץ אין א פארוויסטער
 היים, עלנט און נויט, הונגער, מיטן ווילן, שטרעבן צו א ניי, שיין, מענ-
 טשלעך פריי, געזונט לעבן.

די 32 זייטיקע בראָשור משה (א מעשה ווי אין חומש) איז א פרוו צו אויפ-
 דעקן און פארענטפערן פילע פראָבלעמען נאָכוויינישן פון דער מלחמה, פון
 דעם גרויסן אומקום פעריאָד, פראָבלעמען באזונדערס שארפע און ריינגענדיקע
 פאר דעם קאטאסטראָפאל צעשלאָגענעם מאראמאָרעשער יידנטום. פאראלע-
 ליזמען צווישן משה פון די ביבלישע צייטן און דעם אופן ווי ער האָט געלייזט
 פראָבלעמען און דער היינטיקער פירערשאפט פון יידן מיט די פארשיידענע
 אופנים און לייזונגען צו די פראָבלעמען. דער מחבר איז ביי דער מיינונג, אז
 נאָר די נייע אָרדנונג פאָרעמט אויס נייע מענטשן, ניט אויפן אמתן
 דרך - דער וועלט איר שלימותדיקן פרצוף צו געבן, דער יצירה א געטלעכע פאר-
 פולקמונג אָנצוקליידן-דעם מענטש דעם צלם-אלקים אויסצופאָרמען.”
 צום שלום אָט וואָס מיר וויל זאָגן: טאמבור איז פון די אָנגעזעענסטע פראָ-
 זיאיקער היינט אין דער רומענישער יידישער שרייבער משפחה, פאר די לעצטע

40 יאָר. זיינע ביכער זיינען ענג פארבונדן מיטן מאראמאָרעשער יידישן לעבן, מיטן געאָגראַפֿישן, פיזישן און קולטור-געזעלשאַפטלעכן פּיזאָזש. דער פיזישער חורבן פון פּשטותדיקן, האַרציקן מאראמאָרעשער יידישן קיבוץ, פון די פּאָלקס-שיכטן צו וועלכע ער, טאמבור, געהערט איז אַן אָרנאנישער טייל, האָט דער חורבן נישט איינגעבראַכן דעם שרייבער נאָר, טראָץ ביטערע ראנגלענישן, אָנגעפּולט זיין שרייבן מיט זין, מיט ליבשאַפט צו אלע מענטשן פון זיינע קאנטן.

*

אונדזער ארבעט מאַנט א דערנאנצונג, וואָלף טאמבור איז א פּראָדוקטיווער שרייבער. אין פּאַרלאַן „קריטעריאָן“ פון בוקארעשט, זענען דערשינען ביז איצט דריי ביכער: „מאראמאָרעשאַנער“, „לעבעדיקע מתיים“ און „הונדערט יאָר יידישע פרעסע אין רומעניע“, אין די יאָרן 1975, 1976, 1977. די פיר גרויסע דערציילונגען אין בוך „מאראמאָרעשאַנער“ זענען מיני-דאָמאנען. טאמבורס שטייגער-שילדערונגען, זענען אויסערסט אינדיווידועלע אָבער גלייכצייטיק טיפישע אויסדרוקן פון גאנצע סאָציאלע געזעלשאַפטלעכע מאראמאָרעשער שיכטן, פון צווישן ביידע וועלט-מלחמות. די דערציילונגען זענען פול מיט פּילאָסאָפֿישע באטראַכטונגען, פּסיכאָ-לאָגישע אנאַליזן און עפיזאָדן פול שפּאַנונג, וועלכע פּאַרלאַפּן און זענען אין דער זעלבער צייט פול מוסר השכל פארן לייענער. וואָלף טאמבור פּאַרמאָנט יידיש וויסן און קענטעניש: איז טאקע זיין פּראָזע, באַזאַלצן און באַפּאַרט מיט פּסוקים פון תנ"ך און ווערטלעך פון דער גמרא.

דער טיפּזינקער עסייסט שלמה ביקל, האָלט אז וואָלף טאמבור איז „א דערציילער מיט אן אייגענעם שעפּערישן קער און ווענד, מיט א לעבעדיקער שפּראַך פול מיט פּרישע און זייער פּלאַסטישע פּאַרגלייכענישן און מעטאָפּאָרן און, דער עיקרשט, מיט א ציטער פון עכטיקייט אין יעדער שורה.“ פון דער יידישער-שרייבער-משפּחה פון מאראמאָרעש איז טאמבור דער דעפּרעזאַנטיווסטער. כדאי צו דערמאנען אז טאמבור באשרייבט אַמאָליקן-יידישן שטייגער פון מאראמאָרעש, טיפּן, פּראָפּעסיעס, ריידינגסאַרטן. אַן ארבעט צונעשיקט פון מיר צום ניו-יאָרקער „יידישן ווינסשאַפטלעכן אינסטיטוט“, אונטערן טיטל: מאראמאָרעשער יידישע ווערטער ביי וואָלף טאמבורן מיט די נויטיקע אויפּקלערונגען וועגן באטייט און באנוץ פון יעדן לאָקאַ-ציום. די דאָזיקע ארבעט, האָב איך אויסגעפירט מיט דער הילף פון מארא-מאָרעשער יידן אין סיגעט און אין בוקארעשט.

דאָס צווייטע בוך פון וואָלף טאמבור אין „לעבעדיקע מתיים“. דער שרייבער
 חיים נאָלדענשטיין אנאליזירנדיק דעם בוך האַלט אז „ער באהאנדלט דאָס פראָ-
 בלעם פון גערעכטיקייט און מענטשלעכקייט אין א צייט פון געראנגל. שילדער-
 נדיק געשעענישן, פערסאָנאזשן ליגדערט וואָלף טאמבור די טראגישע מאָמענט-
 טן, מיט פיינער איראָניע און געזונטן פאָלקישן הומאָר. וואָלף טאמבור פאר-
 אייביקט דאָס נאָענטע און אמאָליקע יידישע לעבן פון מאראמאָרעש.
 פון זיין דעביוט אין 1937 מיט „ביי דער טיר“ האָט ער אין 1940 ארויס-
 געגעבן „מיין היים“, אין 1947 „פּרילינג אָן זון“ אין 1948 „משה“. א צייט גע-
 שלפּין די לעצטע ביכער און ערשט אין 1975, ארויסגעגעבן „מאראמאָרעשאנער“
 אין 1976 „לעבעדיקע מתיים“ און 1977 „הונדערט יאָר יידישע פרעסע אין רו-
 מעניע“.

אין נאָכוואָרט צום בוך א.ט. „מדרש מאראמאָרעש“, שרייבט דער עסייסט
 איזאָ שאפּיראָ, אז טאמבור גיט איבער קאָנצענטרירט און קלאָר, די סו-
 זשעטן פון די פיר מיני-ראָמאנען פון בוך, מיט טיפּזיניקע פּירושים.
 דער לעקטאָר און פובליציסט שלום רובינגער-לאונער, האַלט אז „מאראמ-
 אָרעשאנער“ אין א קאָלירפולער מאָזאיק, א שפיגל פון מאָראלישן, נייטיקן,
 סאָציאלן לעבן פון אמאָליקן מאראמאָרעש, פון אמאָל פּילצאָליקן יידישן יישוב
 מאראמאָרעש“.

מיר האַלטן אז טאמבורס „מאראמאָרעשאנער“, איז אן ענציקלאָפּעדיע פון
 ספּעציפּישן מאראמאָרעשער יידישן לעבן.

ש'ס ראָמאן

פובליציסט, היסטאָריאָגראַף, איבערזעצער

מער ווי פּופּציק יאָר זענען אריבער זינט שלום סאָלאָמאָן-ש'ס ראָמאן,
 האָט אָנגעהויבן זיין פובליציסטישע טעטיקייט. ביז דער ערשטער וועלט מילחמה
 און נאָך דער ערשטער וועלט מילחמה האָט ער געדרוקט אונטער די פּסעוודאָ-
 נימען: בן גוֹלָה, בן ישראל, שלום עלקעס, שלום סאָלאָמאָן, ש'ס ראָמאן, ש.רו,
 שין רייש, קאָרעספּאָנדענצן, אינטערוויען, ארטיקלען אין מערערע צייטונגען
 און פּעריאָדישע אויסגאבעס פון אייראָפּע און ביידע אמעריקעס ווי: „וואָלנער,
 טאָג“, וואָלנער, פּוילן „אונדזער פּאָלק“, ניו-יאָרק, „מאָרגן פּרייהייט“ ניו-יאָרק;
 „ליטעראַרישע בלעטער“, וואַרשע; אין פּאָלענדישע אויסגאבעס פון רומעניע;

„אויפגאנג“, סיגעט, „טשערנאָוויצער בלעטער“, „אונדזער צייט“. „ארבעטער ציי-
טונג“, „איסוף בלעטער“, „קולטור וועגווייזער“; „נייע פרעסע“, פאריז, „ייד-
שע קולטור“ ניו-יאָרק.

פילזייטיק און ווערטפול זענען ש׳ס ראָמאנ׳ס בייטראָגן אויף דעם קולטור-
היסטאָרישן געביט לאַמיר דאָ אויסרעכענען די וואַניקסטע ארבעטן זיינע אויף
דעם געביט:

„דער רעפערטואר פון יידישן טעאטער אין בומארעשט אין 1877, דערשי-
נען אין „ארבינו פאר דער געשיכטע פון יידישן טעאטער“, באנד איינס, ז׳
280—285 ניו-יאָרק, 1930. די הערות אונטערן טעקסט צו ש׳ס ראָמאנס ארטיקל
זענען פון דער רעדאקציע.

ביי דער ביבליאָטעק פון דער רומענישער אקאדעמיע זענען געווען גאנצע
קאלעקציעס אפישן, האנט-אנאָנסן, צייטונג קאלעקציעס, טיילווייז פארניכטעט
געוואָרן בעת דער לעצטער וועלט-מילחמה.

ש׳ס ראָמאן האָט איבערגעשריבן פון „יידישען טעלעגראַף“ (דערשיגען
אין בומארעשט פון 1-טן אפריל 1877 ביז 11-טן סעפטעמבער 1878) די דאָר-
טיקע טעאטער אנאָנסן, פאר דער געשיכטע פונעם יידישן טעאטער אין רומעניע
האָט אָט די זאמלונג פון טעאטער-אנאָנסן, א ריכטיקער מאטעריאל וועלכער
אנטפלעקט די שנעלע אנטוויקלונג פון דעם יידישן טעאטער בעת דער רוסיש-
רומעניש-טערקישער מלחמה, די שטארקע קאָנטרענץ צווישן די אויפגעקומענע
דירעקטאָרן, דראמאטורגן, און אקטיאָרן-טרופעס, א גרויסן ווערט.

חוץ דעם האָבן די טעאטער אנאָנסן א גרויסע ווערט פאר דער ביבליאָ-
גראפיע פון גאָלדפארענס פיעסן. די הערות פון דער רעדאקציע, צום סוף פון
די נאָמיצן, שטעלן פעסט אָדער קאָרענירן געוויסע דאטעס, נעמען פון גאָלד-
פארענס פיעסן. גאָר וויכטיק איז דער טעאטראליש-היסטאָרישער מאָמענט פון
די אנאָנסן.

מיר ווילן דערמאנען אז אין זעלבן יאָר 1877 זענען דערשיגען אין בומא-
רעשט נאָך צוויי צייטונגען: „דער פאָליטיקער“ און „דאָס יודישע בלאַט“ פונעם
לעצטן האָב איך די ערשטע זייט פון איין נומער, פאָטאָאָפירט און וועל נאָך
זוכן אויב סע זענען פאראן נאָך נומערן, באזונדערס אויב זיי האָבן געדרוקט
טעאטער-אנאָנסן אָדער רעצענזיעס וועגן יידישן טעאטער.

א צווייטע וואַניקע ארבעט פון ש׳ס ראָמאן איז דערשיגען אין די
„יוואָ-בלעטער“, ווילנע מי-יוני 1940 א.ט. „די ערשטע רעצענזיעס וועגן יידישן
טעאטער אין רומעניע“, (באנד 15 נומ׳ 4). אָט די ארבעט האָב איך שוין לאנג
געלייגעט און קאָן נישט, פון זיכרון געבן אן אָפשאצונג.

א דריטע וויכטיקע ארבעט פון ש'ס ראָמאן איז דערשינען אין דריטן באנד „פילאָלאָגישע“ שריפטן זן, 525-535 ווילנע, 1929. א.ט. „די יידישע פרעסע אינזומעניע פון 1864 ביז 1928“.

צו זלמן רייזנס „לעקסיקאָן, פון דער יידישער ליטעראַטור, פרעסע און, פילאָלאָגישע“ האָט ש'ס ראָמאן צונויפגעזאמלט און באארבעט א היפשע צאָל ביאָ-ביבליאָגראַפישע מאטעריאלן.

בשותפות מיט י. בערקאוויטש האָט ער געשריבן דעם „יובל-בוך“, „אכ-ציק יאָר יידיש טעאטער אין רומעניע“. אין דער ניו יאָרקער „יידישע-קולטור“ נר. 7 און 8 פון יאָר 1966, האָט ש'ס ראמאן געדרוקט „וויצן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה“, געזאמלטע פון אים, מיט א ברייטער צירקולאציע אין די שווערע מלחמה יאָרן, אונטער די פאשיסטישע מושלים. זיי געהערן צום מלחמה-פאָלק-לאָר לעבן די לידלעך, אנעקדאָטן, שפּריך און גלייכווערטלעך, שפּילאווערטער, רעטענישן מיט רמזים און אָנצוהערענישן וכדומה.

אָט דער ציטירטער מאטעריאל קאָן פאררעכנט ווערן אלס א ווערטפולער בייטראַג, צו קולטור-היסטאָרישע פאָרטרעטן און פראָבלעמען פון רומעניע. ווי ש'ס ראָמאן טיילט מיט, זאָל ער האָבן געדרוקט לידער וואָס זענען געשאפן געוואָרן בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה אין משה שאליט'ס העפטן „לעבען“.

דער איבערזעצער

אין בוך פאָרם איז דערשינען ש'ס ראָמאנס איבערזעצונג (צוזאמען מיט טשידעל ראָמאן) שלום אש'ס „נאָט פון נקמה“ און א בראַשור „ספאָרט ביי יידן“, און אין 1971, אין בוקארעשטער פארלאַג „קריטעריאָן“ א מאסיווער באנד, 212 זייטן, „דערצייילונגען איבערגעזעצטע פון רומעניש.

אין „פריי ישראָל“ פון 15 דעצעמבער 1971, איז דערשינען אן אָפּשאַצונג פון וועלכער מיר ציטירן „...ש'ס ראָמאן האָט מיט געשמאק צוגעקליבן א ריי קינסטלערישע דערצייילונגען פון די אָנגעזעענסטע רומענישע שריפטשטעלער, ברייט באקאנטע נעמען ניט בלויז אין רומעניע, די העלדן פון אָט די דערצייילונגען זענען יידישע טיפן פון דער אמאָליקער רומעניע, זייער דראמאטיש לעבן איז אָפּגעשפיגלט אין די סאמע קינסטלערישע ווערק פון די דערמאנטע שריפט-שטעלער, הומאניסטישע שאפונגען פון דער רומענישער ליטעראַטור. דער אויסוואַל א געראַטענער. ש'ס ראָמאן אין א נוטער קענער פון ביידע שפראכן און געפינט אלע מאָל די יידישע עמויוואלענטן, אויסדרוקן, זאפטיקע יידישע

ווערטער. ער האָט אויף רומעניש געדרוקט „דריי פּיעסן“ פון יצחק האַראָוויץ,
אין זיין איבערזעצונג.

רעדאקטאָר פון ליטעראַרישע אויסגאַבעס

אין 1921 איז אונטער דער רעדאקציע פון ש. סאַלאָמאָן-ש׳ס ראָמאַן דער-
שיגען אין בוקאַרעשט, י-ד אָדר תרפ״א א הומאַריסטיש בלאַט לכבוד פורים,
אין 1939, א זאַמל העפט פאר ליד און פּראָזע „צוויי“, 16 זייטלעך. אין א
שיינעם, ריינעם יידיש. מיט רעדאקטאָר פון יידישע שול-ביכער וואָס זענען דער-
שיגען צווישן 1946-1958, און פון „קולטור וועגווייזער“, בוקאַרעשט. קורצע
דערציילונגען איבערגעזעצטע פון די ווערק פון רומענישע שרייבער, האָט
ש׳ס ראָמאַן אין קינדער זשורנאַל פון אייראָפּע און אין קינדער זשורנאַל
פון די פאַראייניקטע שטאַטן פון אמעריקע. אין פאַרשידענע אויסגאַבעס פון,
רומעניע, איבערזעצונגען פון שלום אש, ש. אן-סקי און אנדערע. ער האָט אויך
מיטגעאַרבעט אין הומאַריסטישן זשורנאַל „דער קאַנטישיק“, וואָס ס׳האַט ארויס-
געגעבן דער באקאַנטער, פּילזייטיקער שריפטשטעלער יצחק פּאַנער. אין כתב-
יד האָט ער אייניקע פּאַלקאַרישע ארבעטן, אינפאַרמירט מיך ש׳ס ראָמאַן.
מיר קענען זיך שוין א היפש ביסל יאָרן, הן אַלס שרייבער, הן אַלס טעאַ-
טער מענטשן. אַנב דאַרף מען דערמאַנען אז ער האָט איבערגעזעצט עטלעכע
פּיעסן פאַרן בוקאַרעשטער יידישן מלוכה טעאַטער ווו ער איז געווען ליטערא-
רישער רעפּערענט. וויל איך באמערקן ש׳ס ראָמאַנס א כאַראַקטער שטריך: זיין
גלייכניטטיקייט. לויבט מען אים אָדער מען קריטיקירט אים-שמייכלט ער איראַניש.
געבוירן איז ש׳ס ראָמאַן אין פּאַשאַני“, מאַלדעווע, דעם 6-טן אָקטאָ-
בער 1894.

דער שרייבער און פּעדאַגאָג

דוד רובין

א מיטלווקסיקער מיט א מאָגער פנים און קערפּער, מיט גרויסע אויגן. א
שווייגנדיקער און א סענטימענטאַל.
אַלס פּעדאַגאָג איז ער געווען פּערציק יאָר אין דינסט פון דער מיטלשול.
ער האָט ערלעך און געטריי געטון זיין ארבעט, נישט געזוכט מאַכן קאַריערע,
נאָר זי באַטראַכט ווי א הייליקע ארבעט!

צום פראָפּיל פֿון אַ לערער פֿון פֿראַנצויזיש און דײַטש, אַ ייִדיש שרײַבער זענען נױטיק אויך בײַאַנראַפֿישע פֿרטױם און אַן אײבערבֿליח אײבער זײן שרױפֿטשטעלערישער טעמיקױט.

נעבוירן איז דוד רובין אין גורא פוטנעי (אמאָל קארלסבערג), אין א פראכ-טיקער נענט. הויכע בערג ווי פארגליווערטע כוואליעס, בוקאווינער בערג, באדעקטע מיט וועלדער, מיט שנעללויפנדיקע שטראָמען וואָס טראָגן אויף זייערע רוקנס פליטן מיט קלעצער. אין אָט דער שיינער נענט פון יאָצער בא-צירק, האָט דוד רובין דערזען די ליכטיקע שײן, דעם זיכעטן סעפטעמבער 1893.

היות אין דאָרף גורא פוטנעי זענען נישט געווען קיין חדרים און מלמדים, האָבן די עלטערן אוועקגעפירט דעם קליינעם דוד צום זידן, דעם שוחט ר' מאיר רובין אין גורא הומאָר. דאָרטן האָט ער געלערנט חומש און רשי און פארענ-דיקט די פאָלקס און מיטלשול.

עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט מיליטאריזם און דוד רובין, ווי א זעלנער, פאלט אריין אין רוסישער געפאנגענשאפט, און שפארט אָן אזײט קיין סיביר. פון דאָרט קומט ער צוריק אהיים סוף יאָר 1919, און הייבט אָן זײן אקאדעמי-ישע בילדונג אין דעם טשערנאָוויצער אוניווערסיטעט.

אין 1922 פארענדיקט ער די שטודיעס און באקומט דעם טיטל ליצענציאט אין פילאָסאָפיע, מיט א דיזערטאציע א.ט. „וועגן בעל-מלאָכישן ליד“ אין דער דײַטשער פאָלקלאָר זאַמלונג “דער פארבישופטער שופר”.

אין 1945 האָט ער ארויסגעגעבן א בוך פון 221 זײטן, פֿלום צען מעלאָדיעס „דאָס ייִדישע פאָלקסליד“, אויף רומעניש, כדי צו באקענען דעם רומענישן לײע-נער-עולם, מיטן ייִדישן פאָלקסליד און נגינה.

אַלס לערער האָט ער ארויסגעגעבן צוויי פראַנצויזישע לערנביכער פאר די מיטלשולן.

ווי א שרײַבער האָט ער געדרוקט אין „פארלאַן פאר ליטעראטור“, בוקא-רעשט 1963, א פראָזע באַנד. א.ט. „פון אמאָל און היינט“.

אין קאפיטל „זיכרונות פון רוסלאַנד“ פון דערמאנטן בוך, טרעפן מיר א ריי טיפן, באקענען מיר זיך מיט געשעענישן און בילדער, וועלכע העלפן אונדז פארשטיין אי די צײט, אי לאָזן אונדז אריינקומן אין דער איגע-ווייניקסטער וועלט פון שרײַבער.

דוד רובינ'ס היסטאָריזירנדיקע זיכרונות, זענען באהויבט מיט פאָעזיע. מיר טרעפן זיך אין דאָזיקן בוך מיט לעבעדיקע געשטאלטן פון ייִדישע, טשעכישע

אונגארישע, און דייטשישע געפאנגענע, און יעדער איינער איז געגעבן מיט זיין אינדיווידועלן קען-צייכן.

אין באנד דערצייילונגען, דעריינען אין בוקארעשט, אין יאָר 1961 א.ט. „לעבן דער ברעטער-זעג“ שילדערט רובין מעמאריש, די בוקאווינער דאָרפישע סביבה מיט אירע ראנגלענישן און שטרעבונגען צו א מענטשלעך לעבן.

פון באנד „דערצייילונגען“, דעריינען אין „פארלאג פאר ליטעראטור“, 1968, וועלן מיר דערמאנען די נאָוועלע „דוד און בת-שבע“, מיט וועלכער דער באנד הייבט זיך אָן. דאָס איז א ראָמאנטיש רעאליסטישע נאָוועלע, וועגן דוד המלך, דער גיבור וועלכער פלעג שלאָגן זיינע שונאים אין די צענער טויזנטער, דער מלך-פאָעז וועלכער האָט פארפאסט די פסאלמען (תהלים), האָט געזיגדיקט מיט בת-שבע, מיט דער פרוי פון אוריה, א קאָמאנדיר פון דוד'ס ארמיי.

דאָס איז דער היסטאָרישער מאטעריאל פון דער נאָוועלע, פארטיפנדיק זיך אין דעם כאראקטער פון זיינע העלדן דוד און בת-שבע, אין זייער שוואכקייט בייצושטיין דער תאוה, האלט ער אז אין זייער נשמה, מישן זיך צונויף דער ליכטיקער פארשטאנד און די פינצטערע תאוה. „...ער (דוד) האָט זיך געמענט און מורא געהאט, פאר א געוויסער אומבאהערשטיקייט אין זיינע גליסטונגען, וואָס זענען צו מאָל גובר געווען די וואָרענונגען פון זיין שכל און אוועקגעריסן אלע דאמבעס פון זיינע כוחות.“ (ז' 8).

ווי א סימבאל פון דער פאָלקס-נשמה וואָס קאָן קיין אומרעכט נישט צו-זען, איז אין דער נאָוועלע אוועקגעשטעלט נתן הנביא וועלכער האלט אז יושר און אמת, דארפן זיין די הויכע אידעאלן פון אונדזער פאָלק, אין אלע צייטן. דאָ און דאָרט, א פסיכאָלאָגישער קווער-שניט פון די געשטאלטן. אין „איתמרס נייער שידוך“, פון זעלבן באנד, גיט אונדז דוד רובין, יטטריכן פון דער בוקאווינער יידישער פאָלקס-סביבה.

דוד רובינס פראָזע איז פארפלאַכטן מיט הומאנער דידאקטישקייט. דאָס איז גילטיק פאר זיינע היסטאָריזירנדיקע זיכרונות, ווי אויך פאר די שילדע-רונגען פון געזעענעם און געהערטן, אין פאָרעם פון האלב-רעפארטאזש, האלב בעלעטריסטיק.

צו רובינס שריפטשטעלערישער טעטיקייט געהערן אויך די איבערגעזעצטע פיעסן פארן בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער: „דער איינגערעדטער קראנקער“ פון מאָליער; „פערזענלעכע מאָטיוון“ פון שטעפאן האַריא, דאָס טאָג בוך פון אנא פראנק (אינאיינעם מיט שלום רובינגער-לאָונער און אלעקסאנדער שפינגל-בלאט); „מערקאדע“ פון האַנאָרע דע באלזאק.

פעליעטאָנען און רעפּאָרטאזשן, האָט רובין געדרוקט אין דער היגער און אויסלענדישער פרעסע.

דוד רובין איז געשטאָרבן אין בוקארעשט דעם 13-טן אויגוסט 1975.

אין דינסט פון יידישן וואָרט און קולטור

מאיר ריספלער

אין משך פון דרייסיק יאָר, האָט ער געארבעט אלס רעדאקטאָר אין די „אימור בלעטער“, בולעטין פון די אטענעזן, „קולטור ווענווייזער“, אָבער באזונדערע פארדינסטן האָט ער, אלס רעדאקטאָר פון יידישע ביכער, אין מלכותשן פאר-לאַנג. פון די פופציקער ביז די זיבעציגער יאָרן, האָט ער רעדאקטירט, קרוב 60 טיטלען. צום „אויפשטייג“ צוגעקליבן דעם מאטעריאל און אָנגעשריבן די פאָרעדע, צו די קלאסיקער געגעבן דערקלערונגען פון יידישע טראַדיציאָנעלע אויס-דרוקן, העברעישע ווערטער וכדומה. פון די אנדערע שרייבער האָט ער געדרוקט: רעלי בליי, סימעלע שניידער, אלעקסאנדער שפּיגלבלאט, אביוו, ריוויסן, לעאָן בערטיש.

דרייסיק יאָר און מיר דאכט זיך אז נישט דרייסיק נאָר פיל מער יאָרן, זע-נען פון דעמאָלט פארלאָפן. קאָן מען דען אָט די יאָרן מעסטן מיט דער מאָס פון קאלענדער יאָרן?

רומעניע האָט אין די שטורמישע יאָרן, איבערגעלעבט מער ווי גאנצע דו-רות. אין אָט דער תקופה, פון א מעכטיקן געראנגל מיט אלערליי שוועריקייטן איז געלונגען גובר זיין די שטערונגען, און עקאָנאָמיש, סאָציאל, קולטורעל-גייסטיק, האָט דאָס לאַנד אויפגעלעבט. דאָס נייע רומעניע, האָט געפלעגט אין יעדן מענטש פון פאָלק, דעם באווסטזיין, אז ער איז ווערדיק, שאפער און געניסער פון לאַנדס רייכטום. געגעבן די מיטלעבנדיקע נאציאָנאליטעטן פון לאַנד, זיך אויסלעבן אין דער אייגענער שפראך, קולטור. יידיש מלכה טעאטער, קולטור אינסטיטוציעס זיינען אויפגעקומען און די פארלאַנג טעטיקייט, האָט שיער נישט אויפגעהערט, ווען נישט די עקשנות און מי, פון מאיר ריספלער. מיר שריי-בן דאָס מיטן באווסטזיין אז ס'איז געווען א געשיכטלעכער מאָמענט אין פארלאַנג-וועזן פון יידישן בוך אין נייעם רומעניע, און ריספלערן איז געלונגען, צו באקומען די נויטיקע פארשטענדעניש און דעם באשלוס פון די געהעריקע אינסטאנצן אין דער מלכה, אז מע זאָל פאָרזעצן די פארלעגערישע טעטיקייט, ארויסצוגעבן ווייטער יידישע ביכער. ער, ריספלער, האָט דורכגעבראַכן א וואנט!

אלס שרייבער האָט ער ארויסגעגעבן עטלעכע ביכער פּראָזע: זיין בכור-
 בוך איז „דער זיג“. לכבוד דעם זיבעציגסטן געבוירנטאָג פון מחבר, איז ארויס
 א נייע אויפלאגע פון דאָזיקן בוך. אויף דעם פרימאָרגן אין בוקארעשטער
 יידישן מלוכה טעאטער, געווידמעט ריספּלערס בוך, האָט רעפּערירט דער
 באקאנטער עסיסט איזאָ שאפּיראָ. ער האָט געהאלטן אן אינטערעסאנטן רעפּע-
 ראַט פון וועלכן מיר ציטירן בלויז אייניקע שטעלן: דאָס בוך מערקט אָפּ דעם
 יובל פון בן שבעים, פון מחבר. דאָס בוך נעמט ארום געשעענישן צווישן די
 יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה ביז צו דער צווייטער. דער רעפּערענט האַלט
 אז מאיר ריספּלער איז דער איינציקער שרייבער, וואָס האָט ארומגענומען אזא
 גרויסן צייט אָפּשניט פון יידישן לעבן אין רומעניע. אז דער מחבר אנטוויקלט
 ברייט די פאנאָראַמע פון געשעענישן, באַרייכערט די פּערסאָנאַזשן און פּאַרטיפּט
 די אַטמאָספּער פון דעם פּייסאַזש פון דער צייט צווישן ביידע וועלט-
 מלחמות.

איזאָ שאפּיראָ האָט ציטירט פּאַסיקע שטעלן פון בוך, און כאַראַקטעריזירט
 אייניקע פּערסאָנאַזשן ווי משה'לע, שמעון, וועלכע אנטוויקלען זיך מיט דער
 צייט, און איינגעזען זיך אָן די גרויסע לעבנס-אַמתן, ווערן קעמפּער פאַר יושר
 און פּרייהייט, פאַרן וויל פון פּאַלק.

וועגן מאיר ריספּלערס פּראָזע בוך, „מיט אָפּענע אויגן“

אויף דעם דערנער און בלוט-וועג דורך וועלכן עס שפּאַנט און
 שפּינט זיין געשיכטע דאָס יידישע פּאַלק, איז די פּאָעטישע מעשה וואָס שיל-
 דערט די קנעכטשאַפט און אויסלייזונג פון די מיצרישע צוררים, די ברייט באַקא-
 נטע „הגדה של פּסח“, אן עפּיזאָד אין ערשטן פּרימאָרגן פון יידישן פּאַלק.
 דער מוסר-השכל אָבער פון דעם „עבדים היינו לפרעה במיצרים“, איז מצווה
 עלינו לספר ביציאת מצרים“ דאָס מיינט: ס'א חוב צו דערציילן.

דאָס איז אויסן מאיר ריספּלער, מיט זיין בוך „מיט אָפּענע אויגן“, צו דער-
 ציילן וועגן יידישן חורבן און אומקום אין פּוילן, „דאָס לאַנד וועט זענען פּאַר-
 געקומען די שרעקלעכסטע, אומגלויבליכע פּאַרברעכנס, דער גרעסטער חורבן
 זייט די וועלט שטייט“, ווי עס שרייבט דער מחבר.

ער האָט באַזוכט פּוילן, זיך געטראָפּן מיט די איינצעלנע, לעבן געבליבענע
 געטאָ קעמפּער, מיט מענטשן וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט עפּ פי נס, פּונעם:
 נייצייטיקן דאַנטעסקן גהינום.

דער קריטיקער ש'ס-ראַמאַן כאַראַקטעריזירט דאָס בוך „מיט אָפּענע אויגן“, ווי „א בוך מיט פאַרצייכענונגען וועגן דער היטלעדיסטישער אויסראַטונג פון די יידן אין פּוילן“.

קריטיקער ש'ס-ראַמאַן אַנאַליזירט אייניקע קאפיטלען פון בוך, און ווייזט אָן אז: „נאָך דעם קאפיטל „אוישוויץ“ ווו דער אויטאָר, ברענגט דאָס און ציפּערן גענומענע פון פאַרשידענע מקורים, קומען ליטעראַ-טוריזירטע קאפיטלען. „ש'ס-ראַמאַן גיט בקיצור דעם סוזשעט פון יעדן מע-ש'לע און ציטירט פראַגמענטן:

„ווינטער“ (ז' 55-73) איז אַ חנוכה-מעשהלע, וואָס הייבט זיך אָן נאָר פריי-לעך. דער זיידע, דער פעטער און די מומעס, טיילן איין די קינדער חנוכה-געלד און דאָס דריידל איז אין פּוילן גאַנג:

— זע נאָר! ווי ס' גייט, נאָר ווי אַ „נישט-גוטער“, א שד, א „גאַנצער“ א „האַלבער“, וואָס זאָנסטו?

— גאָלע גאַרנישט!

— ניין, דאָס איז א „גימל“, איז הייסט עס צונויפשאַרן אינגאַנצן.

דאָס צווייטע דריידל דרייט זיך און דרייט זיך. דער עולם האָט שוין קיין געלד נישט. איינער רופט אויס:

— זע ווי ער שטייט שמונה-עשרה, שטיל. גאָלדענע הענט שלמה (געמיינט דעם דריידל-מייסטער),

דאָס דריידל קריצט נישט, גייט שטיל...

— א „ה“ דאָס הייסט די העלפט פונעם קאָן.

— ניין, רופט זיך אָן דער שכּן דער יונגערער איידעם שלום, דאָס הייסט צוזאַמען מיט דער פריערדיקער „שין“ — „שייטערהויפּן. „יא, די שייטער-הויפּנס ווו מע ברענט די בעסטע ביכער פון דער וועלט.

— לאָז שוין אָפּ. היינט איז חנוכה. איך וויל אין אלץ פאַרנעסן! האָט זיך דוד ווי געבייזערט...“

עטנאָגראַפן וועלן זיך פרייען מיט אזא גענויער באשרייבונג פון חנוכה-שפּיל מיטן דריידל, אין אונדזערע קאַנטן.

ש'ס-ראַמאַן האַלט אז „דאָס לעצטע און געלונגענסטע אין דעם בוך איז דאָס קאפיטל „תכלית“, אויף די ז' 141-188. וואָס איז לויט אלע ווארשיינ-לעכקייטן, א פרוו פון א גרעסערער אויטאָ-ביאָגראַפישער אַרבעט“. דער רע-צענזענט פאַרענדיקט אזוי: „דאָס בוך קאָן פאַרעכנט ווערן אלס אַ באשיידע-

גער בייטראַג, מצד א יידישן שרייבער פון רומעניע, צו דער גרויסער מאַרטידאָ-לאַגיע ליטעראַטור.“

א דריטער פראָזא-בוך פון מאיר ריספלער אין „שטראלן און שטרעם“, מאיר ריספלערס לעבעדיקן אינטערעס פאר יידישער קולטור, זיין ליכשאפט צום יידישן בוך, קומט צום אויסדרוק אין די פון אים צוזאמענגעשטעלטע און ארויסגעגעבענע זאמליכער „אויפשטייג“. די דערשיינונג פון אָט דעם זאמלבוך, לכבוד הונדערט יאָר יידישע ליטעראטור אין רומעניע, איז א באטייטיקע גע-שעעניש אין היגן יידישן קולטור-לעבן.

א וויכטיקער אויפטן איז אויך געווען דער אין יאָר 1947 דערשיגענער „בוקארעשטער זאמליכער“. דאָס איז געווען אן ערשטער אָנזאָג פון א באנייעטער טעטיקייט אין רומעניע, נאָך אן הפסקה פון זעקס שוידערלעכע יאָרן, און האָבן געציילט קוים 170 זייטן. די ערשטע אויפלאגע פון „אויפשטייג“ האָט געציילט 480 זייטן.

די „בוקארעשטער זאמליכער“ האָבן אָפגעשפיגלט די תקופה צווישן ביי-דע וועלט-מלחמות דער „אויפשטייג“ שפיגלט אָפּ הונדערט יאָר יידיש-שא-פונג אין רומעניע — פון אברהם גאָלדפאדען ביז צו דער היינטיקער פּאָעזיע און פּראָזע און נעמט אריין אן ערך 30 שרייבער.

די כוונה פון מאיר ריספלער איז געווען צו באקענען דעם עולם מיט די שאפונגען פון באנד. די צווייטע פארגרעסערטע און פארבעסערטע אויסגאבע פון „אויפשטייג“, א פראכט אויסגאבע פון 516 זייטן, שיינ געדרוקט און געבונדן. עס פּעלן מיר עטלעכע נעמען אין אָט דער פראכט אויסגאבע ווי: יוסף בורנ, לייב דרוקער, צבי צעלמאן און אנדערער, למשל. פרידמאן, נפתלי הערץ קאָן. ריספלער האָט איבערגעזעצט און דער באנד איז דערשיגען, מיכאיל סא-דאָוועאנו'ס ראָמאן „מיטרעא קאָקאר“. א צווייטער אינטערעסאנטער ראָמאן פון זאכאריא סטאנקו, איבערגעזעצט פון ריספלערן, איז „באָרוועס“, דערווייל אין כתב-יד. ער האָט אויך איבערגעזעצט אינינעם מיט ש'ס-ראָמאן, די פיעטע „צוויי עקשנים“ פון נאזים היקמעט און ווערא טולעאקאָווא, וואָס איז אויפגע-פירט געוואָרן אין בוקארעשטער יידישן מלכה-טעאטער.

שוין צייט צו נעבן אייניקע ביאָגראפישע פרטים.

מאיר ריספלער איז געבוירן אין זאנארוש, מזרח גאליציע, פּוילן, דעם 4-טן יולי 1904. דער פאָטער א לַמְדוֹן, האָט דעם זון מאיר געגעבן א טראדיצי-אָנלע יידישע דערציונג. ווען ער איז נאָך געווען א קינד, האָבן די עלטערן זיך באזעצט אין רומעניע אין פאשאני, מאָלדעווע. דאָס איז א שטעטל צווישן בערג, אין טאָל נישט ווייט פון וועלדער און אין דער מיט פון שפעדיקע פעל-דער. פאשאני איז געווען אין יענע יאָרן, א וויכטיקער איינזכאן קנופ-

מיט א סך ארבעטער, בעל מלאכות, גערודפטע סוחריםלעך, פארוואַגלעטער עולם פון דער וואָכן, יידן און נישט-יידן. אין זיינע דערמאנטע ביכער, פלעכט מאיר דיספלער אריין מאַנגראַפישע און אויטאָביאָגראַפישע מאטעריאלן.

יחיאל שרייבמאן

אין די דרייסיקער יאָרן אין בוקארעשט

צום ערשטן מאָל האָב איך יחיאל שרייבמאן געזען אין גאָרטן „קאמפא-דוטש“. א גערטנדל אויף א זייטיק געסל פון דודעשטי, דאָס געדיכטע יידישע פערטל פון בוקארעשט, וווּ מ'האָט געשפּילט יידיש טעאטער צווישן ביידע וועלט-מלחמות. אין יענע צייטן פלעגן שפּילן אין דער רומענישער הויפטשטאָט דריי ביז פינף טרופעס: אין זאל „טאָמיס“, אויף דער הייליקער ווינערעא גאס; אין זאל „ראַקסי“, אויף דער וויכטיקסטער קאָמערציעלעך גאס פון אמאָליקן בוקא-רעשט און אין צוויי גערטנדלעך אויף דודעשטי, אין דער „זשינגיצא“.

אין אן אַוונט בין איך, אלס דער באַגלייטער פון אונדזער איציק מאַנגער, גענאנגען זען א קליינע, אָבער באַליבטע טרופע אין דערמאנטן פערטל — די פרידמאנס. ביים אריינגאנג, א גרופע, וועלכע האט מיט ליבע באַגריסט אונדזער גרויסן דיכטער. צווישן זיי א שיינער, פּעסט-געבויטער יונגערמאן, יחיאל שרייבמאן, וועלכער איז געוועגן דער סופליאַר פון דער טרופע.

נישט איין יידישער שרייבער האָט פאַרנומען אָט דעם פּאַסטן אין די יידישע טרופעס. מיר דערמאנען דעם דיכטער-דראַמאטורג-שווישפּילער און סופליאַר ל. דרוקער, קאפּיטאַנאָוו און אנדערע. די אַקטיאָרן פלעגן זיי רופן „די געשווי-רענע קעפּ“, געמיינט קולטור-מענטשן, אין דער אמתן פלעגן זיי, אלס סופליאַרן אויסבעסערן, דערנאָנצן מיט ליטעראַרישע קופּלעטן, „אויסקעמען“ די ביליקע פּיעסן. דערפאַר האָבן זיי געהאַט א געוויסע חשיבות, אָנזען ביי די אַקטיאָרן, מיט א תנאי, זיי זאָלן זיך נישט אַרייַנמישן אין די מחלוקתן, וואָס פלעגן אָפט אויסברעכן צווישן אַקטיאָרן...

מאַנגער האָט זיך פּרייַנדלעך באַגריסט מיט יחיאל שרייבמאן, וועלכער האָט אונדז אַרייַנגעפירט אין גאָרטן, אוועקגעזעצט אויבן אָן. שרייבמאן האָט אָנגעזאָגט די שווישפּילער וועגן דער אָנוועזנהייט פון חשובן גאַסט און אויך אין גאָרטן האָט מאַנגער געמאַכט א רושם אויף די צושויער.

אין דער פּוּזע איז מאַנגער געווען אַרומגערינגלט פון א גרויסער צאָל פאַרערער, צווישן וועלכע די יונגע סרול בראַונשטיין, מ. קאַפּיטאַנאָוו, לייב

דרוקער, און פארשטייט זיך, יהיאַל שרייבמאַן. מיין ווייניקייט האָט קיין מאָל זיך נישט געשטופט און מאַנער פלעגט מיך רופן „דאָס קליינע שוואַרצעלע“. (דער דריטער און דער קלענסטער פון די צוויי אָנערקענטע שרייבער שמחה און איציק). וועגן יהיאַל שרייבמאַן אַלס דערצייילער האָב איך געווסט, פון די „שויבן“ דאכט זיך אין 1936 און פון „מיינע העפטן“, וועלכע ער האָט אַליין רעדאגירט און אויב איך האָב קיין טעות נישט כמעט אַליין געשריבן.

צווישן די אקטיאָרן געשאצט, ווייל ער איז געווען א באשיידענער, צוריק-געצויגענער, זיך נישט געמישט אין די קוליסן-אינטרוגעס; צווישן די „יונגע“ שרייבער באַליבט, ווייל ביי אים איז געווען א היים וווּ מ'האָט זיך געפילט היימיש און געשמעסט פריי וועגן פארשיידענע ענינים, ליטעראַרישע, פּאָליטישע. די נאסטפריינדלעכקייט איז געווען אַפט א ממשותדיקע, מ'האָט איבערגעביסן, א מאָל געמייטיקט און א חבר פון דער פּראָוויניץ האָט אפילו געגעכטיקט.

צו דעם „ליטעראַרישן סאַלאָן“, צו דער שעפּערישער אטמאָספּער, וואָס איז געווען א רעזולטאַט פון די דאָרטיקע שמועסן, האָט בייגעטראָגן אויך אַלגא, די ווערטפולע, נוטמוטיקע אַלגא, וועלכע פלעגט נאָך 8-10 שעה ארבעט אַלס אקושערקי אין דער היים, בייזיין און צו מאָל זיך באטייליקן און די ליטעראַרישע שמועסן.

לעצטנס האָב איך באקומען זיין בוך „יאָרן און רגעס“, שיין ארויסגעגעבן, מיט קינסטלעריקע ווייניגעטן פון נ. ד. קראסצאָוו. ברייט באהאנדלען דאָס בוך וועל איך נישט. איך וויל בלויז זאָגן א פאָר ווערטער וועגן די נאָוועלעס וואָס באהאנדלען געשעענישן און טיפן פון אמאָליקן באַיאַרישן רומעניע.

אין קאפיטל „ראשקעווער מעשיות“ געלינגט שרייבמאַנען צו פיקסירן צוויי טיפן פון פריילעכמאכער, די אמאָליקע קליינשטעטלדיקע „לצים“, וואָס פלעגן באמת משמח זיין דעם עולם ביי שימחות, חתונות אָדער פורים-צייט. איינער איז שלום כאנאכעס, וועלכער, ווי דער מחבר כאראקטעריזירט אים, איז נישט קיין לינגער, וואָס איז מגזם ווי שלום עליכמס בערל אייזיק, נאָר איינער, וועלכער דערלאנגט א ליגן, וואס איז מערער ווי אמת... „א ליגן מיט פאָעזיע“. היינט דער אויסזען זיינער ארויפצופירן אויף דער בינע. פון באַרוף א לאטע-ליינער, א קבצן אויף דריקעס. מיט א לאנגער פאָנפעדיקער נאָז, מיט צעפליקטע, פארבלאָטיקטע שטיוול. זיינע לינגס זענען געוואָרן מיט דער צייט מעשיות. אָט ווי שרייבמאַן מאָלט זייער פאָרטרעט:

„זיי זענען ביידע אויס אַלץ איינס. איין הייך. צוויי אַלץ—איינע שוואַר-צע היטלען. פארוקטע אויפן שפיץ קאָפּ. שוואַרצע לאנגע ראָקן מיט צעפלו-גענע פּאַלעס. שמאַלע באַרד-רעמלעך ארום און ארום ביי די באקן, פארשטויבטע

„אויסגעטראָטענע“ שטיוול, אויגן — פריילעכע, בלישמענדיקע, קלוגע און גוטע.“ (ז. 10).

אַט די „פארשעפטע קרענק“ האָבן פארשאפט פריילעכקייט, גייסטיק פאַרנעניגן דעם עולם.

א שלל הערשעלע אַסטראָפּאָליערס אנעקדאָטן, מיט ברייטער צירקולאציע אין דער מאָלדאָווע, וווּ איך בין אויפגעוואקסן, הומאָרפולע. ווערן אזוי אויפ-געהיט און ווידער פארשפרייט. א שלל שטייגער-בילדער, דיאלעקטאלע אויס-דרוקן אין בוך, זענען וויכטיקע מאטעריאַלן פאר עטנאָגראַפן און שפראַך-פאָרשער. אגב זענען די אויטאָביאָגראַפישע נאָוועלעס געשריבן אין סטיל פון דער גערעדטער שפראַך. די סביבה פון אייניקע נאָוועלעס איז אונדז נאָענט, היימיש, געווען אויך געאַנטראַפיש נאָענט. פון די טעאטער-יאָרן די קליינע נאוועלע „ווער איז עס?“ און „פארשפילטע יאָרן“. גוט פארצייכנט. עס וואַלט געווען כדאי שרייבמאן זאָל אַפּוויקלען דאָס קלעצל זכרונות פון טעאטער. יחיאל שרייבמאנס מיניאטורן און אפאָריזמען זאָגן עדות וועגן שרייבמאנס לעבנס-קוק און לעבנס-חכמה, דערפאַרונגען זיינע.

יחיאל שרייבמאנס שפראַך — א קאָלירפולע, א זאפטיקע.

היות איך ארבעט איצט אויף דיאלעקטאלע אויסדרוקן אין די ווערק פון יידישע שרייבער אין רומעניע, צווישן ביידע וועלט-מלחמות, בארייכערט שרייבמאנס בוך דעם שלל אויסדרוקן ביז איצט פון מיר פארצייכנטע.

פּאָעזיע

רומענישער געאָגראַפישער, געשיכטלעכער און הומאנער פייסאזש אין דער
דיכטונג פון אונדזער

יעקב גראַפער

אויב וועלן זכארושער און א. צונזער זענען אין איינעם מיט די פולע און
באגאבטע בדהנים, די יעניקע וועלכע האָבן געלייגט די גרונטשטיינער צום בנין
פון דער מאָדערנער פּאָעזיע אין יידיש, דערלויב איך מיר צו זאָגן, אז יעקב
גראַפער איז דער בראשית פון דער מאָדערנער פּאָעזיע אין יידיש אין רומעניע.
דער ליטעראטור מבין שלמה ביקל, קאָנקרעטיזירט די גראַפער פּערזענלעכקייט
אזוי: „...ווי א יידיש-שעפער איז יעקב גראַפער געווען אין רומעניע — דער
באנינען.” ווי א יידישער אינטעליגענט — דער זעניט: ווי א גייסטיקע פּער-
זענלעכקייט — דער נאנצער טאָג פונעם אלט-רומענישן יידישן קיבוץ.

גראַפערס א חבר פון מיהאילענער חדר, ביים מלמד לייזער שמש, פון דער
גרויסער שיק, אין מיהאילען, דער דאָרט געבוירענער זכאראווער, האָט מיר
דערציילט אין 1965, בעת כ'האָב געפאָרשט דעם בית עולם פון באַטושאני: איך
בין געווען דער זון פון א סוחר און יעקל, שפּעטער יעקב, דער זון פון א
קרעטשמער. פון קליינע רהיט אָן האָט זיך גראַפער באוויזן אַלס א גייסטרייכער
מענטש. איך דערמאן מיך אלע מאָל אין דעם. בשעת מיר האָבן געלערנט ביים
זעלבן מלמד, פלעג איך מיטנעמען באַסערן אין קעשענע און ער קנעפלעך.
מיטן ניגון פון לערנען, פלעגן זיי אונטערן טיש „האנדלען“, ביטן קנעפלעך
אויף באַסערן. איין מאָל האָט זיי רעב לייזער דערטאפט און גוט אָנגערופן ביי
די אויערן.

בראשית — ביים אָנפאנג, ברא — באשאפן, ד' — גאָט, את השמים ואת,
הארץ — הימל און ערד. מיט אָט דעם ניגון, האָט גראַפער געפּרענט זכאראוו-

ערן: האָסט באַסער? האָט אים זבאראווער געענטפערט מיטן זעלבן ניגון - כ'האָב. האָט ער געזאָגט: גיב מיר פאר צוויי קנעפּלעך. און זיך אָנגעהויבן דינגען. גיב מיר נאָך א פּאָר. אין דער זעלבער סדרה, האָט דער רבי געלייענט: זנח מצא חן בעיני ד'. ער האָט באַמערקט אז די צוויי חדר-יינגלעך זענען פארנומען מיט עפעס אנדערש, איז ער צוגעקומען און געפרעגט גראַפּערן: וואָס איז געווען מיט נחן? האָט גראַפּער נישט געווסט וואָס צו ענטפערן, איז אים באלד איינגעפאלן אן ענטפער: נח האָט איין איי!

אן אנדער מאָל, ביי א סדרה וווּ ס'איז די רייד, אז מע טאָר נישט אריינקומען אין בית המדרש באַרוועס און אָן א היטל, איז דער רבי ר'לייער ווידער צוגעקומען און געפרעגט, וואָס ער האָט פריער געזאָגט, אָבער יעקל האָט זיך אויך דאָס מאָל ארויסגעדרייט פון קלעפּ און געענטפערט: דער האָן האָט א היטל אָדער אָן א היטל.

נאָענט צום שטעטל איז געווען א וועלדל וווּהין יידישע קינדער פלעגן זיך אָפט ארויסכאַפּן. דאָרט פלעג ער ארויסווייזן זיינע נאטורקענטענישן און אָנ-רופן יעדעס בלימל ביי זיין יידישן נאָמען. די ערשטע דערפאָלגרייכע ליידער, זיינע, האָבן זוכה געווען, אז מוזיק צו זיי, זאָלן שאַפן מערערע קאָמפּאָזיטאָרן. און די ליידער מיט מוזיק זאָלן ווערן פּאָפּולער ביז פּאָלקאָריזאציע.

די מאָרנגבלומען, אויף רומעניש "Zorele", אין דער מאָלדאָווע „Bună dimineață", זענען געווען זייער באַליבט. אין די מאָלדעווישע שטעטלעך כמעט א סימבאָל, די פּאָעטישע שיינקייט פו די קליינע יידישע הויפן אין דער קרוינשטאָט יאַס, דאָס איינציקע וועגע-טאלע צירונג-געוויקס פון די יידישע היימען, וואָס האָט דערפרייט דאָס קינדער-אויג, אויף די טאָג-טעגלעכע וועגן פון דער היים, חדר, גרויסער שול און ווידער א היים. די פלינקע, קלעטערנדיקע מאָרגן-בלום, האָט געפונען איר דיכטער, וועלכער האָט מיט בענקשאַפט, מיט א זאָפטיקן יידיש און מיט געראַטענעם, פערז, זי איינגעפלאַנצט אין די יידישע הערצער. מוזיק צו די „מאָרנגבלומען" האָט געשאפן דער גוטער מוזיקער קאָמפּאָזיטאר, דיריגענט און פארדינסטפולער קינסטלער אַלבערט סענאַלעסקו.

שוין פון גראַפּערס קינדער - און יונגט יאָרן, האָבן זיך באַמערקבאר גע-מאכט זיינע געפילן, זיין אויסערגעוויינטלעכער פּאָעטישער פארשטאַנד, צו מאַכן פון יעדער זאך, א ראָמאַנטישע, לעבעדיקע דערשיינונג.

אויך אנדערע געוויקסן פון רומענישן באָדן באַזינגט דער דיכטער יעקב גראַפּער, ווי למשל: „דער פליידער" וואָס האָט וואָכנלאנג א ליבן ריח געשענקט.

„דער פלידער הייבט די בליטן אָן פארלירן,
דאָך שמעקן שוין אקאציען זיס און צארט.
וואָלט נאָר דער פּרילינג ניט געוואָלט פארבליען,
נאָך בלומען וואָלט איך קיין מאָל ניט גענארט.“

דער פלידער איז א סימבאָל, און דער דיכטער דריקט אויס א טיף מענטש-
לעכן געדאנק, פארציכטן אויף די פארבייליגטע פארגעניגנס, אבי דער פרי-
לינג זאָל דויערן אייביק.
און אָט ווי עס זעט אויס דער יאסער פייסאזש אין אן ערב פּרילינג, באלד
ווי דער לעצטער שניי צעטאָפּעט זיך:

„לינדע ליפטלעך פיל איך ווייען,
טיף, מיט קוים געצוימטע פרייען
רירט אין הארץ זיך א באנער.“

פארן דיכטער איז די רומענישע נאטור אין פּרילינג, מיט די בלערגליי בלן-
מען, ביימער, פייגל, א פרישע, א נייע, א באצויבערנדיקע;

„א שוידער פון ליבשאפט
צענייט אין דער לופט.
דער הימל היָלט איין דיך
אין גאָלד-שטראלן בליק.
ווער יונג ווי דער פּרילינג,
זאפ אָן דיך מיט גליק!“

אין „מיין היים“ מאָלט גראָפער מיט ווערטער, פאר דורות, דאָס בילד פון
א מאָלדעוויש יידיש שטעטל:

„פארפלאַנטעט קליינע הייפלעך, פארצייטיקע געביידן
באהאַלטן הינטער גערטנער, אנדרימלט געבן וועג...
אָט זע איך איצט מיין היים דיך, אָ, היים פון מיינע פריידן,
אן אַלטן שיינעם זכר פון יונגע שיינע טעג.“

דעם פילבארן דיכטער שוועבן פאר די אויגן ערטער, סצענעס, וואָס דער-
מאָנען מאָמענטן פון זיין קינדהייט און רייפע מענטשלעכקייט:

„דאָרט האָב איך מיין געליבטער דעם ערשטן קוש געגעבן,
דעם לעצטן קוש מיין מוטער, ווען כ'האָב מיך אָפגעשיידט.“

דער רומענישער הארבסט, דער גאָלדענער רומענישער הארבסט, איז קינסט-
לעריש געמאָלן פון יעקב גראָפער, ווי אן אָפּשפּילונג פון דער רייכער פארבן
פאלעטע פון דעם ממעמקים, פון די טיפענישן פון דעם דיכטערס נשמה:

„בלאָנדע טעג און לױלעך וואַרעם,
טיף געלױטערט אין באַניגען,
פון סאַפירן דער פּרױמאַרגן,
דער פּאַרנאַכט איז פון רובינען.“

אין זיין פערזן, כאפט אויף דער דיכטער יעקב גראָפער, קאָנטורירט דאָס
גאַנצע האַרבסט-בילד!

דאָמאַנטישער הומאַניזם, די וויזיע פון אַ נייער, שיינער וועלט, צו וועלכער
עס שטרעבן, חלומען, די וואָס לעבן אין ענגשאפט און פינצטערניש. די פּראָ-
לעטאַריע, קומען צום אויסדרוק, ניט אָן אויפברויז-אַקצענטן, אין גראָפערס
ליד „איז אן ערשטן מיי“.

„גיי אויף מיין ליד, דער פּרױנינג איז געקומען,
פון בערג, פון ווייטע, ווינקט שוין פּרױשע נױהייט,
הויב אויף דיין קול, און ווער אַ שיר פון פּרױהייט,
אַ לױב דעם נייעם לעבנס ערשטע בלומען.“

כאָטש דער טאָג פון פּאַרווירקלעכן די געטרוימטע פּאַרברידערונג און
פּרױהייט איז נאָך ווייט, דער וועג פול מיט שטיינער, רופט דער דיכטער די
מענטשן; זיך איינצושטעלן די כוחות, פאַר נייעם גורל:

„איר מענטשן אויף! אט רוישט אַ ניי באַניגען,
דער חושך ארויס... שוין בלױעט דער שיינער מאָרגן.
אַ לינט ניט מער אין נאַכט אין שלאָף פּאַרבאַרגן,
זאָל אייך דער טאָג ניט שלאָפּנדיק געפינען...“

אַ גאָלדענער צווייג אויף גראָפערס לעבנס-און שאַפונגס-בוים, איז די קינד-
הייט זיינע, די יוגנט יאָרן אין דער אלטער היים, אין שטעטלע מיהאי-
לעני. אָט די טעמאַטיק איז פאַראַן סיי אין די ערשטע שאַפונגען און אויך שפּע-
טער. מיר האַלטן אַז גראָפערס דיכטונג, איז שטילע בענקשאַפט — געזאַנגן
אין אַ צאַרטן געפּערלעך, פּאָלקסטימלעכן יידיש. לידער וואָס רופן צו פּרױהייט
און ליבע צווישן מענטשן.

גראַפער אנטציקט מיט דעם צארטן, עלעגישן געזאנג וועגן יידישן שטעטל פון רומעניע.

אלעזר פרענקעל, דער טיכטיקער ליטעראטור מבין און רעדאקטאר פון די צוויי בענד „געקליבענע לידער“ פון יעקב גראַפער, אויף עברית און יידיש, און „יעקב גראַפער און זיין צייט“, אויף עברית און יידיש, שרייבט אין זיין עסיי וועגן דער אויסגאבע „געקליבענע לידער“.

„ווער ס'האָט געזען א כתב-יד פון יעקב גראַפערס א ליד, ווייסט מיט וואָס פאר א שפע פון שינוי—נוסחאות יעדע שורה איז געווען, אזוי צו זאָגן, ארומגערינגלט“ און דערקלערט אָט די פילע וואריאנטן פון כמעט אלע גראַפער-רישע לידער, אז זיי זענען פארזען „מיטן דיכטערס חלום נאָך שלמות“ (מיין קורסיוו י.ש.) גראַפערס בענקשאפט נאָך שלמות, האָט גורם געווען די פילע ווא-ריאנטן און פרענקלען איז צו פארדאנקען דער אויסוואַל, דעם זיכערן אויסוואַל וואָס זאָל אויפהויבן די גאנצקייט, פון תוך און פאַרעם, פון די גראַפערישע ליד-רישע שאפונגען, וואָס זענען אריין צום ערשטן מאָל, אין בוך פאַרעם, אין באנד „געקליבענע לידער“, און וועלן אויך שוין דינען אלס לעצטניגליכקע אין ווייטערע זאמלונגען פון גראַפערס ווערק.

א צאָל סאָציאלע לידער האָט גראַפער געשאפן אויך נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה, און כמעט אלע דורכגעפלאַכטן מיט יידישן גורל, מיט יידישער געשיכטע און קיוב-העם.

גראַפער וואַרצלט טיף אין דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע, ווי אין דער געשיכטע פון רומענישן פּאָלק. לדוגמא ציטירן מיר דעם פּאָעם „באלינעשט“ מיט בילדער, שיינקייטן, מענטשן, היסטאָרישע מאמענטן באגעגנטע, מיט ע-פעקטפולע פארבן און סטיל ארויסגעבראכטע מיט דער פען פון דיכטער, מיט טיפזיניקע געדאנקען פון עטישן און עסטעטישן באטייט:

„גרינע פעלדער, טיפער וואלד,
פליסט אין דער מיט א זילבערבאנד,
דער סערעט, כוואליעס און שכניש לאנד.

סערעט! וואסערן, ווערבעס גלאטע,
ברענעס, גרינע פעלדער, פארזייעטע און זאטע.
אויבן פליען פייגל הויד, אָן א גרענעץ.
אונטן גרענעץ, גרינס און וואסער“.

אין אַט דעם געאַנראַפישן פייסאזש, א פויעריש-קינד, פאָסטאַלעס און,
בייטש, שיינס אין שיינקייט:

„פאסטער-פייפּל אין דער האנט ביי אים“

די גענדז וועלכע ער היט, האָבן זיך צעשפּרייט, און עס זאַמלט זיי דעם
קינדס א פייה, אין דרויסן ברענט די זון ממש ווי אין אן אווון, און דאָס קינד
ביים ברענ פון סערעט, פייפט א הארציק-ליבע דאָיגע און:

„...א הרף-עין, אויסגעטאַן קוטשמע, פעלצל,
נארטל אָפּ. די בייטש דערנעבן.
וואסער קילס וואס רופט,
פעלדגרינס, סווישטש און לעבן“.

ידישע קינדערלעך, אויסגעוואקסענע אין איינעם מיט די פויערישע קינד-
דער, אין די טאַָן אָדער אויפן ברענ פון סערעט, ווויווען, זינגען, פריידיק פיל-
דערן, מיט די פאסטעכער-קינדער, גענדז, פייגל, מיט אלע קינדער פונעם סע-
רעט:

„לאָשיטלעך ביים זוים פון סערעט,
קונדסים — הענט און פנימלעך פארניערעט.“

קורץ געדאוונט, עברי, חומש,
א ביסל רש"י, טייטש, ויהי נועם,
בלויז דעם קינדיש, פרישן בלויעם
נאָר גברנים — מעשה גוים“.

דער דיכטער מיט א פאָלקלאָרישער אָדער, וועמענס לירישע שאפונגען
זענען גענאנגען ניט נאָר צו עסטעטן-געניסער, נאָר צום פשוטן, ווארעמען
גרויסן הארץ פון פאָלקס-מענטש אין רומעניע — יעקב גראָפער, האָט פאר-
פלאַכטן אין זיינע לידער רומענישע און יידישע פאָלקס-מאָטיוון. א בולטער
באווייז איז אויך זיין אינספירירטער פאָעם „באלינעשטי“, א מוסטער פון רומע-
נישער דיכטונג אויף יידיש. גראָפער דערמאנט אין דעם פאָעם, דעם פינה
הונדערט יאָר אַלטן מאָנאסטיר באלינעשטי, אויפגעבויט ארום 1500 פון דעם הויף-
באאמטער יאָן טעוטו, דעם וואָיעוואָד שטעפאן דער גרויסער. גראָפער שילדערט
דעם אַלטן פינפהונדערט יאָריקן מאָנאסטיר:

„ברעג פון סערעט, מילן גרויע,
און דער מילנער נאך מער גרויער!
אין די קאנטן דער גרויסטער —
דרימלט באלינעשטער קלויסטער.
ר'איז שוין אין פינף הונדערט יארן
אי גענאנגען אי געפארן.

איז געווען שוין אין די יארן,
הייליקייט, און שטאל, און טורעם
פאר סאלדאטן, פאר פאנצארן
און פאר קירה נארם זשאנדארן.

ס'האבן אין זיינע אלטע שפאלטן —
טערקן זייערע פערד געהאלטן,
טאטערן שיסכליי זיך גענאָסן
אונגערן טיטן פארשלאָסן
איבערגעגעבן ביי נאכט די גרענעץ“.

גראָפער דערמאנט אלץ וואָס דער מאָנאסטיר באלינעשטי, איז אויסגע-
שטאנען אין זיין פינפהונדערט יאָריקער עקסיסטענץ. אין אָט דעם פּאָעם, „בא-
לינעשט“ (דערשיגען אויך אויף רומעניש אין א גוטער איבערזעצונג, טריי דעם
אַריגינאַל, פון יונתן שניידער, א גוטער דיכטער און איבערזעצער). ווי אין א
סך פון זיינע לידער, ווייזט אונדז יעמב גראָפער, זיין נאָענטקייט צום רומענישן
פּאָלק, ווי געריט ער איז פון זייערע, ווי פון אייגענע דורותדיקע ליידן, אלס
פּאָלק און יחיד.

גראָפער דער דיכטער, מענטש און ייד, איז טיף געריט פון דעם פראכטיקן
געאגראפישן און הומאנעם רומענישן פייסאזש, פון דעם הארציק, ליבלעך טריב-
וואָלעביש לידל — דאָינע, דאָס אָנגעווייטיקטע געזאנג פון דער רומענישער
פּאָלקס-שאפונג.

גראָפער דער דיכטער, עסייט, מענטש — א פילפארביקער מאָזאיק מיט
שעמערינדיקע שטיינדלעך. גראָפער האָט געזונגען לויבעזאנגען דער רומע-
נישער נאטור, ליב געהאט אירע מענטשן זיך אידענטיפיצירט מיט זייערע שטרע-
בונגען צו פרייהייט, פאָרשריט און גליק, צו מענטשלעכקייט.

א. אביון

מיר קענען זיך שוין פון א פערציק יאָר. הייסן הייסט ער שמערל וויינשטיין- באַיאַנדרזשיו און אביון איז זיין ליטערארישער פּסעוודאָנים. געבוירן איז ער אין מאָלדעוועשן שטעטל דאראבאני, דעם 10טן אקטאָבער 1910. דער פּאָטער, ווי איך געדענק, איז געווען שוחט אין גאיעשטי-דזשורזשן, און דאָרט איז ער אויפגעוואקסן און פארשטייט זיך באַקומען א יידישע דערציונג. אין בוקארעשט געדענק איך אים פון אָנהויב דרייסיקער יאָרן. געוויינט האָט ער אין א שטיבל אויף דער גאס אָלמעני אין געדיכטן יידישן פּערטל דודעשטי. אין זיין באַשיי- דענער ציכטיקער ווייזונג, פלעגן זיך טאַגטעגלעך טרעפן יידישע שרייבער-דע- בּוטאַנטן, יונגע מענטשן ווי סרול בראַנשטיין, וו. סאווייל א. אנד. מע פלעג לייענען און אויסהערן לידער.

באלד ווי מיר האָבן זיך באַקענט האָט ער מיר געזאָגט אז מיר זענען קרו- בים און איך האָב מיך דערמאנט אז זיינע א שוועסטער האָט אין צייט פון קריג, זיך אויפגעהאַלטן א צייט אלס מרובה, אין אונדזער פּאָדאָליע אַרעאָן הייס. ער האָט מיר געוויזן א בוך מיט רומענישע לידער, מיט דעם טיטליקע טיטל „נאַכט שמיעה“ געדרוקט מיט אייגענע אַרעמע גראַפיקן....

איך האָב דעמאָלט געשריבן לידער אָבער קיינעם ניט געלייענט זיי. געדרוקט האָב איך איבער געזעצטע לידער אויף רומעניש, אין דער סטודענטן חודש-שריפט „האַסמאַנעא“, פון אברהם רייזען לַמשלָ „און וווּ דו קומסט“ וכדומה. פון מ. אָלגינס נאָוועלן „דער לעצטער קרבן, די לעצטע קויל, געזעגענען זיך“ האָב איך געדרוקט אין דאָראָהאָיער יידיש-רומענישער „יידישע ווירקלעכקייט“. אביון האָט מיר געלייענט מיט א סך פאַטאָס זיינע רומענישע לידער פון קאמפּ מיט די בייזקייטן פון דער וועלט, און פול מיט גלויבן אין דעם לעצטן זיג פון דער גערעכטיקייט. זיין גלויבן אין איר, און אז זי וועט קומען מיט די באַפרייער.“

פון די ערשטע צוויי ביכער מיט רומענישע לידער „נאַכט שמיעה“ און גאָל- דענער שטויב דערשיינענע אין 1938 און 1941 ביז די יידישע פּערזן אין די „אַרבעטער לידער“ 1962, און „א וועלט פאַרגייט, א וועלט גייט אויף“ 1965, אין זיין גלויבן פּעסט, איז ער ניט אראָפּ פון זיין „פּאַעטישן פּענאַזום“, מיר דאַכט זיך, אז ס'איז א פשוט, מאַגער פּערד. א סך פון יענע לידער זענען שוין היינט שאַבלאָנען. אביון איז געלעגן א קראַנקער אין לאַגער און געשריבן, יאָרן גע- לעגן א פאַראַליזירטער און געשריבן אָדעס דער פאַרטיי, דער רעפּובליק, אלע אַרבעטער יום טובים — דעם ייִעס רומעניע.

קיין מוזיקאלישער מענטש איז ער זיכער נישט. הינקט דער ריטעם אין זיינע
לידער אָבער ווייניקער די גראמען נאָענט איז אונדז דער דיכטער ווען ער שרייבט
פשוט, פאָלקסטימלעך:

„קייטל זיך, קייטל זיך רינגעלע,
שלאָף איין מיין אוצר, מיין יוגעלע,
ס'שפינען אויס שטראַלן פון ליכטעלע,
א טרויעריק און פריילעך געשיכטעלע.

דרויסן דאָרט ברומען די בערעלעך,
וואָס פרעסן אויף משהלעך, שמערעלעך,
און ס'ווארפן גזלנים מיט קעפעלעך
ווי מיט רויטע פארבלוטיקטע עפעלעך.

(וויג ליד, ז. 11, „א וועלט פארגייט“. אפילו אין טעמעס פון טאָג-טעגלעכקייט למשל
„א מאַלעדיין“ וואָס פאָרט מאַלן אויף א שאַנטיער פעלן ניט לעבן, ענטוויאזם
שיינע שורות ווי:

„רייטן בריקן אויף די טאַלן,
פונקלען אויגן פון טונעלן,
צירן בערג די ערד ווי לאַנגע
ריון-שנורן מיט קארעלן.“

א חנעוודיקע אימפראָוויזאציע איז „די וועבער“:

„זיצן צוועלף ביי איין טיש,
צווישן זיי דריי יידן,
אלע וועבער אין פאבריק,
פריילעכע, צופרידן.“

דאָס לעצטער בוך לידער פון א. אביון „די שטאַט אַטעמט“ איז רייך אין
טעמעס. מערסטנס פון זיי לידער אין ווייסע פערזן, אָן ריטעם און גראם דער-
פאר אָבער רייכערע, ער זינגט וואָס ער טראכט און פילט. ער שרייבט מיט ליב-
שאפט און כבוד וועגן אונדזער דיכטער יעקב גראַפער, מיט בלוטיקע טרערן

וועגן יידישן אומקום אין אלע צייטן, מיט הומאָר וועגן „דער כּוּם של אליהו“:

ס'איז די פּסחדיקע סעודה „פּאַרמאַכט איז די הנדה און אויס די מה נשתנה“.

„ס'איז דער טיש א שולחן ערוך,
די בלעטלעך — מוציא — מצה
דער הארבער כריין — א גאון,
די פעטרעשקע — א פּאַיאצע.“

דער מרור — א קטגור,
מליצים — די חרוסת
דער כּוּם של אליהו
א דרשן, פאר די כּוּסות“.

פון דעם כּוּם שיטן זיך הוצפה און חניפה-רייד קעגן די אנדערע כּוּסות, פאר זיין באלעבאָם די אנדערע אָנוועזנדע, נעמלעך: אין קערה לאַכט די פעטרעשקע.

„איז קערה לאַכט די פעטרעשקע,
דער מרור, די חרוסת —
שטופן זיך און ס'האַלטן
ביי די בייכער זיך די כּוּסות“.

אָבער זיין סוף איז, נאָכן אויסטרינקען דעם וויין פון כּוּם, „נעפּאלן איז, נעבליבן דאָרט טשערעפּ, א געליימטער. און פארענדיקט איז דאָס ליד מיט א דיראַקטישן זאָג, א מוסר השכל: „ס'איז א שוטה, אן עם הארץ, א יעדער פו-נעם פאָלק וואָס האָט בטחון צון א פרייץ“. געראַטן איז אויך דאָס ליד „דאָס וואָניקע וואָרט“:

„פּאַראנען איז שפּראַך, אן אין אוראַלטער, א וואָרט
וואָס שטאַמט פונעם און הייליקסטן סאָרט.
דאָס וואָרט הייבט זיך אָן מיט דעם ערשטן אות
און מיט דעם לעצטן, לאָזט זיך עס אויס“.

דאס איז דער אמת-וועלכן אייניקע שעפטשען ווי א סוד, אנדערע,
ניט קענעדיק אים דערגרייכן מיט אייגענעם שכל, זאגן זיי ניכער א האלבן אמת

„נאָר האַלבער אמת, ווי שקר איז אָרעם,
ווי א קללה, וואָס דער וועלט, שיקט אָן דעם שטורעם“.

דיכטער דארפן באַרייכערן, פארשענערן די שפראך. אויף וועלכער זיי שאפן
דארף מען דערמאנען דעם דיכטער א. אביון אז אין זיינע לידער, כאפן זיך,
אריין אזעלכע גראָבע ווערטער פון גאסן-לשון אפּשר, אָבער וואָס שאַקירן דעם לייע-
נער פון די לידער, למשל: גאַרנע, זשאר, סאלארן, באַליד, פאמורע, דום, קריי
אמעטיסט, שיקזאלערן, פרעוידעט און אנדערע. פארוואָס א זעסל אנשטאָט א
בענקל? פּעך איז אויף רומעניש סמאָאלא און ביי אביון, אין א פּוס-נאָטע איז
עס גאָר „שימעריגדיק-לייש-זילבער“! אנסקאָפּעט“ איז איינמאָל דערקלערט
„זיך געראַטעוועט“ און א צווייט מאָל „אויסגיסן!“ מער דרך ארץ, קאָלעגא
אביון, פאר דער שפראך פון פרץ, ליוויק, אָפּאטאָשו, מאנגער, מלך ראוויטש!

„ס'האָט דער מענטש אראָפּגעשטיגן
פון דעם מח פון די בערג -
פון דער יצירה,
און האָט געריטן אויף דער ערד
וועלכע ער האָט פארשקלאַפּט.
און פון מענטש
האָט זיך אָפּגעטיילט
דער מענטש
און מענטש מיט מענטש
האָבן זיך געאמפּערט
און מענטש
האָט דעם מענטשן באַזיגט“.

אין ליד „פּרילינג, פּרילינג, פּרילינג“ (ז. 48) רוישן טרויערן איבערן
דיכטער. געשריבן האָט עס אביון, אין דעם גרויליקן יאָר 1941, ווען מענטשן-
לעבנס זענען געווען הפּקר:

„...ס'זענען דאָ טייבעלעך אין וואַלד
נאָר זייער זינגען איז א געוויין,
וואָס אלע הערצער צעברעכט,

פּרילינג, פּרילינג פון אצינד:
ווינט און רעגן ווי א מבול,
ווער האָט דײַך געבראַכט אין וועג“.

אין דעם ים מיט טרויערן, פעלט ניט דער „וויסער הונגער“ (ז. 33 :

„ער וואנדערט דער הונגער
ווי א הייליקער
צווישן לעבעדיקע מענטשן, אָנגעטון
אָנגעטון אין קליידער
פון סאַמעט און
און פון זייד
און טענה'ט אז
איך בין זאַט...“

דאָס לעצטע בוך לידער פון א. אביון אין רייך אין טעמעס. זיין אייגשטע-
לונג איז א פּראָלעטאַרישע, אן אויפריכטיקע. אי. קארא האלט אז אביונם לי-
דער „שפינגלען אָפּ א טייל פון גראנדיעזן אויפבויו פון דער רומענישער רע-
פּובליק, קאמף מאַטיוון פון ווידערשטאַנד קעגן די פּאַשיסטישע כוחות, מאַ-
מענטן פון דעם באפרייונגס יום-טוב, א טייל פונעם שאפוננספּראָצעס פונעם נייעם
מענטש, פונעם נייעם לעבן אין באנייטן רומעניע“.

די יידישע דיכטערין פון רומעניע

רעלי בליי

איך קען זי שוין עטלעכע און צוואנציק יאָר. א טונקלע הנעוודיקע, מיט
נוט-מוטיקע, גרויסע אויגן. ציכטיק אָבער פשוט געקליידט, און אן אָפּנהארציקע.
אן אימפּאַנירנדע אויסערלעכקייט אין די יינגערע יאָרן איז זי געווען א שיינ-
הייט.

געבוירן איז רעלי בליי דעם 15-טן יוני 1913, אין דאָרף ארבאָרע, לעבן
דאדעוויץ, דרום-בוקאווינע, א געגנט פון הויכע בערג שטילע וועלדער, מיט
קאלטע קלאָרע וואסערלעך, וועלכע פליסן פון די בערג צו די רייכע ווייצן-
פעלדער.

די היים איז א דאָרפיש הויז באהאלטן צווישן ביימער און בלומען. די על-
טערן פירן א טראדיציאָנעל יידיש לעבן: (מיר ציטירן פון באנד „מיט פשוטע
ווערטער“):

„...איך זע מיין מאמען פאר מיר שטיין/ ס'איז פרייטיק, נאָענט צו נאכט,
זי בענטשט די לויכט, פארהלומט, שייץ/ און איז פארוואַרט, פארטראכט.

דער טאטע קומט פון שיל אהיים, ערגייט שוין קידוש מאכן: / ס'איז יום-
טובדיק און יעדער רומ, / ס'קלינגט פריילעך, קינדער לאכן. (פארוואָס? ז. 11).

שרייבן לידער האט זי אָנגעהויבן אין 1941, יידישע לידער וועלכע דער-
ציילן וועגן לעבן און די ליידן פון די געטאָ-מענטשן, צו מאָל דריקט זי אויס
זייערע געפילן, ליידן, טרייסטנדיקע לידער אין אלגעמיין.

פארטריבן פון דער היים, די עלטערן האָט מען אומגעבראכט ערגעץ ביים
ראנד פון וועגן, נאָך דעם וואָס מען האָט צעטיילט מאן פון ווייב, און קינדער
פון מאמעס:

„...צעטריבן. האָט מען אונדז, פאריאכט/ צעטיילט אויף א סך וועגן/ איך
ווייס ניט ווו זייער קבר ליגט. / ניטאָ וועמען צו פרעגן.“ (פארוואָס? ז. 12).

א פארלאָזטע, עלנטע, מיט א קליין קינד, וואָס ציילט קוים חדשים, זינט
ס'האָט דערזען די ליכטיקע שוין, א פארשפארטע צווישן פינצערע געטאָ-מוי-
ערן, שילדערט זי איר „ווינגנ“:

„...ברעמער פיר, צונויפגעשטעלט א פריטשל, / אין א ווינקל ביי דער נאסער
זואנט/ ס'איז מיין בעט, מיין בענקל און מיין טיש. / רוים פאר מיר אין ווייטן
לאנד.

אויף א שטריקל הענגען א פאָר ווינדלעך; / ביי דער טיר דאָס קינדערבעטל
שטייט, אויפן פענצטער פינקלט קוים א קאנעץ / עדות פון מיין גרויסער אַרעמקייט.“
(מיין פארמעגן, ז. 13).

אין אַט דער איינזאמקייט, אין אַט די שרעקלעכע באדינגונגען געפינט זי
א טרויסט – דאָס קינד. און עס ווערט דער העלד פון מערערע לידער אירע:
„...כ'האָב אַן אוצר, יאָ, א גרויסן אוצר, ווער וואָלט אַט דעם אוצר ניט
געוואָלט / מיט צוויי לאכנדיקע שווארצע אויגן, מיט א לאַקן-קעפעלע ווי נאָלד.“
(מיין פארמעגן).

דעם קינדס א לאַך, גוט דער מאמען „פרייד און רן, און קראפט א נייעם
וועג צו גיין, און גלויבן, אז די וועלט איז שיין“. נאָך מער, זי געפינט א טיפן
גלויבן אין דער צומונפט און גלייבט אז זי וועט דערלעבן, ניט נאָר זי, אלע
מיטלעכנדיקע אין דעפאָרטאציע, דערלעבן דעם באפריינגס-טוב).

„...און דער טיפער גלויבן איז געבליבן: אונזערע, זי קומען באלד צוריק; /
וועלן האָבן מיר דעם גרויסן יום-טוב / פון באפריינג און פון גרויסן זיג.“ (מיין
פארמעגן, ז. 14-5).

די קאָשמאר-ווירקלעכקייטן אין דער דעפאָרטאציע האָבן זי אַפט ממש גע-
שטויסן, אז זי זאָל כאַפן די בלייפערדער און פארשרייבן. אויף אזא אופן איז
קיין ווונדער ניט, וואָס אייניקע לידער פון רעלי בליי זענען ניט מיין קינסטלע-
כע לידער, נאָר לידער וואָס דאָס לעבן אלײן, אין יענע ביטערע, שוידעלעכע
צייטן האָט ארויסגערופן. די שפראך פון אירע לידער איז א פשוטע, אלטענ
לעכע:

„...פשוט האָט מיין ליד געזונגען, / פשוט, פראַסט און באשיידן, / ניט געזוכט
כ'האָב שיינע ווערטער / די געדאנקען צו באקליידן.“ (פאר וועמען איך זינג,
ז. 18).

די דיכטערין האָט ליב מענטשן בכלל און קינדער בפרט. צווישן די יאָרן
1949 ביז 1963 איז זי געווען א לערערין פאר יידיש אין ראדעוויץ (דרום בוקא-
ווינע). דאָרט האָט זי אויך אנטוויקלט א באשיידענע קולטור געזעלשאַפט-
לעכע טעטיקייט, מיר ווילן אָבער דערמאנען אייניקע קינדערלידער, חנעוודיקע
מוסר-השכלדיקע פון דער דיכטערין ווי למשל „דער קוקו און די שוועלבעלעך“:
„מיט א שטרויעלע אין פּיסקל, / פליט א שוועלבעלע מונטער, פלינק,
און זיין פאָרל, לייט א שטיקל / טראַגט, צום געסט, וואָס וואקסט ניט גרינג.
אויף א צווייגל זיי אקעגן, רופט א קוקו אים זיין נאָמען, און דערזעט די פלינג-
קע שוואלבן, / וואָס ערשט היינט צוריקגעקומען. / ווינקט ער באלד צו זי

אריבער — אין א טאָג אזא א בלויען דארף מען זינגען, פליען צום הימל.
ניט זיך פלאַגן, נעסטן בויען“.

אומזיסט אייער ארבעט, מי, זאָנט דער קוקו, פאראיאָרן אויך געבויט א
נעסט, נו, איז ניט צעשטערט געוואָרן? און די שוועלבעלעך ענטפערן אים:
„אויב די שטורעמס און די שנייען/ האָבן אונדז די נעסט צעשטערט, / זאָלן
מיר קיין נייע בויען?“

אויב ס'איז לעבן אונדז באשערט? און זיי מוסרן דעם קוקו:
„דו האָסט קיין מאָל ניט געארבעט, דייע קינדער זענען יתומים, כאָטש
דו לעבסט, לייגסט דיין איי אין פרעמדן נעסט, כדי אליין ניט צו בויען, קענסט
ניט דייע קינדער, פון קיין מאמע-פרייד דו ווייסט, ליבסט ניט קיינעם און פאר-
ענדיקט:

„ווייסט עס ניט אז שאַפן, ליבן, מאכט דאָס לעבן גליקלעך, שיינ“ (דער
קוקו און די שוועלבעלעך, ז. 55).

א געראַטן קינדער-ליד איז „דער באַרג“, אויף וועמענס פלייעס עס וואקסן
ביימער, שלאַנקע סאָסנעס, אייביק גרין, „אָבער אין זיינע טיפענישן איז א קוי-
לן-שאכט.“ ס'איז דער הויכער באַרג א ווונדער, ער איז ניט קיין פוסטער באַרג.
ווי עס בלייט זיך פאנאנדער א בוים וואָס האָט וואַרצלען אין עפעס א באָרן,
וואקסט ארויס א ליד פון יעדן קערן פון גייעס וואָס די דיכטערין זייעט. פאר
איר פענצטער שפאנען פארביי קינדער, און ס'ווערט געבוירן א ליד ביי איר:
„כ'האָב געזען א קינדער נאָרטן/ פול מיט פרישן צווייט; / צארטע רויזעלעך
פריילינגס-קנאַסן/ זענען דאָרט צעבלייט.“ (דער קינדער-נאָרטן ז. 61).

דידאקטיש איז גוטן זין פון וואָרט, איז אויך רעלי בלייס קינדער-ליד
„שלום שרייען אלע קינדער“:

„סאָלדאטן אין די רייען, / אותיות זענען אויסגעשטעלט; קומטזשע קינד-
ערלעך, פארמישט זיי, טוט מיט זיי/ וואָס איך געפעלט. נעמט די אותיות,
לאַזט זיי טאנצן; / איינס אהער, איינס אהין, / טראכט נאָר צו א וואָרט
אינגיכט, / וואָס עס קומט אייך אויפן זין“.

און די קינדער טראכטן צו דאָס וואָרט, וואָס די לערערין באצייכנט אז
„ס'איז יעדן טייער און ווו עס פארשווינדט, הערשט שנאה, טויט, און פייער“.
און שוין יאָגן די בלייערס פלייסיק, די אותיות זענען ניט איבעריס קאליגראפיש
ס'איז די שין אביסל קרימלעך, און דער קמץ איז צו קליין, אָבער די לערע-
דין דערמוטיקט זיי:

„נעם א למד דערנאָך א וואָוו, און מם אויך ניט פארגעס: — קינדער, זעט
איר וואָס איר קענט שוין קינדער, ס'איז געשען א נס“.

שרייבן קענט איר, זאגט די לערערין, און איצט באווייזט אז איר קענט אויך לייענען:

„לייענט דאָס ווערטלע מיר איבער/ - שלום, שרייען אלע קינדער.“ (שלום שרייען אלע קינדער, ז. 58).

רעלי בליים לידער ווירקן אין דעם אנסאמבל, באזונדערס די לידער, וועלכע זענען פארשפרייט געוואָרן אין דער דעפאָרטאציע ווי: עס גייען יתומים אין די שיינע זומער נעכט, דאָס ליד פון בוג, דווינע, מאָרגן וועט עס אמת זיין, און אנדערע. זיי זענען געזונגען געוואָרן אין פארשידענע לאַנערן און גע-טאָס און אינסצענירט געוואָרן אין יאָר 1943, אין מאָגילעווער „יתומים הויז“ פון דעם שווישפילער בענאָ פּאָפּליקער. די טרייסטנדיקע לידער פון רעלי בליי, זענען באַפּליגלט מיט גלויבן אין מענטשן און זיין צוקונפט אין שלום וואָס וועט ברענגען די גרעסטע און שענסטע מתנה: דאָס רעכט צו לעבן ווי מענטשן, צו אַטעמען פריי.

דאָס בוך לידער, דערשינען אין 1966, איז געווידמעט „דעם ליכטיקן אַג-דענק פון מיין אומפאָרגעסלעכן חבר און לעבנסבאנלייטער אפרים בליי“, דער פרי-פארשטאַרבענער דיכטער.

ווי די דיכטערין האָט אונדז מיטגעטיילט, זענען אירע קרוב הונדערט דע-פּאָרטאציע לידער געשריבן געוואָרן פאר דער „אקאדעמיע נאוס“ פון קיעוו, דורך די באַמאנטע וויסנשאַפטלער, פּאָלקאַר זאַמלער און פארשער מ. בערעג-אַוסקי און א. מייראנסקי און אויפגענומען געוואָרן אויך אין בוקארעשטער „פּאָלקאַר אינסטיטוט“. אייניקע זאָלן זיין אפגעדרוקט אין מערערע וואַריאַנטן ווי למשל „דאָס ליד פונעם בוג“, אירע לידער זענען דערשינען אין די בוקא-רעשטער „איקה בלעטער“, „קולטור וועגווייזער“, זאַמלבוך „אויפשטייג“, אין די וואַרשעווער פּאָלקס שטימע. אין דער ניו-יאָרקער „מאָרגן פרייהייט“ און „ידישע קולטור“, אין דער פּאָריזער „נייע פרעסע“ אין „פריי ישראל“ פון תל-אביב. צו אייניקע לידער פון רעלי בליי האָבן געשריבן מוזיק חיים שוואַרצמאַן, עמיל סעקולעץ, פּויו רובינשטיין, אַלפרעד מענדעלזאָן, און אנדערע. ווידער זע-נען אייניקע לידער איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיש, אונגאַריש רומעניש. א טייל לידער פון רעלי בליי האָבן א געוויסן קולטור היסטאָרישן ווערט. רעלי בליים לידער, הגם צו מאָל ניט נאָנץ אויסגעהאַלטן קינסטלעריש פארמאָגן זיי אָבער דעם עלעמענט וואָס מאַכט זיי נאָענט יעדן מאַסן-מענטש: דאָס איז דער פּאָלקס-טאָן, די פשוטקייט, דער לייכטער גראַם.

(די זאָזיקע באַטראַכטונגען האָט י. שוואַרץ אָנגעשריבן אין 1970, אין דעם תל-אביבער וואָכנבלאַט „פריישראל“).

א באוינגער פון מענטשן פון א נאנצער וואך:

לעאָן בערטיש

מיהאלען — א גרענעץ שטעטל צווישן בערגלעך, מיט א טיך און וועלד-
לעך מיט שיפעט: „גערטנער שטילע/ און צווישן/ שולן, קלויסטער זיך פארטיפן
הינטערגעסלעך/ רייגע, שטומע ווי אין חלום/ שטיבלעך קרומע.“ א שטעטל ווי
אלע מאָלדעווישע שטעטלעך: הויפט-גאס נישט ברוקירט, מיט צוויי רייען
שטיינער. פאָרנט די קלייט מיט דער „סאוואבע“ (שטעלעכלעך), הינטן די וויי-
גונגען מיט פענצטערלעך באַלאָדנטע, מיט גראטעס. די הייזער — זעלטן פון
ציגל מיט בלעך. דעכער זיינען ס'רוב מיט שינדל געדעקטע. אָט אזוי זעט אויס
די אַלטע היים, דעם דיכטערס נעסט און ליבע טרייסט פון יאָרן ווייטע.

ארום אים גייען פויערעס מיט אש-גרויע אָדער קאווע — ברויגע סומאנעס
זומער און ווען די ביימער טוען אָן דעם ווייסן קויטל, ווינטערצייט, גייען פון-
ערים פארבוי מיט גרויסע פעלצן און מיט קוטשמעס.

ארום לעאָן בערטישעס לידער, וויסלען זיך ווי רצועות לעבנס פון מאָל-
דעווישע יידן, פון מענטשן פון א נאנצער וואך. ליריש און ביַלדעריש לעבן-
אויף פאר אונדזערע אויגן: פישאלע — דער בעל-עגלה, דירעשעטניקעס פאוועל
און זינה, — ראובן מיט שיינצע די ווינערין, אלקנה און חנא דער בארימטער
קלעזמער פון דער געגנט, אהרן-לייב דער מלמד, לייזער שמש — מאָלדעווישע
יידן, מיט זייער אייגענעם, אייגעפונדעוועטן לעבנסשטייגער. אברהם-בער נאָט-
לאַבערס פאָטער, זאָל א צייט האָבן געלעבט אין מיהאלען און דאָרט האָט אים
באזוכט זיין זון, דער באקאנטער שריפטשטעלער און מדריך פון משכילים, בעת
זיין מיסיע אין רומעניע, געשיקט פון דער „אליאנס“, ווין, אין 1876 יאָר, כדי
צו טאפן א לערער-און ראבינער-סעמינאר. טייל מיהאלענער משכילים האָבן
געדריקט אין אויסלאַנד חיבורים. גאליציאנער מלמדים, רבנים האָבן פארנומען
שטעלעס אין פארשיידענע קהילות, אָבער דאָס האָט ווייניק געווירקט א ויה די
„פראַסטע“ רומענישע יידן. פארקערט מחמת די אריבערגעמומענע האָבן אָפט
זיך געטראָפן שווינדלערס, ווי עס זאָגט עדות פאָלגנדיקע נאָטיץ אין „השחר“,
וואָס מיר גיבן אין א יודישער איבערזעצונג:

„א רב פון גאליציע, אויפגענומען אין רומעניע, האָט גענומען כאבאר,
(שחר), האָבן אים די בעלי-בתים געמוסרט צווישן פיר אויגן. האָט ער זיי גע-
ענטפערט:

— איך בין דאך נישט געקומען צו אייך א יחוס-שירודך טאן. יחוס האב איך אין מיין היים. צו אייך בין איך געקומען צוליב א געלט-שירודך (הבוקר, אור, שנח תרל"ד, ז. 519).

אָט-דער ציגישער ענטפער באווייזט דעם ביטול צו די האָרעפּאַשנע רומעני-שע יידן מצד אויפגעבלאָזענע „מלמדים-רבנים“, וואָס זענען אין דער אמתן געווען שווינדלער.

און איצט לאָמיר זיך אומקערן צום בן-מלך, צו אונדזער דיכטער בערטיש און זיין לידער-פלאַקעט. מען מוז צוגעבן, אז א צייט, ביז אין דער צווייטער דעקאדע פון 20-טן יאָרהונדערט, איז דאָס יידיש-רומעניע אָפּגעריסן געווען פון יידיש שעפּערישן וואָרט און סביבה. אָט דער חסרון איז ביי בערטישן, מנוגל געוואָרן אין א מעלה: זיינע לידער — שפראַכלעך און בילדלעך — זענען היימיש, נאָענט, באַזן זיך איין אין האַרצן דעם ליינער. נישט אומזיסט זענען געוואָרן אייניקע לידער זיינע א רשות הרבים — טיילווייז אויך אדאנק דער מו-זיק: „בוקר“ אויפן קלויסטער-דאך, מיט מוזיק פון היים שוואַרצמאן אָדער אל-פרעד מענדעלזאָן, „דירעשעטניקעס“ א. א. לידער זיינע, ווערן אָפט געזונגען און רעציטירט.

הערלעכע לידער זענען: „וועגן שלום“... „ב'וואָלט געוואָלט, מיין וואָרט זאָל קנאלן ווי א דונער“, „סע פלאַטערן רעפּובליק-פּאַנען“ א. א. א. רירנד איז דאָס ליד „יאם“: „דערמאָן איך וואָס א מאַל געווען אין יאם, ווערן מיינע אויגן נאם. פיל איך ווי א נהיגום-ווינט, ברענט אין האַרץ א גרויסע ווונד“. אין צווייטן טייל פון ליד „יאם“ ניט אונדז דער דיכטער בערטיש דאָס בילד פונעם גיי-איבערגעבוטן יאם, וועלכעס מיט „שולן, גערטנער פול מיט פראַכט, וואַקסט-אויס ווי איבער נאכט“.

צו קינסטלערישער און צו מענטשלעכער עכטיקייט דערגייט בערטיש אין די לידער פון דער סביבה, אין וועלכער ער שטעמט און ער דריקט-אויס זיין ליבע, מעלאָדיש-פיריש, צו די מענטשן פון א גאנץ יאָר — צו דעם בלעכער, אהרן, וועלכער, זיצנדיק אויפן שפיץ פון קלויסטער-דאך, „זינגט זיך צו א גי-גונדל, בעת ער פארקויטעט לעכער, קלאַפט מיטן העמערל אָדער ניט איבער מיט פארב דעם קלויסטער-דאך. אויפן שפיץ פון קלויסטער-דאך זינגט זיך דער, פועל „יהי רצון“ פון ראש-חודש בענטשן, „השכיבנו“, „אבינו מלכנו“ אזוי שייך, אז אפילו די פייגעלעך הערן זיך צו, ניט נאָר די יידן, נאָר אויך נישט יידן: „...ביים געוויין פון יום-הדיון/ בלייבן שטיין שכנים/ טוען א קוק א זיפּץ/ און מאַכן זיך דעם צלם“. דער קינסטלערישער איינדרוק פון אָט-דעם-הנ-עוודיקן ליד וואַקסט אין דעם מאָלעריש הומאָרפּולן פינאַל: „קלויסטער-גלאַקסן

קלינגען שפעט/ און בעטן ווי מחילה:/ דער דרויסן קומט מיר דעמאלט פאר/ עפעס ווי צו געילה". א רעאל סביבה בילד פון מאָלדעווין שטעטל.

א זאפטיקער טיפ פון פאָלקס-מענטש איז דער בעל-עגלה פונעם שטעטל פישל, וועמענס דראַזשקע איז „נאָך פון באבע טאַלעס צייט" און אויף אַט דעם אלטן וואָגן, „ער האָט פארשוניגען אָנגעליינט, אפילו אויפן דישל. די דראַ-זשקע/ מיט בינטעלעך ארומגעפאקט/ ווייזט זי אויס א קוואַטשמע. לאנג דער זועג, דער וואָגן אָנגעלאָדן, די פערדלעך, שוואך, שפאנט מען אביסל בארג ארויף און מען גייט אביסל צופוס אויך אויפן גלייכן וועג, און מע ברומט זיך א ניגון. אזא טבע האָבן שוין די מענטשן פון אונדזערע קאנטן — דאנות, וויי-טיקן, יסורים פארווייען, פארהויבן גייען איבער אין א קלאנג פון ליד. דער בעל-עגלה שטאמט פון א משפחה מיהאלענער בעלי עגלות, וועלכע האָבן מיט קנאפע צוויי הונדערט יאָר צוריק שוין געפירט פריצים איבער דער גרענעץ, אָנגעשפארט קיין לעמבערג (לואוואו) און נאָך ווייטער, און האָט נישט מורא צו פאָרן מיט סחורה אפילו דורך וועלדער (ווי סע הויזן און לויערן ביז ערב דער צווייטער וועלט מלחמה באוויסטע באנדיטן און גנבים).

איצט זיצן שוין ווידער אלע אין דער דראַזשקע, די גלעסלעך קלינגען, שטארקער און ניכער פאָרט דער וואָגן, מען זעט שוין אַן דאָס שטעטל, צע-הוידען זיך מונטערע רב פישלס „אָדלערלעך": „און אז אין א שטעטל קומט ער אַן (מיטן רבינס כוח) ווערן זיינע פערדלעך פלינג אז עס גייט א רויך".

אהרן לייב מלמד, איז א געמעל אין ווערטער: „א לאנגער גוף ווי ס'איז דאָס אות/ פון אלה-בית דער למד. אזוי זעט אויס מיין רבינו רב אהרן-לייב-מלמד: גרויסע אויגן, א ברייטע נאָז/ די וואַנצעס, באָרד צעפאָרן/ א צורה פון פרו-כת-לייב אראָפּ פון אויף דעם ארון". דער דיכטער דערציילט וועגן ביי-פראָפע-סיעס פונעם מלמד: ער איז א חזן, חנוכה מאכט ער גאלקאלעך און דריידלעך, בינדט ספרים, פורים מאכט ער גראנערס, פענדלעך — שמחת-תורה, גרייט צו הוישענות פייגע, קניפט ציצות ביי טליתים, שרייבט מגילה-צעטלען, לייענט קריאת שמע און זאָגט קדיש, היט מתים און... פארריכט אפילו תפילין, טראַץ די פילע מלאכות איז דער מלמד א קבצן מיט זיבן פאָלעס, ווי מען זאָגט ביי אונדז אין רומעניע.

ווען אהרן-לייב מלמד איז פריילעך, ברומט ער חזניש, שרייבט דער דיכטער. דער בלעכער אויפן שפיץ פון קלויסטער דאך זינגט בעת דער ארבעט, הנא קלעזמער שפילט ביי א שמחה „בוקר" און עס לאָזט זיך הערן פון עולם „טענער, קולות, וואָס זיי גליען און וואָס רופן זיך צו פליען"; און דער עולם באלד איננאנצן פלעג זיך דריבנעטשקע צעטאנען — ווען עס

פלעגט אין דרויסן טאָגן. די ראָבוסטע וויטאליטעט פון די רומענישע יידן האָט גובר געווען דעם יאָוש מיט געזאנג און טאנץ, נאנץ אָפּט מיט א שפּאַטליך קעגן די נייע מושלים, וועלכע האָבן אָן אויפהער זיי אָנגעטאן צרות און לייד.

די שטעטליקע יידישע ארבעטער-טיפּן מאַכט אונדזער לעאָן בערטיש אין דעם פּאַפּולערן ליד „רעשעטניקעס“... „וועלכע ווען די פּלינקע הענט צעפירן, בערג מיט גאָלד – א ממון מורה רירן“. שווארצע כמארעם הייבט זיך דער שטויב אין די גרויסע כאמבארעס און די רעשעטניקעס זעען אויס נאָך דער אר-בעט ווי די רוחות, שווארצער, ווילדער, אָבער ווייצן-רענדלעך גאָלד. אָט אזוי: „מע לעבט, מע מיטשעט/ איגעם קערן-גאָלד אלץ מיטשעט/ אין טרערן, מיסט און רוקעס“.

צום סוף ווילן מיר דערמאָנען דאָס שטיפּערישע ליד: „בין איך שוין גע-שטאַרבן“. אין הלום שטאַרבט דער דיכטער און פאר אים דעפּילירן אלע העלדן זיינע, ווען דער דיכטער דערוואכט, פילט ער, אז „האָסט נאָך גוטער ברודער צו זינגען און צו זאָגן“.

היימישער געמעל און ווערטער, א ליריש-הומאָריסטישער פינקס פון א קליין שטעטל אין דער מאָלדאַווע פון אָנהויב 20-טן יאָרהונדערט, פיטאַרעסקע פינירן, הארציקע פּאַלעס-מענטשן. די רעאליטעטן פון היינטיקן רומעניע וועל-כע ער שילדערט, דערלויבן אים ער זאָל אויך וואנדלען איבער דעם א מאָל רייכפארביקן שטעטל באגלייט מיט א ניגון און שמייכל, צו מאָל א ביטערער פון בענקשאפט נאָך די קינדער-יאָרן.

לידער מיט א רייכער גאמע מאָטיוון:

ישראל בערקאָוויטש

דער ביטל פון בוך איז פאר אייניקע עקסטראוואגאנט. אונדז, דערמאנט ער אין איינע פון די לעגענדעס, וואס וועבן זיך ארום וואָלף ערענקראנץ זבאר-זשער, פון רומענישע יידן באליבט און באקאנט אלס וועלוול זבארזשער. מען זאָגט אז געווייטלעך, פלעגט ער שאפן זיינע גלענצענדיקע ליד אימפראוויזא-ציע און לידגעזאנג א בנילופנדיקער. קומט זיין מיטצייטלעך און נאָענטער פריינד, דער שרייבער, לערער אין באַטאַשאן אין משך פון עטלעכע יאָר, ישע-יהו זילבערבוש און דערצייילט אז, דווקא אין אן אָונט, ווען וועלוול זבארזשער

האָט נישט געטרונקען, נישט קיין וויין און נישט קיין בראַנפֿן נאָך געזופֿט קאָווע, האָט ער געשאַפֿן די בעסטע שירים זיינע. דאָס איז געשען בעת ער פֿלעג זיך טרעפֿן מיט אברהם גאַלדפֿאדען. אַנוועזענדע חסידים פֿון זכאָרזשערן פֿלעגן זאָגן, אז קיין מאָל נאָך זינט זיי געדענקען, האָבן פֿון אים נישט גע- שפּריצט אזעלכע גייסטיקע פֿונקען.

ישראל בערקאָוויטש דער מחבר פֿון לידער-בוך „אין די אויגן פֿון א שוואַר- צער קאווע“, קומט ערשט איצט צו באַטייטיקייט, דורך זיין ערשטלינג מיט אָפּהאַרציקע, האָפּערדיקע, שכלדיקע לידער.

די לידער פֿאַרבינדן געשעענישן פֿון עבר מיט דעם איצט, מיט אונדזער אייגענעם טאָג, און פֿאַרליבט פֿאַרל, און – ער און א זי, פֿרווון דערגיין דעם זין און ציל פֿון לעבן. זיי זינגען לירישע ליבע-לידער, מיזמורים, דער צייט, דער פֿרייהייט, דעם מענטשלעכן שכל, דער חבֿרשאַפֿט, וואָס פֿאַרבינדט די מענטשן. פֿיל לידער זענען און אָנגעגעמער סיורפֿריז – ווייל זיי זענען ציעל־ריטע, רייפע. דער דיכטער האָט זיי געשריבן, ווען ס'האָט זיך גענומען קרייזלען אויף זיין, שלייף א זילבער-האַר, אין די רייפע יאָרן:

„...במעט שוין אין מיין צווייטער עלטער, דער האַלב-רייפֿער,
געקומען איז דאָס גליק פֿון ליבע און פֿון אייפֿער.“

דאָס ערשטע ליד פֿון בוך „פֿרימאָרגן“ (ז.8), איז א הומאניסטישע מעדיטאַציע מיט א מוסר השכל:

„...ויער אין לעבן דינט זיין צייט, לעבט אין אלע צייטן“. דעם דיכטערס גרויסער ייִדישער און חבֿר איז יצחק לייבוש פֿרין – דער גאַלדיקסטער סקעפֿ- טער פֿון אונדזער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור. מיט פֿרען גייט ער שוין ארום פֿון כמה יאָרן.

„אין געסלעך אָרעמע, אין גאַסן רוישיקע פֿון גרויסער שמאָט א מאָל בין איך מיט דיר, אין טרוים.
אין בלומען-לאַנד פֿאַרפֿאַרן און אָט אויך היינט, מיר גייען ווידער טראָט ביי טראָט.“

פֿרעס „מיין נישט“, „האָה און גלויב“, דאָס טיף הומאניסטישע „אויב נישט נאָך העכער“, „טרייסט מיין פֿאַלק“, האָבן זיך געמאַכט א וועג, דורך תּפֿיסה און לאַנער-מויער און געמוטיקט אויך אין שיל אויף דעם באַלעמער, ווען די פֿאַרטיילונגן איז יעדע רגע געשטאַנען אויף דער לוייער.

דעם שמאָצישן, געוואַנטן „פּער דו“, מיט וועלכן דער דיכטער ווענדט זיך
צו אונדזער גרויסן י.ל. פּרעז, פּאַרניטיקט ער מיט דער פּיעטעט, וואָס ער ווייזט
ארויס אונדזער גרויסן קלאַסיקער אין זיין ליד „פּרעז אַ דאַנק“.

„פאַר זיין וואָרט מיט אַדלער-פּלינגל,
פאַר זיין ליבע-ליד,
פאַר זיין זאָרג פאַר אונדזער גורל,
דאַנקט אים אָפּ מיט ליד.“

פאַר זיין לעבן, וואָס געשענקט ער
האַט פאַר אונדזער קיום,
פאַר זיין שאַל פאַר פּריוו און שלום
לאַמיר דאַנקען אים.

פאַר זיין אומרו, פאַר זיין שטרעבן,
צו אלץ, וואָס שיין און ניי,
פאַר די פינטעלעך וואָס רעדן,
פינטעלעך די דריי...“

ווי אזויפיל דיכטער פרוווט אויך בערקאוויטש ענטפערן וואָס
אזויגנס איז ליבע?

„ליבע, ליבע,

סודותדיקער סוד

סודותדיקער נאָך ווי גאָט.

ליבע איז אזויגנס

וואָס הייסט דיר פּרעגן יעדע רגע

צי זעט מען אין די אויגן דיינע

וויפּל דו האַסט ליב.

צי ביסטו נענוג גוט און רייך

צו זיין פאַרליבט“.

(„סודותדיקער סוד“).

א מיזמור דעם באווסטזיין איז דאָס ליד „ווי אין תהלים“ – קינסט-
לעריש – א מדרגה אין בערקאָוויטשעם לידער-בוך:

„צו דיר, ליבסטע פון מיין לעבן,
דאוונט מיין געזאנג,
דאוונט דיר א דאנק.
א דאנק דיר פאר באשטימען מיר
פון פאָרויס מיין געדאנק,
א דאנק דיר פאר באגלייטן מיר
מיין יעדע טאט, מיין יעדן גאנג.

א דאנק דיר פאר אנטבלויזן מיר
דיין טיפסטן סוד
– די ליבע דיינע –
וואָס מיך גענטער האָט געבראכט
צו דעם באגריף פון נאָט
א דאנק דיר פאר דיין איטלעכן
באווייז.

אז דו ביסט שטענדיק ביי מיין רעכטער האנט
א דאנק פאר גענטער ברענגען
אונדזער ליבע צו דעם שכינה-קרוין.
א דאנק דיר פאר דעם דראנג וואָס
האָסט דערוועקט אין מיר
צו וועלן וויסן
א דאנק פאר אָט דעם דראנג,
וואָס האלט מיך וואך און מאטערט
מיין געוויסן“.

הומאניסטישע מעדיטאציע זענען די לידער „פון זאנדבורג“, „ווערטער“
צווישן די שטיפערישע לידער דערמאנען מיר „די ערשטע סימפאָניע“. דאָס
עטישע ליד מיט א מוסר-השכל „העמדער-טעג“ איז כדאי צו דערמאנען:

„...ווען עם ענדיקט זיך דאָס לעבן
מוז מען אלע טעג, ווי העמדער איבערגעבן.

דארף דער מענטש א לעבן-לאנג זיך זאָרן
אז יעדער טאָג זאָל בלייבן ריין און ציכטיק
ווייל פונעם גאנצן לעבן
אז מען טוט א טראכט
איז אפשר דאָס אליין גאָר וויכטיק“.

דער דיכטער ישראל בערקאוויטש גלייכט מיט גרויס פאטאָס אין א; אמת
און סארא וויטיק ווען ער ווערט פארקריפלט, זעט „ווי אין שער ווערט פאר-
וואנדלט“. צווישן די לידער וואָס פארמאָגן מיטרייסנדיקן פאטאָס דארפן דער-
מאנט ווערן „די גראָזן רוישן ווי א מאָל“:

„די גראָזן רוישן ווי א מאָל
א פאסטעך-פייפל קלינגט אין טאָל
גאָר באלד קלינגט אָפּ א ווידערקול
וואָס בייט דעם קלאנג און בייט דעם טאָן;
זעקס מיליאָן!
זעקס מיליאָן!“

עס טריפט און ציטערט אין יעדער שורה פון ליד, דאָס בלוט פון די זעקס
מיליאָנען.

„אין די אויגן פון א שווארצער קאווע“ איז א בוך מיט א רייכער גאמע
פון מאָטיוון, פארטראכטיקייט, גאָציאָנאל און סאָציאל וויברירנדיקע לידער,
מענטשלעכע בענקשאפט און שטרעבונג צו גליק. לידער וועלכע רירן אונדז
און רייצן אונדזער חשק צו דערהויבנקייט, שיינקייט.
דער פארלאַג „קריטעריאן“ האָט דאָס בוך געדרוקט אין א שיינעם לבוש.
לעקטאָר פון בוך איז שלום רובינגער, א באקאנטע קולטור-געזעלשאפטלעכע
פערזענלעכקייט, דעם דרייפארביקן שער האָט מיט געשמאק געצייכנט דומיטרו
באדעסקו, מאָדערנע שריפט און גוט פאפיר — איז א פרייד צו לייענען אזא
בוך און אין דער פרייד געדענקען מיר מיט דאנק די דערמאנטע מיטהעלפער
אויספירער פון בוך.

פובליציסטן און עסייסטן

משה לאקס

וועטעראן פון יידישע פובליציסטן אין רומעניע

ווייניק יידישע פובליציסטן האָבן געהאט די זכיה, ביי אכציק און זעקס-אינאכציקסטן לעבנסיאָר, זאָל אַ מלוכהשער פארלאַג, ארויסגעבן צוויי ביכער מיט זייערע געדרוקטע ארטיקלען אין דער פרעסע.

משה לאַקס איז שפעט אריין אין זיבעטן הימל פון דעם געדרוקטן יידישן וואָרט. אין 1946 האָט ער געדרוקט אַ 16 זייטיקע בראַשור וועגן יעקב פּסאָנטיך דעם בראַניקער און פּאָלקס-זינגער פון רומעניע אין 1967 „ליטעראַרישע פיגורן“ 190 זייטן; אין 1973 „מעמאָריסטישע פעדער-שפּריצן“ 159 זייטן.

לויט די יאָרן איז משה לאַקס דער עלטסטער יידישער שרייבער פון רומעניע. געבוירן אין מאַלדעוועשן שטעטל האַרלוי, יאסער קרייז, אין יאָר 1887. עטלעכע יאָרן, האָט ער געפראוועט לערער־י אין מאַלדעוועשע שטעטלעך ווי פּאשקאני למשל, ביז ער קומט אָן אין דער שטאָט מיט אַ טראַדיציע פאר יידיש-באַטאַשאַני. קיין באַטאַשאַני איז צום ערשטן מאָל אַראַפּגעקומען וועלוול זבאָרזשער-דער פּאָלקס-דיכטער און טרובאָדור; אויפן בוידעם פון אַ באַטאַשאַנען קרעטשמע, האָט זיך אַברהם נאַלדפאָדען אויסבאהאַלטן פון די כאַפּערס, וועלכע האָבן געבושעוועט בעתן רוסיש-רומעניש-טערקישן קריג, און דאָרט, אָנגעשריבן זיין פּיעסע „דער ערשטער יידישער רעקרוט“. אין באַטאַשאַני האָט דאָבן אַשר ברוידעם ארויסגעגעבן דעם זשורנאַל „יהודית“, און אַלץ דאָ, אין באַטאַשאַני, האָט יצחק יואל לינעצקי. דער מחבר פון „פּוילישן ינגל“ ארויסגעגעבן אַ יידישן וואָכענבלאַט נאַציאָנאַל וואָס האָט געהאַט אַ משכילישן און חובבי-ציוניזם קאראַקטער, צווישן די יאָרן 1886-1889 זענען דערשינען 212 נומערן אָבער די מאַטעריעלע און פּאָליציי־ישע שוועריקייטן, צווינגען לינעצקי

אָפּצושטעלן די צייטונג, ליקווידירן די אייגענע דרוקעריי און ווידער זיך באזעצן אין אָדעס. פון באַטשאַני און פון באַטשאַנער קרייז שטאַמען גרויסע פּערזענ- לעכקייטן פון דער רומענישער קולטור און קונסט, פון דער רומענישער ליטערא- אַטור. איך וועל דערמאָנען בלויז איינעם דעם געניאלן רומענישן דיכטער מיכאַיל ע מ י נ ע ס ק ו !

פאַרשטייט זיך אז די יוגנט און בעלי מלאכות פון שטאָט, האָבן זיך באַטייליקט אין פאַרשיידענע פאַרלייגען, וווּס'אין אָנגעגאַנגען און אינגטענ- סיווע יידישע קולטור-טעטיקייט, באַזונדערס אינטערעסאַנט איז אָבער געווען די טעטיקייט פון „לעזע קרייז“ אין יענע יאָרן. משה לאַקס דערמאָנט די רעפּראַטן און די פּאַפּולאַריזאַטאָרן פון יידישער ליטעראַטור: ייִדאַלע ווידענפּעלד, דער לערער פון דער באַטשאַנער „איזראַעליטיש-רומענישע שולע“ יעקב גורעל- מאַן, די באַקאַנטע מוכר-ספּרימניקעס פון באַטשאַני עזריאל גרינבערג מיט די זין, די בעלי מלאכות חיים שניצער און אַלטער קליין, וועלכע פּלעגן פּאַרליי- ענען אין „לעזע קרייז“ אָדער אילוסטרירן מיט רעציטאַציעס און פּאַרלעזונגען די רעפּראַטן. איינער פון די רעפּערענטן אין „לעזע קרייז“ פון באַטשאַני איז געווען אויך אונדזער משה לאַקס.

אַלס קולטור-געזעלשאַפּטלעכער טוער איז משה לאַקס מיר באַקאַנט פון יאָר 1928, ער איז געווען אַ מיטגליד אין דער אָנפירונג פון דער יידישער קול- טור-פּעדעראַציע אין רומעניע, און פון דער בוקאַרעשטער קולטור-ליגע אין יענע יאָרן, ווען איך בין צום ערשטן מאל געקומען און פאַרבראַכט כמעט אַ יאָר אין בוקאַרעשט, בין איך בייגעווען ביי אַלע רעפּעראַטן פון אליעזר שטיינבאַרג, שלמה ביקל, משה אַלמאַן, יעקב שטערנבערג, באַרבו לאַזאַרעאַנו, לאַסקאַר שא- ראַנאַ, יעקב גראַפּער א. אַנדערע. שפּעטער אין די טיפּע דרייסיקער בין מיט אַ קורצער צייט בין איך בייגעווען ביי לאַקס רעפּעראַטן לעקציעס, וועלכע האָבן צוגעצויגן פּאַלקס שיכטן און יינגטלעכע אינטעליגענץ, ווייל לאַקס האָט געוואָסט ווי אזוי אַרויסצוברענגען די סאַציאַלע אַקאָרדן וואָס וויבירן אין די ווערק פון די יידישע שרייבער, און אזוי דערוועקט גיט גאָר אינטערעס צו די ווערק פון מאָריס ראָזענפּעלד, דוד עדעלשטאַט, באָוואָווער און מאָריס ווינטשעווסקי נייערט ליבע דורך אויסלערנען אויסנווייניק אייניק לידער פון די דערמאָנטע דיכטער!

בעת דער לעצטער מילחמה, האָט זיך משה לאַקס באַטייליקט אין די אימ- פּאַזאַנטע הַזְכָּרוֹת, קולטור מאַניפעסטאַציעס אין די שילדן פון בוקאַרעשט, באַנאַנד מיט אַנדערע פּראָגרעסיווע מענטשן ווי יעקב גראַפּער, באַרבו לאַז- אַרעאַנו, לאַסקאַר שאַראַגאַ, אין קינסטלערישן טייל האָבן רעציטירט

די באקאנטע מינסטלער בעאטע פ ר ע ד א נ א ו און אלעקסאנדער פ י נ צ י ,
קאראל העללער, שרע ע ט י נ ג ע ר און אנדערע.

דעם דריטן טאָג נאָך דעם אָנהויב פון אויפשטאנד קעגן די פאשיסטישע
מושלים בעת ס'האָבן געהילכט די שיסערייען ניט ווייט פון בוקארעשט, האָבן
מיר, א גרופע אלטע קולטור-געזעלשאפטלעכע טוער, משה לאַקס, לאַסקאר שא-
ראַנא, פינקו סעגאל און זיין זון סאַמי, דער שרייבער פון אַט די שורות פאר-
נומען צוריק דעם לאַקאל פון „איקוף“ (פּרײַז ביבליאָטעק) און א דאַנק די באַמי-
ונגען פון באַרימטן שריפטשטעלער מלך ראַוויטש, זענען אָנגעקומען פון קאַנאַ-
דע צוועלף קאַסטנס מיט ביכער, א מתנה פון דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט
פון קאַנאַדע, איז באַרייכערט געוואָרן און אָנגעהויבן נאָרמאַל צו פונקציאָנירן
די ביבליאָטעק. וועבנטלעך זענען אָרנאַניזירט געוואָרן רעפעראַטן, מיט קינסט-
לערייטע פּראָגראַמען וועלכע האָבן צוגעצויגן הונדערטער צושיוער צו יעדער
אימפרעזע. א סך רעפעראַטן האָט געהאַלטן משה לאַקס. אין דער זעלבער צייט,
איז ער געווען מיט-רעדאַקטאָר ביי דעם „קולטור וועגווייזער“, מיטגעאַרבעט
אין די „איקוף-בלעטער“, אין דער פאַריזער „נייע פרעסע“, אין דער וואַרשע-
ווער „פּאָלקסשטימע“, „יידישע קולטור“, ניו-יאָרק, א. אנדערע. לאַקס איז געווען
רעפערענט אָדער קאָ-רעפערענט אין די גראַנדיעזע קולטור און קונסט מאַני-
עסטאַציעס פון „איקוף“ אין זאַל פון „אַטענע“, דער גרויסער קאָנצערט זאַל פון
בוקאַרעשט, אין זאַל „דאַלעס“, ווו עס זיינען אַרויסגעטראָטן אָנגעזעענע רומע-
גישע קולטור-פּערזענלעכקייטן באַנאַנד מיט יידישע ווי באַרבו לאַזאַרעאַנו, דר.
עמיל דאָריאַז, מאַקסי און אנדערע. אין אַט די אימפרעזעס האָט זיך באַטייליקט
דער „גרויסער איקוף כאָר“ אָנגעפירט פון היים שוואַרצמאַן. אַט די קולטור און
קונסט מאַניפּעסטאַציעס האָבן פאַרשאַפט אַסך כבוד און הנאָה דער יידישער קול-
טור אין רומעניע און דער יידישער באַפּעלקערונג וועלכע איז אָנוועזנד געווען
אין די טויזנטער.

און איצט לאַמיר איבערלאָזן דעם בן-מלך און זען די בת-מלכה, זיין בוך
ניט לאַנג דערשיגען, א.ט. „מעמאָריסטישע פּערדער שפּריצן“. צווישן די אַרבע-
טן אין בוך דערמאָנען מיר די באַקאַנטשאַפטן מיט שרייבער ווי: מדרכי ספּעק-
טאָר, היים נחמז-ביאַליק, ז. שניאָור מיט די דיכטער יעקב כהן, אַביגדור המאירי:
מיט איליאַ ערענבורג, טודאָר אַרגעזי, מיכאַיל סאַדאַוועאַנו. אין אַט די אַרבעטן
ניט אונדז לאַקס שטריכן, מאַגערע אַפּשאַצונגען, זיכרונות פאַרפּאָכטענע מיט
אַנעקדאָטיק. היות דאָס רוב פון זיי זענען שוין אויף דער אַמתער
וועלט, ווילן מיר גלויבן אז לאַקס איז געוויסנהאַפט אין די דערמאַנטע
אַרבעטן.

כאָטש אינטערעסאנטע אינפארמאציע אין די ארבעטן וועגן לאזאר שיי-געאנו און דר. משה גאסטער און אויך וועגן יעקב גראפער שאקירט אונדז דער אספעקט—הגם, ווירקט פיינליך לאקס באהויפטונג אז דער געלערנטער גאסטער „איז געווען א גרויסער רודף אחר הכבוד“ (ז.62) אז שלום עליכם איז געקומען קיין רומעניע „דירעקט פון רוסלאנד, ער איז אריבער די גרענעץ קיין רומעניע און איז אָנגעקומען קיין יאס“ ז. 13. די סיבה? לויט מ. לאקס „ווייל פארבליבן א גרויסער בעל-חוב“ ז. 13.

פון דער הקדמה פון ליבל טויבש צו שלום עליכם „סקיצן און בילדער“ 32 זייטן גרויספארמאט, דערשיגען אין ווין תר”פ (1920) לייגען מיר: „שלום עליכם האָט געווינט אין קיעוו און איז געוואָרן א קרבן פון פאָנאָאָ אין 1905. כדי זיך צו ראטעווען פון דעם ארץ הדמים האָט ער באשלאָסן צו פאָרן קיין אמעריקע. אין א בריוו צום ניו-יאָרקער „טאָגבלאַט“ שרייבט שלום עליכם: איך לאָז מיר אוועק מיט מיין פאמיליע קיין אמעריקע און זיין איבער דער בייזער צייט, און מיט זיין פאמיליע איז ער אָנגעקומען קיין לעמבערג אין 1905. אין משך פון די עטלעכע חדשים וויפל ער האָט דאָרט געוויילט מיט זיין משפחה האָבן אים זיינע פריינד איינגעאָרדנט אין א סך שטעט און שטעטלעך אין גאָל-ציע און בוקאווינע „שלום עליכם – אָוונטן“, ז. IV פון דער הקדמה. לייבל טויבש איז געווען א הייסער שלום עליכם חסיד, א גוטער פאָרלייענער פון ש’ע ווערק און זיין אימפרעסאריאָ פאר דער צייט וויפל ער איז געווען אין לעמבערג, פראָווינץ און אין טשערנאָוויץ. מוגלעך אז אויך אין רומעניע. איך ווייס ניט פון וווּ האָט לאקס גענומען זיין אינפארמאציע אָבער אונדזערע, גלוי-בן מיר, איז א באגרינדעטע און ריכטיקע. קיין רומעניע איז ש’ע געקומען אין 1906, פון טשערנאָוויץ!

מיט א סך באנייטערונג זענען די ארבעטן וועגן זיינע גאָענטע פריינט, יעקב שטערנבערג, בארבו לאזארעאנו, ברוך האגער און מע לייגענט זיי מיט אינ-טערעס. אינפארמאטיוו איז די ארבעט “ווי מיר האָבן אין 1928, געפייערט דעם 20 יאָריקן יובל פון דער יידישער שפראך-קאָנפערענץ,“ (ז. 106-112). שרייבנדיק אויף אלערליי טעמעס ווי למשל די קאָמפילאציע „די אוצרות פונעם יידישן פאָלקסליד“ 113-125. לויט פארשיידענע קוואַלן (גיט אָן דער מחבר) איז ווייניק וואָס מחדש אפילו אז ער גיט אייניקע ביישפילן פאר א פאָרשער פון פארגלייכנדיג פאָלקלאָר, יידיש-רומענישן.

לאקס פרעטענדירט נישט אז ער ברענגט פאָרטרעטן נאָר „פּעדער שפּריצן“ ער האָט יידיש וויסן און קענטעניש, דאָס זעט מען פון די פּסוקים פון תנ”ך און ווערטלעך פון דער גמרא וועלכע ער פלעכט אריין אין זיינע ארבעטן פון בוך.

דעם מחבר און דעם פארלאג „קריטעריאָן“ קומט א לויב שוין דערפאר, ווייל דער אינפארמאטיווער מאטעריאל פון בוך, איז א ביישטייער, כדי מען זאל נישט פארנעסן די שעפערשישע נייסטער פון זיין דור, מיט וועלכע משה לאקס האָט געהאט פערזענלעכע קאנטאקטן אין משך פון איבער א האלבן יאָרהונדערט. איזאָ שאפיראָ האלט „אז משה לאקס האָט בארייכערט דעם יידישן עסיי מיט זיינע צוויי ביכער „ליטערארישע פיגורן“ און „מעמואריסטישע פע-דעריפריצן“ בארייכערט מיט אן אינטערעסאנטן אנאליז פון באטייטיקע קול-טורעלע און ליטערארישע דערשיינונגען פון אונדזער צייט.“

י. קארא

(איציק שווארץ)

זיין געזעלשאפטלעכע טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן אין יאס, אין דער דאָרטיקער „קולטור-ליגע“, אין 1924. איך האָב געטאָן ביבליאָטעק-ארבעט און ער פלעג האלטן לעקציעס אויף די ליטערארישע אימפרעזעס. איך בין יונגער פון אים מיט דריי און א האלב יאָר, געדענק איך, אז ער פלעג לייענען א סך, פון כל המינים: בעלעטריסטיק און פאָליציסטישע ראָמאנען, דראמאטישע ווערק וכדומה. לייענען פלעג ער מיט אן איבעראשנדיקער שגעלעקייט, ממש געשלאנגען די זייטלעך פון די ביכער.

איך האב געהאט די געלעגנהייט צו זיין מיט אים אין ליטערארישע קרייזן, צו גאסט ביי זיינע מיטשילער, ביי א משפחה-יוב-טוב פון איינעם פון זיי, און באלד באמערקט אז, ווו ער קומט אריין, ווערט באלד די שטוב, דער זאל, פול מיט זיין פערזענלעכקייט, מיט זיין ליטעראריש-וויסנשאפטלעכער אינפארמא-ציע, מיט די מעשיות, וויצן, מיט דעם הומאָר וואָס ער ברענגט מיט זיך. אין אייניקע היימען פון שול-קאלעגן, אָפגעפרעמדטע קרייזן פון יידישע אינטעלי-גענטן, פלעג ער פאָרלייענען פון די ווערק פון אונדזערע גרויסע קלאסיקער און סטימולירט זיינעם א שול-חבר הערש פיקער, ער זאל איבערזעצן פון שלום עלי-כמ'ס ווערק. דערשיגען זענען צוויי ביכעלעך אין דער פאָפולערער רומענישער אויסגאבע „ביבליאָטעקא דימינעאצא“.

אין 1926 הייבט ער אָן זיין פעדאגאָגישע טעטיקייט. ער ווערט לערער אין די דעמאָלט „רומעניש-יידישע פאָלקס-שולן“ פון יאסער קרייז. אין 1928 איז ער אנוועזנד אין טשערנאָוויץ אויף דער פייערלעכקייט לכבוד דער „טשערנאָ-וויצער יידישער שפראך-קאָנפערענץ“ — אלס דעלעגירטער פון דער יאסער,

„קולטור-ליגע“ און א יאָר שפעטער, פירט ער זיך איבער קיין טשערנאָוויץ, ווערט לערער אין דער יידישער פאך-שול נומער פיר, פירט אָן די זון-מער קאָלאָניעס פון שול-פאריין און איז מיטגרינדער פון „סעמינאר פאר יידישער ליטעראטור און שפראכקענטעניש“, מיטערעדאקטאָר אין איינעם מיט פראפ. חיים גינינגער, הערש סענאל און נטע מאנגער, פון דער געשמאקער, אנטאָלאָגיע אין לאטיינישער טראנסקריפציע „נייע יידישע דיכטונג“, דערשיי-נען אין 1934, און לויט נתן מארק „יידישע ליטעראטור אין רומעניע“, איז אויך דערשינען א צווייטע אויפלאגע פון דער אנטאָלאָגיע. אין טשערנאָוויץ פארענדיקט י. קארא דעם פאקולטעט פון ראַמאנישער פילאָלאָגיע.

בלעטערט מען די בוקארעשטער „אונדזער וועג“, „די וואָך“, „שויכן“; דעם סיגעטער „אויפגאנג“, די „טשערנאָוויצער בלעטער“, ווו ער דרוקט רעצענ-זיעס, קריטישע סטודיעס, ווו זיין נאָמען איז אן אָפטער גאסט געווען, דער-לויב איך מיר צו זאָגן, אז ער איז אייגער פון די סאָלידיסטע נעמען פון די קריטיקער פון דער יידישער ליטעראטור און פארגעס נישט דערביי יאנקל יאקיר, בנימיין טושינסקי, וועמענס מאָנגראַפיעס האָבן געמאכט א רושם און זענען באקאנט געוואָרן ווייט איבער די גרענעצן פון רומעניע, אויך שלמה ביקל דער קולטור-היסטאָריקער און פאמפּלעטאר.

כדי אָפּצושליסן די ערשטע תקופה פון י. קארא'ס-לעבן, און ארבעט, לויט מיין וויסן — 1924 — 1944, דארף מען דערמאנען די רייע וויסנשאפט-לעכע ארבעטן: „דער פּנסם פון דער וויזשניצער „חברה מדישא“, פונעם יאָר, תקכט“ (1768) אין די „ייִוואָ בלעטער“ נר. 5 פון 1939, און אין זעלבן יאָר, און אויסגאבע, א „רשימה פּנסים פון רומעניע“. ער האָט מיטגעהאָלפן, אלס רעדאקטאָר, ביים ארויסגעבן לייב דרוקערס „פון סופליאָר-קאסטן“, מיטרעדאק-טירט אָן אָנצוגעבן זיין נאָמען אויפן בוך, מאיר כאראץ, וואָלף טאמבור, הערש לייב קאזשבער, און אויך ביי אליעזר שטיינבארגס „מייסעלעך“, ווי א. קארא טיילט מיר מיט.

...אויך האָב אים ווידער געזען נאָך אכט יאָר ווען ער איז צוריקגעקומען פון פראַנט. ער האָט געקעמפט אין דער באַוועטישער ארמיי קעגן די היטלעריס-טישע היילות. דער דעמאָלט פּערציק יאָריקער מאן, האָט אויסגעזען געעלטערט, אויסגעמאטערט. די האָר שיטערע און פארגרויטע, קענטיקע סימנים פון יסו-רים און ליידן, כאַטש אזוי פול מיט האַפּענונג, מוטיק.

א צייט אין דער עוואַקואציע, דערנאָך אלס זעלנער, וואך געווען גאנצע נעכט; געשלאָפן אויף בלוזער ערד. זיין לעבן האָט אָפט געהאַנגען אויף א האָר וואָס האָט געקאָנט זיך סיי ווען איבעררייסן.

נסיונות: אָט איז ער א לעבעדיקער פארשיט פון א כאַמבע-אויפרייס, א פארווונדעטער. פון די טיפענישן פון זיין ערוויציע איז ארויפגעשוומען, דער אַנדענק פון די טעבאידער מדבר זקנים, זייער שליטה אויף די ווילדע חיות. ווען א פרוש האָט געהאלטן ביים שטארבן, פלעג קומען א לייב, און מיט די נעגל אים אויסגראָבן א קבר... און דאָ ליגט ער זאטשמעליעט, א לעבעדיקבאגראָבע-נער מיט א פארווונדעטער האנט און שרייט, כדי ער זאָל נישט איינשלאָפן און ווערן א קרבן פאר קראָען, חיות רעות אָדער נישט דערלעבן זאָלן זיי עס-אריינפאלן אין די הענט פון שונא...

א שוידער נעמט אים ארום. מיט די לעצטע כוחות שרייט ער און שרייט. ענדלעך גראָבט מען אים אויס און מע פירט אים אָפּ אין א פעלד שפיטאַל. נאָך אידער די ווונד איז פארהיילט איז ער ווידער אין דער ארמיי. אין מיטן פון אָט דעם גהינום האָט י. קאראנעשריבן לידער וועלכע בארוי-שן מיט זייער אָפטימיזם. איך דערמאן מיך אין אייניקע פון זיי „דורך פייער און שטורעם“ „אני מאמין“ „קרעדאָ“.

ער האָט חתונה מיט דער באהאוונטער ליציי פראָפעסאָרין פאר געשיכטע אנהערצאָג און פירט אָן מיט א קינדער-היים אין באקוי. סטימולירט פון זיין פרוי הייבט ער אָן ארבעטן אויף אגעשיכטע פון יידן אין רומעניע. די שווער געפרוּוועט, בעת דער לעצטער וועלט-מלחמה אנהערצאָג שטארבט נאָך א שווערער קראַנקהייט, אין 1947. ער בלייבט אליין און געפינט א טרייסט אין ארבעט.

אין די „יוואָ בלעטער“ באַנד 27 פון 1946, דערשיינט א קורצע אָבער אינ-טערעסאַנטע ארבעט א.ט. „אן אומבאקאַנט ליד פון נאָלדפארען“. אין בא-קוי דרוקט ער א בראָשור אויף רומעניש „Mărturii din veacuri“ (ערות פון דורות) 1947, זו 32, מאטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידן אין רומעניע. א סטודיע וואָס איז צוליב פערזענלעכע סיבות, נישט אריין אין די „בוקאַרעשטער זאַמלבוכער“ האָב איך געלאָזט דרוקן אין בראָשור פאַרס, אין בוקאַרעשט, אליין געמאַכט די קאַרעקטור, און געגעבן דעם טיטל „דרייסיק יאָר יידישע ליטעראַטור אין רומעניע“ זו 32, און אויפן פאַרלאַנג פון י. קארא אַנגעגעבן אויפן רעכטן שער „פריינט פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, יאס“ — א ראשנדיקע ארבעט, די ערשטע פון דעם מין אין רומעניע.

חיות אין אָט דער ארבעט גיט י. קארא קורצע און זאַלעכע אָפשאַצונגען וויל איך זאָגן אז דער קריטיקער י. קארא, האלט פון ענגנזייטיקייט אין דער אכטונג פון שרייבער צו קריטיקער. זיין עטישער און עסטעטישער באגריף פון קריטיק? נישט קיין מעלה-גרהטע קריטיק פון שבחים, פון אויסגערעכנט שמי-

רעכץ נאָר אויפריכטיקייט און אומטאָלעראניץ צו גראפאָמאניע; אָבער ווען ס'איז די רייד פון עכטע שעפערס, איז זיין אָנערקענונג באהויבט מיט באנייס-טערונג.

א היפשע צאָל טיטלען פון וויסנשאפטלעכע ארבעטן זיינען זענען שוין דערשינען אין רומעניע און איבער די גרענעצן, אין די ווארשעווער „בלע-טער פאר געשיכטע“, אין די „יוואָ בלעטער“, אין די „ידישע קולטור“ פון ניו יאָרק, אין דער בוקארעשטער „צייטשריפט“ אין אויסנאכעם פון דער רומע-נישער אקאדעמיע. אויסרעכענען זיי וואָלט פארנומען צופיל פלאץ. מיר דער-לויבן זיך צו זאָגן אז זיי זענען א ס י נ ט ע ז פון קנאפע צוויי יאָר טויזנט, יידישן יישוב אין רומעניע. ... א מילדער ווינטער טאָג. די זון צעטאָפעט דאָס ביסל געפאלענעם שניי אויף די בוקארעשטער נאסן. איך געפין מיך אין בוקא-רעשטער מלוכהשן הויפט ארכיוו, זוכן מאטעריאלן וועגן אמאָליקע יידישע קלעזמער און יידישן טעאטער. פלוצים כאפט מיך ארום עמעצער, ס'איז י. קארא געקומען אמטלעך פון יאס, אין דעם זעלבן ארכיוו. ער איז שוין דער ליטערא-רישער סעקרעטאר פון ניי גענרינדעטן „יאסער יידישן מלוכה טעאטער“. א צווייטע תקופה הייבט אָן אין י. קארא'ס לעבן.

י. קארא'ס טעאטראלע טעטיקייט

איך דערמאן מיך אז אין 1922, האָט איבערגעזעצט א פיעסע „די בא-לאַנערונג פון טולטשין“, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן אין פאָדאָלאָי, עס האָבן מיטגעשפילט גדליה וועסטלער פון יאס און י. קארא. עס איז געווען אָג-הויב ווינטער און איך בין מיט א ביציקל, אויף א קאלטן, שניידיקן ווינט, גע-פאָרן פון יאס קיין פאָדאָלאָי, פון וואגעט מיר שטאמען, און אָנגעקומען, דאָרט ביים אָנהויב פון ספעקטאקל, אין דעם גרויסן זאל, פון דער יידיש-רומענישער שול, א מירדער פון דעם שווערן, מער ווי צוואנציק קילאָמעטערדיקן וועג, פוסט, צווישן טאָג און נאכט.

י. קארא האָט מיר מיטגעטיילט אז ער שרייבט וועגן טעאטער און איבער טעאטער. ער האָלט אז טעאטער, איז א סעקטאָר פון יידישער געשיכטע אין רומעניע. אגב, באמערקט ער, באגעגנט ער אין די ארכיוון, שפורן פון מיינע פאָרשונגען אין שייכות מיט יידיש טעאטער געשיכטע אין רומעניע. אַליעזר פּרענקעל איז א צייט געווען ליטערארישער רעפערענט פון יא-סער יידישן מלוכה טעאטער און איבערגעזעצט אייניקע פיעסן און באזונדערס מיטגעהאָלפן ביים מאָביליזירן דעם קינדער עולם צו די ספעקטאקלען פון דער פּוּפּ-סעקציע ביים יאסער יידישן מלוכה טעאטער.

א ברייטע, פארצווייגטע ארבעט פירט אויס י. קארא אלס ליטערארישער סעקרעטאר: קורסן פאר יידיש, שרייבט און דרוקט אין די טעאטער-העפטן, זיכרונות פון אלטע טעאטער פאטריאָטן, פּאָפּולאַריזירט יידישע און וועלט-קלאַסיקער, וועלכע מע שפּילט אין טעאטער. גרייט צו די פּראָגראַמען פון יעדן ספּעקטאַקל, פון פּאַרשיידענע אנדערע אימפרעזעס, דרוקט א קורס פון יידיש אין די פּראָגראַמען. אין 1948 האָט די פּעדעראַציע פון יידישע קהילות, געדרוקט פאר די לערער-קורסן פון יענעם יאָר, א "גראַמאַטיק פון דער יידישער שפּראַך" פון י. קארא.

דריי באַארבעטונגען: פון „ני בע ני מע“, (גאַלדפּאַדען), פון שלום עליכם „דער פּאַרכישופּטער שניידער“, פון משה גערשנזאָנעס „הערשעלע אָסטראָפּאַ-ליער“, זיינען אויפגעפירט געוואָרן אין ביידע מלוכה טעאטערס, פון יאס און בוקאַרעשט. מער ווי 30 עסטראַדע טעקסטן, אליין געשריבענע אָדער בשות-פּות.

קרוב 53 פּיעסן האָט ער פּאַרן טעאטער איבערגעזעצט פון רומעניש, רו-סיש, פּראַנצויזיש. ער האָט אויך געשריבן א צאָל רעצענזיעס פון דעם טעאטערס ספּעקטאַקלען. פּאַרשטייט זיך אז אָט די פּרוכטבאַרע טעטיקייטן האָט סטי-מולירט, און מיט מערערע ארטיקלען-עסייען כמעט באַרייכערט דער דירעק-טאָר פון יאסער יידישן מלוכה טעאטער, די באַקאַנטע יידישע קולטור-פּערזענ-לעכקייט, דער טעאטער רעזשיסאָר און פּעדאַגאָג איזאַ שאַפּיר. אין דער זעלבער צייט האָט י. קארא געדרוקט מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידישן טעאטער (און דרוק-וועזן) אין רומעניע אין די יוואָ-בלעטער, קולטור, און אַנד.

איך האָב אים באַזוכט אין יענע יאָרן, אין זיין וווינונג, אין איינעם פון די יאסער צענטראַלע בלאַק-הייזער. אין זיין אַרבעטס צימער האָבן מיר געהאַט אַשמועס. ביים אָפּענעם פּענצטער, כאַפּ איך א קוק אויף דעם יאסער שטאַט-צענ-טער, אויסגעפלאַסטערט מיט מאָזאיק. ס'בלאָזט א פּרילינג-ווינטל. פון אונטן הייבן זיך און שוועבן פּיינע ראַדיאָ-מעלאָדיעס פּאַרפלייצן אויך דאָס צימער וווּ מיר שמועסן.

י. קארא באַזיצט א רייכע ביליאַטעק מיט יודאיקאַ: ספּרים, חפּצים, אַלטע יידישע דרוק זאַכן, יאסער דרוק-אויסנאַבעס, ביבליאָפּילישע זעל-טנהייטן; אויף די ווענט פון צווייטן צימער, הענגען בילדער פון פּריינט-מאָלער ארטור קאַלניק, שלמה לערנער, וו. דאָבריאָו, איזו שערף.

שמועסנדיק טיילט מיר מיט י. קארא אז ער גרייט פּאַרשיידענע אַרבעטן. די טענדענץ פון זיי, איז ברענגען א בילד פון דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג

פונעם יידישן ישוב אין רומעניע, אין זיינע שטרעבונגען און קאמפן, דעם טראָפּ שטעלט ער, אויף עקאנאָמישער און קולטור געשיכטע. די קוואַלן? די רייכע, היסטאָרישע ליטעראַטור דער עיקר דאָקומענטן, זאמלונגען וואָס דערשיינען אין דער סאָציאליסטישער - רעפובליק-רומעניע. אָט דער קוואַל איז א רייכער אומאויסשעפלעכער אויך פארן היסטאָריקער פון יידן אין רומעניע. מיטן צוזאמענגום פון יאסער און בוקאַרעשטער יידישן מלוכה טעאטער, בלייבט י. קארא א יאסער און סע הייבט אָן די דריטע תקופה אין זיין שעפער-ישן לעבן, נאָכן יאָר 1962.

י. קארא דער היסטאָריקער

פון דער גרויסער צאָל מאטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די יידן אין רו-מעניע, ווילן מיר דא דערמאנען דרונמא, בלויז עטלעכע: „חסידות און השכלה אין רומעניע“, נעמט ארום א צייט-אפשניט פון 150 יאָר געזעלשאפט-לעכע באוועגונגען און יידישע קולטור-געשיכטע אין רומעניע. די סאָציאַל-עקאנאָמישע סטרוקטור פון רומענישע יידן איז באהאנדלט אין דער סטודיע פעאַדאָלע אינסטיטוציעס פון יידן אין רומעניע; „יידישע צעכן אין רומעניע, אין 18-טן-19-טן יאָרהונדערט“, „יידישע האַנדלס-קאָרעספּאָנדענץ אין מאָל-דעווע“. ווי ער אינפאָרמירט מיר, האָט ער פארענדיקט זיין „געשיכטע פון יידן אין רומעניע אין צוויי טיילן: ביז 1848 און דער צווייטער טייל פון 1848 ביז 1917, אויף רומעניש און יידיש.

די אָפּגעדרוקטע ערנסטע בייטראָגן, וועלכע זענען מודיע דער וועלט, די יאָרהונדערטער געשיכטע פון שעפערישן, אקטיוון רומענישן יידנטום, פאר-דיגען אָנערקענונג און דאנקבאָרייט.

אינטערעס ווייזט ארויס י. קארא אויך דעם יידישן פאָלקלאָר און דער יידי-שער פאָלקסמאָנט און א ריי ארכעטן, אָפּגעדרוקטע אין צייטשריפטן, באשטע-טיקן עס. קארא איז אין דער שיינער טראדיציע פון די היסטאָריקער ברידער שווארצעלר, דר. מ. א. הלוי, ער איז זייערס אַ המשך.

לשם אינפאָרמאציע, דערמאנען מיר אז זיין ביבליאָגראפיע צייגט איצט 418 טיטלען, פאָזיציעס אַהיפשע צאָל אויך אויף רומעניש, וואָס זענען שייך רומענישע געשיכטע און קולטור-געשיכטע.

די פארברייטערטע טעטיקייטן פון שעפערישן י. קארא, דעם בן שבועים, און די דריי צייט אָפּשניטן בארעכטיקן אונדזערע דערווארטונגען פון נייע סטודי-עס וועגן „שבת רומעניע“, אין די ווייטערע יאָרן, וועלכע מיר ווילן זיי זאָלן זיין לאַנגע, געזונטע מיט נאָך גרעסערע דערפאָלגן.

אין פארלאג קריטעריאן פון בוקארעשט איז אין 1976 דערשינען י. קא-דאס „מאָרעוויש יינגל“ (בילדער און געשטאלטן) אין אן אויספירלעכער רעצענזיע, אנאליזירט דער עסזייסט איזאָ שאַפיראָ דאָס בוך, און הייבט ארויס די פאנאראמישע פארפלעכטונג פון וועלט-געשעענישן מיט אַרטיקע פאסירונגען, די רייכע בילדערישקייט און צארטן הומאָר, די היימישע, צוגעלאָזטע שפראך, די סובטעלע שטריכן פון די פאנאנדערנעפירטע פערזענלעכקייטן פון יידישן לעבן אין רומעניע. וואָס מאַכן בולטער זייערע כאַראַקטערן. אויך וואָלף טאַמ-בור האָט אין א רעצענזיע פאָזיטיוו אָפגעשאַצט י. קאַראָס פּראָזאַ-בוך. אין דער היגער ווי אין דער אויסלענדישער יידישער פרעסע, זענען דערשינען אייניקע דערציילונגען פון בוך.

שלום רובינגער-לאונער

לעקטאָר, איבערזעצער און פובליציסט — א בן שבעים

בלעטערנדיק מיין זכרון, געפין איך, אז שלום רובינגער לאונער האָב איך צום ערשטן מאל געזען אין טשערגאוויצער „מאָרנרויט“. אין „ביים פענצטער“, דערמאנט אזוי דער באַנאַכטער דערציילער יוסף בורג, די פיר-שטאַקיקע געביידע, וואָס האָט א מאל געטראָגן דעם ראָמאַנטיש-קלינגענדיקן נאָמען: „מאָרנרויט“:

„...זי איז געווען ווי א שטערן פאר מאסן יידישער יונגט, פארליבטע אין דער שיינקייט פון לעבן א שטערן, וואָס האָט אין א ווילד צעפייניקטער צייט באשיינט דעם פאָרויס פון א נייער וועלט...“

אינעם לייען-זאל פון דער רייכער ביבליאָטעק וואָס אויפן ערשטן שטאַק, זיצן שטיל און לייענען שרייבער ווי: יעקב פרידמאן, ה. קאזשבער-וויינשטיין, יחיאל פריזמאן, פראָפ. הערש סענאַל, יונגע סטודענטן און אַרבעטער, יעדן זייער פריינדלעך אויפגענומען און צוגעשטעלט די פארלאנגטע ביכער, האָט די טיכטיקע ביבליאָטעקאָרין סאַבינאַ איילגיסער. (היינט אין ישראל).

אין „מאָרנרויט“ האָט מיך פאַרבעטן צו א גענעראַל-פּראָבע מיט פּרץ הירש-ביינס „נבלה“, מיין פריינד מענדל קויפמאן, א ליידיגשאפטלעכער פארליבטער אין יידישן טעאטער און פּעיקער אַקטיאָר-אַמאַטאָר. דאָרט האָב איך געזען שלום-רובינגער-לאונער. א הויכער, שיינער בחור, ציכטיק געקליידט. אן אליינלעך-גער, זיין וועזן פול מיט איינגעשפארטן שווייגן. ער איז געווען דער אָנפירער

פון דער יונגט-סעקציע ביים „מאָרגנרויט“, געהאלטן רעפּעראַטן אויף יידישע ליטעראַרישע טעמעס, דאָרט און אויך אין אנדערע בוקאווינער און בעסארא-בער שטעט און שטעטלעך.

רובינגער אלס לעקטאָר

כדי צו פארזיכערן די נויטיקע קאדערס פארן יידישן מלוכה טעאטער, איז געשאפן געווארן א יידישע טעאטער-סטודיע פארן יונגן נאָכוואַקס. צווישן די לערערס מיט גוטער פּעדאָגאָגישער און פאכמענישער צוגרייטונג איז געווען, פאר דער צייט, וויפֿל די סטודיע האָט עקסיסטירט 1957 – 1960, שלום רובי-נגער, לעקטאָר פאר יידישער ליטעראַטור.

אויף די ליטעראַריש-קינסטלערישע פּרימאָרגנס אין בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, האָט רובינגער געהאלטן א היפּשע צאָל לעקציעס, וועגן וועלכע מיר האָבן די לעצטע 15 יאָר באַריכטעט באַריכות אין דער אויסלענדישער יידי-שער פּרעסע.

כאָראַקטעריסטיש פארן לעקטאָר שלום רובינגער-לאָונער, זענען לויט אונ-דזער מיינונג, די רייכע פארבן, מיט וועלכע ער שילדערט דעם באַהאַנדלען שרייבער און מענטש, זיין סביבה, די טרעפלעכע, כאַראַקטעריסטישע ביי-שפּילן, מיט וועלכע ער אילוסטרירט זיינע באַהויפטונגען אויך בנוגע די מחורים און סובסטאַנץ פון זייערע שאַפונגען, דעם טיפּן סאָציאַלן ווערט און באַטייט פון זייער שאַפן. דרונמא דערמאנען מיר זיין רעפּעראַט „ווי אזוי אַפּאָלק לאַכט“ וועגן שלום עליכם און זיין טרויעריק-האַרציקן, עכטן און ליבעפולן שלום עליכם-הומאָר.

אונדזערע באַהויפטונגען באַשטעטיקן אויך אנדערע רעפּעראַטן זיינע ווי לְמִשֵּׁל „הונדערט יאָר מאָדערנע יידישע ליטעראַטור“, אין וועלכן רובינגער האָט אָנגעוויזן אויף דער ראַשיקער אַנטוויקלונג פון דער מאָדערנער יידישער ליטע-ראַטור אין די לעצטע הונדערט יאָר, וועגן דעם וועג פון צווייטן דור שרייבער נאך די קלאַסיקער – בערנעלסאָן, ביאַליק, לייַוויק, אָפּאַטאַש, שלום אש און אנדערע שרייבער מיט וועלכע עס וואָלט געקאָנט שטאַלצירן יעדע ליטעראַטור. רובינגער האָט ברייט אַנטוויקלט די טעזע וועגן צוויי גרויסע אַנטדעקונגען פון-נעם קאָלומבוס פון יידישן קינסטלערישן רעאַליזם – פון מענדעלען: די יידישע ווירקלעכקייט און די יידישע שפּראַך.

אין זיינע רעפּעראַטן ציטירט רובינגער ברייט, גוט אויסגעוויילטע עפּיזאָדן, אָפּשיקן צו ווערן שייכותדיקע צו דער באַהאַנדלעטער טעמע, קאָמפּעטענטע אָפּשאַצונגען, אַ וויסנשאַפטלעכן אינסטרומענטאַריום, וואָס מאַכט בולט די

טעמע. ניט סתם ציטאטן, נאָר ער ברענגט זיי אין א צוזאמענהאנג און מיט אינטערעסאנטע, אייגענע קאמענטארן, וואָס גיבן א ווירקלעך, ווערטפול בילד פון באהאנדלטן שרייבער, פון זיין צייט און שאפונג. זיינע רעפעראטן זענען אָנגענעם צו הערן צוליב זייער דידיאקטישקייט, רייכע אינפארמאציע, צוליב זיין קלאָרער דיקציע.

באזונדערס איינגעקריצט האט זיך אין מיין זכרון, רובינערס אויספירלעך-כער, גרונטיקער אנאליז פון מענטש און קינסטלער שלום אש. זיין לעבן און שאפונג. דעם רעפעראט האָט דער לעקטאָר אָנגעהויבן מיט א שפאציר איבער דעם גאָרטן פון דער יידישער ליטעראטור, אין דער צייט ווען שלום אש האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט, זיין ערשטן אויפטן אויף דער שוועל פון 20-טן יאָרהונדערט. דעם איבערגאנג פון צווייפל צו גלויבן, פון סאטירע און נייז-זאָ-געריי, צו בילדער וואָס ווערן געמאלן מיט סימפאטיע, מיט גרויס ליבשאפט, ווי אין זיין „שטעטל“.

בדרך אגב האָט רובינער דערמאנט די „אש-סקאנדאלן“, וועלכע האָבן דערפירט „מחרים“ זיין אשן פאר זיינע „עבירות“ און אָנגעוויזן אז די אמתע סיבה איז געווען, אש'ס „לינקער, „אָפּנויג“, בעת דער לעצטער וועלטמלחמה, ווען ער האָט באזונגען אין זיינע ווערק פון יענע יאָרן די העלדנטאטן פון דער סאָ-וועטישער ארמיי.

אנאליזירנדיק אש'ס „מיסיאָנערע“ ווערק ווי „דער מאן פון נצרת“, פאר די קריסטן זייער אויסלייזער, קומט ער צום אויספיר אז אין תוך איז ער גע-ווען א טיף רעליגיעזער יידישער מענטש, פונקט אזוי ווי די אפאָסטאָלן אָבער אין זיין נאָמען, האָט די קריסטלעכע רעליגיע, וועלכע האָט דאָמינירט די פעאָ-דאלע און טיילווייז אויך די בירגערלעכע געזעלשאפט, אָנגעטאָן עניים קשים זיין פאָלק.

דער רעפערענט האָט נישט פארשוויגן די ווידערשפּרוכן און ווידעראנאנדן וועלכע האָבן באהערשט דעם גרויסן קינסטלער שלום אש, ווייל גרויסע מענטשן זענען מסוגל אויף גרויסע פעלערן.

רובינער באהויפטעט, אז אש האָט אין דער כלל ישראלדיקער טעמע, אריינגעבראכט מער דיפערענצירטקייט און אָנגעוויזן, אז זיין ווערק אין „משיח ציטן“, זענען שוין דאָ פארשיידענע טיילן-דורות, שיטות, גרופירונגען... די אמאָל-קע אחרות איז „צעזיט און צעשפרייט“. שלום אש שפּיגלט אָפּ נישט נאָר דעם „ריס“ פון דעם יונגן דור מיט דעם אלטן, נאָר אויך פון קאָסן-גרופעס און ריכטונגען. פארשטייט זיך, אז ער טוט דאָס אויף א מיסטערהאפטן אופן. די אונטערשטע שורה: שלום אש פירט די יידישע ליטעראטור אויפן ברייטן

שליאך און בלייבט א שטיק צייט, דער ערשטער און איינציגער אמבאסאדאָר פון דער יידישער ליטעראטור ביי די אומות העולם, ביז צו די שלום-עליכם פיר-רונגען אויף א וועלט-מאסשטאב.

צום סוף האט שלום רובינגער אנאליזירט דעם „קידוש השם“—מאָטיוו ביי שלום אש, וואס ציט זיך דורך אלע זיינע ווערק. און באזונדערס שיינ געשיל-דערט איז „דער ברענענדיקער דאָרן“, וואָס איז גלייכצייטיק אויך דער שענ-סטער דענקמאָל, דער קדיש נאָך אונדזערע זעקס מיליאָן קדושים. איך האָב מיר דערלויבט צו ציטירן איינעם פון זיינע אינטערע סאנטע רע-פעראטן, אין וועלכע ער ברענגט א רייכן, קלאָרן, קאָנדענסירטן, גוטגעסדרטן מאטעריאל.

ביי דער יידישער עמיסיע אין דעם רומענישן ראדיאָ

פון די 25 יאָר וויפל ס'האָט עקסיסטירט די יידישע עמיסיע, איז שלום רובינגער-לאונער געווען רעדאקטאָר און שפיקער, און 15 יאָר פון זיי — הויפט רעדאקטאָר. פאר דעם קינסטלערישן ליטערארישן טייל פון דער עמיסיע, האָבן קינסטלער פון בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער ווי בנימין סאדינור-סקי, דינה קעניג, סעוויילא פאסטאָר און אנדערע, פאָרגעלייענט, רעציטירט, געזונגען, פערל פון דער יידישער קלאסישער און מאָדערנער ליטעראטור פון אונדזער פאָלקס שאפונג.

רובינגער — דער איבערזעצער

פארן בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער, האָט ער איבערגעזעצט א צוואנ-ציק פיעסן. מיר דערמאנען בלויז א טייל פון זיי: בערטאָלד ברעכט; „דריי נראָשן אָפערע“ (אין איינעם מיט אלעקסאנדער שפינגלבלאט), „מוטער קוראזש“ פון זעלבן מחבר. לעסינגס „נתן חכם“ (מיט י. בערקאוויטש), סימאָנאָוס „גע-שיכטע פון א ליבע“, „דאָס טאָג-בוך פון אנה פראנק“. מיר דערמאנען אז אנה פראנקס טאָג-בוך איז דערשיגען אין בוכפאָרם אויף יידיש, די איבערזעצונג צייכנט שלום רובינגער און אל. שפינגלבלאט.

כדאי צו דערמאנען זיין איבערזעצונג אויף יידיש פון יאָן קאלגערו'ס ראָ-מאן „די קינדער—יאָרן פון א לא יצלח“, א געלונגענע איבערזעצונג, וואָס ער האָט צוגעשיקט צו דער „נייע פרעסע“. סע וואָלט זיך געלוינט די מי, זי אָפצוזוכן און דרוקן אין המשכים.

געזעלשאפטלעך איז רובינגער טעטיק פון די טיפע צוואנציקער יארן, אזוי אז מע קאן אים באטיטלען א ווערטעראן פון יידיש קולטור-געזעלשאפט-לעבער ארבעט אין רומעניע.

אין דער קאטאסטראפאלער ערד-ציטערניש פון מערץ 1977, האָבן זיך רובינגער און זיין פרוי, געראטעוועט זייערע לעבנס, על פי נס. עם זענען אים אָבער פארברענט געוואָרן אָדער צעמאָלן געוואָרן אונטער דער משא פון די צונויפגעפאלענע ווענט, די ביבליאָטעק מיט ביכער, כתבים, די קאַרעספּונדענץ מיט וויכטיקע יידישע פּערזענלעכקייטן - דאָס גאַנצע האָב און גוט!

געבוירן איז שלום רובינגער-לאונער אין קאלינעשטי בוקאווינע, דעם ערשטן מאי 1908, איז ער הייסט עם א בן שבעים - עד מאה ועשרים!

וועגן וועלט-בארימטן פילאָלאָג און לינגוויסט

ה. (היימאן) טיקטין

געבוירן איז ער אין ברעסלאו, שלעזיען, (היינט וואַצלאוו, פּוילן), דעם 9-טן אויגוסט 1850, אין א בארימטער [רבנישער] משפחה. אין עלטער פון 19-יאר, אראָפּגעקומען קיין יאס, רומעניע. מיר זענען זיך משער אז צוליב א שירוף. גבירים פלעגן אראָפּברענגען פאר זייערע טעכטער, געלערנטע יונגעלייט פון יענע קאנטן. אזוי איז טיקטין געוואָרן דער איידעם פון מייערהאָפּער. קודם איז ער אַלס בחור געווען פּראָפּעסאָר פאר דייטשער שפּראַך אין יאסער, ליציי נאציאָנאַל, ווו ער האָט געהאַט אַלס שילער דעם שפּעטערן קלאַסיקער פון דער רומענישער ליטעראַטור מיכאַיל סאַדאַוועאַנו, דעם שפּעטערן אוניווערזיטעטס פּראָפּעסאָר אויגען העראָוואַנו, דעם דיכטער עגריק פּעקעלמאַן און אנדערע. אַלע דערמאָנען זיך אין זיינע קענטענישן און איידלקייט, גייסטיקע ווי פיזישע. מיט די יינגערע פּראָפּעסאָרן פלעג ער פירן פילאָלאָגישע דיסקוסיעס. פון דער צייט, פלאַנירט טיקטין זיין לאַנגיאַריקע ארבעט, דעם רומעניש-דייטשן ווערטער בוך.

צי דער קליינער פּראָפּעסאָר-לוין האָט אים גיט געקלעקט אָדער זיין חתונה מיטן גביר מייערהאָפּערס טאָכטער האָט משפיע געווען, טיקטין פארלאָזט די קאטעדרע פון ליציי און מיטן געלד פון זיין שווער גרינדעט ער א פאבריק פון בענקלעך. די פאבריק האָט ער א נאָמען געגעבן „פּאַרטונאַ“, לויט א לאטיינישער סענטענץ „וואָס באטייט“ די וואָס וואַגן, שטעלן איין, קומט זיי דאָס מזל, צו

הילף" און געלאזט דרוקן אונטער דער פירמע „פארטונא“, אויך די פארמו-
לארן פון דער פאבריק.

דער באשיידענער גוטער טיקטין, פלעג נאָכן אויסרעכענען א פאקטור, זיך
אָפגעבן מיט שרייבן קליינע צעטלעך מיט גראמאטישע רעגלען האָט איין מאָל
דערציילט, א געוועזענער באאמטער פון טיקטינס פאבריקס ביוראָ, א געווי-
סער אלבערט. די פאבריק האָט אויפגעהערט צו זיין א פרנסה-געבערן פאר
טיקטיגען.

פאר טיקטיגען, האָט אין רומעניע פון די יאָרן 1840-1850, דערגרייכט-
יוליו באראש גרויס אָנזען און אָנערקענונג, מיט זיינע גרויסע קענטענישן אויפן
געביט פון נאטור-וויסנשאפט, געשאפן די קאטעדע פון נאטורוויסנשאפט און
ארויסגעגעבן וויכטיקע וואָניקע ביכער אויף דעם געביט און געווען אויך טעטיק
אלס ייד אין קולטור געזעלשאפטלעכן לעבן פון דער קהילה אָבער אין טיקטינס
צייטן, האָט זיך די לאַגע געביטן. ער האָט געפרוווט באקומען אן אוניווערזיטעט-
קאטעדע און זיך אפילו געשמדט דערצו, באקומענדיק דעם נאָמען האריטאָן...
אָבער ס'האָט נישט געהאָלפן ניט אין רומעניע און נישט אין דייטשלאנד!

ווי די טאכטער זיינע, גערטרודע, טיילט מיט אין אן ארטיקל, זאָל איר,
פאָטער האָבן געגרינדעט די ערשטע רומעניש-יידישע שול אין יאס „קולטורא“,
א צייט זי אָנגעפירט, צוגעגרייט די דידאקטישע קאדערס, געשריבן און באאר-
בעט די נויטיקע לערנביכער, פארשטייט זיך אָן שום האַנאָראַר, באלוינונג,
אָבער נאָך די שליממזלדיקע געשעפטן מיט דער פאבריק, ווען ער האָט פאר-
לוירן דאָס געלד, האָט מען אים אָפגעזאָגט אויפצונעמען אויפן ניי געשאפענעם
פאָסטן פון אינספעקטאָר פון די יידישע שולן! מען האָט א אנדערן, א ניט
היגן אויפגענומען! ווער סע זאמלט אויף א סך חכמה, האָט אויסצושטיין א סך
צרות...

אין 1889, צוואנציק יאָר נאָך זיין אָנקומען קיין יאס, דערשיינט טיקטינס
ערשטע ארבעט. צו קיין שום אנדערן פון אונדזערע לינגוויסטן, פילן מיר זיך
נישט אזוי צוגעבונדן, ווי צו ח. טיקטין. פאראן פראָבלעמען וואָס מע קאָן
נישט באהאנדלען אָן זיך צו באראָטן מיט די ווערק פון דעם אָדער יענעם
געלערנטן, אין טיקטינס ארבעטן, גויטיקסטו זיך תמיד. סיי דורך זייער נאטור
ווי דורך זייער וויסנשאפטלעכן ווערט, מוזן טיקטינס ארבעטן זיין תמיד ביי דער
האנט און, מע קאָן נישט אָנהויבן א פאָרשארבעט, אָן זיך צו ווענדן קודם-כל
צו די פון אים אָנגעזאמלטע פאקטן שרייבט פראָפאָר י. ב. ק, ער אליין א
גרויסע קאפאציטעט אויפן געביט פון רומענישער פילאָלאָגיע און לינגוויסטיק,
אין דער רומענישער צייטשריפט (ווי אזוי מיר ריידן) ב. 1, נומער 4, יולי 1949.

אויפן געביט פון גראמאטיק למשל, דארף מען גרופירן אין שריפטן וואָס זענען געאייגנט פאר די ספעציאליסטן און אזעלכע וואָס אינטערעסירן א בריו-טערן עולם.

צו די ערשטע געהערן, דער ערשטער טייל פון טיקטינס „שטודיען צו רומע-נישער פילאָלאָגיע“, דערשינען אויף דייטש, אין לייפציג, אין יאָר 1884.

צו דער טעמע, „די רומענישע שפראך אין איר אנטוויקלונג“, האָט טיקטין געדרוקט א ריי שטודיעס צווישן די יאָרן 1885-1890, אין דער ראָמאניסטישער צייטשריפט פון האַללע, דייטשלאַנד, „צייטשריפט פיר ראָמאנישע פילאָלאָגיע“.

אן אלגעמיין בילד פון די ראָמאנישע שפראכן איז טיקטינס „גרונדריס דער ראָמאנישן פילאָלאָגיע“ (עלעמענטן פון ראָמאנישער פילאָלאָגיע) 1904.

פון טיקטינס צוויי בענדיקן האנטבוך אויף רומעניש „די רומענישע גרא-מאטיק“, דערשינען אין א סך אויפלאגעס, די ערשטע אין יאָס, 1891, האָבן זיך מערערע דורות שילער געלערנט, און אָט די גראמאטיק האָט יאָרנלאנג גע-דינט ווי א ווענוויזער ביים שטודירן די רומענישע שפראך.

אָבער טיקטינס לעבנסווערק און הויפט-אויפטו איז זיין „רומעניש דייטש ווערטערבוך“. וועגן, אָט דעם ווערק, גיט דער אקאדעמיקער אלעקסאנדער גראור פאָלגנדע אַפשאצונג: „זינט דער דערשיינונג פון ערשטן בויגן, ביז היינט געפינט זיך אָט דאָס ווערטערבוך, שטענדיק אויפן ארבעטס-טיש, פון אלע די, וואָס פאָרשן די רומענישע שפראך“.

אונטער פארשיידענע אויסרעדן האָט מען ארויסגעצויגן דאָס ארויסגעבן פון די דריי בענד פון ווערטערבוך. צווישן די יאָרן 1895 ביז 1925 א האַל-בן יאָרהונדערט האָט טיקטין געארבעט אויף אָט דעם ווערטערבוך, וואָס איז דאָס וויכטיקסטע ווערק וועגן רומענישער לעקסיקאָגראפיע. אויף די 1800 זייטן שפיגלט אָפּ דער אינהאלט פון ווערטערבוך, אספעקטן פון דער רומענישער שפראך, אין משך פון פיר הונדערט יאָר, מיט דער געאָגראפישער פארשפריי-טונג פון יעדן וואָרט מיט אירע מאָרפאָלאָגישע אייגנארטן, דעם באטייט, זין פון וואָרט ביז אין די פיינסטע ניואנסן, אונטערשטרייכנדיק די אנטוויקלונג פון וואָרט פאראלעל מיט דער געשיכטע פון מאטעריעלן און סאָציאלן לעבן פון רומענישן פאָלק.

טיקטין איז א דאנק זיין וויסנשאפטלעכן פאָרשונגס מעטאָד, אריינגעדרונגען טיף אין די לינגוויסטישע פענאָמענען, אין זייער גאנצער קאָמפליצירטקייט. און דאָס האָט אויפגעטאָן א מענטש וואָס האָט ערשט צו צוואנציק יאָר אויסגע-לערנט רומעניש!

טרַאָץ די גרויסע פארדינסטן זיינע פאר דער רומענישער פילאָלאָגיע און לינגוויסטיק, איז אים נישט צוגעטיילט געוואָרן אַ אוניווערסיטעט קאמערדע און נייטאמאָל די פרעמיע „נאַסטורעל“, כאָטש דער רעפערענט יאָן ביאָנו, האָט אָנגעוויזן אז די פרעמיע „וואָלט געווען אַ אָנערקענונג פאר דער אומדערמיד-לעכער ארבעט און גרויסן ווערט פון ווערק (דאָס גרויסע רומעניש-דייטשע ווער-טערבוך) פאר וועלכן דער הער טיקטין, האָט אוועק געגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן, אויס ליבע צו דער רומענישער שפראך“. טיקטין איז אויך דער מחבר פון צוויי דייטש לערנביכער אין רומעניע. אלע פרווון פון טיקטינגען, מע זאָל אים געבן א פאָסטן פון דאָצענט אָדער א פאָנדר, ער זאָל קאָנען רואימפאָר-זעצן און פארענדיקן זיינע וויסנשאפטלעכע ארבעטן, זענען געבליבן אָן א פאָזיטיוון רעזולטאַט. דערפאר האָט ער אָנגענומען דעם פאָרשלאַג צו ווערן „ערהאפטע לעקטאָר“, אין בערלין, אין האַרבסט 1905, פאר רומענישער שפראך ביים סעמינאר פון אָריענטאַלישע שפראכן.

אין אָט דעם סעמינאר, האָט ער געהאַלטן פאָרטראַגן וועגן רומענישער שפראך און ליטעראַטור, ווי טיקטין האָט מיטגעטיילט, אין א נאַטיבן, אין רשות פון זיין משפחה האָט ער געצילט צו „פארשפרייטן קענטענישן וועגן דער רו-מענישער שפראך און ליטעראַטור“ אין די מערבדיקע לענדער, כדי צו דער-וועקן דעם אינטערעס פאר רומעניע און פארן רומענישן פאָלק“. ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף דייטש. פון די רומענישע שריפטשטעלער עמינעסקו, קרע-אנא און אנדערע.

אין 1919 איז טיקטין אויסגעוויילט געוואָרן אלס ערן-מיטגליד פון דער רומענישער אקאדעמיע. כאָטש דאָס איז געווען אַ אָנערקענונג פון זיינע וויסנ-שאפטלעכע פארדינסטן, האָט עס אים פארהאַלפן זיך צו פארבעסערן די מאטע-ריעלע לאַגע. די פאָרטראַגן אין סעמינאר, האָט ער געהאַלטן ביז 1924 ווען ער איז שוין געווען 74 יאָר אלט!

אין 1926 האָט אים, ענדלעך, די רומענישע אקאדעמיע אויסגעצייכנט מיט אַן „אויסערגעוויינלעכער פרעמיע“ פון הונדערט טויזנט ליי, פארן ווערטערבוך און אין 1928, אויסגעצייכנט מיטן נאָלדענעם מעדאַל „בעגע מערענטי“. באזונדערס שווערע זענען געווען די לעצטע יאָרן זיינע. אָן גענוגנדע לעבנסמיטלען, די פענסיע האָט אים קוים געקלעקט צו באַזאָלן דירה-געלט, איז ער געצוונגען געווען צו פאָרקויפן די ביכער פון זיין ביבליאָטעק, וועלכע ער האָט מיט שווערע מאטעריעלע מיטלען אָנגעזאַמלט אין מיטן פון צענדליקער יאָרן האָרעוואניע. די קרוב א האַלבן מיליאָן פישן, צוזאַמענגעשטעלטע פארן ווער-

טערבוך, האָט אָפגעקויפט דער „מוזיי פאר דער רומענישער שפראך“ פון קלוזש רומעניע.

טראָץ אלע נויטן און צרות וואָס האָבן אים באלאָגערט, כמעט בלינד, האָט אויף אַ וויילע נישט אויפגעהערט זיין ליבע און ליידנשאפט פאר דער פּאַרשונג פון דער רומענישער שפראך.

מיט דעם קומען צו דער מאכט פון די נאציס, האָבן זיך די ריפּות געוואָגן- דן אויך קעגן טיקטינגען. מען האָט אים ארויסגעשטעלט פון דער „פּילאָלאָגני- שער געזעלשאַפט“, ווי פון אלע פאַריינען אין וועלכע ער איז געווען טעטיק. מען האָט אים אויך צוגענומען די פענסיע, דאָס איינציקע לעבנסמיטל זיינס... איז גרויסער נויט און עלנט איז טיקטין געשטאַרבן דעם 13-טן מערץ 1936. ווען איז דער ערשטער זיצונג נאָך טיקטינגס טויט, האָט מען אין דעם „פאַר- באַנד פון פּילאָלאָגן“, מיטגעטיילט די טרויעריקע בשורה, און דער ענגליסט א. בראַנדל האָט געפרוווט ארויסברענגען די פאַרדינסטן פון גרויסן געלערנטן, האָט די פּאַשיסטישע אָנפירונג פון „פאַרבאַנד“ אים פאַרווערט עס צו טאָן.

אין רומעניע, זענען דערשינען א סך ארטיקלען נאָך טיקטינגס טויט. אינעם הספד פון דער רומענישער אקאדעמיע, געהאַלטן פון איר פּאַרזיצער, אקאדעמיע- קער הומאַניסט ראַדלעסקו-מאַטרו, ווערט געזאָגט: „די רומענישע אקאדעמיע וועט אויפהיטן איר ערן-מיטגליד ה.. טיקטין, א פיעטעטפולן אַנדענק, ווי סע געהערט זיך פאר א גרינדער פון נאַציאָנאַלער קולטור. זיין נוף איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין זיין געבורטס ערד, אָבער זיין גייסט, פאַרזייט אין די בייטן פון זיין ווערק, וועט ווייטער קנאַספן און פרוכפערן זיך, אויפן פעלד פון שטודיעס וועגן אונדזער שפראך, וואָס איז אים געווען אזוי ליב.“

ציגל צו א קונסט-היכל

עטלעכע הונדערט פּאָרטרעטן פון שוישפילער, רעזשיסאָרן, סופליאָרן, דראַמאַטורגן, סצענאַגראַפן, מוזיקער — אינסטרומענטיסטן און קאָמפּאָזיטאָרן דיריגענטן, אָפּשאַצונגען פון ספּעקטאַקלען-רעצענזיעס, האָב איך פאַרעפּנט-לעכט, פּובליקירט אין די לעצטע 25 יאָר.

א טייל פון אַט דעם מאַטעריאַל איז אַרײַן אין מיין בוך „ליטעראַרישע דער-מאַנונגען“, א טייל אין זלמן זילבערצווייג'ס „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“ (אין די בענד פינעף, זעקס, זיבן) א טייל קומען אַרײַן אין איצטיקן בוך „פּאָר-טרעטן און עסייען“, און א טייל אין ווייטערע ביכער.

מיר ברענגן דאָ פּאָרטרעטן פון וויכטיקע מיטגלידער פון דער יידישער, טעאַטער משפּחה פון אַמאָליקן און היינטיקן רומעניע, דאָס באַנייטע לאַנד וואָס האָט דורכגעמאַכט וויכטיקע היסטאָרישע שינויים אין סאָציאַלן, עקאָנאָמישן און פּאָליטישן לעבן, דערנרייכט הויכע שטאַפלען אין דער קולטור-אַנטוויקלונג פון לאַנד. א מדרגה אין דער טעאַטער קונסט פון רומעניע, איז געווען דאָס יידישע מלוכה טעאַטער.

לאַנגע יאָרן, פון 1945 אָן אויפהער, פּאַרש איך די מלוכהשע ארכיוון פון בוקאַרעשט און יאַס, און פאַרעפּנטלעך נייע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין רומעניע,

שרייבן געשיכטע, מיינט יאָרן, צענדליקער יאָרן ווייטן אין דער טעמע, קענען דעם געדרוקטן מאַטעריאַל, און ביכער אָדער פאַרשיידענע אויסגאַבעס. איך פאַרמעסט מיך נישט אויף א קולטור-געשיכטלעכן סינטעז אָבער איך האַלט אז די זיכערע און דעטאַילירטע, פּרטימדיקע ידיעות, האָבן א היסטאָרי-אַנאַפּיזשן ווערט.

דער געלערנטער

דר. משה גאסטער

אלס רעצענזענט פון יידיש טעאטער אין רומעניע

מען האט א סך געשריבן וועגן דער שעפערשישער ביאגראפיע פון דעם וויכ-טיקן קונסט-צווייג אין דעם יידישן קולטור לעבן פון רומעניע—וועגן יידישן טעאטער. מען האט אביסל איבערגעכאפט די מאָס ביים אָפּשאצן דעם בייטראָג פון יעקב שטערנבערג וועלכער זאָל האָבן דערצויגן דעם עולם, די יידישע אינ-טעליגענץ, פאר די פאַרשטעלונגען פון דער „ווילנער טרופע“ און פון די אנדער-רע גרויסע קינסטלער פון דער יידישער בינע, און אז אין זיין רעווי-טעאטער איז — געפירט געוואָרן א פארביסענער קאמפ קעגן אַלטן טעאטער.

אין דעם קאמפ קעגן אַלטן טעאטער, באצייכנט אלס „שונד-טעאטער“, האָט שטערנבערג בעת זיין באזוך אין 1965, אין בוקארעשט, אביסל רעווידירט זיין שטעלונג. ער האָט שוין געהאַלטן אז מע דארף מיט יראת הכבוד קוקן אויף דעם אמאָליקן יידישן אקטיאָר און אמאָליקן נאיוון רעפערטואר, וועלכע זענען געווען א נויטיקער עטאפ אויפן וועג צו א בעסער, מאָדערן יידיש טעאטער אין רומעניע.

שטערנבערג האָט טיפער פארשטאנען דאָס „שונד-טעאטער“ ווי מע פלעג עם זינדיק רופן, און דערזען אז עם פארמאָגט אין זיך פאָלקסטימלעכקייט, פאָל-קס פרייד, יידישן שטייגער און ער איז נישט דער איינציקער וועלכער האָט רעווידירט זיין שטעלונג צום אמאָליקן יידישן טעאטער:

ווי נישט יושרדיק עם איז צו באצייכענען דאָס יידישע טעאטער פון א מאָל אלס שונד-טעאטער באווייזן די רעצענזיעס פון מיכאיל עמינעסקו, ג. אבראם-סקי, דר. נאסטער. דער לעצטער ווערט דערמאנט אלס דר. ג. און מיר האָבן פעסטגעשטעלט אז ס'איז דער געלערנטער דר. משה נאסטער.

אין די „יוואָ-בלעטער“, צווייטער באנד גאָוועמבער-דעצעמבער 1391, ז' 259, ווילנע, דערציילט זלמן רייזען אז אין א פרוואטן שמועס מיטן געלערנטן

דר. משה נאסטר, אין נאָוועמבער 1931, האָט אים נאסטער געזאגט אז אויך ער האָט געשריבן אין א רומענישער צייטונג, רעצענזיעס וועגן יידישן טעאטער און אהין געבראכט די רומענישע אינטעליגענץ. זלמן רייזען באמערקט אז מע וואָלט באדארפט די דאָזיקע רעצענזיעס אויפזוכן אין די רומענישע פרעסע-ארכיוון.

בלעטערנדיק די קאלעקציע פון רומעניש יידישן וואַכענבלאַט „Fraterni-tatea” (ברודערלעכקייט), געפינען מיר אין די נומערן 33 פון 7-טן סעפעמבער 1884 און נומ. 10 פון 8-טן מערץ 1885, צוויי גינסטיקע רעצענזיעס וועגן די פאַרשטעלונגען פון משה האָראָוויצעס טרופע אין גאָרטן „זשיגניצא” מיט דער חתומה דר. גוועלכער איז ווי מיר האָבן פעסטגעשטעלט, דר. נאסטער. מיר ברענגען אין אונדזער יידישער איבערזעצונג די ערשטע רעצענזיע: „דאָס יידישע טעאטער“, „זינט עס אין געגרינדעט געוואָרן דאָס יידישע טעאטער, האָב איך אָפט געהאט די געלעגנהייט צו זען ווי שטרענג מ’האָט עס געמשפּט, אפילו מיט א געוויסן פאַראורטייל, מיט צו גרויסע עסטעטישע פאַדערונגען, פאַר-געסנדיק לחלוטין דעם קולטורעלן שטאַנדפּונקט.“

וואָס מיך באטרעפט, האָב איך אין משך פון מערערע יאָרן נאָכגעפאַלגט די אנטוויקלונג פון אַט דעם טעאטער האַלטנדיק אפילו אז עס זענען צולאָזלעך די חסרונות און דעם פרימיטיוון כאַראַקטער וואָס עס טראָגט, כאַטש אזוי, איז מיינ אורטייל ווייט גישט קיין פיינטלעכער, פאַרקערט, א גאָר גינציקער און אַט פאַרוואָס. קודם כל דארפן מיר פעסטשטעלן אז דאָס יידישע טעאטער, דורך די פיעסן וואָס עס שפילט, אויף דער בינע, האָט כאַמת א דערציערישן און מאַראַלישן צוועק; ווייל ערשטנס שטעלט עס פאַר סצענעס פון אונדזער געשיכטע, פון וועלכער, ווי באַקאַנט, עס ווייסן גאָר א קליינע צאָל, אויפפרישנדיק אזוי ארום דעם זיכרון פון די יאָרהונדערטער. והשנית, ווייזט עס אונדזערע חסרו-נות וואָס מיר האָבן ווי אלע מענטשן, אָבער גישט מיטן צוועק צו טרעפן אין אונדזער ווערדע, מיט ביוזויליקייט, נייערט מיט גייסטיקער איראָניע, וואָס דיקט גישט די פאַרשטעלונגען אויף אנדערע בינעס, וועלכע פאַרווונדיקן אונדז, ווייל דאָרט שפילט דער ייד א דעגראַדירנדיקע ראָלע. מיר דערמאַנען לדוגמא „די דאָרפס פיאַוועס” אָדער די גאָר נייע פיעסע מיטן טיטל „דאָס אריינ-דינגען פון די יידן אין רומעניע“.

וועגן אנדערע פיעסן צי געלעגנהייטן פון פאַרוויילונג אָדער פרייד אין שוין אַפגערעדט. עס איז גוט באַקאַנט אז גאַרנישט מאַראַליש איז פון דאָרט צו לערנען.

מיון באהויפטונג וועגן דער מאַראַליזאטאָרישער ראָלע פון יידישן טעאטער שטיצט זיך נישט אויף א פשוטער השערה, נאָר עס באשטעטיקט אונדז דער פאקט, וואָס דער נישט איבעריק געבילדעטער טעאטער-עולם אפלאָדירט שטור-מיש יעדעס שיינע משל אָדער מאַראַלישע מימרא, סענטענץ, וואָס ווערט ארויס-גערעדט אויף דער בינע, וואָס דרינגט ארויס פון די נאָכאנאנדיקע געשעעני-שן, ביי וועלכע ער איז אָנוועזנד. איך קאָן מיר נישט דערלויבן צו ציטירן דאָ, ביישפילן ווי למשל די גאָר שיינע דערקלערונג פונעם וואָרט ציוויליזאציע, וואָס מע גיט ביי דער פאָרשטעלונג פון דער פיעסע „שכתי צבי“, וועגן וועלכער מיר רעדן ווייטער. אזעלכע ביישפילן זענען אומציייליקע.

א חוץ דעם, אנטוויקלט דאָס טעאטער בהדרגה דיק דעם עמישן געשמאק אפילו ביי יענעם שיכט פון דער באפעלקערונג, וואָס האָט אפשר ביז איצט, גיט א מאָל געהערט אפילו דאָס וואָרט עסטעטיק.

דאָ זעט דער טעאטער-באזוכער צום ערשטן מאָל א טעאטער און באקומט חשק צו גיין אין טעאטער און סע אנטוויקלט זיך אויך דער אינטערעס פארן רו-מענישן נאציאָנאל טעאטער, און פאר דער אָפערע. פארטון אין זיינע מאטע-ריעלע ענינים, וואָלט דער יידישער טעאטער-עולם קיינמאָל נישט אהין דערגריי-כט...

דר. ג. איז דער וועלט בארימטער געלערנטער דר. משה גאסטער, איינער פון די ערשטע וואָס האָט באהאנדלט יידישן פאָלקלאָר, און Beiträge zur vergleichenden sagen und märchenkunde; (Folk-Loree in the middle ages), און אנדערע. דר. גאסטער בארימטער אָריענטאליסט אויסגעצייכנטער פאָרשער און קענער פון רומענישן פאָלקלאָר און רומע-נישער פאָלקס-ליטעראטור, האָט ארויסגעוויזן, דורך זיינע רעצענזיעס, גרויסן אינטערעס פארן יידישן טעאטער אין רומעניע. וועגן בינע-לשון יידיש, האָלט ער אז עס איז: „דאָס איינציקע מיטל ווי אָנצוהאלטן א פארבינדונג מיט די פאָלקס שיכטן. צו דערגרייכן אויך א זיכערן וועג, צו פארשפרייטן אין פאָלק סיי בילדונג סיי געשיכטע.

...די טרופע פון הער האָראָוויץ, וועלכע שפילט איצט אין גאָרטן „זשינגי-צא“, באשטעטיקט ווידער מיינע באהויפטונגען. די טראגעדיע „טיסא עסלאָר“, ווייזט אונדז אין וואָס פאר א יאָרהונדערט מיר לעבן. „שכתי צבי“, די צווייטע פיעסע, דעמאסטרירט דעם צבועקישן פאנאטיקער, אָנווייזנדיק אז דאָס אמתע מענטשלעכע און רעליגיעזע, קער זיך גאָרנישט אָן מיט דעם אויסערלעכן אויס-זען פון די מלבישים.

די מארטירערשאפט פון די יעניקע וועלכע האָבן זיך אליין פארברענט אין וואַרמס, אין דער צייט פון די קרייצצוגן, ווערט פארגעדענקט דורך דער פיעסע „קידוש השם“.

אין מיטן פון יאָרן איז פארפולקומט געוואָרן די שפילקונסט פון די אקטי-אָרן-אויטאָדידאקטן כאַטש אזוי, האָבן זיי ווייטער נאָך דעם חוב צו לערנע כדי צו דערגרייכן שלמות. מיר דארפן דערמאנען לשבת, די פרוי האָראָוויץ און די משפּחה (אקטיאָרן י.ש.) גרינבערג.

דער טעאטער עולם האָט נאָך א חויז, די געלעגנהייט צו הערן לידער אויס-געפירמע אויף א קינסטלערישן אופן. אויך דאָס גרייט דעם עולם צו אן אָפּערן ספעקטאַקל, צו א פערפעקט טעאטער.

בכּו, נישט מיט פאָראַורטיילן דארף מען אנטקעגנענומען דעם יידישן טעא-טער, נאר מיט דעם וואָס כאַראַקטעריזירט דעם געבילדעטן מענטש — מיט מידת-הרחמים, אינדולגענץ און מיטן אָנערקענען דעם אמתן ניצן וואָס עס, ברענגט די ארבעטנדיקע שיכטן און אויך אנדערע, אביסל העכערע, ווייל דאָס מזל האָט זיי צוגעשפילט, ווייל זיי האָבן מצליח געווען“ (געחחמעט דר. ג.),

אַט אזוי האָט אויסגעזען דאָס יידישע טעאטער פון רומעניע אין די אויגן פון א מענטשן מיט טיפן פארשטאנד, אין די מיטעלע אכציקער יאָרן פון פאָ-ריקן יאָרהונדערט. דר נאסטער האָט אָנערקענט דעם טאלאנט פון די געבענטשטע כּהנים פון דער יידישער בינע, זייער שפּיל און נגינה, זייער נאטירלעך-שפרודל-דיקע בינע-קונסט, פייער און טעאטער בלוט, וואָס האָבן פארשאפט אזוי פיל פרייד דעם פאָלק.

אקטריסעס און אקטיאָרן פון גאָלדפארען-פאָרמאציע

במתי מעט, מיט ווייניק געשולטע מענטשן, האָט אברהם גאָלדפארען, אַנ-געהויבן זיין שטענדיק יידיש טעאטער, צוריק מיט הונדערט יאָר, אין יאסער גאָרטן „פאָמול ווערדע“, גרינער בוים, וואָס האָט געהערט צו שמעון מאַרק.

טראַץ די עליות און ירירות, די פריידיקע דערשיינונגען און אנטווישונגען טראַץ די שווערע נסיונות וואָס דאָס יידישע טעאטער איז אויסגעשטאנען אין פארלויה פון זיין הונדערט יאָריקער עקסיסטענץ, איז זיין וועג, זיין זיג-זאגישער וועג, אין לעצטן סך הכל, א באַרג ארויפיקער אן אויפשטייגנדיקער.

גאלדפאדענס טעאטער, האָט באַניסטיקט דאָס אויפקומען פון נייע אקטיאָרן, נישט נאָר אין רומעניע, אין כמעט אלע יידישע יישובים. א וויכטיקן בייטראַג צו דער אנטוויקלונג פון די טעאטער קאדערס האָבן די דילעטאנטן-געזעלשאַפ-טן ווי „יובל“ אין יאס למשל, משוררים פון שילן און ליבהאָבער-פארוויילער מיט פארשיידענע שפילן יום-טובים, אויף שמחות, חתונות און באזונדערס די פאָלקס-זינגער אין קרעטשמעס און אין זייערע זומער-גערטנער, פון יאס און בוקארעשט, גאלאץ א. א.וו.

שכר גאלדשטיין און משה זילבערמאן, זעליק מאַגולעסקו, מעכאלע גליקמאן, לייזער צוקערמאן, אבא שיינגאָלד, דוד קעסלער לִדּוּגמא באשטעטיקן אונדזער באהויפטונג. אונטער אברהם גאלדפאדענס דירעקטער ווירקונג, זענען זיי אויס-געוואקסן אקטיאָרן ווייט באקאנטע, אייניקע אפילו מיט א שם אויף דער גאָרער וועלט.

אָט די אקטיאָרן פון גאלדפאדען-פאָרמאציע, האָבן געשפילט אין די שווער-סטע באדינגונגען, דעם גאלדפאדען רעפערטואר, אין די רעאליסטישע פאמיליע-דראמעס פון יעקב גאָרדין, און אפילו אין די אָפערעטקעס, געבויטע אויף לידלעך, טענצלעך און קאמישע סצענעס, און געגעבן מענטשלעכע, רעאלע, געשטאַלטן, מיט זייערע איבערלעבונגען און פראַבלעמען.

דערפאר האָט דאָס יידישע טעאטער זיך צעוואקסן, זיך איינגעוואַרצלט אי-געם לעבן פון יידישן פאָלקס-מענטש. דאָס לערנינגל אָדער מיידל, די באלמע לאַכעס האָבן ביי דער ארבעט גאָכגעזונגען ניגונים, לידלעך, גאָכגעזאָגט ווערט-לעך, מימראות אָדער קאָמענטירט געוויסע אידעען און געשעענישן פון די, געזעענע ספעקטאקלען אין גאלדפאדענס יידישן טעאטער. אזוי איז עס געוואָרן א ווירקונגס-מיטל, אויף דעם פילן, דענקען און האנדלען פון פאָלקס-מענטש. דאָס פראַפעסיאָנעלע טעאטער האָט דערוועקט דעם חשק צו שפילן ביי א סך מענטשן, באזונדערס ביי דער יוגנט. אזוי זענען אנטשטאנען די אזוי גער-פענע „דילעטאנטן געזעלשאפטן“, שפעטער גוט אָרגאניזירטע „דראמאטישע קרייזן“ ביי פארשיידענע קולטור פארייגען ווי למשל ביי די „קולטור ליגעס“ אין רומעניע, צווישן ביידע וועלט מלחמות און ביים „איקוה פארבאנד“, נאָך דער לעצטער וועלט מלחמה, אין רומעניע. פון דער פרעסע ווייסן מיר אז אָט די דראמאטישע פארייגען זענען א מאסן דערשיינונג, מיט קינסטלערישע דערנריי-כונגען, אין אלע לענדער ווו עס לעבן קאָמפאקטע יידישע מאסן.

פון אָט די פארייגען זענען אויסגעוואקסן, גאָכן איבערגיין אין פראַפע-סיאָנעלן יידישן טעאטער א היפישע צאָל קולטורעלע און שעפערדישע אקטיאָרן, וואָס האָבן פארשאפט כבוד דעם יידישן טעאטער, דער יידישער טעאטער-משפחה,

די ערשטע יידישע אקטריסע, אין יידישן טעאטער

געוויינטלעך זאגט מען און מע שרייבט, אז די ערשטע יידישע אקטריסע איז געווען סאָפי קארפּ. ווי זאָגט שלום עליכּם א פּערסאָנאַזש אין „גרויסן געווינס“ — די ערשטע נישט די ערשטע, אָבער איינע פון די ערשטע!

דאָס ערשטע בוך וועגן גאָלדפּאדענס יידישן טעאטער, איז דערשינען אין 1877 אָדער אָנהויב 1878 מיט א העברעיִשן טיטל „במת ישחק או גי חזיון סא-לאָן“ פּאָמול ווערדע, אָבער געשריבן איז עס אין יידיש פון א רוסישן יידן וואָס האָט א צייט געלעבט אין רומעניע-א ב ר א מ ס ק י.

אבראַמסקי באהאַנדלט די אויפפירונגען פון די ערשטע גאָלדפּאדען פּיעסן צען אין צאָל: „די מומע סאָסיע, שמענדריק, איקס-מוקס-דריקס; דער קאָטער, די שטומע כּלה, די אינטריגע, א גלאָז וואסער, דער לעבעדיקער טויטער, שוסטער און שניידער און בריינדאַלע קאָזאַק“. אבראַמסקי אָפּשאצונגען באווייזן אז ער באזיצט א הויכן קולטור-גיוואָ.

לויט ג. אבראַמסקי, איז די „מומע סאָסיע“, איינע פון די בעסטע דראַמאַ-טישע ארבעטן וואָס גאָלדפּאדען האָט ביז דעמאָלט געשטעלט, אין ערשטן יאָר פון יידישן טעאטער, ווייל אין איר, באגעגענען מיר ווירקלעכע, מענטשלעכע געשטאַלטן.

אבראַמסקי איז ביי דער מיינונג אז די ראָלע פון דער מומע סאָסיע, האָט גוט אויסגעפירט די אקטריסע ראָזאַ פ ר י ד מ א נ כּאָטש אביסל איבערטריבן. ס'האָט מיך געפרייט, שרייבט ג. אבראַמסקי, וואָס אן אקטריסע פארשטייט אזוי גוט דעם מחברס כּוונות. האָפּנטלעך וועט זי זיך תמיד אויסצייכלענען אין אזעלכע ראָלעס. ראָזאַ פּרידמאַן איז די ערשטע יידישע אקטריסע וואָס ווערט דערמאַנט אין א רעצענזיע, מיטן נאָמען און פּאַמיליע נאָמען. אקטיאָרן פון דער „אַלטער גווארדיע“, האָבן מיר מיט יאָרן צוריק דערציילט, אז ראָזאַ פּרי-דמאַן, פלעג אזוי גוט שפּילן בתּין, מירעלעס שטיף-מאַמע, פון גאָלדפּאדענס „די כּישופּמאַכערין“, אז, אייניקע ידענעס, פלעגן זיך נעמען שטאַרק צום הארצן און זיך אָננעמען פאר מירעלען, די געפּלאַנטע יתומה, וועלכע די שטיף מאַמע שעלט און שלאָגט אָן אויפהער, און סטראשען ראָזאַ פּרידמאַן-די שטיף מאַמע, בעתן שפּילן: „— מירן שוין זען ווען דו וועסט ארויסקומען!“... און צום סוף פון ספּעקטאַקל, האָבן די דערמאַנטע ידענעס מיט זייערע מענער און בא-קאַנטע, אָפּגעווארט די שטיף מאַמע אליאַס ראָזאַ פּרידמאַן, מיט שטיינער אין די הענט...

אונדזער באהויפטונג אז ראָזא פרידמאן איז די ערשטע פרוי אויף דער יידישער בינע, באשטעטיקט אויך מאָגלעססן, אין זיינע דערינערונגען. ראָזא פרידמאן האָט פריער געזונגען און געטאנצט אין די איסטאמבולער קאפע-היי-זער, אין די אזוי גערופענע „קאפע-קאָנצערט“-פראָגראמען.

סאָפי קארפ, איינע פון די ערשטע יידישע אקטריסעס אין יידישן טעאטער

שרה סעגאל, נאך איר חתונה האָבן מיט שכר גאָלדשטיין-שרה גאָלדשטיין און שפעטער נאָכן חתונה האָבן מיט מאקס קארפ שוין פארבליבן אין דער געשיכ-טע פון יידישן טעאטער מיטן נאָמען סאָפי קארפ, האָט דעביוטירט ביי גאָלדפאדענען אין „די באָבע מיטן אייניקל“. ווי גאָלדפאדען גיט אָן האָט זי דעביוטירט אין „די אינטריגע דער דוואַסיע, די פֿליאָטמע מאכעריין“, אין דער ראָלע רחל, אין פעברואר 1877, אין גאלאץ, רומעניע. מיר האָבן געבלעטערט א היפש ביסל צייטונגען און צייטשריפטן פון רומעניע, אויף יידיש און רומע-ניש, און גישט געטרָפֿן איר נאָמען דערמאנט אין א רעצענזיע... און זי איז דאָך געווען דאָס שיינדל פון דער גאָלדפאדען טרופע, די פרימאדאָנע, אָבער, נאָר א קורצע צייט. נאָך עטלעכע טורנעען איבער אייראָפעיִשע שטעט, ווערט זי ארויסגענומען קיין אמעריקע פון איר שפעטערן מאן, דעם אקטיאָר און טעאטער דירעקטאָר מאקס קארפ. איר קאריערע האָט זיך אנטוויקלט ראשיט.

אין אירע זיכרונות גיט איבער, בערטא קאליש אז סאָפיא קארפ איז געווען „שיין אָנציענד, רייצנד און אן אויסגעצייכנטע שוישפילעריין“. באָריס טאָמאשעווסקי באראקטעריזירט זי אזוי „א גאנצע וועלט מיט חן, איז געווען אין איר שמייכל. מיט איר שיינעם זינגען, האָט זי געפאנגען די הערצער פון דעם טעאטער עולם“. בעטי טאָמאשעווסקי דערמאנט סאָפיא קארפס א שוואכ-קייט: „זי האָט גערעדט „דייטשמעריש“, א דייטשמעריש וואָס האָט דערמאנט אָן דעם בארימטן „קאלוואריער דייטש“. די ראָלעס שולמית, דינה און אנדערע ראָלעס פון יידישע טעכטער, האָט זי געשפראָכן אויף „דייטשיש“.

איינע פון די ערשטע אקטריסעס, שעפערין פון דער שמענ-דריק פיגור גאָלדיצא דורסט-ווייס

אין זלמן זילבערצווייגס „לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער“ זענען פאראן קנאפע ידיעות פאר „גאָלדיצא“. איר אמתער נאָמען איז געווען גאָלדיצא דור-סט און פיגורירט 30 יאָר אויף די אפישן פון דער „זשינגיצא“. אזוי למשל,

זענען אויף דער רשימה פון פערסאָנאַל, אקטיאָרן-באשטאַנד, פון דער יידישער טרופע אין זאָל, פאָמול ווערדע, אויף קאַלעא וואקארעשטי נומער 20, פאר דעם סעזאָן 1878 – 79, איבערגעגעבן דער הויפט-פארוואלטונג פון די טעאטערס אין רומעניע, און באשטעטיקט די דערלויבעניש צו שפילן דעם 3-טן ביז 15 נאָו. 1878 פאָלגנדיקע אקטריסעס אָנגעגעבן: סאָפי גאָלדשטיין, אמאַליאַ מאָגולעסקו, פּרײליין פּאָלינאַ פינקעלשטיין, פּרײליין נ. (גאַלדיצאַ) פּרוי ערנעסטינאַ זילבערמאַן. באַטש מאָגולעסקו האָט פאַר זאָלדיצאַן געשפילט עטלעכע מאָל שמענדריקן האָט גאַלדיצאַ דורסט געשטאַלטיקט שמענדריק אזוי אז אַלע יאָרן האָבן פּרויען אין טראַוועסט, געשפילט די ראָלע און געהאַט שטורמישע אָוואַציעס. איך דערמאַן מיך אין דעם ריזן-דערפאָלג פון מאַלי פּיקאַן אין יאָס אין 1922 אין דער ראָלע „שמענדריק. גאַלדיצאַ ווערט אָפט אנאַנסירט צווישן די „אַנדערע שווישפּילערניס-אָנהייבערינס“ פון גאַלדפּאַדענען, אויף דער רשימה פון פּיעסן און הינסטלערישן פּערסאָנאַל, איבערגעגעבן דער הויפט-פארוואלטונג פון די רומענישע טעאטערס אונטערן נומער 490 פון 25 יולי 1878. גאַלדיצאַ „פינו-ריט מיט דעם נאָמען אויפן קינסטלער-פּערסאָנאַל אין סאַלאָן „פּאָמול ווערדע“ און אין דער „זשינגיזאַ“ צווישן 24 אפריל – ביז אָנהויב סעפטעמבער 1877 אין איינעם מיט פּרײליין ביצאַ (?) וועלכע זינגט שאַנסאַנעטן, אין איינעם מיט, פּרײליין ליזאַ טייטעלבוים שפּעטער איינהאַרן, מאַדאַם באַכעטאַ (?) אָט די ידעזאַט לייגענעז מיר אין בוקאַרעשטער „יידישן טעלעגראַף“ פון 11 סעפטעמבער 1877. גאַלדיצאַ אין געווען אַ באַנאַכטע אקטריסע, אַ באַשיידענע, אַן אָרעם קינד אַ יחומה, האָט זי געטאָן נישט תמיד דאָס בעסטע כדי צו קאָנען לעבן, אָבער ביי דער „זשינגיזאַ“ און אין אירע טרופעס האָט זי זיך אויסגעלעכט אַלע יאָרן אויף אַן אַפיש פון זונטיק 28 מאי 1900 – (אין מיין רשות) צום ספּעקטאַקל פאַראַדיע „שויליק אויפן פּוילישן טראָן“, 5 אקטן, 11 בילדער, ליברעט פון י. יוסף לאַטיינער, מוזיק זעליק (זיגמונט) מאָגולעסקו, שפּילט גאַלדיצאַ דורסט (אויפן אַפיש אָנגעגעבן פּרײליין אוריקאַ דורסט) די ראָלע פון בראַלינאַ, די פּרוי קעניג שטעפּאַן באַטאַרי. אַגב אין דער ספּעקטאַקל לטובת „אייזן בענע-פיס, פאַר אַ יידישער פּאַמיליע, וואָס זאָל קאָנען אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע“. דער אַפיש אין אויף רומעניש.

כדאי צו דערמאַנען אז דוד הירש, דער באַקאַנטער קאַמפּאָזיטאָר, כאָר דיריגענט אין יידישן און אין בוקאַרעשטער נאַציאָנאַל-טעאַטער, האָט צוליב פּרנסה, שוין אין די ערשטע טעאַטער-יאָרן, בימי גלאָדפּאַדען, געשפילט ווי אַן אקטיאָר. אויף אַן אַנדערן אַפיש, (אין מיין רשות), פון 11 מאי 1920, אין ספּעקטאַקל „דער קאַמפּ פאַר קונסט“, „צווישן פאַרמעגן און ליבע“, „דוד'ס פי-

דעלע" (נאָר לעצטע צוויי ווערטער מיט יידישע אותיות) טעקסט י. לאטיינער, מוזיק זעליק מאָנלעסקו, שפּילט דור הירש די ראָלע טוביה - א גביר). אויף דער עלטער אונטערן נאָמען „אוריקא" (נאָרדיזא אויף רומעניש) איז זי געווען קאביניערע, וואָס באדינט די פרויען-שווישפּילערנים. כדאי צו דערמאנען אז אוועקפאָרנדיק מיין אָדעס האָט נאָרפאָרדען איבער-געלאָזט א טרופע אונטער דער לייטונג פון זיין ברודער נפתלי. איז אויף דער רשימה פון פּערסאָנאַל, איבערגעגעבן דער גענעראל-דירעקציע, אפריל 1882, צום ערשטן מאָל אָנגעגעבן דער נאָמען פּעפי נאָרדשטיין שפּעטער ליטמאן, די באדימטע קופלעטיסטן אויף דער נאנצער וועלט.

נייע דאטן וועגן סאבינא לאקסער

דאָס ערשטע ווונדער-קינד אין יידישן טעאטער, די ערשטע שאנסאָנעטיס-טין (אין עלטער פון 11 יאָר!). די איידעלע, אויסשטודירטע אין קאָמפּערט-טאָריע און געבילדעטע אקטריסע פון יידישן טעאטער. אין זלמן זילבערצוויינס לעקסיקאָן איז נישט ריכטיק אָנגעגעבן דאָס געבורטסיאָר 1871. אין א ביטע, וואָס זי גיט איבער דער הויפט-פארוואלטונג פון די טעאטערס אין רומעניע, דעגיסטרירט אונטערן נומער 277 פון 19/7 מיי 1883, ווייזט זי אָן: „סאבינא לאקסער, אין עלטער פון 15 יאָר (געבוירן 1868) אין דער שטאָט בוקארעשט (נישט יאס) מיט דער ווייונג אויף נאס מאָשילאָר נומער 26, שילע-רין אין דער דראמאטישער קאָנסערוואַטאָריע". אין אפריל 1884 איז זי אנגא-זשירט מיט נאזשע און נאָך א חודש חתמעט זי א קאָנטראַקט מיט דער גענעראל דירעקציע פון די רומענישע טעאטערס אלס אקטריסע פון רומענישן נאציאָ-נאל טעאטער, מיט 80 ליי א חודש פארן טעאטער סעזאָן 1884-1885. אין איר ביטע פון 31/19 יולי 1886, נומ. 392, ווייזט זי אָן, אז זי איז 18 יאָר אלט, וויינט שוין אויף נאס שטירבעי וואָדע נומער 9. זי מאָנט מע זאָל איר באצאָלן מיט נאזשע און אז זי וויל נישט מער זיין אין כאָר. געחתמעט סאבינא לאק-סער.

דער נייער קאָנטראַקט פון 12/31 יולי ווערט 1886 זי אנגאזשירט מיט נאזשע פון 150 ליי חודשלעך, אויפן טעאטער-סעזאָן 1886-1887. אין אויגוסט 1884/6 שפּילט זי מיט אָנגעזעענע רומענישע אקטיאָרן אין גאָרטן" ראָשקא" פון בו-קארעשט, אין דער טרופע באטייליקט זיך די יידישע אקטריסע פאנשעט ווער-מאן אין מיי 1884 שפּילט סאבינא לאקסער אין דער טרופע פון באקאנטן קופ-לעטיסט י.ד. יאָנעסן, אין די קאָמעדיעס פון רומענישן קלאסיקער אלעק-

סאנדרי, אין וואָדעווילן און דראמעס, אין געוועזענעם גאָרטן „סטאוורו“. אויף א ביטע פון די „סאָסיעטארן“, שטענדיקע מיטגלידער פון טעאטער-אנסאמבל ביי די נאציאנאלע טעאטערס פון רומעניע, מיט הויכער קינסטלערישער טעטי-קייט, ק. נ. א. ר. א., געאָרגע קארזשע, יאָן פעטרעסקו און אנדערע, חתמעט אויך סאבינא לאקסער. זיי בעטן מע זאָל אויסבאָרגן קאָסטיומען פון גארדעראָב פון נאציאנאל טעאטער, פאר א פאָרשטעלונג, וואָס זיי גיבן לטובת הכלל. אין זו-מער סעזאָן אָנהויבנדיק פון 1 יוני 1886 שפילט זי אין גאָרטן „ראַשקא“ גלייכ-צייטיק אָבער געווען אננאזשירט אין נאציאנאל טעאטער און זומער נישט באקומען קיין געהאלט, דעמאָלט.

אין בוקארעשטער „היועץ“ פון 2 סעפטעמבער 1881, נומער 338, איז אנאָנ-סירט אז די גאָלדפאדען טרופע איז רעאָרגאניזירט און עס זיינען צוגעקומען יוסף (זינגער) לאטייער, מאדאם (סאָפי) גאָלדשטיין, פריילין אקסעלראד, פריילין סאבינא לאקסער. און היות סאבינא איז זייער באליבט ביים עולם איז זי די איינציקע וואָס דערשיינט אויף די רעקלאמעס פון גאָלדפאדענס ספע-טאקלען, ווי למשל אין „היועץ“ נר. 316 פון 17 יוני 1881“ וויר געבן זיך אללע מעגליכע מיה דעם געהערטן פובליקום צו פריעדען צו שטעללען און ערשאפ-רען קיינע שפעזען, און האבען דיא בעריהמטע שאנסאָנעמען זינגערין, פריילין סאבינא לאקסער בעצויגן, וואָס זיין וועט בייא דער צומונפטיקער פאָר-שטעללונג די צוהערער מיט איר שען זינגען פערנניגען מאכן“. אויך אין רומענישן טעאטער איז זי ריכטיק אָפגעשאצט געוואָרן. זי האָט ווי ווייניק אנדערע אקט-ריסעס אין יענע יאָרן, געשפילט דראמע, קאָמעדיע אָפערעטע, געזונגען און געטאנצט, קינסטלעריש געזאָגט א קופלעט, געזונגען א ליד.

צו די אקטיאָרן פון גאָלדפאדען-פאָרמאציע דארף מען דערמאנען י. וויינ-בערג, א ברודער פון מאטילדע וויינבערג, די ערשטע דראמאטורגין אויף דער יידישער בינע. ער איז געווען א סטודענט אוף דעם וועטערינארן פאקולטעט און גלייכצייטיק געשפילט אין גאָלדפאדענס טרופע א צייט, אויך אין טראוועסטי ער איז געווען א שיינער בחור אינטעליגענט, מיט א שיינער טענאָר שטימע. נאָך א פאָר יאָר פארענדיקט ער די שטודיעס און ווערט דאָקטער וועטערינאר, ציט זיך צוריק פון טעאטער. אין איר רומענישן פעריאָד האָט סאבינא לאקסער באגייסטערט און אנטציקט דעם טעאטער עולם. אין אמעריקע האָט זי חתונה געהאט מיטן באדימטן קאָמפאָזיטאָר יוסף רומשינסקי און געשפילט מיט דער-פאָלג אויף דער יידישער בינע. געשטאָרבן איז די איידלע, באגאבעט, פילזייטי-קע קינסטלערין אין יאָר 1927.

אלבערט סעגאלעס און א טיפישער אקטיאר פון דער גאלדפארען פארמאציע. פריער מער אריינגעטאן אין גאלדפארען, שפעטער אין גארדין רעפערטואר. ער איז געווען דער זון פון די גאלדפארען-אקטיארן אמאליא און מרדכי סעגאלעסמן. אלבערט האט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט אין דער ראָלע שלמהקע שארלאטאן. ער האָט געהאט א ריווקע שטימע, ממש א שאנת אריה, און פון דער אָפערעטע איז אים פארבליבן א נייגונג צו מעלאָדראמע.

זייער באנאכט מוזיקאליש פון קינדווייז און האָט ער פארענדיקט די בוקא-רעשטער מוזיק קאנסערוואטאָריע אין 1906, מיט א צווייטער פרעמיע. דער פאָטער נעמט אים אריין קודם אין כאָר פון „זשינגיצא“ טעאטער, באלד שפילט ער קליינע ראָלעס און וואקסט אויס א גוטער אקטיאר. געשפילט „טוביה דער מילכיסקער“, און א סך אנדערע, פאר וועלכע, ער האָט נאָך זיין אָפפאָרן אין סאָוועט רוסלאַנד, באקומען דעם טיטל פארדינסטפולער קינסטלער פון דער מאָל-דעוועשער סאָוועטישער רעפובליק. ער האָט קאָמפאָנירט מוזיק צו מערערע פיעסן און טעקסטן פון יידישע דיכטער ווי יעקב גראָפער א אנד. אין 1941 איז ער געשטאָרבן פון טיפוס אין דער עוואקואציע.

יידיש טעאטער

אין דער מאָלדעוועשער טרוינשטאָט יאס

מאטעריאלן צום הונדערטסטן יובל פון יידישן טעאטער אין רומעניע

ביי לאנגע הילצערנע טישן, מיט א געבראָטן שטיק פלייש און א גוט גלע-זל קאָנטארער וויין, זיצן „פראָסטע“ מאָלדעווישע יידן. פאָלקס-זינגער אָדער די „בראָדער זינגער“, די ערשטע פריילעכע יידישע אקטיארן ווי מאַננער בא-צייכנט זיי, באַגלייט פון א יידישן פירלער אָדער צימבלער, זינגען לידלעך, אין הארץ פינקלט טרויער אָבער אין כוס זינגט דער וויין, ווערן די שווערע געמי-טער-פריילעך, און קוויטן זיך מיט בערל בראָדערס שיינע, קלוגע לידלעך. מען האָט בערלען ליב און האַלט אים פאר אן אייגענעם, אן אונדזערן, א יאסער...

פארן טרובאדור וואָלף ערענקראַנג-זבארזשער, כאָטש מען רופט אים ווי אן אייגענעם, „וועלוואלע“ האָט מען דרך-אריץ. געקליידט איז ער טאקע ווי א פריץ מיט א פראַק און הענטששעס, א צילינדער אָבער אין זיינע לידלעך חזקט ער אָפּ פון די צבועקישע קהלישע אָדער קלעריקאלע רעדל-פירער, וועלוואלען האָט מען ליב ווייל מיט זיינע לידלעך, ווי למשל וועגן מצבה-שלעגער, א. אנדערע,

אין וועלכע ער הייבט ארויס די חשיבות פון מלאכה. פאר אים, האָט מען שוין אין גאָרטן, צונויפגעקלאַפט א שטיקל בינע. דער עולם קאָכט פאר געלעבטער פון חוץ געלעקעלע וואָס וועלוואַלע בינדט אָן די גאָטס-סטראַפּטשעס און זיפּצט גלייכט זיך אויס די פּלייצעט ווען ער זינגט וועגן מלאכה, מענטשלעכע ווערדע. צו זיי דארף מען דערמאנען די גרופעס פורים-שפילער און טעאטער-אמא-טאָרן, וואָס שאַפן ביי פארשיידענע געלעגנהייטן „שפּילן“, אויף ביבלישע, אָדער וועלטלעכע טעמעס, אוון זענען משמח דעם עולם אויף חתונות, קערמעש-לעך, יום טובים. אייניקע זענען אזוי בארימט אז מע רופט זיי נישט ביי זייערע אמתע נעמען נאָר ביי די פערסאָנאזשן וואָס זיי שפּילן יאָרגלאנג ווי למשל איציק המן און איציק המנס אייניקלעך....

די ראָבוסטע וויטאליטעט פון די רומעישע יידן, נטיקט זיך אין א יידיש טעאטער, ווי ביי די רומענער, א טעאטער וואָס זיי באזוכן אגב זייער אָפּט, א טעאטער אין דער פּאָלקס-שפראך יידיש.

יאם איז א וויכטיקער קולטור צענטער. אהין קומען אראָפּ אין וויכטיקע קולטור-געזעלשאַפטלעכע שליוחות פּרץ סמאָלענסקי און אברהם-בער גאָטלאָ-בער, רעדאקטאָרן פון העברעישע צייטשריפטן ווי מיכאל לוי ראדקינגאָן, וואָס באזוכט רומעניע כדי צו שאַפן אבאָגענטן פאר זיין „הקול“ וכדומה. קיין יאם איז אויך גאָלדפארדן אראָפּגעקומען כדי ארויסצוגעבן א צייטונג אָבער געראטן פון יצחק ליברעסקו באשטימט ער צו שאַפן דעם ערשטן פערמאנענטן יידישן רעפערטואר טעאטער. אזוי האָט י א ס, געהאט די זכיה צו ווערן דאָס וויגעלע פון יידישן טעאטער אויף דער גאָרער וועלט.

דער קוואטער און אויך הויפט באזאָרגער פון די נויטיקע מזומנים איז פאר-שטייט זיך, געווען יצחק ליברעסקו. געווען איז ער א ס א מ ע ש דאָס הייסט דער פארוואַלטער-קאסירער פון די שטייערן אויף א דיסטריקט און נישט ווי א סך האָבן געשריבן, אז דאָס וואָרט באטייט א שמש (שאמעס) א שול-דינער!....

ליברעסקו איז געווען אן אָנגעזעענע קולטור-געזעלשאַפטלעכע פּערזענ-לעכקייט. אָנפירער פון פאריין „לבנון“, איינער פון די גרינדער פון אגודת „שומ-די שפת עבר“, לעבן דעם געלערנטן מתתיהו שמחה בן יהודה ראבענער און דעם שעפּער פון דער „התקווה“, וואָס האָט א צייט געלעבט אין יאם, נפתלי הערץ איימבער. ליברעסקו האָט דראמאטיזירט אייזיק מאיר די ק'ס מעשה „די צוויי קאטעריניטיקעס“, אַלס פיעסע אין פיר אקטן, אונטערן נאָמען „די דער פולטע ליבע“. די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן אין יאם פון יוסף לאטיי-נערס א טרופע, אין גאָרטן „פאָמל ווערדע“, אין 1876. אגב איז כדאי צו

דערמאנען אז ליבעסמו'ס זון, דער בארימטער פראפעסאר דר. בן-ציון, ליבער האָט אויך געשריבן אן אַריגינעלע דראמע „דער זומפ“, וועגן וועלכער מיר ווייסן נישט דערווייל, קיין פרטים.

זומער האָבן געשפילט יידיש טעאטער קליינע טרופעס מיט גוטע אקטיאָרן אין פאָלגנדע יאסער גערטנער: אין שיל-הויף, אויפן קלעזמערשין געסל ביי שירמאנען, און אין שלום שייקעלעס (טאמאסיס) גאָרטן, אויף רופעני (נאָך דער אייזערנער בריק)! אין צענטער: גאָרטן „Chateav aux fleurs“, שפעטער טאָנאסאקע, פאמול ווערדע, ווו סע זענען אויפגעטראָטן מיט א ריזן דערפאָלג קלארא יאָנג, מאלי פיקאָן, פריזאנט און גיזי היידען, אנה יאקובאוויטש, סירי טאל, דינא קעניג און סעוויילא פאסטאָר, פאול באראטאָו און מישא פישזאָן, מיכאל מיכאלעסקאָ און פיל אנדערע. אויף דער בריק פיר גערטנדלעך. ווינטער-צייט האָט מען געשפילט שטענדיק. אין זאל „ליריק“, טיוואָלי די אקטיאָרן, היגע ווי שלמה און פינקו פרידמאן גיזעלא נעגראַנען, די אקטי-יאָרן משפחה וויטש שפרה גאָלדענבערג, ראָזא און איציק העללער משה גאָלדענבערג, זשעני זעלצער קארל איסקאוויטש, קאנאפאָו, פאָכאנסקי, זא-כאראָו און אנדערע, פלעגן זיך אויפהאלטן חדשים לאנג, אין יאס, אָט די אקטיאָרן זענען געווען פער „רו“ מיטן עולם, א באווייז פון גאָענטקייט און ליבע מצד דעם עולם. קיין גליקן האָט מען נישט געמאכט!

די וואָס האָבן איבערגעלעבט די גרויסע שחיטה; די לעצטע וועלט-מלחמה, און זענען צוריקגעקומען אָדער זיך באזעצט אין יאס, האָבן ממש געשלינגען יעדע פאָרשטעלונג. אימפראַוויזירטע טרופעס מיט א מינאָרן רעפערטואר ווי אויך דאָס „איקוה טעאטער“ פון בוקארעשט, וואָס שפילט א הודש צייט, נאכט ביי נאכט און שבת, זונטיק אויך נאָכמיטאָג, מיט א הויך קינסטלערישן רעפער-טואר און קאָלעקטיוו באווייזט אז דער געשמאק פון עולם, זיינע פאָדערונגען פון טעאטער, זענען געוואקסן. דערפאר איז נאָך עטלעכע יאָר געגרינדעט גע-וואָרן, מיט דער פולשטענדיקער מאטעריעלער און מאַראַלישער אויסהאלטונג פון דער רומענישער מלוכה, דאָס יאסער יידישער מלוכה טעאטער.

ווי א דירעקטאָר און רעזשיסאר איז באשטימט געוואָרן איזאָ שא פ ר א. אַרגאניזאטאָרישע און פּעדאגאָגישע פעיקייטן פּעלן נישט שאפּיראן. ער שטעלט צונויף דעם אנסמבל. עטלעכע פּראָעסיאָנעלע אקטיאָרן צו וועלכע ער ציט צו עלעמענטן פון די ליבהאָבער-קרייזן. שאפּירא באשטימט צו דערעפּנען דאָס טעאטער מיט אונדזער געניאלן שלום עליכם מיט זיין קאָמעדיע „דער אוצר“. פאר דער פרעמיערע האָט מען געארבעט צו 12-14 שעה יעדן טאָג. קיין טענה האָט קיינער נישט געהאט, ווייל מ'האָט געפילט אז עס זענען טעג פון

פּרילינגנדיקן פּאַרזײ, טאָר מען נישט קאַרנן קײן מײ, צײט... דער אומדערמידלעכס-
טער פון אלע איז געווען איזאַ שאפּיראַ.

טראַץ דער אָנגעשטרענגטער ארבעט, האָט אין טעאטער געהערשט א
פּרײווייליקע דיסציפּלין, א שעפּערישע אטמאָספּער. א סטאַבילע טעאטער מיט
גוטער אויסשטאַטונג, אַן דאַגות פּרנסה, האָט פאַרוואנדלט אלע מיטאַרבעטער
אין א פעסטן קאָלעקטיוו, וועלכער איז פון ספּעקטאַקל צו ספּעקטאַקל, גע-
וואקסן אידעיש און קינסטלעריש.

צוגרייטנדיק א קאָליר-דייכן רעפּערטואר, פון קלאסיש יידישע און וועלט-
לעכע פּיעסן, פון היינטיקער און היימישער דראמאַטורגיע, שאפּנדיק אן
אייגענעם, אייגנארטיקן טעאטער-סטייל, איז איזאַ שאפּיראַן געלונגען צו פאַרזײ-
כערן א ברייטע באזוכערשאפט, פאַר אלע טעאטער ספּעקטאַקלען פון יאסער
יידישן מלוכה טעאטער. ווי אין די ששת ימי בראשית פון „פאטער“ נאָלדפאַ-
דען-טעאטער איז אין יאסער יידישן מלוכה טעאטער געגאנגען א גרויסער
עולם, אינטעליגענט און ארבעטער, יונג און אלט. דאָס טעאטער האָט א וויר-
קונג. אין דער פּרעסע דערשיינען רעצענזיעס וועגן יעדן ספּעקטאַקל. די פּרעסע
שענקט אויפּמערקזאַמקייט די אקטיאָרן און דעם טעאטער אויף זײן סטאַבילן
אַרט-יאס און אין טורנעען איבערן גאַנצן לאַנד. עס האָט גרויסע דערפאַלגן,
באַקומט א שם, איז א נײַ יידיש טעאטער. מיט זײנע פּאָלקס-שפּילן, מיוזיקלס,
רופט מען זײ היינט, האָט ער פאַרשאפט א סך נחת-רות, פרייד די טויזנטער און
טויזנטער באזוכער-שטאַם-געסט פון יידישן טעאטער. כדאי צו אונטערשטרייכן
אַז שאפּיראַ אלס רעזשיסאָר, בארייכערט אידעיש אלע זײנע ספּעקטאַקלען,
זעטיקט זײ אַן מיט עמאַציעס דערפירט זײ צו קינסטלערישער אָפּגעשליפּענײט,
צו שליוות. דאָס טעאטער האָט אויך א דערציערישן באטייט.

שטאַרקע עמאַציעס דערוועקן ביים עולם דאָס שפּיל פון די אקטיאָרן, די
געראַטענע דעקאָרן פון קינסטלער איזויו שערף, טענץ פון דער מײסטערין
נוצי גרונעא, דער אַרקעסטער מיט גוטע מוזיקער אָנגעפירט פון קאַמפּאָזיטאָר
און דיריגענט בערל סענאַל. פאַר די ספּעקטאַקלען קאַמפּאָזירט אויך דער פּיא-
ניסט משה פּידעל און דער פּידלער-אַקאָרדעאָניסט הארי סענאַלאָוויטש און
אַנדערע אין טעאטער אנטוויקלטע מוזיקער. די רעקלאַמע פון טעאטער איז,
נישט געווען קײן שרײַעריש-פּילדערישע-אַ נאַרמאַלע. פאַר אלע ספּעקטאַקלען,
און האָט אלע מאָל געהאַט א פעולה, ווייל מען האָט נישט אָפּגענאַרט דעם עולם
נאָר אקעגן זײנע דערווארטונגען, די דערווארטע עמאַציעס.

אַט זענען די רעזולטאַטן פון 14 יאָר טעטיקייט, ביז זײן צוזאַמענגוס מיטן
בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, פון דער גרינדונג סוף 1949 ביז אָנהױב:

1963, אינסטאטיסטישע ציפערן: הונדערט פרעמיערעם, 3258 ספעקטאקל-
לען אין יאס און אין די טורנען, אכטהונדערטויזנט צושויער! שלום עליכם!
בינע-ווערק האָבן געזען 114.164 צושויער! גאָלדפאדענס פיעסן 46.561;
הערשעלע אַסטראָפּאָליער פון משה גערשענזאָן, האָבן געזען 47.492 צושויער,
נאָרדינס „נאָט מענטש און טייוול“, א הויך קינסטלערישער ספעקטאקל און
„כאסיע“ 17. 142 צושויער.

און בנימין דער דריטער, לויט מענדעלע מוכר ספרים, פון יוליאן שווארץ
און י. בערקאוויטש האָט געבראכט 4444 צושויער נאָר אין יאס.

צווישן די אקטריסעס האָט רחלע געשפילט אין מער ווי א העלפט פון די
הונדערט פרעמיערעם, רחלע העללער שאפירא האָט אין רוב פון זיי געשפילט די
הויפט ראָלן אָבער אויך קינסטלעריש געשטאלטיקט עפיוזאָדן-ראָלן. זי האָט
אויך אין די צען פופן-שפילן, וואָס דאָס טעאטער האָט געשטעלט זיך אקטיוו
כאטייליקט, און א צאָל ספעקטאקלען אין טעאטער אויך רעזשיסירט. די זעלבע
מינלעכקייט האָבן געהאט אויך אנדערע אקטיאָרן ווי אברהם ניימארק, שמערל
לינשע און אנדערע. דאָס רוב אקטיאָרן פון יאסער יידישן מלוכה טעאטער זענען
אריין אין בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, נאָכן צוזאמענגוס, און היינט
נאָך, זענען אייניקע ווייטער אקטיוו אָדער אויף עמעריטור.

דער באשטענדיקער טעאטער עולם געשאפן פון שאפירא אין יאס איז
אויך אָנוועזנד אויף די ספעקטאקלען פון בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער
בעת זיינע טורנען איבערן לאַנד.

די טעטיקייט פון יאסער יידישן טעאטער, אן אָנהויב פון א ניי טעאטער,
האָט געשאפן, אינטערעסירט, געווירקט אויף א ניי פובליקום פון יידישע ארבע-
טער, סטודענטן יוגנט און מינדער. ארטיקלען, רעצענזיעס דערשיגענע אין
לאַנד און אויסלאַנד, פון אָנגעזעענע פערזענלעכקייטן, פאכלייט, דערלויבן
אונז צו באצייכענען אָט די טעאטער טעטיקייט, אונטער דער קינסטלערישער
לייטונג פון איזאָ שאפירא, וואו א קאפיטל יידישע טעאטער-געשיכטע און רומעניע.

פּאַרזעצערס פון דער גאָלדפאדען-טראַדיציע

אין זין פון זיך צופאסן צו דעם געשמאק פון די טעאטער-באוזכער אָדער
ווי אקטיאָרן פון דער אלטער נוארדיע וועלכע האָבן געשפילט מיט אלע אברים
גאָלדפאדען-פארשונען; ווי אקטיאָרן וועלכע האָבן געשאפן געשטאלטן אין
דעם רחבותדיקן שפיל-פעלד פון גאָלדפאדענס פיעסן - אַלס אזעלכע, וועלן
מיר דערמאנען אייניקע עכטערע אקטיאָרן, מיט וועלכע כ'האָב געהאט דעם

כבוד, יאָרנלאַנג זיך אָנטאָן אין דער זעלבער קאבינע (טעאטער-צימער ווו אקט- יאָרן טוען זיך אָן) און שמינקען זיך, גרימירן ביים זעלבן טישל אוןן שפיגל. אין דער ערשטער ריי, דער אָנגעזעענער אקטיאָר ברוך רינצלער. אָט דער „פון נאָט געבענטשטער אקטיאָר“, ווי די אקטיאָרן זאָגן אויף א פילזייטיקן, טאַלאַנטירטן אקטיאָר, איז נישט אריין אין זלמן זילבערצווייג'ס „לעקסיקאָן פון יידישן טעאטער“, „ווייל ער האָט מסתמא נישט געוואָלט מע זאָל אים פאר- אייביקן“.

ווי א מענטש, איז ברוך רינצלער געווען א „טשודאק“, א מאָדנע מענטש, א קאפּריזונער, אָבער אויף דער בינע, האָט רינצלער, מיט זיין שפּילן, מיט זיין קונ- סט, באצויבערט דעם עולם.

דעם 13-טן אפריל 1946, בין איך בייגעווען אין זאל „באראשעום“ ווו, ס'איז אויפגעבויט דאָס היינטיקע בוקארעשטער יידישע מלכּוּכּה טעאטער) ביי דער פייערונג פון ברוך רינצלערס פּערציק יאָר אין דינסט פון יידישן טעאטער, אין דער צייטונג „אונירעא“ (אייניקייט) פון 7 יוני 1946, האָב איך געשריבן אין שייכות מיט אָט דער פייערונג.

„ביי אנדערע פּעלקער, ווערט אזא קינסטלערישע געשעעניש, געפייערט מיט באזונדערן גלאַנץ און דער אקטיאָר ווערט באַלוינט מיט א פּענסיע, וואָס פארזיכערט אים מיט א זאָרגלאָזער עלטער.“

די וואָס האָבן זיך אוועקגעשאַנען דעם יידישן טעאטער מיט באַנייטטע- רונג און מסירת-נפש זענען נישט באַזיגט געוואָרן פון אומגינסטיקע צייטן, פון מענטשלעכע בייזוויליקייטן, פאר זיי באַטייטן פּערציק יאָר טאָג-טעגלעכע אר- בעט, אין די שוידערלעכע באדינגונגען פונעם אמאָליקן יידישן אקטיאָר פון ערשטן הור נאָך אברהם גאָלדפאדען, אמתער מוט, א באווייזן פון איבערגעגעבן- קייט צום יידישן וואָרט און מולטור פון ליבע צום יידישן פּאָלק.

אונדז איז גוט באַקאנט דער מצב פון יידישן אקטיאָר. מיר שטוינען פון זיין ארבעטס-כות, פון זיין אויסדויער אין שווערסטע צייטן. שפּילן יידיש טעא- טער, צוריק מיט יאָרן, איז געווען א טאָפּעלמע לייד פארן יידן וואָס האָט זיך אוועקגעשאַנקען דער בינע.

ברוך רינצלער האָט געמוזט אדורכגיין די שבעה מדורי גהינום, ביז מע האָט אים אָנפארטרויעט א ראָלע. באַזיצנדיק א קרעפטיקע שטימע און א שיינעם, טענאָר, א קלאָרן דיבור, האָט ברוך רינצלער שטארק אויסגענומען ביים עולם אפילו אין מינאָרן רעפּערטואר. אין די רייפּע יאָרן, האָט ער געשאפן די ראָלע משה, אין לערמאַנטאָוו „שפּאניער“, און חיים אָין „באפּריינג“ קלמן אין גערשנזאָנס „הערשעלע אָסטראָפּאָליער“, דעם בלינדן יידישן מוזי-

קאנט הערשעלע, אין משה פינטשעווסקי'ס „איך לעב“, האָצמאך אין גאָלדפא-
דענס „כישופמאכערן“ א.א. א גרויסע צאָל ראָלעס אין אָפערעטעס, מעלאָדרא
מעס, וואָס ער האָט אויך רעזשיסירט. די פרעסע ווי דער עולם, האָבן אלע
מאָל מיט לויב און ליבע אויפגענומען רינצלערס קינסטלערישע געשטאלטן, זיינע
רעאליסטיש מענטשלעכע שפיל-קונסט.

אין מעלאָדראמע צי אָפערעטע, קאָמעדיע אָדער העראַישע דראמע, גייט
רינצלער אדורך גאנצע גאמעס פון מענטשלעכע געפילן, ער בארירט די דינסטע
פיינסטע, סטרונעס. אויפטרייסלענדיק אונדז, אויפרודערנדיק אונדז ביז אין
די טיפן פון דער נשמה. למשל אין משה פון „שפאניער“, הערשעלע קלעזמער
פון „איך לעב“. פול מיט לעבן, רייסט ער אונדז מיט אין זיין קלמן פון הער-
שעלע אַסטרופאָליע אָדער אין משל פון חזיר פון „איך לעב“, אָדער דורך פיל-
זייטיקער געשטאלטיקונג פון סאָציאלע טיפן — ווי אין קצב לייזער וואָלף פון
„טוביה דער מיליכיקער“.

אין א סביבה, אין וועלכער ס'האָט געהערשט אָפט אויבערפלאַלעכקייט
און קאבאָטיניזם, איז ברוך רינצלער געווען א יושרדיקער אַמטיאָר, א געוויסן-
האפטער קינסטלער, פאר וועלכן די בינע האָט געהאט א קיום, נאָר דורך איר
גלאַנץ און גרייטקייט זיך מקריב זיין פאר איר. ברוך רינצלער פלעג דיסציפלי-
נירט אויסטראַגן די האַרבע צוגרייטונגס-צייט פון א ספעקטאַקל“.

בעת מיין באזוך אין ישראל, אין 1969, האָב איך באזוכט רינצלערן אין
זיין נאָר אָרעמער וווינונג פון יפו, אויף א בוידעס.

ס'איז מיר געלונגען אים איבערצייגן, ער זאָל מיר אָנפארטרויען זיין טאָג-
בוך, פון די יאָרן אין גהינומדיקן פארשיקונג-אַרט טראַנסניסטריע און ביז זיין
אַנקומען קיין ישראל.

בלעטערנדיק זיין טאָג-בוך, פון וועלכן א קאָפיע און דער אַריגינאַל-געפוי-
גען זיך אין „יוואָ“ פון ניו-יאָרק און „יד ושם“, דערלויב איך מיר צו זאָגן
מיין באשיידענע מיינונג, אז ברוך רינצלערס טאָג-בוך, האָט א דרייפאכן באטייט.
איינס, פערזענלעכע איבערלעבונגען, דערמאנונגען פון רינצלערן און זיין מש-
פחה. צוויי: היסטאָרישע פאַקטן פון דער שואה, פון דער לעצטער קאטאַסטראָפּע
וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק; דריי: פאר דער געשיכטע פונעם יידישן
טעאטער — א היסטאָרישער דאָקומענט.

ווען מיר לייענען רינצלערס איבערלעבונגען אין זשמערינקע, בעת ער
איז געגאנגען איבער די דערפער בעטלען עטלעכע קארטאָפּל און די שלעק וואָס
ער האָט באקומען ווען מ'האָט אים געכאַפט, וואָס ער האָט פארלאָזט דערצו דאָס

נעמאָ. איין מאָל האָט ער שיער ניט באצאלט מיטן לעבן פאר זיין עקשנותדיקן ווילן צו בלייבן לעבן.

ברוך רינצלער איז געווען א מיטלוווקסיקער פעסט געבויט, ממש אן אט-לעטיש אויסזען, א גרויסן קאפ מיט רויטע האָר און גערעדט גיך, מיט רייכער האנט זשעסטיקולאציע און אויף א קול, אן אומגעצוימטער טעמפעראמענט. דער קינסטלער ברוך רינצלער האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט ניט נאָר פון טעאטער-עולם, נאָר אויך פון דער אקטיאָרן-משפחה פון דער פרעסע, וואָס האָט זיך מיט דרך-ארץ באצויגן צום רייפן טאלאנטפולן קינסטלער, און זוי געהריק אָפגעשאצט זיינע לייסטונגען.

בנימין סאדיגורסקי

צווישן די פאבלען פון אונדזער אליעזר שטיינבארג, איז פאראן א משל „שיכל, ביכל, טיכל, אין וועלכן עס ווערט דערציילט וועגן א פשוט טיכל, וואָס האָט אויף דער גרויסער וועלט אויפגעטאָן „איין קלייניקייט איך האָב אָפ-געווישט פון אויג א טרער!“

צו אָט דעם קליינעם אויפטו פון דעם פשוטן טיכל קאָן מען צוגלייכן ביני-מין סאדיגורסקי'ס פשוטע, רעאליסטישע שוישפילערישע קונסט. אין קלמן שדכן פון א. נאָלדפאדענס „צוויי קוני-לעמלס“ אין „שלומקע שאראטאן“ 1920, אין לוי מאָזאוואָיער פון שלום עליכמ'ס „די נאָלדנרעבער“ אָדער דער אוצר אין יעקב שטערנבערג'ס דראמאטיזאציע און רעזשי, אין 1929, אין „שימעלע סאָראקער“ פון שלום עליכמ'ס „200.000, אין דער רעזשי-פון איזא שאפירא אין 1948, אין ליאפסקין-טיאפסקין פון גאָנאָל'ס „רעוויזאָר. רע-זשי שאפירא. אין 1949 אין די עסטראדע ספעקטאקלען אלס אינטערפרעט פון פאָלקס-לידער אָדער פון זעליק בארדיטשעווער'ס שאפונגען, האָט דער עולם אויפגעהערט קרעכצן און גענומען פריידיק שמייכלען, הארציק לאכן, ווען בני-מין סאדיגורסקי האָט אָנגעהויבן באווייזן זיינע העלדן“ אויף דער בינע. דער-פאר האָט אים דער טעאטער-עולם ליב באקומען און נישט נאָר דער טעאטער באזוכער נאָר אויך די אקטיאָרן.

נישט נאָר א ביישפיל פון רעאליסטיש אופן שפיל, איז ער געווען פאר אונדז עלטערע און יונגערע אקטיאָרן, נאָר אויך א מוסטער פון דיסיפלין, פון געוויסנהאפטקייט בעת דער ארבעט.

צו דער פאָרשטעלונג, איז ער א לעבנלאנג געקומען פריער מיט אן אנדערט-האלבן שעה, זיך גרימירט אָן צו רעדן א וואָרט. נאָכדעם, פלעגט ער א גאנ-

צע שעה ארומשפאצירן אליין, די הענט פארלייגט אויף הינטן, שפאצירן איבע-
רן גרויסן זאל (רעצעפציע-זאל) פון טעאטער און זיך קאנצענטרירן אויף
דער ראָלע.

בנימין סאדיגורסקי איז געבוירן דעם 27-טן אויגוסט 1892 אין קאלאראש-
בעסאראביע. זיין לעבן איז דאָס לעבן פון איינעם פון דער גרויסער מישפחה „בלאָנ-
דזנדע שטערן“. צו 15 יאָר הייבט ער אָן שפּילן אַלס ליבהאַבער (אמאטאָר)
און צו 20 יאָר אַלס פּראָפעסיאָניסט. בעת דער ערשטער וועלט-מילחמה שפּילט
ער אויך אין אייניקע יידישע פּילמען נעמלעך: דעם רב אין פּילם „קאנטאָ-
ניסטן“, (1916), „שמש אין פּילם“, צום אַלטן גאָט“ און מאָטל אין שלום עלי-
כמ'ס „מאָטל פּייסי דעם חזנס“ (19/1918).

צווישן די אַלטע אַקטיאָרן, פּלעגט בנימין סאדיגורסקי האָבן א שם פון א
קינסטלעריש-ליטעראַרישן אַקטיאָר. נישט נאָר א פּאַרברענטער לייענער פון
יידישע קלאַסיקער נאָר אויך א מייסטעריש וואַרעם-האַרציקער אינטערפּרעט-
פּאַרלייענער פון זייערע ווערק. אין דער יידישער שעה פון דעם רומענישן ראדיאָ
איז סאדיגורסקי געווען אַן אָפּטער נאָסט און א פּרייד פאַר די צוהערער.

בנימין מאדיגורסקי האָט אַלע מאָל געטרוימט פון א בעסער טעאטער און
ארויסגעוויזן אינטערעס צו די פאַרשיידענע פּראָגרעסיווע טעאטער פּאַרמאציעס
און פּרווון, אין רומעניע, ווו א יעקב שטערנבערג א. אַנד האָבן געפּרוווט ארוי
שלעפּן דעם טעאטער-עולם פון די שונד-זומפּן. אין אָט די פּרווון, איז סאדי-
גורסקי געווען א שטענדיקער, חבּרישער מיטאַרבּעטער.

אונטער יעקב שטערנבערגס רעזשי האָט סאדיגורסקי אויסגעצווּיטעט א ריי
פּאָלקסמילעכע געשטאַלטן. אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה טעאטער האָט
סאדיגורסקי פאַר אונדז אויפגעלעבט, אין די יאָרן 1948-1953 א ריי ביז נאָר
אינטערעסאַנטע טיפּן פון דער קלאַסישער יידישער און רוסישער, ווי אויך פון
דער היינטיקער דראַמאַטורגיע. באַרזונדערס עקספּרעסיוו און געוודיק
איז דער טאַלאַנטפולער אַקטיאָר בנימין סאדיגורסקי, געווען אינעם שלום
עליכם רעפּערטואַר.

אויף א גרויסער קינסטלערישער הייך זיינען זיינע געשטאַלטן שימעלע
סאָראָקער און לוי מאָזגאָוואַיער. די פּאַסיקסטע כאַראַקטעריסטיק פאַר בנימין
סאדיגורסקים גאַנצער שפּערישער ביאַגראַפיע איז: אַן אויסגעשפּראַכענער
שלום עליכם - אַקטיאָר.

בנימין סאדיגורסקי האָט באַזעסן דעם סוד פון הומאָר און בייסנדיקער סאַ-
טירע. צומאָל פּלעגט ער באַנוצן שאַרפע גראַטעסס מיטלען. אַלס ביישפּיל קאָנען
דינען די פיגורן פון ליאַפּקין-טיאַפּקין, קלמן שרובן.

מיר האָבן שוין דערמאנט און שטרייבן אונטער נאָכאמאָל סאדיגורסקים אינ-
טערעסאנטע, אָפטע שלום עליכם פאָרלעזונגען און זיין אייגנארטיקע, מיי-
סטערישע אינטערפּרעטאציע פון יידישן פאָלקסליד.

ביי דער; „ווילנער טרופע“ צי אין שטערנבערגס הויך קינסטלערישן, מאָ-
דערנעם טעאטער, האָט סאדיגורסקי זיך נוט געפילט, זיך געטובלט פון דעם
ביליקן רעפּערטואר און טעאטער, אין וועלכן ער האָט קיינמאָל נישט באלאנט
צומאָל, ווען עס פלעג אים נמאס ווערן דאָס אמאָליקע ביליקע טעאטער, אין.
וועלכן ער האָט געשפילט הויפט ראָלן און אָפט אויך „רעזשיסירט,“ פלעגט ער
געמען אין די הענט זיין פידל צי דאָס דיריגענטן שטעקעלע, פאר וועלכע ער
האָט געהאט א ווארעם פילנדיק הארץ און די אדעסער מוזיק קאָנסערוואטאָריע.
בנימין סאדיגורסקי איז געווען מוזיקאליש ביז אין די טיפסטע פארבאָרגענישן
פון זיין נשמה.

א לעבנלאַנג האט ער געחלומט א דאך איבערן קאָפּ, א שטענדיקע היים פאר
יידיש טעאטער. דערפאר פלעג ער קוקן קינדיש-פארנאפט, אויף דעם היימיש-
געוודיקן זאל און בינע פון אונדזער בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער,
צו דעם גרויסן אויפגעזאָל, זיך פרייען מיט די גראַמע קאבינעס וווּ אקטי-
אָרן קליידן און גרימירן זיך, צו די אלע אייגנריכטונגען אין דעם באנייטן,
טעאטער-בניין, און זאָגן: „העי מינדער אפילו אין חלום האָבן מיר אזוינס
נישט געהאט!“ און מיט שעלמיש שטיפערישע בליקן, אָנהייבן דערציילן אן
עפיוזאָד פון אקטיאָריש אָדער קלעזמעריש לעבן.

מיר אקטיאָרן, יינגערע ווי עלטערע, פלעגן אָנשפיצן די אויערן, ווייל „ניום-
טשיק“, אזוי פלעגן אים פארציען די עלטערע חברים זיינע, פלעגט באַפארבן,
זיינע זיכרונות מיט די פאָלקסטימלעכע פסוקים און ווערטלעך, וויצן און המצ-
אות פון די טוביה'ס און שימעלע סאָראָקערס, פון די מנחם-מענדלס און שיינדלס...

דעם 3-טן פעברואר 1953, אין א שטודעמדיקן ווינטער-טאָג איז בנימין סא-
דיגורסקי אוועק אויף דעם וועג פון וועלכן קיינער קערט זיך נישט אום. געבליבן
איז אָבער דער אָנדענק פון מייסטער, פון סאמע פאָלקסטימלעכע יידישן אקטיאָר
פון דער רומעניש-יידישער טעאטער משפּחה—בנימין סאדיגורסקי, וועלכן מיר
וועלן אלע מאָל דערמאנען מיט כבוד און ליבע.

די יידישע רעווי אין רומעניע

די פראנצויזישע ענציקלאָפּעדיע „לאָרוס“, גיט פאָלגנדיקע דעפיניציע
דער רעווי: „א טעאטערשטיק אין וועלכן מע פירט פארביי אונדזערע אויגן, אויף
א קאמישן אופן, די הויפט-געשעענישן פונעם יאָר.“

פון פראנקרייך האָט זיך די רעווי איינגעברענגט אויך אין רומעניע. קודם
זוי א לייכטער זשאנער פון טעאטער-קונסט, מיט שטארקן אקוסטישן און אָפטישן
צו-ציוכח, מיט דזשאז און וועדעטן (סטארס) און באַלעט-מיידלעך (גירלס) אָבער
מיט ווייניג אינהאַלט.

דער פּאָטער פון דער רומענישער רעווי איז קאָנסטאַנטין טאַנאַסע. ער האָט
לעבן פאַרביקייט און פאַרשיידנקייט, געגעבן דער רעווי טרעפיקע, סאַרקאַסטישע
געזעלשאַפּטלעכע קריטיק. באַנאַכטע רעווי פענען זענען געווען אין רומעניע.
מיר דערמאַנען די ברידער באַמאַלבאַשא, ניקושאַר קאָנסטאַנטיןעסקו, ניקו
קאַנער, יאָן פּריבעאַנו, עורזשען מירעאַ, ג. סטראַיע, ח. ניקאָלאַידע, א. אַנד
די יידישע רעווי, די יורשטע פון די פּריס-שפּילער, פון די בדהנים, ווערטל-
זאַנער, לציב, אַמראַבאַטן און פּאַקוסניקס (סקאַמאַטאַרו) — די פאַרוויילערס
פון „פּראָסטן“ — פּאַלקס מענטש, האָבן ניט נאָר אַמוזירט אויף זייער קאָמעדי-
אַנטישן אָפּן, נייערט אויך דערמוטיקט, געוועקט די ווערדע ביים פּאַלקס, טאַד-
לענדיק שאַרף די אומיושרדיקייט פון די „פּני“, אַרויסהייבנדיק דערביי די חשיבות
פון פּראָדוקטיוון בעל מלאכה.

אַנערקענונג און דאַנקברייט פאַרדינען די אַכות פון דער יידישער רעווי,
די פּריילעכמאַכער-משפּחה, די טאַלאַנטפולע פּאַלקס קינסטלער, די בדהנים.
זיי האָבן באַרייכערט דאָס לעבן פון פּאַלקס, פאַרשאַפט אזוי פיל פּרייד די
צוהערער. מיט זייערע לידער צו וועלכע זיי פלעגן אויך שאַפן די מעלאָדיעס, מיט
זייער וויסן, מיט זייערע וויצן, גלייכווערטלעך, קאַלאַמבורן, אַנעקדאָטן. מיר
דערמאַנען זיך אין אונדזער היימישן הערש לייב סיגעטער (גאַטליב), וויפּל,
רדיפות, צרות איז ער אויסגעשטאַנען דער מאַרשעליק הערש-לייב, וויפּל וויסן
האָט ער פאַרמאַנט, און דאָך אזוי ווייניק געשאַצט געוואָרן אויב נישט פאַראַכ-
טעט פון אָפּגעשטאַנענע „פּני“. מיר וועלן זיי, די פּאַרנייער, די פּריילעכמאַ-
כער משפּחה, תמיד דערמאַנען מיט כבוד און ליבע.

ניט נאָר מיט ביבלישע סוזשעטן און געשטאַלטן האָט אַברעם גאָלדפאַדען
פאַרשטאַנען זיך צו באַנוצן כדי אָנצוואַרעמען, באַנייטערן נאַציאָנאַל און,
סאַציאַל דעם יידישן טעאטער-עולם, נייערט אויף דעם סאַטירישן קופּלעט, סקע-
טש, שאַרפן ווייז, ווי „בראַוואָ“, „צאַלן“ און אַנדערע. דאָס באַנאַכטע ווונדער-
קינד סאַבינאַ לאַקסער פּאַפּולאַריזירט אָט די קופּלעטן „מיט א מיין“. באַרימטע
קופּלעטיסטן זענען אויך ראָזאַ פּרידמאַן, פעפי גאָלדשטיין-ליטמאַן, ספּיוואַ-
קאָווסקי און אַנדערע, אמת, ניט איבעריק צוגעקליבענע קופּלעטן.

זאָל אונדז דערלויבט זיין צו ברענגען, א נישט פאַרעפנטלעכטן קופּלעט
פון אַברעם גאָלדפאַדען, וואָס איז דעקלאַמירט געוואָרן טאַקע פון מחבר. איך

הָאָב אים אויפגעשריבן פון אן עלטערן ייד צוריק מיט א 25 יאָר. דער עפעקט פון דער גוטמוטיקער איראָניע, כמעט פאראָדיע, אין „בראוואָ“, איז באַזונדערס קאָמיש ווייל מע רעדט וועגן יידישע זאכן אויף גויש. „בראוואָ“ איז א צוויי־שפראַכיק ליד העברעיִש-רומעניש:

„דימינעאצא קאנד מ'אם סקולאט,
דע טרעי אָרי פע מעיני מ'אם ספאלאט;
טלית שי תפילין יעו אם לואט,
שי לא שיל אם אלערנאט – בראוואָ!

שי מזוזה אם סערוטאט, בראוואָ,
טלית שי תפילין אם עמבראקאט, בראוואָ,
„מה טובו אהלך, אם סטריגאט, בראוואָ,
שי לא „ברכו מ'אם אינקינאט – בראוואָ.

לא דער „שמונה עשרה“ יעו מ'אם רונאט – בראוואָ,
לא „ויאמר משה“ ציצית אם סערוטאט,
שי לא „סלח לנו“ אין פיעפט אם דאט,
לא „אלהי נצור“ אינאפאָי מ'אם דאט,
שי לא „עלינו לשבח“ יעו אם סקויפאט, בראוואָ.“

„אינדערפרי ווען איך בין אויפגעשטאנען,
הָאָב איך מיר דריי מאָל אָפגעגאָסן די נעגל,
נענומען טלית און תפילין
און אין שיל געלאָפן, בראוואָ!

און די מזוזה כ'הָאָבן געקושט, בראוואָ,
טלית און תפילין כ'הָאָב אָנגעטאָן, בראוואָ,
„מא טובו אהלך“ כ'הָאָב אויף א קול געזאָגט, בראוואָ,
און ביי ברכו“, זיך פארנויגט – בראוואָ.
ביי דער שמונה עשרה, זיך געבעטן, בראוואָ,
ביי „ויאמר משה“ די ציצית געקושט, בראוואָ,
ביי „סלח לנו“, זיך געקלאפט אין דער ברוסט,
ביי „אלהי נצור“ צוריקגעגאנגען
ביי „עלינו לשבח“, אויסגעשפיגן, בראוואָ.

אין „שייוועכס קרעטשמע“ אויף דער יאסער „רויטער בריק“. ס'איז
 שבת נאך טיש. ארום די הילצערנע טישן, ביי ערדענע קריגן מיט
 „רויטן“ אָדער „גאַלדענעם“ וויין, זיצן בעלי מלאכות, געזעלן, קליינע סוה-
 רימלעך. מע עסט גערייכערט פלייש — פאסטראמע, און פארטרינקט אָדאַכעש-
 מער אָדער קאָטנארער וויין. דער פּאָפּולערער פּאָלקסזינגער לודוויג זינגט לי-
 דער פון די בראָדער, זבארזשער און אליקום צונזער. ער איז שוין א ביסל מיד,
 ער זינגט שוין פון עטלעכע שעה, ווארט ער, הערן וואָס דער עולם וויל
 — זינגט מיר, איך בעט אייך, ליבער לודוויג „אוי וויי מיין כשר ווייס פע-
 רד“, רופט אויס אן עלטערער קעטיוגעניק.
 — און איך וואָלט געבעטן, ברודערל, זאָלסט זינגען „א פאסטעכל מיט זיינע
 שאָה“ זאָגט א סוחרל, אביסל בגילופן.
 — טו מיר צוליב, טייערער קאָלעגע, און זינג בעסער „דער דייטש און דער
 חסיד“, זאָגט אויף א מול, יחיאל בורדע, א באשיידענער אמטיאָר פון גאַלדפא-
 דענס צייטן, היות דאָס לידל נעמט אויס ביים עולם, שטימען אלע צו. און כדי
 לודוויג זאָל האָבן „קוראזש“, איז מען אים מכבד מיט א פּאָר גלעזלעך „רויטן“
 אלע שפיצן אָן די אויערן. די פנימער לייכטן אויף, ווען לודוויג גיט נאָר שוין
 א זינג נאָר ער שפילט אויך אויס, אינטערפרעטירט דאָס ליד: „די דייטשן-ניין,
 זיי קאָגען גיט חסידים זיין“. דעם צושפיל:

ווייל לעבעדיק און לוסטיק,
 ברייט און ברוסטיק,
 א טאנץ און א זינג,
 א העפעק און א שפרינג,
 און א זיפ פון דער כוסה,
 איז א מצווה א גרויסע!
 נו, קאָמיר אלע פריילעך זיין,
 און טרינקען א גלעזעלע וויין!“

זינגט מען שוין בציבור, די אָנוועזנדע און דער זינגער לודוויג. — און
 איצט, טוט מיר צוליב, הער לודוויג, און זינגט וועלעוועלס א ליד, איר ווייסט
 שוין וועלעכעס... דערנענטערט זיך א געזעלן, מיט א פערטל אין דער האנט,
 אין גיט עם לודוויגן: לחיים! לודוויג הייבט אָן זינגען וועלעוועלס זבארזשערס:

קום נאָר אהער דו פילאָסאָף
 מיט דיין קעצישן מוחל

קום נאָר אהער צום רבינס טיש
און לערן זיך ביי אים שכל".

אלע קעגען שוין דאָס ליד אויף אויסגווייניק, זינגען זיי אויך מיט הנאה
און אויף א קול: דעם צושפיל:

„טשירי בים באָם,
טשירי באָם באָם באָם
טשירי בים באָם באָם באָם באָם“.

...דער שבת איז שוין אוועק און דעם אנדערן טאָג, מוז מען פרי צו דער
ארבעט גיין. צענטיט מען זיך ווער אראָפּ צו דער סאַקאַלע און ניקולינגעסן,
ווער ארויף דורך דער אלטער וואמע צו דער ציגאנימע אָדער דורכן מארק און
פאָדו-וועקי גאס צום שיל הויף, צום קלעזמערנישן געסל.

די מילע נאכט ניכטערט צו ביסלעך אויס דעם עולם. א גרויסע לבנה, אוי-
פן אויסגעשטערנטן הימל, כאלייכט דעם וועג צו די באשיידענע, ציכטיקע היי-
מען.

אין 1917 יאָר, בעת דער דייטשער אָקופאציע, האָבן יעקב באַטאַשאַנסקי
און י. שטערנבערג, געשאפן טעאטער וואָס האָט צוגעצויגן די אינטעליגענץ
און די אריסטאקראטיע, און ברייטע פאָלקס שיכטן. און די פרעסע האָט געשריבן
ניט נאָר רעצענזיעס, נאָר אויך ארטיקלען וועגן אָט דעם רעווי-טעאטער.

באַטאַשאַנסקי האלט, אז ס'איז געווען מער געשפילטע צייטונג. אלע מאָ-
דערנע, נאציאנאל-פראַגרעסיווע לאַזונגען זענען דאָ פראַקלאמירט געוואָרן.
מ'האָט אינעם דערמאנטן טעאטער, אויך פאָפולער געמאכט יענע פערזענלעכ-
קייטן, וואָס האָבן באשיינט דאָס לעבן פון די רומענישע יידן ווי: וועלוול זבאר-
זשער, אברהם גאָלדפאָדען, יעקב פסנתיר, סאַפיע קארפ, שלום עליכם,
מענדעלע מוכר ספרים א. אנד.

עס איז כדאי צו פיקסירן פארן לייענער, די נעמען פון די 14 רעוויסטן,
געשריבענע פון יעקב באַטאַשאַנסקי, משה אלטמאן און י. שטערנבערג; „בוקא-
רעשט-ירושלים“; „אינמיטן-דעריגען“; „אויפן בוידעם א יאריד“; „פאָאיע
ווערדע-גרינע בלעטער“; „הערשעלע אַסטראפאָליער“, „קו-קו-רי-נו“;
„שלום עליכם“; „פורים-מאבארע“, „חצי שלי - חצי שלך“; „ראַזשינקעס מיט
מאנדלען“; „ס'מאַצל קומט“ און „טעאטער אין פלאמען“.

אין דער רעווי „קו-קו-רי-נוט, ריכטיקער, לויט דעם רומענישן טעקסט אין אונדזער רשות, „חצות,“ שמועסן צוויי הענער מיט א קוואַטשמע וועגן ידות, וועגן פליישלאָזע טעג, מאנגל אין לעבנסמיטלען.

די פּאָזיטיווע שטעלונג פון דער יוגנט צו געזונטער, פּראָדוקטיווער ארבעט, די חלוצים וואָס גרויסן זיך מיט זריעה, גערעטעניש און זוניקן שניט און פירן דעם אקער איבער פּעלד מיט זייערע הענט. ווערן דערמאנט מיט זייער טון, און טריישאפט פארן אידעאל, וועלכן זיי אָפּפּערן אָפּט דאָס בעסטע — זייער לעבן!

אן אנדער בילד פון „חצות“ איז „די ציגארעטע“ וועגן דעם האנדל מיט מיידלעך אין די שאנדהייזער, וועגן פרויען, וואָס הורן פאר א שטיקל ברויט. עס ווערן אריינגענומען אין שפיל די „מאַראל“ און די קאָנטראַבאנדע, דער שמו-גל, די אויסגעלאסנקייט, דאָס ידות, וואָס בליען אין צייטן פון מאנגל, נויט. שמחה שווארצ'ס „קאמעלעאָן“ האָט אין 1932 יאָר, געגעבן א דערפאָלגרייכע רעווי „שאַנדע באַנדע“. צוויי אקטן מיט צייט-קריטיק, געזעלשאפטלעכע שארזש און סאטירע, אקטועלע מאַנאָלאָגן, אַרייַנגעלע טעקסטן און מוזיק פון שמחה שווארץ. דער אַנקום פון גרויסן שטורעם איבערן פאָלק ישראל, איבער אלע פעלקער, ווערט בארירט אין סקעטשן. אין קופלעטן ווי למשל „אחד מי יודע“ — איינס איז די וואַנציע, היטל מיט דער שמאָנציע. שאַרפע קריטיק קעגן די קהלישע פירער, זייער שטעלונג, זייער ניט פריינדלעכע שטעלונג צו יידיש, צו יידישער קולטור. אין דער רעווי „שאַנדע-באַנדע“ האָט מען אָפּגע-לאַכט פון אָפּגעשטאַנענעם, פון אסימילאַנטן. איך געדענק א פראגענט פון א קופלעט:

„...די אסימילאַנטן זענען גרויסע נאַראָנים,
זיי ווילן זיך פארשטעלן פאר יעוואָנים,
מע זאָל זיי ניט דערקענען
זשידעס אז זיי זענען,
דויטש — איז זייער שפראך
יידיש א מיאוסע זאך,
...וואָס טוט מען אָבער מיט דער נאָז?
איעדער פרענט דאָך, וואָס איז דאָס?

סאָציאלע קריטיק ווערט אָנגעווענדט אין טעאטער פאַרשטעלונגען. מיג-לעך אז די סופליאַרן, די „געשוירענע קעפּ“, האָבן זי אריינגעשמוגלט אין אן

אָפּערעטע. אָט געדענק איך ל'משל א פראגמענט פון אזא קופלעט: „א גוטן אָוו-
נט, מיינע זיסע יידן/ אפשר זענט איר מיטן נאָמען ייד ניט צופרידן/ און ווילט
הייסן „דאָמנול, סער, מ'סיע צי מיסטער/ אויף דעם אמת ניטס ער?“ (... דער
רעפרעז: „אין משה ביים געסעלע/ טרינקט מען פון א פעסעלע. / די קולטור האָט
דאָ א קרענק/ און געזונט איז נאָר דער שענק!“

מיט זייער פאָרגעשריטענער געזעלשאפטלעכער ליניע, האָבן די דאָזיקע
רעוויסטן אויפגעוועקט און זענען געוואָרן א מעכטיקער פאקטאָר אין לעבן פון
ברייטע שיכטן פון יידישן פאָלק אין רומעניע.

די מלוכהשע טעאטערס פון רומעניע, דאָס יאסער ביז זיין צוזאמענגוס מיטן
בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער, האָבן אין זייער ברייטן רעפערטואר,
אויך מוזיקאלישע, רעווי ספעקטאקלען. די רומענישע יידן האָבן ליב מוזיק,
געזאנג און טאנץ. די יונגט איז עמפינדלעך צום יידישן וואָרט, צום יידישן,
ליד, צום יידישן פאָלקלאָר צו לייכטע ספעקטאקלען מיט א יידיש פנים, פאר-
שטייט זיך אויך רעווייען.

אין די יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה, אין רומעניע, האָבן בייגע-
טראָגן צום שאפן רעווי-ספעקטאקלען, י. בערקאוויטש, אי. קארא, י. בערג,
יוליאן שווארץ מ. באלאן מ. יאָסיפאוויטש, סימעלע שניידער, שמואל פישלער
און אנדערע.

אָט די רעווי-ספעקטאקלען זענען טעמאטיש רייך, עס פילט זיך אין זיי
דער אָטעם פון דער היינצייטיקייט. די סאטירישע סקעטשן האָבן ארויסגע-
רופן רעאקציע, געלעכטער ביים עולם און דערמיט באוויזן א דערציערישע ראָלע.
אָפט געלינגט דער רעזשי און די מחברים צו שאפן א הארמאָניע צווישן
תוך און פאָרעם און אויב מע גיט צו פארב, אין א ריכטיקער מאָס, מאכן אלע
צוזאמען, קלאָרער דעם ספעקטאקל.

די קאָמישע סטרונגע אין אָט די רעווי-ספעקטאקלען, איראָניע, ווייז, שמעכ-
ווערטל, גראָטעסק, איז אויסגעגליכן צו דער גוטער אויסשטאמונג. אין יאסער
טעאטער פלעג די מייסטערין נוצי גרונעא, שאפן פרעכטיקע כאַרעאַגראפיע צו
די ספעקטאקלען, יידישע סטיליזירטע מענץ, מוזיק האָבן געשאפן בערל
סענאל, ח. שווארצמאן, עמיל סעקולעץ אורעל דזשיראוואנו, אויגען קאָפ-
לער, משה פידעל, ה. סענאלאוויטש, און אנדערע. די געראַטענע מעלאָדיעס,
אייניקע פאָלקסטימלעכע, הארציקע, ווערן נאָך היינט געזונגען.

א הויז היינצייטיקע פּרלאָבלעמאטיק איז אין די רעווי-ספעקטאקלען פאראן
יידישער פאָלקלאָר און דער אבן טוב איז דער יידישער פאָלקס-הומאָר.

יידישע קליינקונסט-בינע אין רומעניע

מיטן צוועק צו פארווירקלעכן סצעניש, דעם אוצר יידישן פאָלקלאָר און פאָלקס-מוזיק, האָבן זיך צווישן ביידע וועלט-מלחמות, געזאמלט ליבהאָבער ארום דראמאטישע קרייזן, פארייגען, און מיט דער הילף פון מער באהאוונטע אין אַט דער קונסט, אדורכגעפירט ספעקטאקלען אין זייערע וווינערטער, צו מאַל אויך אין די ארומיקע שטעטלעך.

דעם גאלאצער דר. יאָסי ראָזענבערג, א ליבהאָבער, אין איינעם מיט ארי קליינער האָבן געשאפן א קליינקונסט-בינע, די גרינע פאווע, וועלכע האָט געגעבן עטלעכע ספעקטאקלען אין גאלאץ און ארויסגעפאָרן אויף איין ספעקטאקל קיין קעשינעוו, אין זאל „אָדעאָן“. דער אָפּטלאנג איז געווען א באשיידענער און די „גרינע פאווע“ איז נאָך עטלעכע ספאראדישע ספעקטאקלען פארשוונדן, אין זעלבן יאָר תר"ץ — 1929 — 1930.

דר. יאָסי ראָזענבערג האָט אין פראַגראם פון דער פאָרשטעלונג געשריבן: „דער יודאיזם, אין זיין גאנצן מהות, איז א ווונדערבארע רוי-שטאַף פאר רא-פינירטע קונסט, וועלכע שטרעבט דאָך זיך אומצוקערן צו פרימיטיוויטעט. ווער ס'איז באקאנט מיטן יידישן הומאָר, מיט דעם פאראדאקסאל-נאיוון, טראָץ זיין גאנצער ראפינירטקייט (ס'איז קיין סתירה דערביי). ווער — זאָג איך — עס איז באקאנט מיט דער יידישער לעגענדע, מיטן יידישן פאָלקלאָר, ווער עס שאצט די יידישע מוזיק, דאָס פאָלקסליד, ווער עס שאצט די אלע אוצרות, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר א טייל פונעם גייסטיקן יודאיזם — דער קאָן עס באגרייפן, דער קאָן עס תופס זיין“.

דאָס ערשטע פראַגראם פון „דער גרינער פאווע“ איז צוזאמענגעשטעלט געווען פון ניין נומערן, סעפאראטע סצענעס, אָפּהענגיקע יעדע איינע פון אן אנדערן מאַטיוו, מיט אן אנדערער קאָנצעפציע, באנעם, און אן אנדער פארקער-פערונג, געשטאלטיקונג. אַט זענען די 9 נומערן: סעדעכעס, שארוזש פון יאָ-שקען (יאָסי ראָזענבערג), יאָשקע, פאָלקסליד, אז דער רבי אלימלך, חסידישע פאנטאזיע, אין א שטאַט קישנאט, קאָסאליזירט פון יידל מלמד (יידל וויינשטיין) אז דער רבי לאַכט, גראַטעסק, משיח, פלגימייס, העברעיש ליד פון שלמה בן גבירול, משכיל שארוזש פון דר. י. ראָזענבערג, גנבים, הומאָרעסקע.

די „גרינע פאווע“ וויל אַט מיט דעם פראַגראם „פארווירקלעכן די יידישע נאם, ווו די בלאַנזנדע נשמה פון אייביקן יד, וועט ווידער געפינען דעם צדיק, דעם ברחן מיט זיינע מעלאָדיעס, די חסידים מיט זייער נאיוויטעט, די קבלנים מיט זייער גראַטעסק — די סצענישע געשטאלטיקונג פונעם פֿילקלאָר, פון חוזק

און פון דער גאנצער שאפונג פון דעם אומבאקאנטן מחבר — דאָס פּאַלס, דאָס
איז אונדזער ציל“.

די „גרינע פאווע“ איז געווען א באַלעבאטישע גרופע. דיפּלאָמירטע און
גבירישע יונגעלייט. רעזשיסאָר איז געווען דר. יאָסי ראָזענבערג, מוזיק האָט
געשאפן דער באקאנטער מוזיקער טעאָדאָר פוקס און עריק שינדלער-ווין, דעקאָ-
רן זאב אדאם און דבורה השומר (פּסעוודאָנימען פון די אָנטיילנעמער אין
ספּעקטאַקל פון דער משפּחה קליינער און גאַלד, שפּעטער אָנגעזעענע ייִדישע
געזעלשאַפּטלעכע טוער!). קאָנפּעראַנסיע — ארי קליינער, קאָסטיומען לאַה זאב
(גאַלד), מאַקיאזש (גרימירט האָט פּרויקע סאַראָקין). די זעלבע האָבן אויסגע-
פירט די ראָלעס, אין פּראָגראַם זענען נישט אָנגעגעבן זייערע נעמען!

קליינמאָסט-טעאַטער קאָמפּעניען רעכענען אויך די ייִדישע רעווי-ספּעקטאַקלען
א מין לעבעדיקע טעאַטער-צייטונג, א פּאָפּולערער זשאַנער, וואָס איז אריבערג-
קומען קיין רומעניע פון פּראַנקרייך, לויט שלמה ביסל.

די טעאַטער-ליבהאַבער פון דער „גרינער פאווע“, האָבן געגעבן אן אַטמו
עלע רעווי, א פּאַליטישן קאבארעט א.ט. „שוואַרצער קאָטער“, אויך אין
בוקאַרעשט. דער קינסטלערישער ניוואָ פון „קאבארעט“ האָט ניט באַפּרידיקט
דעם רעצענזענט, און אין דער רומעניש-ייִדישער חודש-שריפט „האַסמאַנעא“
פון דעצעמבער 1928, ז. 24 שרייבט ער: אז ער האַלט, אז זיי דאַרפן בלייב
ביי קליינמאָסט“.

מיט שמחה שוואַרצס נאָמען איז פאַרבונדן דאָס ערשטע קליינמאָסט-טעאַ-
טער אין רומעניע. ער איז געווען דער רעזשיסאָר, געשריבן די טעקסטן און
די מוזיק. געמאַכט די דעקאָרן און אויך מיטגעשפּילט.

די קליינמאָסט-בינע „קאַמעלעאַן“, דער געלונגענער טעאַטער-פּרווי, איז
געווען ניט נאָר חנעוודיקע קליינמאָסט-בינע מיט פיין סטיליזירטע בילדער
פון ייִדישן שטייגער, נאָר א טעאַטער, וואָס האָט משפּיע געווען אויף צוויי דור /
אין זיין בוך „רומעניע“ שרייבט שלמה ביסל, אויף ז. 343:

„... קאַמעלעאַן“ און די פיזליטיקע, קינסטלערישע ארבעט ארום אָט דער
קליינמאָסט-בינע האָבן שמחה שוואַרצן געמאַכט פאַר איינעם פון די וויכטיקע
ייִדישע קולטור-פיגורן. (...). דורך „קאַמעלעאַן“ איז שמחה שוואַרץ נישט בלוי
באַקאַנט געוואָרן אין דער ייִדישער רומעניע, נאָר ער האָט אויך משפּיע,
געווען דו יונגט און האָט אויפגעשטעלט פיל תלמידים, וואָרום די טעאַטער-
טרופע „קאַמעלעאַן“, איז גלייכצייטיק אויך געווען א דראַמאַטישע שול, וווּ מען
האַט געקענעלט מיט יונגע באַנאַכטע שוישפּיל-קאַנדידאַטן, די קונסט פון דראַמע
און טעאַטער. עטלעכע פון שמחה שוואַרצס שילער זענען דערנאָך אָנגעקומען

אין דער מאַסקווער יידישער טעאטער סטודיע וואָס איר אָנפירער איז געווען שלמה מיכאָעלס.

אין די „קאמעלעאָן“ ספעקטאַקלען, איז יעדער „נומער“ געווען אן אויפטון, אויסגעפורעמט געוואָרן מיט א סך פאָלקסטימעלכן הוש, פול מיט געשמאַק, פארשטענדעניש און טאַלאַנט.

אין די „קאמעלעאָן“ ספעקטאַקלען האָבן געפינקלט מיט זייער חן און טאַ-לאַנט משולם סורקים, אבנר באַראַק, דער ערשטער ווי א קאָנפּעראַנסיע דער צווייטער — ווי א פילזייטיק באַנאַכטער שוישפילער. צווישן די יונגע באַנאַכטע קאמעלעאָן-שפילער, געדענקען מיר דעם שפעטער באַווסטן און באַליבטן רעציטאַטאָר לייבו לעווין, מיט א סך אחריות און קינסטלערישע דערגרייכונגען פא-רצייכענען מיר די קאמעלעאָן-שוישפילער: צילי קויפּמאַן (די שוואַרצע נאַטאַשא). זייער אויסגענומען האָט זי מיט שמחה שוואַרצם „צייטונגס פאַרקויפּער“ פיליפּ העכט און זיין שוועסטער אדעלע העכט, ק. בוביס (די שאַלטיקעס) אַטאַ פּאַפּער, ה. שערצער, נאַרבערט האַראַוויץ, מ. שוסטער, משה גערשזאן, שלימע ברוכים שבע, לייבאָוויטש איזיו. שפעטער זענען צוגעקומען, אָנהויב יאָר 1931 סטעאַ צאַרעף-בירנבערג, דאָראַ וויינשטיין (די פרוי פון קובי וואָהל), שיינע אייזענפעלד (פאָרט א חסידל צום רבין), מוני פרידמאַן (דער שפעטער באַקאַנ-טער דיכטער מ. פריד וויינינגער), יוסף ערענקראַניץ און לויט אדעלא העכט-קולאַ, זאָל אויך יוסף שמידט ביים אָנהויב האָבן מיטגעאַרבעט אין „קאמעלעאָן“ (אין אליעזר שטיינבאַרגס א פיעסע פאַר קינדער).

דער רעפערטואַר געוודיקע, פיין סטילזירטע בילדער פון יידישן שטייגער פון וועלכע ס'האָט ניט געפעלט פיינער סאַציאַלער גראַטעסס, פאָלקסלעגענדע אקאָרדן (באַלאַדע), לעבעדיקייט, פאַרביקייט, (אידייליע), עכטער פאָלקס-הומאָר (בעל-עגלה), אידיש-קינסטלערישע גומערן ווי „נאַכטשיכט“, „צייטו-נגס-פאַרקויפּער“. דאָס רוב „קאמעלעאָן“ — גומערן זענען פאָפּולער ביז פאָל-קלאַריזאַציע.

בעת דער צוואַנגס-אַרבעט אין דער לעצטער וועלט מלחמה, פלעגן זיך די אויסגעמאַטערטע יידישע יינגלעך, דערמונטערן מיט די „קאמעלעאָן“-גומערן. אין די האַלב-איינגענראָבענע, חילצערנע באַראַקן, אין וועלכע זיי פלעגן געב-טיקן, ביים שיינ פון א צאַנקענדיקן ליכטל, פלעגן אויפלייכטן די פנימער זיך דערוואַרעמען די הערצער, ווען סע פלעגן זיך צעזינגען צוערשט סאַלאַ, דערנאָך אלע, געדעמפט און ס'האָט זיך צענאָסן אויף דעם פינצטערן ארום; קומען וועט א טאַג, העי, וועט ער קומען! פון שמחה שוואַרצ'ס „צייטונגס-פאַרקויפּער“.

די „קאמעלעאָן“ — נומערן פֿלעג מען אָפּשרייבן אָן א דערלויבעניש פון מחבר, בעת זיי פֿלעגן זיין אין לויפנדיקן ספּעקטאַקל, אויפגעפירט געוואָרן אי-בער גאַנץ רומעניע. אין א „מעלדונג“ פון שמחה שוואַרץ דערשינען אין „די וואָך“, נומער 11-12, 1-טער יאָרנאַנג, פון אפריל 1936, שרייבט ער:

„ווי איך ווער געוואָר, ווערן אין פארשידענע ערטער אויפגעפירט ביזדער פון די קליינמאָנט-פראַגראַמען פון „קאמעלעאָן“, אָן דער דערלויבעניש פונעם אויטאָר. כדי צו פארמיידן מיספארשטענדענישן, גיב איך ווייטער א רשימה, פון א טייל פון מיינע טעקסטן, וועלכע ס'איז פארווערט אויפצופירן אָן מיין הס-כמה: 1) דער לויבאק, 2) באַלאַדע, 3) נאַכטשיכט, 4) צען ברידער. 5) די אייניק-לעך, 6) סערענאדע. 7) דער טשעמאַדאָן. 8) דער צייטונגס-פארקויפער. 9) דער רעקרוט. 10) שויפּענסטער. 11) די סגולה. 12) אונטער א קליין ביימעלע. 13) דער באַלענגאַלע. 14) דונויא. 15) אידיליע. „וועגן אויפפירונג-רעכט דאַרף מען זיך וועגן צום מחבר. פארשטייט זיך, אז מחבררעכט זענען אים קיין מאָל גיט באַצאַלט געוואָרן און אפילו אין אונדזערע צייטן... די רשימה האָט איך געבראַכט כדי אויפהיטן קאָטש די טיטלען פון די נומערן, וואָס ער האָט גע-שאפן פארן „קאמעלעאָן“. ער האָט געשאפן א פרעכטיקע סאטיריש-געזעל-שאפטלעכע רעווי „שאַנדרע-באַנדרע“ און באאַרבעט יידישן פאָלקלאָר.

זיין טעאַטראַלע טעטיקייט איז אויסגעוואקסן ערשט ווען ער האָט זיך באַזעצט אין פאריז, און געשאפן דאָרט זיין מאַריאָנעטן-טעאַטער „הכל-בכל“. קיינער האָט דער מאַריאָנעטע פון יידישע מיפן גיט געגעבן אזא עקספּרעסיוויקייט ווי ער, איז א חידוש וואָס די פרעסע, די אָנגעזעענסטע טעאַטער-קריטיקער, פון פאריז, ישראל, האָבן זיך אָפּגערופן מיט התפעלות וועגן „הכל בכל“, גע-שאַנקען גאַנצע זייטן, באַגלייט מיט ביזדער פון די ספּעקטאַקלען, וואָס האָבן געלויבט דעם קינסטלערישן אויפטו פון דראַמאַטורג, מוזיקער, דעקאָראַטאָר, רעזשיסאָר, אַקטיאָר שמחה שוואַרץ אפילו אין דער שווייץ, ווו ער האָט זיי געראַטעוועט בעת דער נאַצי-אַקופאַציע אין פראַנקרייך, האָט ער געגרינדעט א קליינמאָנט טעאַטער „גע ונד“ א סינעז פון זיינע פּוּפּן און מאַריאָנעטן-ספּעק-טאַקלען, וועלכער איז געווען טעטיק צווישן 1942 — 1945. מיטגעאַרבעט האָט זיין פרוי רות, היינט אויך א באַקאַנטע פּסיכאָלאָגין.

אונדזער ארבעט שעפט נישט אויס די טעמע און וויל זיין נאָר אן אָנרעג פאר אנדערע פאָרשער, וועלכע זאָלן באַרייכערן, אויסברייטן דאָס קאַפיטל יידי-שע קליינמאָנט-בינע אין רומעניע פון דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין לאַנד.

גאָלדפארענס סאָציאלע פינור און פיעסע „שמענדריק“ און
„VLADUȚU MAMII“

מיר פרווון א ליטערארישע עקספּעדיציע, אויף די שפורן פון גאָלדפארענס
סוזשעטן און טיפן. היינט ווילן מיר אָנווייזן די קוואַלן פון גאָלדפארענס
„שמענדריק“.

אייניקע ווילן אונדז איינרעדן, אז גאָלדפארען האָט אויסגעבאָרגט דעם
סוזשעט פון א רומענישער פיעסע און זי פאריידישט.

אלע אומות העולם האָבן אין זייער בינע-רעפּערטואַר זייער שמענדריק.
די רומענער וואַדוצו מאַמיי, די רוטענער האָבן זייער „סטעצקאָ“, די רוסן
פאָן וויזינס „ניעדאָראַסיל“.

אין זיין לעצטן אויטאָביאָגראַפישן אַרטיקל ווייזט אָן גאָלדפארען, אז שמענ-
דריק איז דער פאריידישטער ניעדאָראַסיל. (אַרכיוו פאַר יידיש טעאַטער, ז.
268).

„שמענדריק וויל א כלה“, קלינגט ענגלעך צו דעם ניעדאָראַסילס „איך וויל
זיך ניט לערנען, איך וויל א כלה. און איצט צום ענין גופא.

מען וויל אונדז איינרעדן, אז גאָלדפארען האָט געהאַט ווי א פאָרביַלד צו
זיין סאָציאַלער פיעסע „שמענדריק“, א רומענישע פיעסע מיטן נאָמען „וואַל-
דוצו מאַמיי“ (וואַדוצו דער מאַמעס), וועלכע ער זאָג האָבן נאָכגעמאַכט, איבער-
געמאַכט.

פאַרן פאָרזיכטיקן פאָרשער קאָן דינען ווי אן אָנהאַלטספונקט, דער פאַר-
גלייך פון די צוויי טעקסטן.

אין דער ביבליאָטעק פון דער אקאַדעמיע פון דער סאָציאַליסטישער רע-
פובליק רומעניע, אין בוקאַרעשט, האָבן מיר געטראָפן און דורכגעלייענט די
רומענישע געדרוקטע פיעסע: לופעסמו יאָאן, „וואַדוצו דער מאַמעס“, (קאָמע-
דיע מיט געזאַנגען, אין איין אַקט, פאָקשאַני 1875). בסך הכל 23 זייטלעך, קליי-
נער פאָרמאַט. די פאַרשיגען פון אַט דער פיעסע זענען וואַדוצו, א דאָרפס-
שילער; איפטימיע-זכאַרטשיאַנו, אן אַלטער וואַלדעיהטער; קאָסטיקאַ שויעמעסן
— א יונגער פרייץ; סעוואַסטאַ, וואַדוצו'ס מוטער; סמאַראַנדאַ, די טאָכטער פון
איפטימיע; פויעריים און פויערטעס. די האַנדלונג קומט פאָר אין א דאָרף. דע-
קאָראַציע: א טיר און א פּענצטער מיט א לאָדן-מיש, אויף וועלכן עס זענען
אויסגעשטעלט טעפּ, פלעשלעך, גלעזלעך, בייגל. דאָס איז סמאַראַנדאַס קלייטל.
דער סיפור המעשה; (סוזשעט): וואַדוצו, דער בן יחיד פון דער סוחרטע סע-
וואַסטאַ, א דעגענעראַט, וויל חתונה האָבן מיט סמאַראַנדאַן, דעם וואַלדעיהטערס
טאָכטער, אָבער זיין מוטער וויל זי נישט, ווייל זי איז אַרעם.

סמארנאדא באנגענט זיך פלוצים מיטן פריץ קאסטיקא שוימעסן, אן אנ-טוישטער פון א ליבע מיט א שטאטישער... און הייבט אן ליב האָבן סמארנא-דאן, מיט וועלכער ער האָט חתונה און זיי באזעצן זיך אויף זיין גוט. פויערס און פויערטעס ווינטשן זיי פיל גליק.

מיינע באמערקונגען: אין די 29 מצענעס פון די 230 קליינע זייטלעך פון, געדרוקטן רומענישן טעקסט, איז די האנדלונג נישט דינאמיש, די שפראך פון די פערסאנאזשן נישט ניואנסירט, דאָס איז איינס.

והשנית: א חוץ דער טרופע פון יאָאן לופעסן, וועלכע שפילט די פיעסע און ניט אָן לופעסן אלס מחבר, שפילן מערערע טרופעס א פיעסע מיטן זעלבן אינהאלט און טיטל, און גיבן נישט אן דעם נאָמען פון יאָן לופעסן. דער קאָנ-סערוואַטאָר פון בוקארעשטער „מוזי פון נאציאָנאַל טעאַטער“, זשאָרוש פראנא, פארזיכערט מיך, אז אין טעאַטער-מוזי איז פאראן א כתב-יד „וולאדו מאמיי“ פון איינעם דומיטרו מיקלעסן. אין דער אָפיציעלער יאסער שטאטישער „Curierul de jassy“, (וואָס פלעג דערשיינען 3 מאָל אין דער וואָך) אין נומער 137 פון דעצעמבער 1875, ווערט דערמאנט „וולאדו“, איינאקטער מיט געזענע, פון איינעם י. סטאנעסן. אין דער אָפטיילונג „מאנסקריפטן“ (כתב-ידן) פון דער אקאדעמיע פון דער סאָציאַליסטישער רעפובליק רומעניע, פון איר ביבליאָטעק, האָבן מיר געטראָפן אונטערן נומער 2974, אין דער מאַפּע „רעפערטואר פון דער טרופע געאַרגע קאראדזשיאַלע“, א פיעסע „וולא-דו צו מאמיי“ פון י. סטאנעסן. דער כתב-יד איז איבערגעשריבן געוואָרן, אין שטעטל אָלמעניצא, דעם 23-טן סעפטעמבער 1875, פון אַלינעס ניקלאי אל. דראגולעסן (מסתמא דער סופליאָר פון דער טרופע. 15 בלעטער פון וועלכע פיר דער שער, פערסאנאזשן.

דריטנס: אין די רומענישע טעאַטער געשיכטעס, אין וועלכע עס ווערן דער-מאנט פארגעסענע אָדער פארשוויגענע מחברים, פון א מאָל, ווערט לופעסן לחלוטין נישט דערמאנט, כאָטש אויף זייטל 3 פון זיין רעווי (דער קאָמיקער“, דערשינען אין פאָשאני, סעפטעמבער 1885, ווייזט אָן לופעסן, אז ער האָט „180 כתב-ידן פון קאָמעדיעס, מאָדערנע מעלאָדראמעס, אייגענע אָריגינעלע אָדער באארבעטונגען!...“.

אפילו דער גרויסער רומענישער דיכטער מיכאַל עמינעסן, האָט אויך געפרווט שרייבן אן ענלעכע פיעסע: „גאָנצו דעם טאטנס“. אינטערעסאנט אין אָט דעם פרוווי איז דאָס וואָס א הויפט פערסאנאזש „לייזער זאָלסט זיין געזונט“ רעדט יידיש! א באווייז, אז עמינעסן, אויפגעוואקסן אין באָטשאַני, מיט א צאָרליכער יידישער באפעלקערונג, האָט געקענט אויך יידיש.

פון די ביז איצטיקע אָנגעוויזענע פאקטן, קומען מיר צו דער מסקנא, „צום

אויספיר:

דער פאקט וואָס עס זענען געשפילט געוואָרן עטלעכע „וולאדוצ'ים „ מיט פארשיידענע מחברים, דער פאקט וואָס לופעסקו האָט נישט פראָטעסטירט, דער פאקט וואָס אויף קיין שום אפיש פון מאטעי מיללאָ'ס טרופע אין יאסער גרויסן טעאטער נישט אין אנאָנס וואָס איז דערשינען דעם 29 דעצעמבער 1876, און ניט אין די פאָרשטעלונגען פון דער טרופע ניקאָלאיע לוקיאן בעת איר טורנע אין קעשינעוו, צווישן 20 נאָוועמבער 1868 און 15 מערץ 1869 און פילע אנ-דערע טרופעס שפעטער, איז נישט אָנגעגעבן דער מחבר פון „וולאדוצו מאמיי“, איז א באווייז, אז עס איז נישט קיין אַריגינעלע רומענישע פיעסע, נייערט א לאָקאליזאציע פון א פרעמדער (פראנצויזשער?) פארם, איינע פון די הונדער-טער, ביים אָנהייב פון טעאטער אין רומעניע, וועלכע מע פלעג איבערזעצן, אָדער „באארבעטן“. דאָס רוב פון זיי נאיווע איבערזעצונגען. עמיגעסקו, ווייזט אָן אויף אַט די פעלערן פון טעאטער רעפערטואר אין יענע יאָרן. אין א פאָלע-מישן ארטיקל, גרייפט ער אָן דעם פילזייטיקן שריפטשטעלער פרעדעריק דאמע. אַט ווי אזוי מע פלעג א מאָל מאכן א לאָקאליזירונג, געבן א היימישן, לאָקאלן כאראקטער; מע נעמט א פראנצויזישע פיעסע, מע מאכט א כאפ-לאפ איבער-זעצונג, מע פארבייט די אַריגינעלע נעמען אויף רומענישע און דערנאָך, צי סע פאסט צי ניט, אין דריי טעג איז פארטיק די לאָקאליזירונג. צווישן די מחברים, וועלכע מ'האָט אמיינסטען „באארבעט“, קאָן מען דערמאנען סקריב'ן, לאבי-ש'ן, און קאצעבוס מעלאָדראמעס.

ס'איז אָנגעגעבן אז אויך גאָלדפאדען מיט זיין פרוי פאולינא, וועלכע האָבן באהערשט די פראנצויזישע און דייטשע שפראך, האָבן איבערנעזעצט פון אַריגינאל אייניקע פיעסן אָבער תמיד אָנגעגעבן „איבערזעצונג פון פראנ-צייזשן אָדער דייטשישן“.

מיר באהויפטן אז גאָלדפאדענס „שמענדריק“, א פיעסע אין דריי אקטן, אויף פערציק זייטן, איז נישט אינספירירט אָדער נאָכגעמאכט לויט דעם ענבעכ-דיקן איינאטער „וולאדוצו מאמע“, ווו די כאראקטערן זענען קאריקאטוראל געצייכנט; די אינטריגע — א נאיווע; די סביבה אן אָרעמע, די שפראך א ניט דיפערענצירטע לויט די פערסאָנאזשן. מיר דערמאנען בדרך אגב, גאָלדפא-דענס א באארבעטונג „דער לינגער אָדער טאָדעס בלאז“, אינספירירט פון, גאָנאָלס „רעוויזאָר“, וואָס איז אָנגעטאָן אין א יידישן לבוש, אין א יידישן ארט דענקען, אין א יידישער לעבנס-פילאָסאָפיע. גאָלדפאדען האָט דעם „רעוו-יזאָר“ אַריגינעל באארבעט, אזוי פאריידישט, אריינגעלייגט אזויפיל סאטירע,

אז ער האָט באַקומען אַ ביז נאָר באַזונדער פּנים. פאַר גאָלדפּאַדענען איז דער אָריגינאַל בלויז אַ קאַנווע.

גאָלדפּאַדענען „שמענדריק¹“ איז אַ באַווייז, וואָס אַ באַנאַכטער דראַמאַ-טורג קאָן שאַפֿן פֿון אַ פּרעמדן מוסטער. ווי אזוי גאָלדפּאַדען האָט אין דער פּיע-סע, ווי איברינגס אין אַלע זיינע פּיעסן, אָפּגעשפּילט ברעגענדיקע אינטער-עסן און פּאָדערונגען פֿון דער ייִדישער ווירקלעכקייט, ווי אזוי גאָלדפּאַדענען פּיעסן זענען פּאַרכונדן מיטן אַרומיקן לעבן.

פאַר מיינע אויגן ליגט דער טעקסט געדרוקט אין וואַרשע, אין דער ליטאַ-גראַפּיע פֿון יוסף לעווענזאָן אין 1890: „שמענדריק אַדער דיאַ קאָמישע חתונה“, אָפּערעטע אין 3 אַקטן מיט געזענע און טענץ פֿון א. גאָלדפּאַדען“. פּערזיק זייטן, פּאַרמאַט 23 1/2-14. די פּיעסע האָט מען געשפּילט אונטער מערערע גע-מען. אזוי למשׁל, אַן אַפּיש פֿון דער טרופּע העלמאַנעסן-קעסטיין, אין „קעללײַם האַלץ“ שפּילט שבת 6 יאַנואַר 1894, מאַטינע 2 אַוהר נאַכמיטאָג, די קאָמישע פּיעסע „דער מאַמעס קדישׁל“. (געמיינט שמענדריק).

די פּערסאָנאַזשן פֿון גאָלדפּאַדענען „שמענדריק“: בריינע — אַ ייִדענע, אַן אַלמנה, אַ רייכע רענדאַדקע; שמענדריק — איר בן-יחיד; זרח — איר ברור-דער; צירעלע — זיין טאָכטערש; ר' יצחק — פּרנס הורש, אַ געפּאַלענער נגיד; ראָזאַ — זיין טאָכטער; דוד איר געליבטער; פּתחיה — אַ שדכן, אַן אַלטער ייד פּיי-ווישׁל.

שמענדריקס אַ חבּר? אַ ברודן, געסט, פּויעריס, כלל-זמר, יידן, ייִדענעס קינדער, מיידלעך און ווייבלעך.

אַט איז דער סוזשעט פֿון „שמענדריק“: די אויפגעקומענע גבירטע, אַ פּרוי פֿון יחוס, האָט אַן אייגן-און איינצימן זון-שמענדריק, דער איינצימער אין לעבן פֿון צוועלף געבוירענע קינדער. ער איז אַ פּולשטענדיקער דעגענעראַט. בריינע זיין מוטער, וויל אים חתונה מאַכן מיט דער טאָכטער פֿון ר' יצחק פּרנס הורש, דאָזאַ, אַ מיידל וואָס איז געלערנט „אין אַלע זאַכן“.

צו שמענדריקן שדכנט זיך צירעלע, די טאָכטער פֿון בריינעס ברודער זרח, וועלכער פּאַררופּט זיך אויף דער צוואַה פֿון זייער פּאַטער, און פּאַדערט, דער שיודך זאָל געשלאָסן ווערן. בריינע וויל ניט איר ברודערס טאָכטער. וויל ניט

---

¹ אינעם אַרכיוו פֿון דער גענעראַל דירעקציע פֿון די רומענישע טעאַטערס, מאַפּע 536 פֿון 1879, איז פּאַראַן די ביטע פֿון יאָן לופּעסקו, אין וועלכער ער בעט די דערלויבעניש צו שפּילן אין גאַרטן „אָניאַן סוים“ פֿון בוקאַרעשט. אין דעפּערטואַר איז אָנגעגעבן אויך וואַדוּצו מאַמיי נאָך אַ באַווייז אַז נישט לופּעס-קו איז דער אַמתער מחבר!

וויסן פון דער צוואה און וויל די טאָכטער פון יחוסדיקן פרנס-חודש-ראָזא, ווע-
לכע „מינקט זיך אין יחוס פון קאָפּ ביז פיס“, לויט יענער צייט, באמת געביל-
דעט, קען פרעמד-שפראכן.

ראָזא האָט געהאט א געליכטן נאָך וועלכן זי בענקט, אָבער זי ווייסט ניט
נאָרניט וואָס מיט אים טוט זיך. זי טרוימט וועגן העכערס, העכערס און ניט
צו שמענדריקן. דער פרנס חודש רעדט צו דעם שידוך מיט שמענדריקן, ארגו-
מענטירנדיק „מסתמא איז דאָס א זיווג פון גאָט“ און „מאטעריעלע סיבות“,
„שוין א צייט פון צוויי יאָר, אז איך האָב ניט פארדינט און פלאַג מיך“. ראָזא
איז קיין מאָל ניט ארויסגעגאנגען פון איר פאָטערס רייד, פאָלגט אים אויך איצט.
אין טאָג פון דער חתונה מיט שמענדריקן, קומט צו פאָרן דוד, ער דער-
קלערט די סיבה פון זיין לאַנגן שווייגן, אז ער האָט ניט געקאָנט צוזען די אָרעם-
קייט וואָס איז געוואקסן אין ראָזא'ס שטוב. ער איז אוועק און זיך געפלאָגט
דריי יאָר אין א פאבריק. „זיך ניט פארגינען א גרייצער צו פארצערן“ און צו-
גויפגעקליבן א קאפיטאל“.... „און איצט בין איך געקומען דיר גליקלעך מאכן“.
דוד האָט חתונה מיט ראָזא און שמענדריק מיט זיין שוועסטער-קינד צו-
רעלע. דאָס קומט פאָר א דאנק דעם אָפּרעדן זיך פון דוד, מיט זרחו, אונטער-
פירן אונטער דער חופה ניט ראָזא, נאָר צירלען, זיין שוועסטערקינד. דאָס
איז דער אינהאלט פון גאָלדפאדענס ערשטלינג, איינס פון זיינע ערשטע דרא-
מאטישע ווערק.

גאָלדפאדענס „שמענדריק“ איז א שפיגלבילד פון דער סביבה פון זיין צייט,
פון דער סאָציאלער סביבה. יעדער פערסאָנאזש איז א סינטעטישע מאסקע, א
גרים וואָס שאפט דאָס קאמישע, ווי דער גרים פון צירק-קלאון. צו זיין שמענ-
דריק, באציט זיך גאָלדפאדען מיט הומאָר און פייגער איראָניע.
שמענדריק איז גאָלדפאדענס אָריגינעל ווערק, ניט נאָכגעמאכט!

זיידל יהודה העלמאן

אקטיאָר, פובליציסט, חזן און לערער

אָנהויב צוואנציקער יאָרן, אין יאס. נאָענט צו דער „אייזערנער בריק“ ווו,
כ'האָב געוויינט איז געווען א לאנג געסל פאנטעלימאָן. אויף יידיש „דאָס-מת-
געסל“. דורך דעם געסל, פלעג מען פירן די לוויות צום יאָהונדערטער אלטן
בית עולם טשיורקי, אינעם פערטל טאטאראש. אויף דעם געסל, האָב איך צום
ערשטן מאָל געזען זיידל יהודה העלמאן. א מיטל־וויקסיקער ייד מיט א ראזירט

פנים (נאך אויף יומים נוראים פלעג ער זיך פארלאָזן א קליין שפיציק בערדל!) מאַדנע געקליידט: א רעדינגאָטע (סאלאָן ראָס) מאָדעל 1880, שטייפן קראגן, אן „אקטיאָרישע“ טשופרינע מיט געקרייזלטע, האָר, א הארטן מעלאָן הוט, מיט א טאש ביכער אָדער כתבים... אזוי האָט אויסגעזען אָנהויב צוואנציקער יאָרן זיידל יתודה העלמאן, דער אקטיאָר, חזן פון ניישאַץ-טעמפל, פובליציסט און לערער!

געבוירן אין יאס, אין יאָר 1855. לויט דעם שטייגער פון דער צייט, באקומען א פרומע דערציונג. דער פאָטער איז געווען א העפטער פון שטערנטיכלעך אָבער פון דעם פאך אליין, ניט געקאָנט שפייזן זיין מישפחה, האָט ער געהאט א ביי-פאך: געווען א חזן און פארבליבן א חזן ער יום פטורתו.

דער צווייטער מאן מיט וועלכן העלמאנס מוטער האָט חתונה געהאט איז געווען א ייד א למדן מרדכי בר' יהושע, וועלכער האָט געלערנט מיט קינדער ש'ס און פוסקים. אָט דער שטיף פאָטער, האָט העלמאן צוגעגרייט א גוטע פר-נסה... געלערנט ער זאָל ווערן א שוחט! ווען העלמאן איז אלט געוואָרן 16 יאָר, איז דער שטיף-פאָטער געשטאָרבן און זיידל יתודה איז געוואָרן אויס שוחט... העלמאן באזיצט אן אָנגענעמע שטימע, אויטאָדידאקט-לערנט ער דייטש, רומעניש און באקומט אָנזען צווישן די דילעטאנטן. ער שאפט א דראמאטישן פאריין „יובל“, ציט צו אויך אייניקע יונגע אקטיאָרן און שפילט וועכנטלעך מיט זיי פארשיידענע פיעסן: גאָלדפאָדנס, לאטיינערס, שמר'ס און אייגענע פיעסן. ער פאָרט אויך איבער דער פראָוויניץ, באזונדערס אין די מאָלדעוועשע שטעט און שטעטלעך.

אן אפיש אין אונדזער רשות מעלדעט: „אין יאסער גאָרטן „שלום שייקע-עלעם“ (טאמאסיס) שפילט „די יידישע דילעטאנטן געזעלשאפט מיט דער מיט-ווירקונג פון בערימטען ארטיסט און פערפאסער הערד ז. העלמאן. צום ערשטן מאל אויף דיעזער בינע, „א פאטש פאר א פאטש“ גראָסע קאָמעדיע אין 4 אקטן און 8 בילדער פון שמ'ר. די ראָלע פון נפתלי שפילט ארטיסט ז. העלל-מאן“, דינסטיק דען 30 טען יולי 1896 אן אנדערער אפיש מעלדעט אין זעלבן גאָרטן, ז. הלמאנס „דער בעל נס“, פיר אקטן „בעל שם“ 5 אקטן, א רעווי-ספעקטאקל „נגו ומנוג“ אין פיר אקטן און די צוויי איינאקטערס „יריד אין הימל“ און דאָס ליטוויסקל“ זענען געשפילט געוואָרן שפעטער. אלס פראָפּעסיאָנעלער אקטיאָר האָט ער געשפילט עטלעכע יאָר אין רומעניע אין 1890 אין אמעריקע, מיט אָנגעזעענע אקטיאָרן ער האָט זיך ניט געקאָנט צופאסן צום אמעריקאנישן לענבס-רייטס און צוריק געקומען קיין יאס, ווערט ער א לערער פון העברעיִש אין די יידישע שולן און א שטענדיקער חזן אין „ניישאץ-טעמפל“.

ער האָט געשריבן א סך קופלעטן צווישן וועלכע עס זענען פאָפולער געוואָרן און אריין אין רעפערטואר פון ב.ל. זיגלער און אנדערע זינגערס זענען „ישמחן“, די „וועלט מילחמה“ דער וויין און די טיי“ (א משל). ער, העלמאן איז געווען מער א לידל פארפאסער און לידער זינגער ווי אן עכטער פאָעט. אליין געשאפן די ניגונים פאר זיינע אייגענע לידער. ער פלעג ארויסטרעטן מיט דערפאָלג אויף מאסן פארזאמלונגען און ארבעטער פייערונגען. אין „גאָרטן פערזשאַיע“ פון יאס, שבת דעם 22 טן יוני 1896, גראָסעס פאָלספּעסט“ מעלדעט דער אפיש אין יידיש, מיט העלמאנס ליטאָגראַפיש בילד אין דער מיט, נעמען אָנטייל“, דער דראַמאטישער דילעטאנטן פאָרין „יובל“ מיט דעם בעליבטען אַרטיסט העלמאן, און דער כאָר פון „למוינא“ (דער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער פאָרין פון יאס) ווירד שעהנע סאָציאַליסטישע לידער פאָרטראָגען.

העלמאן פלעג אויפטרעטן מיט דעקלאַמאציעס פון מאָריס ראָזענפעלד, ווינטשעווסקי, באַווישאווער, עדעלשטאט ביי פאַרשיידענע אימפרעזעס פון יידישע און ארבעטער פאָרין. אין דער חודשלעכער אויסגאבע „למוינא“ (דאָס ליכט) נר. 7 (25) צווייטער יאָרנאָג, 1897, זייטל 69, ווערט באַריכטעט וועגן דער פייערונג פון ערשטן מיי 1897 אין יאסער גאָרטן Lunca פון פערטל טאַטאַראַש, ביי דער אָנוועזנהייט פון איבער טויזנט מענטשן, פון אלע סאָציאַלע קאָטעגאָריעס. אז די באַלעבטע, פריילעכע פייערונג, האָט געדויערט ביז 12 באַנאכט און מ'האָט זער גוט פאַרבראַכט. צווישן עולם א סך יידן, אויך דאָ האָבן זיך באַטייליקט די דילעטאנטן מיט העלמאנען.

כדי צוציען צו דער סאָציאַל דעמאָקראַטישער באַוועגונג די קאָמפּאָטע יידישע מאַסע, באַשליסט דער קרייז „למוינא“, אַרויסצוגעבן א צייטונג אין יידיש. אַ גרויסע פאָלקס פייערונג, כדי צו שאַפן א פאָנד פאַר דער צייטונג, קומט פאָר אין גאָרטן „עליזעו“, שבת דעם 2-טן סעפעמבער 1895. „דער וועקער איז דערשינען פון ערשטן מיי ביז דעם 2-טן סעפעמבער 1897 איז רעדאַקטירט געוואָרן פון דר. לעאָן געלערטער, לעאָן געלער, מאַסע וועקסלער און, זיידל העלמאן.

פון די יאָרן ווען זיידל העלמאן פלעג קומען אין די ארבעטער-פאָרין זענען אויך דאָ השפעות אין זיינע לידער, משלים, דראַמאטישע שריפטן. מיר זועלן ציטירן אייניקע אין וועלכע ער דריקט אויס סימפאטיע, סאָלידאריטעט און אפילו פראָטעסט קעגן עוולות: אין זיין „המבשר“ נר. 1, יאס 1903, סיון תרס"ג ז. 2 און „אויפרוה“, „מענער און פרויען זאָלן מוריד דעמעות זיין איבער דעם הרג רב“, די אומגעבראַכטע אין דער שחיטה-שטאַט-קעשענעוו אין 1903. אין נומער 2 פון „המבשר“, פראָטעסטירט ער קעגן דעם פאַקט וואָס תל-

מוד תורה יינגלעך און אַרעמע מלמדים רויבט מען אוועק דעם רו טאָג שבת. די מנגהיגים פון דער תלמוד תורה די משגיחים און פארהערער זאָלן דאָנערשטיק פארהערן, דאָס הייסט זיי טראָגן דעם פארהערער אָפּ די תורה אהיים זאָלן די קינדער, אַרעמע געפלאַנטע קינדער, ניט וויסן דעם חילוק בין קודש לחול? זאָלן זיי און די אַרעמע מלמדים נאָך דער שווערער וואָך ארבעט ניט האָבן קיין רו? זאָלן זיי זיין ערגער ווי בהמות? ז. 6.

פייגע איראָניע, ווען אפילו צום סוף אביסל פיקאנט, איז העלמאנס ליד „ישמחו“ דידאקטישקייט, מאָראַל, פעלט בכלל ניט אין העלמאנס שריפטן. מעגן זיי זיין קינסטלעריש ניט תמיד געראַטן. דער פאקט וואָס זיי זענען געווען זייער באליבט און בשעתם געזונגען געוואָרן פון פאָלקס, אין אמאָליקן יידישן טעאטער-רעפערטואר, בארעכטיקט אונדזער אָפּהאנדלונג וועגן העלמאנען. מיר ציטירן פון „ישמחו“ אייניקע פערזן: „וועמען סע פעלט אין הארץ די אמונה / דער טוט שוין אלעם שלא כדינא“ / אָדער: „אָבער מיר חסידים ריין פון תאוות / נאָך תוסן-משקה טוט אונז א בריה / מיר טאנצן, פליעסקען מיט התלהבות / פריילעך זינגען מיר ישמחו / וועגן דעם רבינס גשמה יתירה, אויף וועלכן עס רוט די שכינה“: „דאָס איז ניט משיג דער פראָסטער עולם / ווי קומען זיי נאָך דען דערצו / נאָר איך און מיי רבי און דער ליימענער גולם / דערפאר זינגען מיר ישמחו“ ז. 1-2 פון סעפאראט אָפּגעדרוקטן קופלעט.

אין „יום טוב בלאט“, שנת תרפז) אין ליד „די וועלט מילחמה“ ווייל דער נביא האָט געקלאָגט און פאר אלע אזוי געזאָגט: צעברעכט די שפיזן, שווע-רט, / מיט די אייזנס, ארבעט ערד“... יאָ!. אזוי זאָגט דער פראָפעט איך זע די צייט נאָר שפעט... אלע רעדן איין שפראך ווי ברידער איז מען גלייך!“ נו קאָז שוין זיין א סוף צו מאָרדן מענטש, הערט אויף!“ ז. 14-15.

אין זיין אלעגאָריש בילד „דער יריד אין הימל“, געדרוקט אין שוין דערמאנטן, יום טוב בלאט „זינעם 6-7 דערמאנט העלמאן מיט פיעטעט די יאסער בא-דימטע חזנים פון צוריק מיט הונדערט פופציק יאָר און זייער נוסח, עברי, נגינה אין אָנהויב ניינצנטן יאָרהונדערט: משה הירש, חזן פון מאיר שמחה'ס קלויז. דער „אַטער“ ר'מרדכי חזן פון בית הכנסת סאנדלער. ר'מרדכי חזן פון די מארארעם (עפל-סוחרים) שיף, ה'יעקל חזן פון דער גרויסער שיף, ר'משה'לע חזן פון דער רויטער בריק“. וועגן זייער ערלעכקייט באמערקט העלמאן „צו סליחות און פאר תקיעת שופר פלעגן זיי גיין אין מקוה אריין, געווען לומדי תו-רה; א שפעטערע צייט זענען בארימט געווען אין יאס: „יעקב שמעון פון דער שניידערישער (שיף, אפרים פון די טשיומארער שוסטער-שיף, ירוחם פון כהנא'ס שיף, זידל שוחט (א ברודער פון זעליגן) ביידע זענען געווען גוטע מנגנים, געקאָנט

אי דאווענען אי זינגען, געהאט משוררים. זייער רעפערטואר? די קאמפאזי-
ציעס פון ר' ניסן בארדיטשעווער, ברוך שאך, אברהם קאליבניק, זידל ראבענער;
העלמאן גיט צו: ריינע יידן מיט געפוצטע שטיוול אבער גוטע חזנים און יידן".
אלס א מוריאז ציטירן מיר פון זעלבן בילד „דער יריר אין הימל": יא,
יאס מאכט אויף צוריק, אויף ראשי תיבות סוף ארץ ישראל. אוי יאס!
יאס! גיט אומזיסט הייסט דו יאס! וואס מאכט אויף ראשי תבות יושביה אנשי
סדום! „א צאל פשוטע מענטשן ווי מירל די שענקערין אין קעלער איז ליהודים
(פריילעך) דאָרט זיצט הירש דער רויטער, וואָלף שקאָץ און מנשה דער גראָבער
ביי א גלאָז ביר און מע שוויצט ביי די קאָרטן. ר' משהלע א גרויסער עוסק
במצוות וועלכער זאמלט אלע וואָך נדבות פאר אָרטמע לייט אָדער קראַנקע א
מאָל אויף פּרויזן שבּוים (פאר געפאנגענע) אגב, שונאים זאָגן אז 3 טייל פון
דעם געזאמלטן געלד, נעמט ער פאר זיך „ער קומט זיי זאָגן מוסר ער האָט
געהאט כבוד ווייל ער איז געווען דער זון פון דעם קלוגן ייד, און גרויסן
חריף דעם אלטן דין. ער, העלמאן דערמאנט פעסע-מלכה די פירזאָגערין און
ריינע די טוקערין. צו אָט די פשוטע מענטשן דארף מען דערמאנען אויך
מירלס טאָכטער: „ווי גייט מען אוועק פון א גוט גלעזל ביר וואָס ווערט אלע
מאָל פּריש דערלאַנגט פון אזא פּיין הענטל ווי אסתר, מירל'ס 17 יאָריקע
בתולה האָט?"

געדרוקט האָט העלמאן א טייל פון זיינע שריפטן: „יום טוב בלאטט (שנת
תרפ"ז) 16 זייטן. „כתבי" הזמן נומ. 1 און 2 צו 16 זייטן יעדע בראָשור. „המ-
בשר" נר. 1 און צוויי צו 16 זייטן יעדעם העפט, מיי און יוני 1903. מופלעטן
און לידער אויף סעפאראטן דרוק. אין כתב-יד, אין מיין רשות: גוג מגוג רעווי
אין דריי אקטן. „בעל גם, קאָמעדי מיט געזענגע און טענצע" אין 4 אקטן:
„טילע בענדיט", קאָמעדיע מיט טענצע און געזענגע, אין 4 אקטן. אויף
דער לעצטער 48 זייט, פון מחבר: „פערפאסט און פינאדעלפיא 19 יאנואר 1894
פאָן ז. העלמאנסקו (הזמ'ן). איבערגעשריבן אין יאס 23 סעפטעמבער 1896
הייסט עס אז העלמאן איז אין אמעריקע געווען פון 1890 ביז 1895. אן אנדערע
פיעסע איז „פאנטעלימאן דער באנדיט פאנטאסט" און אייניקע מופלעטן.

דער באקאנטער מוזיקאָלאָג שלום פערלמוטער האלט העלמאנען פאר „איי-
נעם פון די ערשטע יידישע טעאטער קאמפאזיטאָרן". העלמאן האָט פארפאסט
א 150 לידער, און צו א טייל פון זיי קאמפאנירט אויך די מוזיק. מיינסטנס האָבן
זיי מער א ליטעראריש-היסטאָרישן ווערט. אין זיינע שאפונגען פראָטעסטירט
ער קעגן אומרעכט היפאָקריטסווע פון קהלישע רעדל פירער מאָנט א בעסער
לעבן פאר די פאָלקס מענטשן. מיט זיין שריפטשמעלערישער, געזעלשאפטלע-

כער און קינסטלערישער טעטיקייט, געהער ער צום קאפיטל יידישע קולטור-
געשיכטע פון יידן אין רומעניע, פון סוף פאָריקן און אָנהויב איצטיקן יאָר-
הונדערט.

דער הומאָריסט

ריקו בלאו

זיינע א שוועגערין היט אויף אלע זיינע כתבים און האָט מיך פארבעטן איך
זאָל זיי איבער לייענען. צוועלף העפטן האָב איך געבלעטערט-געלייענט. ריקו
בלאו כאַראַקטעריזירט אזוי זיין שרייבן:

„מיין שרייבן איז ווי א שפיגל קלאָר,
איז קא סחורה-איז נאטור,
אָנגעגרייט פאר יענער וועלט,
וואָס שאצט דאָס שרייבן מער ווי געלד.“
און איך קאן קא פאלשקייט טראָגן,
מוז דעם אמת ארויסזאָגן;
יעדעס וואָרט מוז זיין א שטאָך,
וואָס קרענקט גיט, אין היילט גאָר נאָך.

פון פאך א רייזנדער, האָט פארבראכט עטלעכע יאָר אין בולגאריע אָבער
דער דיבוק פון שרייבן האָט אים גיט צורו געלאָזט. שרייבט ער:

„ווען איר חשק האָט צו לאַכן“
קומט אריבער באלד צו מיר,
איך וועל אייך דערציילן זאכן,
איר זאָלט לאַכן אָן א שיער.“

זיינע הומאָריסטישע סאטירישע לידער לייענט ריקו בלאו פאר זיינע קאָלע-
גן, אין פאריינגען, אויף שמחות און אפילו אויף התונות. אייניקע פון זיינע
פערזן, האָבן א מוסר השכל.

די סאטירע איז ביי ריקו בלאו דער הויפט-גערון פון זיינע יידישע און ר-
מענישע לידער. אין סאָפיע, בולגאריע, איז ער מיטגרינדער פון א פאריין
„שלום עליכם“, וועלכער העלפט אים ביים ארויסגעבן א באַנד לידער, אין לאַטייני-

נישע רטראנסקריפציע, א.ט. „פריילעכע מאמענטן“, סאָפיע, 1931, זף 65,
און מיט סלאווישע אותיות, לירישע לידער אין בולגאריש-יודישע אויסגאבעס.
זיינע שטיפערישע לידער, ווי למשל „חיימל דער שדכן“, „די חוזק מא-

כערן“ פון וועלכע מיר ציטירן:

„ווען עמעצן גייט גוט
ווערט זי פון דאנות מיר;
ווען עמעצן גייט שלעכט,
דענצמאל איז איר ערשט רעכט.“
דער הומאָריסט האט ליב זיינע ארומיקע מענטשן:
„איך ליב און ווייס ניט וועמען,
איך ליב די גאנצע וועלט,
איך ליב ניט נאך די נעמען,
און אויך ניט לויטן געלט. (מענטשנליכע)“
ער האָט ניט קיין רו ביז ער שרייבט ניט עפעס אָן:

„עס שרייבט זיך אויף פאפיר
גלייך ווי פון זיך אליין,
דאָס וואָס איך פיל אין מיר
און אלצדינג וואָס איך מיין.“

און פארענדיקט:

עס קראצט און קריצט מיין בליי,
עס לאכט און וויינט מיין הארץ,
און מאַלט זיך אויס געטריי,
מיך טיפע פרייד און שמארץ.“

אינעם ליד „אריסטאָקראטן“, לאכט ער אויס מיט ביטערן שפאָט די רשעות,
כיטרעקייט, חסרונות פון די קהל'ישע רעדל-פירער און גבאים:

גרויס מאכט אייך דאָס געלד... דער ליגן...
איר זענט קליינער נאָך ווי פליגן.“

אָט ווי ריקו בלאו שילדערט אין לייכטע פערזן, אין א לעבעדיקן סטיל
צן מאָל מיט דער קורצקייט פון א סענטעניץ, די אידעען און שטימונגען פון א
געוויסער געזעלשאפטלעכער קאטעגאָריע קאָמערציעלע אפאָרזמען:

„דער סוחר-איז דעם באנקירס פאציענט.
דער באנקיר איז דעם סוחרס כירורג.
די ליוועראנטן די כירורגישע אינסטרומענטן;
דער מארק איז דער אָפּעראציע זאל;
דער קאפיטאל-א סאָציאלע מכה, א בראנד.“

וויציק, אפאָריסטיש, שרייבט ער וועגן מענטשן און זייער פירונג, פון א-
מאָל:

„פריינטשאפט“ — איז דער אינטערעס וועלכער פארבינדט צוויי אָדער מע-
רערע פּערזאָנען מיט ענלעכע צוועקישע געפילן.“

„צביעות — איז דאָס מפילע פון אן אויפריכטיקער פריינטשאפט
אינטערעס — איז איבערטרעבענע פריינטשאפט.
אויפריכטיקייט — איז אן אנטפלעקטער סוד.“
וועגן מאן און ווייב-באציונגען שרייבט ער:
„מאן און ווייב-לעבן, דאָס איז א בייטעוודיקער באראָמעטער;
ליבע — איז א פּרילינג ווינטל;
די משפּחה — אן אָנגעלָאָדענע אטמאָספּער.
די קרינעריי — עלעקטרישע אויסלאָדונג.
א געשלעג — א שטורעם — רעגן.
דאָס איבערבעטן זיך — א רעגנבויגן.“

פון זיינע פאָליטישע אפאָרזמען ציטירן מיר:

„וויילער — אן אומבאווסזיניקער זעלבסט-מערדער.
אָפּשטימען וואָטירן — מיינט זיך מאכן די צוואה, איז
דעם וויילערס טעסטאמענט.
דער וואל-בלייער — איז א גראָבער שטעקן.“

ריקו בלאו זעט אלץ דורכן שפיגל פון דער ווירקלעכקייט פון אלע גע-
זעלשאפטלעכע אָפּטיילן:

א נולטעט — איז א מוח אינוואליד, מעדיאקריטעט, א מיטלמעסיקייט.
 די געטלעכקייט פון די נולטעטן — אן אויפגעקומענער גביר.
 „ער קוקט אויף יעדן מענטש פון אויבן
 גיט זיך א שטעל, גיט קוים א לאך,
 יעדער איז פון הינטערן אויוון
 נאך ער איז קלוג ווייל... ער איז רייך“.

מיט זיינע וויציקע לידלעך און סאטירע, געהער ריקו בלאז צו דער
 משפחה פריילעכמאכער פון רומעניע.

דער עפיגראמיסט
בערנארד שפיגל

די קורצע לירישע געדיכטן, געוויינטלעך פון פיר פערזן, מיט א געוויסן
 סאטיריש-דידאקטישן אינהאלט — די עפיגראמע, האבן אויך אין רומעניע,
 צווישן אנדערע, געשריבן גאָלדנער-דזשיאָרדאָנאָ, דר. שטויערמאן,
 ראָדיאָן, ווער אַ, זינפריד-לאַכאָדע פון די עלטערע, און א גרעסערע צאָל
 רומעניש — יידישע עפיגראמיסטן אין די יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט-מלח-
 מה, צווישן וועלכע מיר ציטירן פון זיכור: האָראָוויץ, וואַלענטין סילוועסטרו,
 פרעד פירעא, ב. שפיגל-ספיק און אנדערע.

*

יאם די שטאַט פון טרובאדורן, די וויג פון יידישן טעאטער, מיט א פאר-
 האַרעוועטן אָבער מיט לעבן-פולסירנדן עמד, איז אויך א פעפיני-
 ערע, (א בוים און פלאנצשולע), פון פאַלמזינגער פאַלקס קינסטלער, א פע-
 פיניערע פון כל-ערליי פריילעכמאכער: בדהנים, גראמען-מאכער און זאָגער,
 וויצלער און שווארצקינצלער,
 בערנארדס פאָטער, דער סוחר פון צעלניק-יצחק, איז געווען א בכבודי-
 קער באלעבאָס און א מענטש מיט א סך הומאָר. דערפאר האָט מען אים געגעבן
 א צונאָמען „, ציסקל מיט די ווערטלעך“. איז דעם זון בערנארד אריבער בי-
 רושה, איראָניע, סאטירע, ווייץ, וועלכע ער האָט פארוועבט אין די קרוב פיר
 טויזנט עפיגראמען וואָס ער האָט געשריבן אין משך פון א פופציק יאָר פון זיין
 לעבן.

בערנארד שפיגל'ס עפיגראמען זיינען צו מאָל אַ ווערטער-שפּיל, אַ געראַ טענער. צו מאָל אַ געראַטענער פּאַרטערעט מיט ווערטער. אנדערע זענען פּא- מיליערע, געלעגנהייט-עפיגראמען.

שפיגל איז אן אינספּיריטער עפיגראמיסט, כ'מיון אז דעם שטאַף פאר זיינע עפיגראמען, נעמט ער פונעם טאַג-טעגלעכן פּרט, דעטאַל, פון אן ענגן קרייז און כאטייט.

כאָטש אזוי איז צו באמערקן אז אין זיינע עפיגראמען, ליגט ער אריין פלייס, מי, ער גיט זיי א דיראקטיון זין. א שאָד וואָס אין די איבער פיר טויזנט עפיגראמען זיינע, קלאפט נישט דער דופק פון ספעציפיש-ידישער טעמאטיק טראָצדעם וואָס ער קומט אין יידישע קרייזן, מען די יידישע סביבה, לעבט צווישן יידן, אפילו רעליגיעזע... ווענדט ער זעלטן זיין בליק, און שעפט זעלטן שטאַף פאר זיינע עפיגראמען, פון אַט דעם קוואַל.

שפיגל שרייבט רומעניש. די פּאַר ביישפּילן פון זיינע עפיגראמען, וואָס מיר וועלן ברענגען, זענען פון מיר איבערגעזעצט געוואָרן אויף יידיש.

ער כאפט א דעטאַל, וועלכער ווארפט א ליכט אָרעד א שטן, גיט א שטריך פון אַ כאַראַקטער, זיינע האַנדלונגען, קאָמפּאַרטאמענט, זיין עטיק:

איינעם א „וואָרטסמאַן“, וועלכער האָט פאַרגעסן אָפּצוברענגען געבאָרגטע ביכער:

„צייט נענוג געהאט האָסט זיכער
צו בלעטערן די ווערטער-ביכער;
אַ שאָד וואָס גיט געזוכט האָסט דאָרט,
דעם וואָרן טייטש פון... ערנוואָרט“

איינעם, אין וועלכנס הויז דער שטויב ליגט אָנגעלייגט אויף אַלץ, איבע-
דאַל...

„אַ מענטש וואָס הויכט אויס זיין נשמה,
קערט זיך אום אין שטויב-אַדמה;
פּרעגן וויל איך איצטער אויב,
לעבן, מוז ער אויך אין... שטויב?“

בייטן די ווינונג, ראָט מען אים, כדי פטור ווערן פון די שכנים מיט וועל-
כע ער קומט נישט אויס. דערויף שרייבט ער פּאָלגנדיקע עפיגראמען:

„ווי ביי מיר איז ניש ביי קיינעם:
אַ דירה האָב איך, א פּאַלאַט;“

און אויב די רעדע איז פון א בייט
בייטן וואָלט איך נאָר די שכנים!"

דעם חזן פון דער שיל ווו ער דאוונט, דעם חזן וואָס פארשפעטיקט תמיד
שיקט ער א פּייל:

„אָנשטאַט א גוטן טאַשן-זייגער,
אזא מתנה, ניהא איז תמיד —
שוין פאסיקער א וועקער — זייגער,
זאָלט נישט פארשפעטיקן ביים עמוד.“

איינעם „אן אויסגעהוונגערטן“. ווידמעט ער פאָלגנדיקע עפיגראמע:

„ביסט ניט מיט אלעמען מיר דאכט,
א פנים, נאָר ווי ביי א מת:
עסט איין מאָל נאָר אין א מעה-לעת.
פון אינדערפרי ביז אויפדערנאכט.“

און אָט אן עפיגראמע צו א ... ביטניק, צו איינעם וואָס פארלאָזט זיך באַרד
און פאות, לויט דער לעצטער מאָדע...

„ס'העלפן ניט קיין טענות, דעות,
וואָס פארצייכנט, דאָס באשערט,
ניט מאַדערן „מער האָר געשערט“
— אלע טראַגן באַרד און פאות!“

ווי מיר זעען, גריבלט זיך ניט שפיגל אין לאבירינט פון מענטשלעכער און
געזעלשאפטלעכער פראָבלעמאטיק, נאָר מיט א חוש פאר דעם אומנאָרמאַלן,
כאפט ער אויף באשיידענע אספעקטן פון טאָג-טעגלעכקייט, צו מאָל קאריקאַ-
טורעל צו מאָל שפירט מען א געוויסע שטייפקייט — דעם מאָראַליסט.
שפיגלס עפיגראמען זענען ריטמישע און דערביי אויך איינפאַכע, פאָלקס-
טימלעכע. מע זעט אין זיי דעם טיפן ערנסט און פאראנטוואָרטלעכקייט פון
עפיגראמיסט.

בערנארד שפיגל—ספיק איז געבוירן אין יאס, מאָלדעווע דעם 11-טן
מיי 1891 און געשטאָרבן אין בוקארעשט.

ראַזא זיגלער

ראַזא ראָזענשטיין איז געבוירן געוואָרן דעם 25 דעצעמבער 1888 אין דער „אַלטער שטאָט מיט ווינקליג-קרומע גאסן וווּ ס'האָט געבליט טרובאדורן ליד און ליד" יאס, אין א היים פון יידישער ארבעט, אַרעמקייט און נגונה. די מאמע איז געווען א ווייס-וועש נייערן און דער טאטע אן אפישן קלעפער און די דריי ברידער: אברהם, שמואל און לייזער – פאָלקס-זינגער.

ווען די הויפט פרנסה-געבערן – די מאמע, איז שווער קראנק געוואָרן (פאראליזיע) האָט די 9 יעריקע ראַזא אָנגעהויבן זינגען אין די קאפעהייזער פון יאס. און נאָך א קורצער צייט – בעת מרדכי סענאַלעסקו מיט זיין טרופע שפילן אין יאס – ווערט זי אויפגענומען אלס כאַריסטן און פאר קינדער ראָלן אין דער טרופע.

צען יאָר האָט ראַזא געשפילט אין דער בוקארעשטער „זשינגיצא". געש-ילט אונטער די ערנסטע באדינונגען. לויט די באַרדעראַם-חשבנות פונעם גאַרטן „זשינגיצא" דאטירט דינסטאג 26 סעפטעמבער 1900 (בענעפיס) אק-סעלראד און סאָלאָמאָנעסקו מיט דער פיעסע „בלימאלע", און שבת 3 אוגוסט 1902 (מיט דערזעלבער פיעסע). באקומט ראַזא ראָזענשטיין 1 ליי פאר א פאָר-שטעלונג. בישעט א מעסיק פלאץ אין זעלבן טעאטער קאָסט 3 ליי.

אלס כאראקטער-קאָמיקערן, זינגערין און טענצערין האָט זי געשפילט פאראנטוואָרטלעכע ראָלעס אין אַלטן רעפערטואר – אין דער אָפערעטע ווי אין דער דראמע.

פון אייניקע אפישן און פראַגראמען – וועלכע געפינען זיך אין מיינ רשות – דערוויסן מיר זיך אז זי האָט געשפילט פאָלגענדע ראָלן:

1) א „פאזש" אין י. לאטיינערס „בלימאלע" מיט סאָלאָ בראנדעסקן, 29 מערץ 1897.

2) „פאכומע" אין מ. הורוויצס „בן הדור", 31 דעצעמבער 1904.

3) „סאנקא" – א גאסן-זינגערין אין י. לאטיינערס „שטן אין גן-עדן", 24 אפריל 1905.

4) „א פאזש" אין „שויליק", דעם 28 מאי 1900.

5) „עווא" – אחוועז'ס אין מ. סייפערט'ס „קעניגין פון סאבא" 1906.

6) „ליזאבעט דאווידאווא" – א סטודענטקע – אין „א חתונה אויף א שפאס", 7 יאנ. 1907.

7) „מאניעטשקע" אין י. גאַרדאַנס „סאפא" אין 1907, גאַרטן זשינגיצא, בוקארעשט.

(8) „שורון“ אין יעקב טער'ס „דער נייער משיח אָדער דוד אַלראי“. זשינג-ביצא 1907.

(9) „יהודית“ אין הורוויצ'ס „שלמה המלך“.
לויט משה זינגלער זאָל זי נאָך האָבן געשפּילט:
דערזעמאַנאַ (אַטעלאָ), מאמארא (אייזיק שעפטל) צילי (קרויצער סאַנאַטע)
זוי אויך פּינסק'ס „מוטער“, פרע'ס „שוועסטער“, א. א.

איך האָב זי געזען אין ביליקן רעפּערטואַר. זי האָט פּאַרמאַנט סצענישן טעטפּעראַמענט, אַטיאָריש בלוט, ייִדישן ברען און פּלעג אויסנעמן ביים עולם, מיט איר לוסטיקן שפּילן און באַזונדערס מיט איר פּאַלקסטימלעכן זינגען.
אין 1904 האָט זי חתונה מיטן ייִדיש-רומענישן שווישפּילער א. גרינוואַלד-געאַרניו, פון וועלכן זי באַקומט אַ טאַכטער — די היינט צו טאָג פּאַרדינסטפּולע שווישפּילערין סעווילאַ פּאַסטאָר. אין 1908 האָט זי חתונה מיט משה זינגלער און האָט מיט אים די טאַכטער ערנאַ. פון זיין ערשטער פּרוי הנה, האָט זינגלער געהאַט אַ טאַכטער עלאַ, אַלע דריי טעכטער האָבן דעביוטירט און געשפּילט אין זייערע עלטערנס טרופּע.

אין איינעם מיט משה זינגלער שפּילט ראָזאַ אַ קורצע צייט ביי מ. סענאַלעסקון דאַן ביי אַקסעלראַדן אין טשערנאַוויץ און וויטער אין עסטרייך, טשעכאָסלאָ-וואַקיע, אונגערן, א. א. וו.

די פּאַשיסטישע מושלים פון לאַנד האָבן זי פּאַרשיקט אין 1941 אין דער אויזינגערופּענער טראַנסניסטריע, אין איינעם מיט איר מאַן משה זינגלער און טאַכטער סעווילאַ פּאַסטאָר.

די 3 1/2 יאָר אין זשמערינקע האָבן זי אָפּגעשוואַכט פיזיש און געקירצט די יאָרן אירע. דאָך ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט זי אויך דאָרט, אין לאַנער, געשפּילט טעאַטער.

אַ טרופּע אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטייליקט:
סעווילאַ פּאַסטאָר, ראָזאַ און משה זינגלער, ברוך און לייקע רינצלער, שמואל און מאַניאַ וואָלפּענזאָן, מישאַ און סאַלי בערנשטיין, נוסטאַ און קאַרל טעפּנער, בעט, מאַרקאָוואַ, מאַרקו לייבאַוויטש, ערנאַ עטינגער (מיט איר יינגעלע פּרץ אין קינדער ראָלן).

דער אָרקעסטער איז באַשטאַנען פון:

שמעון (שימעלע) וואָלפּענזאָן ערשטער פּידלער און דיריגענט

חנהלע רינצלער — פּידלעריין

א פיאניסטקע

מישא, א פויקער } אַרטיקע מוזיקער.

בינע טעכניקער: בערנארד הארטנשטיין

מאַלער: אן אַרטיקער יונגערטאן.

שימעלע וואָלפענזאָן, ערנא עטינגער און סעווילא פאסטאָר טיילן פאָל-
גענדיקס מיט אין שייכות מיט די „טראנסניסטריער“, טעאטער-פאָרשטעלונג-
גען פון די יאָרן 1942–1944.

„אין זשמערינקע האָבן מיר לויט א שטיילן אָפּמאך מיט דער יידישער קהלה
אַנגעהויבן שפּילן יידיש טעאטער אין ווינטער — 1942–1943. דעם רעפער-
טואר האָבן מיר צוזאמענגעשטעלט פון זכרון. דער אַרקעסטער אין באשטא-
גען פון צוויי פּיילערס, א פויקער און א פיאניסטקע וועלכע האָט געשפּילט „פון
געהער“, אן נאָטן. פאר אירעט-וועגן האָט שימעלע וואָלפענזאָן צוגעטראכט א נאָ-
טאציע — סיסטעם מיט אותיות און אויפגעשריבן די פיאנאָ-שטימע.
דער כאָר איז באשטאנען פון מיידלעך און יינגלעך וועלכע פלעגן קומען
נאָך דער ארבעט, מידע און הונגעריקע ווי דער גאנצער „אנסאמבל“ און אויס-
לערנען די כאָרן.

די קליידער האָבן באזאָרגט די צושויער און באקאנטע אוקראינישע פרויען.
אָפּט פלעגט מען זיך איינהילן מיט דראפערען (רוימיש!)... דעקאָרן פלעג
מען מאכן פון אלטע זעק. פארוקן, בערד, האָט מען געמאכט פון וואטע אָדער
וואָל פון קאָלדרעם.

די באַלויכטונג איז געווען אן עלעקטרישע. נאָר איין מאָל, בעתן פאָרמארש
פון דער רויטער ארמיי, האָט א באַמבע פארניכטעט די עלעקטרישע סטאנציע
פון זשמערינקע, האָבן מיר פארענדיקט די פאָרשטעלונג ביים שיין פון די טאשן-
לעמפלעך וועלכע דער עולם האָט געווענדט צו דער בינע.
דער „רעפערטואר“ איז באשטאנען פון עטלעכע און זיבעציק „פיעסן“.
געשפּילט האָבן מיר שבת און זונטיק פון 7 ביז 9 אָונט און ניי — יאָר צו צווי
פאָרשטעלונגען:

פון 8 ביז 10 און פון 10 ביז 12 ביינאכט.

די הכנסה איז אויפגעטיילט געוואָרן אזוי:

70 פּראָצענט פון דער הכנסה פאר דער קהלה

30 פּראָצענט דעם גאנצן קאָלעקטיוון.

ס'איז כדאי אַנצוווייזן אז מ'האָט די 30 פּראָצענט אויפגעטיילט אויף
גלייכע חלקים („קיפּעלעך“ פלעגן זאָגן די אקטיאָרן!). ערנא עטינגער פלעגט
באקומען עטלעכע מאַרק מער פאר איר קינד.

דער טעאטער-„זאל“ אין לאָקאל פון א פאָליקליניק.
מיט זייער שפּיל האָבן די אַמט־אַרן מיטגעהאַלפּן הויך האַלטן די מאָראַל
פון די געפאַנגענע אין לאַגער, גובר צו זיין די מרה-שחורה.
די באַלידיקונגען, יסורים, רציחות, דער גרויף און גרויזאמקייט פון דער
איבער-געלעבטער טראַנסניסטריע-טראַנעדיע – א גיי רינגעלע אין דער קייט
פון ליידין – האָט פאַרשנעלערט איר טראַגישן סוף.
דעם 16-טן מיי 1947 איז זי געשטאָרבן אין בוקאַרעשט.
העכער פּערזיק יאָר איז ראָזאַ זינגלער געשטאַנען אין דינסט פון ייִדישן
טעאַטער פאַר וועלכנס אויפהאַלט זי און אנדערע פּילע פאַרנעמענע און באַ-
שיידענע האָבן געקעמפט און געליטן.

סעווילאַ פּאַסטאָר

צו 13 אָר האָט מען איר אָנפאַרטרויט א מאַנאָאָלאָג, וועלכער האָט זיך פאַר-
ענדיקט מיט א קופּלעט. דעם אמת געזאָגט, האָט מען נישט שטאַרק געהאַלטן
פון דעם מיידלעכעם טאַלאַנט. געווען אפּילן אזוינע, וואָס האָבן געזאָגט, אז זי פאַר-
מאָגט נישט קיין סימן פון טאַלאַנט. ביי אזא מיינונג איז אויך געווען איר מאַמע
ראָזאַ, בעת די רעפּעטיציעס פון נאָלדפאַדענס „עקדת יצחק“, אין וועלכער
בת-שבעלע האָט געשפּילט א מלאַך.

...וויפּל מאַל אירע עלטערן קומען מיט דער טרופּע קיין יאַם, באַזוכט זי
איר משפּחה – אין דער געגנט, פון גויט און אַרעמקייט, קוקט זיך צו ווי מענ-
טשן נייען, רעדן, זשעסטיקולירן. מיט אירע קרובים אָדער פּריינד באַזוכט זי
די שפּילפלעצער פאַר ייִדיש טעאַטער, דעם אַלטן סאַלאָן און נאָרטן „שלום שיי-
קעלעם“ (טאַמאַסיס) אין עק קלעזמער־ישן געסל, דעם באַרימטן נאָרטן וווּ אַברהם
נאָלדפאַדען האָט צום ערשטן מאַל געשפּילט ייִדיש טעאַטער, דעם זומערנאָרטן
„פּאַמול ווערדע“ (גרינער בוים) אנטקעגן דעם יאַסער נאַציאָנאַל – טעאַטער,
די גערטנער פון דער „רויטער בריק“, וווּ מען פּלעגט שפּילן ייִדיש טעאַטער –
אַלע ערטער וואָס האָבן געהאַט א שייכות צו ייִדיש טעאַטער און זיין געשיכטע.
פאַר בת-שבעלעס אויגן שוועבן פאַרביי די, וועלכע האָבן איר, א
געבוירענע אין יאַם, די ערשטע אנטפּלעקט אָט די היסטאָרישע פּלעצער. עס
לעבט אויף אין איר געמיט די באַבע אירע – די וועש-נייטערין, דער זיידע –
דער אפּיש – קלעפּער, איר מאַמע, וואָס פּלעגט אַלס קינד זינגען אין

די קאפע-הייזער, אירע פעטערס אבדהם, שמואל און לייזער ראָזענשטיין — די פּאָלקס — זינגער. עם לעבן אויף די יידישע געסלעך מיט זייערע נידעריקע, קאָסע שטיבעלעך — היימען פון יידישער ארבעט, אָרעמקייט און נגינה...

סעווילא פאסטאָר (דאָס איז געוואָרן שפעטער איר קינסטלערישער נאָמען) געדענקט ווי שווער עם איז איר אָנגעקומען אריינצודרינגען אין טעאטער — היכל. זי האָט ארויסגעוויזן א סך מוט איבערגעגעבנקייט, עקשנות און ליבע צום טעאטער — ביז זי האָט געפונען דעם קאָנסאָקט מיטן עולם און בהדרגה האָט זיך אָנגעהויבן איר קינסטלערישער וווקס.

סעווילא פאסטאָר פינקלט מיט איר חן און טאלאנט, אפילו אין איר אמאָ-ליקן רעפערטואר, אין וועלכן זי פאבריצירט קאָמיום, געפינט אלץ נייע קאָמדי-שע עפעקטן אין די פלאכסטע טעקסטן. זי אנטוויקלט שפעטער איר קינסטל-לערישע אינדיווידואליטעט שאפנדיק א ריי טיפן אין שטערנבערגס רעווייען און אונטער זיין רעזשי.

א כאראקטעריסטישער עפיזאָד: אין 1934 יאָר האָט די זינגלער-טרופע פארבעטן יעקב שטערנבערג, ער זאָל שטעלן זיין רעווי „סקאָצל קומט“ (אָנגע-שריבן אין איינעם מיט משה אלטמאן). די רעפּעטיציעס זענען א צייט לאנג אָנגענאנגען גאנצע טעג און אין דער וואָך פון דער פרעמיערע — אויך דורך די געכט. ערב דער פרעמיערע רעפּעטירט מען א גאנצן טאָג און א גאנצע נאכט ביז זעקס אין דער פרי, ווען די טרופע מיטן רעזשיסאָר גייען טרינקען טיי. היות אין אָונט איז די פרעמיערע, בעט ער אלע אקטיאָרן זיי זאָלן מיטאָנצייט זיין אין דער „זשינגיצא“, אויף א לעצטער רעפּעטיציע.

— פאר אייך, סעווילא, האָב איך אָנגעשריבן א ניי ליד, וואָס קאָן ווערן א דערפאָלג — רופט זיך אָן שטערנבערג.

— ווען וועל איך עם אויסלערנען? — קלאָנט זיך סעווילא — איך בין מיד, צעבראָכן און אין אָונט איז די פרעמיערע...

— קומט מיט מיר צוריק אין גאָרטן, וועט איר זיך דאָרט אויסרוען. — און ביידע גייען שוין געאָרעמט צו דער „זשינגיצא“. סעווילא לייגט זיך אויפן גראָז און אזוי לינגנדיק... לערנט זי אויס די פריש געשאפענע מוזיק פון דעם קאָמפאָזיטאָר און דיריגענט מאַקס האַלם צו י. שטערנבערגס שלאַנער „וויטשיוול בלאָנד“, (די פארדאָרבענע בלאָנדינקע).

קודם כל: ווער איז די „פארדאָרבענע בלאָנדינקע“? אויף קאלעא וואַקא-רעשט (יידישער מווארטאל אין בוקארעשט) האָט זיך געיאָוועט בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה א קלייננומסיקע פרוי, א קאסאָקע, הינקענדיקע באשעפע-ניש. מיט א קוישל אין האַנט האָט זי געשרינגן: „ניסלעך, ניסלעך!“

— איך קאן נישט אויסלערנען מער ווי דריי סטראָפּן און דערצו זאָל מיר
 שיקע סופּלירן, (שיקע נאָלדענבערג, דער טרופּן — סופּליאַר) זאָגט סעווילאַ א
 פּאַרצווייפּלטע. — הויז, דעם, ווען וועט מען מאַכן דעם נייטיקן קאַסטיום?
 שטערנבערג פיפקעט איין ציגאַר נאָכן אנדערן, טרינקט קאווע און ענטפּערט:
 — אין אָונט וועט איר האָבן אלץ וואָס נייטיק... דערווייל, זייט מוחל,
 ליבער האַלס, שפּילט דעם אריינפיר צו דער רומבא.
 סעווילאַ מאַכט א פּאַר באוועגונגען, דרייט זיך אדורך די בינע, זינגט.
 — ווידער אָנהויבן! — פּאָדערט שטערנבערג און באַמערקט — ס'פּעלט ע-
 פעס... עפעס א כּאַראַקטעריסטישער זשעסט פאַרן פּערסאָנאַזש.
 — אוי, כּ'האָב שוין נישט קיין כּוח! זאָגט סעווילאַ צו עמעצן הינטער די
 קוליסן.
 — אזוי לעבט זיך א שוישפּילער — ענטפּערט א קול פון הינטער דער
 ראַמפע.
 — אויך מיר א לעבן, פע! ענטפּערט סעווילאַ און מאַכט דערביי א זשעסט,
 פון וועלכן שטערבערג שפּרינגט אונטער פאַר פּרייד:
 און רעפּעטירט אים מיט דער אַקטריסע אזוי לאַנג, ביז ער ווערט איר אייגן.
 צו דער פּרעמיערע, אין אָונט, איז דער נאָרטן „זשינגיזאַ“, איבער —
 פּולט. יעדער נומער פון דער רעזוי ווערט אויפגענומען מיט אפּלאָדיסמענטן.
 סעווילאַ האָט שוין באוויזן איר „ידישן פּיעראַט“ און „מאַדעם טשאַטאַרלי“
 און אויסגענומען אין ביידע בילדער. איצט גייט „די פרוי פון דער נאַכט“ פו-
 נעם בילד „קעניג הונגער“, אין די קוליסן ווארט שוין אויף איר די אַריגינעלע
 קליידונג פונעם פּערסאָנאַזש „די פאַרדאַרעבענע בלאַנדינקע“, א פיבערדיקע
 פון עמאַציע, בעת די אפּלאָדיסמענטן נייען נאָך אָן, טוט זי אָן דעם כּאַלאַט
 און דעם מאַנטל, א געלבלאָנדן, פאַריק, נעמט דאָס אריגינעלע קויש. די מוזיק
 גיט דעם „איינגאַנג“, צו רומבא. סעווילאַ ווייזט זיך פאַרן עולם און מאַכט א פּאַר
 שריט, הוידעט זיך, זשעסטקולירט און וויל אָנעהויבן זינגען... אָבער
 איז נאָרטן שטורעמט שוין פון אפּלאָדיסמענטן און געלעכטער. מ'—
 האָט דערקענט דעם פּערסאָנאַזש פון דער גאַס. די מוזיק גיט עטלעכע מאָל
 דעם איינגאַנג ביז דער עולם באַרויקט זיך און סעווילאַ הייבט אָן: „אויף ווא-
 קאַרעשט-רעשט“, פון יעדער פּראַזע אין ליר א געלעכטער-שאַם און ווען זי
 פאַרענדיקט, איז שווער צו באַשרייבן וואָס ס'טוט זיך אין זאַל. דאָס איז סע-
 ווילאָס גרויסער דערפּאָלן.
 אונטער שטערנבערגס רעזי מאַכט זי אין א קורצער צייט א געוואלדיקן
 שפּרונג.

... יאָרן לויפן. אין 1940 יאָר געפינען מיר זי אין „משערנאָוויצער יידישן מלוכה-טעאטער“, ווו דער רעזשיסער מ. מ. ניקאָלאיעווסקי פארטרויט איר די הויפט-ראָל אין א. גאָלדפאדענס „כישופמאכערין“, גאָלדען אין שלום עלי-כמס „טביה דער מילכימקער“, און אנדערע ראָלעס, אין אלע האָט זי דערפאָלג. אין משערנאָוויץ ווי שפעטער אין בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעא-טער איז איר באצוינג צו דער סצענע א מוסטער: זי קומט פרי צו דער פאָר-שטעלונג, איז דיסציפלינירט, ארבעטזאם, ארבעט אויס יעדע ראָלע ביז די קלענסטע פרטים, ביז די ראָלע „גייט אריין אין איר“.

...זומער 1941 פארכאפן די נאציס מיט זייערע ארויסהעלפערס משער-גאָוויץ. סעווילא פאסטאָר מיט אירע עלטערן, משה און ראָזא זינגער, און אנ-דערע יידישע אקטיאָרן ווערן דעפאָרטירט אין דער אזוי גערופענער טראנס-ניסטריע.

אין זשמערינקע, ווו זיי געפונען זיך אין לאגער, נוצן זיי אויס די ערשטע געלעגנהייט צו שפילן טעאטער. מיט זייער שפילן העלפן זיי גובר זיין די מרה-שחורה פון די געפאנגענע, לינדערן די יסורים.

...סעווילא פאסטאָר מיט אירע עלטערן און אייניקע אנדערע אקטיאָרן קומען צוריק אין באפרייטן רומעניע, צוערשט שפילן זיי אין דאָרהאווי. פון דאָרט קומען זיי קיין בוקארעשט. זיי הייבן אָן שפילן זומער 1945 אין אזא רע-פערטואר: גערשענזאָנס „הערשעלע אָסטראָפאָליער“, „דאָס זעקסטע ווייב“, א מאָנטאזש, סקעטשן און לידער א. ד. ט.: „לאבן איז געזונט“ און גייען איבער צום ביליקן רעפערטואר.

עס קומט אָן דאָס יאָר 1948. עס גרינדעט זיך דאָס בוקארעשטער יידישע מלוכה-טעאטער. דאָ וועלן פארווירקלעכט ווערן סעווילאס קינסטלערישע הלומות און בענקשאפטן. שוין לאנג האָט סעווילא פאסטאָר געוואוסט אז דער חוב פון יידישע טאלאנטן, וואָס קומען פון א יידישער סביבה און קענען יידיש, איז צו שפילן אויף א יידישער בינע א גוטן רעפערטואר. דערפאר טאקע האָט זי זיך אָפגעזאָנט אָנצונעמען דעם פאָרשלאַג צו שפילן אין דער דייטשער אָפע-רעטע אין יאָר 1936; דעם זעלבן ענטפער האָבן באקומען די וועלכע האָבן איר גאָך פריער אין 1932 פאָרגעשלאָגן איבערצוגיין צו דער אונגערישער אָפערע-טע, מיט א גוטן יאָר – לויין. ביז זי וועט זיך אויסערנען אונגעריש. דעם פארשטאָרבענעם רומענישן רעזשיסאָר וויקטאָר יאָן פאָפא, וועלכער האָט זי געוואָלט אננאזשירן פארן רומענישן טעאטער, האָט זי געענטפערט: „אויב איך בין א גוטע אקטריסע, פארוואָס זאָל דאָס יידישע פובליקום נישט הנאה האָבן פון מיר?“

סעווילא פאסטאָר איז גלייך צוגעשטאנען צום בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער. דאָ האָט זי געשאפן אירע קרעאציעס אין די פיעסן; „די כישופמא-כערין“, „די באבע יאכנע“, „אין א גאלדפארען-חלום“, „פלאטאן קרעטשעט“, „דער שטורעם“, „הערשעלע דובראָזונער“, „משפחה גרינוואלד“, „דור המדבר“, „200.000“, „טביה דער מילכיקער“, „בלאָנדזשענדע שמערן“, „נקמה געמער“, „דריי גראַשן-אַפערע“, „פראנק דער פינפטער“, „שוויגער און שנור“, „דער זינגער פון זיין טרויער“, און צענדליקער ראָלן אין די עסטרעדע-און קליינ-קונסט-ספעקטאקלען, וועלכע דאָס טעאטער האָט געשטעלט פאר די אכצן יאָר פון איר מיטארברט.

ווען סעווילא פאסטאָר באזוייזט זיך אויף דער בינע, ווערן די צושויער פארקאפט. און ווען זי שפילט לעבט אלץ: איר מימיק, אירע גרויסע גוטמוטיקע, לעבעדיקע אויגן, איר קערפער – אין זשעסט און באוועגונג מיט אקראַבא-טישער דיסציפלין פון געניטיקייט, איר שטים – מאטעריאל. ווי שוין עם קליינ-נט אין סעווילא פאסטאָרס מויל אונדזער מוטער-שפראך, סארא קלאָרע דיק-ציע, ווי פאָלקסטימלעך און קרישטאָל-ריין עם קליינט יעדער זיַלב, יעדעס וואָרט, וואָס קומט ארויס פון איר מויל.

אַנערקענענדיק אירע גרויסע פארדינסטן פאר דער קונסט פונעם לאַנד, האָט די רומענישע סאָציאליסטישע רעפובליק זי אויסגעצייכנט מיט אָרדנס און מעראַלן און אין 1954 יאָר – מיט דעם הויכן טיטל: „פארדינסטפולע שוין-שפילערין פון דער רומענישער סאָציאליסטישער רעפובליק“.

איר שפיל פארשאפט נחת-רוח דעם צושויער, און פאר דעם גרויסן נחת-רוח זענען מיר איר דאנקבאר.

א לעבן פאר דער יידישער בינע:

דינה קעניג

ביום א. השבועות, פארטאָג, 17 מיי 1964, איז דינה קעניג'ס חומר, ווי-דער אריין אין די אָרעמס פון דער מאמע-ערד, וועלכע האָט זי ווי א סינד א-רומגענומען און איינגעלויולעט.

פארן יידישן, טעאטער, פאר די קונסט-ליבהאַבער, פאר דער טעאטער-משפחה פון רומעניע, וואָס האָבן זי געקענט, געשאצט און ליב געהאט; פאר איר לאנגיאַריקער קינסטלערישער טעטיקייט, פאר איר רייכער גאמע ווערט-פולע געשטאלטיקטע העלדן און פערסאָנאַזשן אין דער יידישער און וועלט-

קלאסיק, אין דער היינט-צייטיקער דראמאטורגיע, אין דעם מוזיקאלישן ספעק-
טאקל, איז זי געבליבן „בצדור החיים“, אויף אייביק א לעבעדיקע.

יאָרנלאַנג, באַזונדערס אין די טונגען, פֿלעגן, מיר שפּאַצירן און זי פֿלעגן
פֿאַר מיר צעוויקלען דאָס קלעצל פֿאַדעם פֿון איר זיכרון...

אַט איז זי, דינה-לע, ווי מיר פֿלעגן זי רופן, פֿאַרצויגן: מיטלוויקסיק,
ענערגיש, א סך חן אין לעבן ווי אויף דער בינע, א קלוגע און גישט איבעריק
ריידעוודיק. זלמן זילבערצווייג, גיט איבער פֿאַלגנדיקן עפּיזאָד: „אין 1925,
אויפֿן וועג קיין ארץ ישראל, האָב איך אין קאפּע-הויז אין טשער-
גאָוויץ, נאָך א פֿאַרשטעלונג פֿון דער „ווילנער טרופּע“, געטראָפֿן א
זייער שיינע, העכסט אינטעליגענטע יונגע דאמע, אָנגעטאָן שטאַרק טעאַטראַ-
ליש, וועלכע איז געזעסן מיט מיר און דעם אקטיאָר שְׁמַהלע קאָן און גערעדט
צו מיר זייער היימיש, ווי מיר וואָלטן געווען גוט באקענטע. זי האָט בשום אופן
זיך גיט געוואָלט לעגיטימירן, און וואָס מער זי האָט גערעדט און דערמאנט
עפּיזאָדן וועגן מיין טעאַטראַלער טעטיקייט, אלץ מער פֿאַראינטערעסירט האָט
זי מיך, אָבער זי האָט בשום אופן גיט געוואָלט זאָגן ווער זי איז. ערשט ביים
געזענענען זיך האָט זי געזאָגט, אז זי איז דינה קעניג, וועלכע איז געקו-
מען באזוכן דעם שווישפּילער יוסף קאמען מיט וועלכן זי האָט שפּעטער חתונה
געהאַט. “(ייד. טעאַטער לעקסיקאָן, ב. 6, עמוד 5202).

קרוב צוואנציק יאָר, האָב איך זי געזען טאַג-טעגליך. געפירט פֿריוואַטע
שמועסן, באַזונדערט איר בינע-קונסט. סאַרא קרעפּטיקע שטימע, מימיק-שטור-
מישן טעמפּעראַמענט, איר פֿאַרליבטקייט אין ייִדיש, איר באַוועגלעכקייט. ווי
פֿריש און יום-טובֿדיק איז די בינע-מייסטערין דינה קעניג!

לאָמיר דורכבלעטערן אייניקע זייטן פֿון איר לעבנס-בוך: געבוירן איז זי
דעם 8-טן אויגוסט 1907, אין דעם פּוילישן משגטשעסטער – לאָדזש. די על-
טערן הערשל און אדעלא קעניג, זענען געווען טעאַטער-שניידערס און אלע
זייערע יאָרן געווען אָנגעשטעלטע אין לאָדזשער גרויסן טעאַטער, אָנגעפירט
פֿון יצחק זאַנדבערג.

פֿון דער פֿריעסטער יוגנט האָט דינה אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין טעאַטער,
געווען א „וונדער-קינד“ און ביי 5 יאָר, אין 1912, געשפּילט די ערשטע ראָלע
מיט טעקסט „דאָס קינד“, אין ז. ליביניס“ צעבראַכענע הערצער“. אין דער
פּיעסע איז פֿאַראַן א סצענע, ווען מע ליינט דאָס קינד שלאָפֿן, האָט די שווישפי-
לערין עמיליע אדלער, איר מאמע אין דער פּיעסע, געמיינט אז דינה איז אין
דער אמתן איינגעשלאָפֿן, ווייל דאָס קינד האָט געהאַלטן די אויגן גוט געשלאָסן.
צום סוף פֿון אַקט האָט דאָס קינד געדאַרפֿט אויסשרייען „מאמע! עס גייט שוין

צו דער ענדע און עמיליע ברעכט זיך די הענט. דאָס האַרץ לאָזט זי נישט זי זאָל חלילה דערשרעקן דאָס קינד אויפֿוועקנדיק עס. ווידער אויב עס שרייט ניט „מאמע“, איז באַגראָבן דער שלום-אקאָרד. אָבער פֿונקט צו דער צייט, צו דער רעפֿליק, עפנט דינה די אייגעלעך, און שרייט „מאמע!“ עס איז ספּאָנטען אויס-געבראַכן אין טעאטער א שטורמישער אפּלאָדיסמענט.

דינה'ס גוטער זיכרון האָט אויפֿגעהיט אפּילו פרטים וועגן דעם כאַשטאנד פֿון דער טרופּע וועלכע האָט געשפּילט די דערמאנטע ליבין פּיעסע. נעמלעך יוליוס אדלער און ליפּאָווסקי אלס אָנפירער, און אין פּערסאָנאַל, משה ליפּמאַן, סיעראַקסי, זינא נאָלדשטיין, יערמאַלאָוואַ, און אנדערע, אָנגעזענע אַקטיאָרן. ווי דינהק עניג האָט מיר מיטגעטיילט בעת אונדזערן א שמועס, איז צו איינע פֿון די פּאַרשטעלונגען אין לאָדזשער „סקאַלאַ“ — טעאטער, אונטער דער ליי-טונז פֿון יוליוס אדלער, געקומען י. ל. פּרץ און דערביי איז פּאַרנעקומען אזא עפּיזאָד: אין טעאטער האָט מען גערעדט, אז פּרץ איז געקומען אונטערהאַנד-לען וועגן דער שטעלונג פֿון זיינס א פּיעסע, איינגעלאָרן פֿון יוליוס אדלער. דינה האָט געשפּילט דאָס קינד אין פּרעס „שוועסטער“. בעתן ספּעקטאַקל האָט דינה געקוקט פֿון די קוליסן צו פּרצן און אזוי געדענקט זי אים אין 1914: „א קליינבווקסיקער, אן עלטערער מענטש מיט א גרויען קאָפּ האָר, מיט א סאַמע-טענעם, שוואַרצן ראָק, גרויסע שלייפּן, מיט א „לאַוואַליע-קראַוואַט“. גערעדט האָט ער שטיף מיט א ליטווישן אקצענט.“

ווען ס'איז געקומען דינה'ס ריי, זי האָט געשפּילט די ראָלע פֿון א מיידעלע, אין א סצענע וווּ זי האָט געהאַט א רעפֿליק: „איך גיי צו מיינ שוועסטער אויפֿן ביח עולם“ דער אופן ווי זי האָט די ווערטער ארויסגערעדט, האָט מיר גערירט דעם עולם און דעם סענטימענטאַלן פּרץ. ווען אויף דעם פּאַרלאַנג פֿון טעא-טער-עולם, האָט זיך צום סוף פֿון ספּעקטאַקל פּרץ באַוויזן אויף דער בינע זע-נען אויסגעבראַכן שטורמישע אפּלאָדיסמענטן.

נאָך דעם וואָס פּרץ האָט געדאַנקט די אַקטיאָרן פֿאַר זייערע מינסטלערי-שע לייסטונגען, האָט פּרץ באַמערקט דאָס מיידעלע וואָס האָט געשפּילט א קינד אין דער פּיעסע. א שיינ יידיש מיידעלע, מיט נאָלדבאַלענדע קומשעראַווע האָר מיט בלויע אויגן, ציכטיק געקליידט. א מיידעלע ווי קוועקזילבער — זי שפּילט, טאַנצט, זינגט. פּרץ רופּט צו דאָס מיידעלע, גלעט איר די האָר. קושט איר ראָז-לעך פֿנים און פּרענט וועמענס זי איז? דינה מאַכט א קניקסעלע, טאַקע ווי אן אמתע שוישפּילערין, און ענטפּערט:

— איך בין דינה קעניג, דעם טעאטער-שניידערס טעכטערל: פּרץ האָט זיך גוטמוטיק צעשמייכלט און זיך אָנגערופּן:

— וועסט אויסוואקסן א גרויסע ארטיסטין!

אויפן בילד וואָס א פּאָטאָגראַף האָט אויפגענומען לזכר פרעס באזוך אין ייִדישן טעאטער „סקאלאַ“ פון לאָדזש, שטייט לעבן דעם גרויסן שרייבער די קליינע דינה...

כדאי צו באמערקן: אז אין דער עלטער פון 5-7 יאָר, ווען מיידלעך הייבן זיך אָן שפּילן אין ליאלקעס, איז דינה א ווונדער-קינד, שפּילט קינדער-ראָלן, אין פארשידענע טרופעס, אין אלערליי זשאנערס, דראמע, אָפּערעטע, וואָדע-ווילן (פאר די עלטערן אירע. איז דאָס געלד וואָס דינה האָט געקראָגן פאר שפּילן קינדער ראָלן, געווען ניט ארויסצוואַרפן). דינה איז לייַדנשאפטלעך פארליבט אין טעאטער, קומט זיך צו צום שפּילן פון די גרויסע, עלטערע שוישפּילער, און טראָץ דעם גרויסן פארגעניגן קומט איר אויס נישט איין נאכט איבערצו-שלאָפן אויף דער בינע.

פון דער ערשטער באגעגעניש מיט פרעז, איז דינה'ן פארבליבן א לידל וואָס ער האָט אימפּראָוויזירט און איר עם געשאַנקען:

„וואָס איז א מענטש?

נאָר ערד און שטויב,

פאר ווערעם א רויב!

היינט אין שטוב,

מאָרן אין גרוב,

און שטוב און טויב!“

נאָך אַ צייט האָט זי ווינאקור געשאפן מוזיק דערצו און דינה האָט אָפט געזונג-גען דאָס לידל.

פריץ זאָל האָבן געאנט די קינסטלערישע קאריערע פון דער שפעטער באקאנטער מייסטערין דינה מעניג?

פון יאָר 1914, דערצייילט זלמן זילבערצווייג פּאָלגנדיקס וועגן דינה קע-ניג: „איך געדענק זי איז מיינער א פיעסע. דאָס איז געווען אין 1914, אין לאָ-דזשער „סקאלאַ-טעאטער“, יוליוס אדלער האָט דעמאָלט אויפגעפירט מיינע און מיין ברודער נה'ס, א דראמאטיזאציע פון א סענסאציאָנעלן ראָמאן“ די שרעקלעכע סודות“ פון ש. שרייבער (א. ש. יאקובאוויטש), וואָס האָט זיך געדרוקט אין דער צייטונג „לאָדזשער טאָגעבלאַט“. דינה איז דעמאָלט אלט געווען ניט מער ווי זיבן יאָר אין דער פיעסע איז איר אויסגעקומען דורכצופירן א קינדער-ראָלע, וואָס האָט געשפּילט נאָר א וויכטיקע ראָלע אין דער פיעסע. זי האָט

שוין דעמאָלט אויף זיך געצויגן דעם אויפמערק פון אלעמען. מ'האָט געקאָנט
גלייך באַמערקן, אז זי האָט אין זיך אַקטיאָדיש בלוט. (ייד. טעאטער לעקסיקאָן,
ב, 6, עמוד 5201)

אין דינה קעניג'ס הצלחתיקן וועג אויף דער יידישער בינע, וועלן מיר כראָנאָ-
לאָזיש נאָכאנאנדיק, פרווון כאראקטעריזירן עטלעכע עטאפן פון איר קינסטלערי-
שער טעטיקייט, אין משך פון א האלבן יאָרהונדערט. טאלאנט אין ווי רוי-ערד:
מע דארף אים פיל און גוט באארבעטן, כדי צו באקומען פון אים א גוטן שניט,
גוטע פירות. אויך דינה קעניג באשטעטיקט אָט דאָס געזעץ.

אירע עלטערן האָבן זיך געראטן מיט קאָמפּעטענטע מענטשן און געזאָרגט
פאַר איר פראָפּעסיאָנעלער אויסבילדונג. דער קינסטלער מיכאל מיכאלעסקו,
האָט זי געלערנט ווי מע אינטערפּרעטירט יידישע לידער, דער טעאטער די-
רעקטאָר בערנשטיין-דייטשע און פּוילישע לידער, און דער פּוילישער באַלעט-
מייסטער נאָוויצקי-טענץ. די עלטערן האָבן איר אויפגענייט ספּעציעלע, שיינע
קאָסטיומען און אין 1914-1915 זינגט זי אין לאָדזשער קינאָ „אַקאדיא“
יידישע, פּוילישע און דייטשע קופּלעטן און שאנסאָנעטן, באַגלייט מיט טענץ.
די דראַמאטישע קונסט וואָס אירע לערערס האָבן איר איבערגעגעבן, זענען
איר נוצלעך אין דער ריכטיקער געשטאַלטיקונג פון א ריי ראָלעס וואָס ווערן
איר אָנפאַרטרויט אין די יאָרן 1916-1920, אין לאָדזשער יידישן טעאטער:
„פיסטאָל“, אין אל. דיומאַס „קין“; „אומשולד“ און „יעדע פּדוי“, ליפּט-
באָי אין די „רויז פון איסטאַמבול“ און באטייליקט זיך אויך אין טור-
נע איבער גאַנץ פּוילן וואָס די טרופּע פירט אדורך מיט דערפּאָלג. נאָכן אוועק-
פאָרן פון יוליוס אדלער קין אמעריקע, ווערט דינה קעניג אנגאזשירט אין ווא-
רשע-טעאטערס און באקומט א שם אזוי אז דעו טעאטער-דירעקטאָר דוד
צעלמיסטער אנגזשירט זי פאַר א רעווי-טעאטער אין בוקאַרעשטער „טעא-
טורל נאָו“, ווו זי טרעט אויף אין א רעווי פון בן-אלי א. ט. „בוקאַרעשט-ניו יאָרק“
און אין דיווערטיסמענטן פון איר אייגענעם רעפּערטואַר. אין דער רעווי „האָ-
קוס-פּאַקוס“, פון באקאַנטן רומעניש-יידישן רעווי-שעפּער יאָן פריבעאָנו.
אין אָט דעם ספּעקטאַקל זינגט זי לידער אין רומעניש, און נעמט שטאַרק
אויס. זי ווערט אנגאזשירט אין גרעסטן קאבאַרעט פון בוקאַרעשט אַלס זינג-
גערין און טענצעריין אָבער זי עיט פאָר צו שפּילן יידיש טעאטער. דער טעאטער-
אימפּרעסאַריאָ און דיריגענט בערל סעגאַל, אנגאזשירט דינה קעניג אַלס צוויי-
טע סובּרעטיין, אין א טרופּע ווו סע שפּילן: וויערא קאָניעווסקאַ. שמחה און נעמי
נאַטאַן, מוני סערעבראַוו, אדאַלף טעפּנער און אנדערע. אין א לאַנגן טורנע
איבער גאַנץ רומעניע, שפּילט מען „בערעלע באָסיאַק“, מיט גרויס דערפּאָלג.

פאָלנדיקער עפיזאָד, אויבסטרירט ווי פאָפּולער דינה קעניג איז געווען, איר קליינקונסט רעפערטואר (קופלעטן, פאלקסלידער, טעניץ): שפילנדיק אין מאָלדעווישן שטעטל פאָטיטשעני, די אָפּערעטע „שרה'קע א דאָקטער" מיט דער אויבן דערמאנטער טרופע, איז נאָכן פאלן פון פאָרהאנג, נאָכן צווייטן אקט, האָט פּלוצים, ספּאָנטאן אָנגעהויבן דער טעאטער-עולם צו מאָנען, שריי-ען אויף א קול: „דער פארפוס", דינה'ס א רעווי קופלעט וואָס האָט שטארק אויסגענומען.

וויערא קאָניעווסקא, דיסטארי, דער שטערן פון דער טרופע, האָט זיך שטארק אויפגערעגט, געסטראשעט דינה'ן אז זי, קאָניעווסקא, וועט נישט דער-לאָזן און... געחלשט.

דינה האָט זיך צעוויינט און געמענהט אז זי וויל נישט זינגען, וויל דער קופלעט האָט נישט קיין שום שייכות צו דער אָפּערעטע, אין די מוליסן א סקאנ-דאל און אין זאל, הערט נישט אויף דער עולם צו פאָרערן ענערגיש אז דינה זאָל זינגען דעם קופלעט.

כדי איינצושיטלן דעם טעאטער-עולם, האָט מען געמוזט צוזאָגן אז דינה וועט זינגען צום סוף פון ספעקטאקל. אינצווישן האָט מען פארענדיקט דעם לעצטן אקט. דינה האָט אָנגעטון די געבראכטע קליידער פון האָטעל, דעם ספע-ציעל אויפגענייטן קאָסטיום, פאר אַט דעם ליד „דער פארפוס".

דעם צווייטן טאָג איז דער ספעקטאקל אויספארקויפט. ווערא קאָניעווס-קא האָט געדארפט שפילן „דאָס חופה-קלייד", אָכער א שטארקע קאָפּ-ווייטיק האָט איר געשטערט. האָט דער אקטיאָר שמחה נאטאן און דער מוזיק-דיריגענט זשאן-פאָליאקאָוו, געבעטן דינה קעניג זי זאָל פארטרעטן די קאָניעווסקא. דינה האָט ניט געהאט קיין ראָלע אין דער פיעסע, האָט מען איר איינגערעדט: „נאָר דורך א צופאל קאָנסטו ווערן א סטאר, א בינע-שטערן" און... מ'האָט זי אי-בערצייגט.

א גאנצן נאָכמיטאָג האָט זי געלערנט די ראָלע, און אין אָונט, מיט צוויי סופּליאָרן, האָט זי פאר עמאָציע, אזוי געשריגן, אז צום סוף פון ערשטן אקט, האָט זיך דער עולם דערשראָקן... אָבער היות זי איז געווען באַליבט, האָט מען איר גוט אפּלאָדירט.

זומער 1924, איז זי שוין די ערשטע אקטריסע, דער שטערן פון דער טרו-פע וואָס שפילט אין טשערנאָוויצער „דויטשן-האוז" און אין ווינטער 1924, איז זי אננאזשירט אין בוקארעשט, אין זאל „טאָמיס" אין בן-אלי'ס רעווי „וואָס, ווער, ווען". דינה זינגט יידישע און רומענישע קופלעטן און לידער.

אין דער טרופע איז די באקאנטע רעווי-אקטריסע מארילענא באדעסקו, דער קאָמיקער בערגער א. אנדערע. דער ספעקטאקל האָט געהאט דערפאָלג.
אָנהויב 1925 שפילט זי אין יעקב שטערנבערג'ס רעווי „הצי שלי, הצי שלך“ דעקאָרן האָט געשאפן דער באוויסטער מאָלער געאָרג לעווענדאָל. אן איידעלע, לייטעראַרשע רעווי, ביים אָנהויב פון ספעקטאקל האָט דער שריפטשטעלער באַרבו לאַזאַרעאַנו געהאַלטן א נייסטרייכן „שפיטש“, דערנאָך זענען געקור-מען שיינע סקעטשן, קליינקונסט בילדער, ווי: „משיח מיט לבנה“, „נח אין דער תּבה“ און אנדערע וואָס האָבן באַנייטערט די אינטעליגענץ און די פרע-סע, אָבער דער ברייטער עולם איז נישט געקומען, האָט דער ספעקטאקל געהאט נאָר א מאַראַלישן דערפאָלג.

די אקטיאָרן דארפן לעבן און פון מאַראַלישע דערפאָלגן איז נישטאָ אויף פאַפע. איז מען אַרויסגעפאָרן ווידער איבערן גאַנצן לאַנד מיט דער רעווי „ווער, וואָס, ווען“ און דער טורנע איז אדורך מיט דערפאָלג ביז קיין טשערנאָוויץ. דאָ האָבן די אַפישן געמאָלדן אז מען וועט שפילן אין זאל פון „מוזיק-פאַרין“. אָבער א באַנדע שוואַרצעמאַהניקעס זענען באַפאלן אין אָונט פון ספעקטאקל די אקטיאָרן, צעשלאָגן זיי, צעריסן אויף שטיקלעך די דעקאָרן פאַרבאַטן צו שפילן און כּרי זיכערער צו זיין, האָבן זיי פאַרנומען די בינע...

די טרופע פאָרט צוריק קיין בוקאַרעשט און פון דער שווערער מאַטעריע-לער לאַגע ראַטעוועט זיי אַרויס קלאַרע יאָנגס-רעפערטואַר ווי אויך די נע-שפילטע פיעסן פון מאַלי פּיקאַן: „פּופּכען“, „יאַנקעלע“, „כאַנציע אין אַמעריקע“ „ציפּקע פּיער“ און אנדערע.

זומער 1927 האָט דינה חתונה מיט יוסף קאַמען און זיי ווערן אַננאַזשירט קיין לעמבערג ביי מאַשקאַוויטש אָבער זי טרעט אַרויס פון דער טרופע וווּ זי דאַרף דער עיקר זינגען לידלעך און איז בעסער מסכים צו זיין א סטאַטיסטקע א יאָר צייט אין דער „ווילנער טרופע“. שפעטער הייבט זי אָן צו שפילן ראָלעס ווי „אַלעטשאַא“ אין אָסיפ דימאָו'ס „יאַשקע מוזיקאַנט“, אין „שדים-צוג“ און „פּעריפּעריע“, זי באַטייליקט זיך אין די טורנען פון די ווילנער איבער עסטרייך, טשעכאָסלאָוואַקיע, און רומעניע שפילנדיק אונטער דער רעזשי פון דוד הערמאַן, יעקב שטערנבערג, און אַליהו שטיין דזשעסיקא אין שעקספירס „שיילאָק“, לאַה אין אַנ-סקי'ס „דיבוק“ און אנדערע ראָלעס מיט וועלכע זי ציט אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון עולם נישט בלויז פון וואַרשע, פון פּוילן, נאָר אומעטום וווּ די „ווילנער“ שפילן.

וועגן איר שפילן אין דער ווילנער טרופע שרייבט נחמן מייזל: „פון די אקטיאָרן האָבן זיך אַרויסגערוקט דינה קאַמען, פּיין און מיט האַרץ אַדורכגע-“

פירט איר ראָלע און איבערהויפט אין 3-טן און 4-טן אקט, ווי די דינסט אין מעבלירטע צימערן. אין פּרעגער'ס „נסיון“ -חורבה-כלה“ א"ר פון דוד הער-מאן.

א ריזן דערפאָלג האָט זי געהאט מיט ליב דרוקערס „רייזל מאכט קארי-ערע“ (לויט דער פּיעסע „אַרעם ווי א קירכנמויז“) און מיט דער מוזיקאלישער קאָמעדיע „דעם שניידערס בת-יחידקע“, פון זעלבן מחבר. די מוזיק האָט געשאפן דער באנאכטער קאָמפּאָזיטאָר און מוזיקער אויגען זשאָסע זינגער.

דינה קעניג איז בארימט געוואָרן מיט אירע אָפּערעטן-קופּלעטן רעפּער-טואר. אין 1940 פאָרט זי אריבער קיין קישינעוו ווו זי טרעט אריין אין מאָלש דעווישן יידישן מלוכה-טעאטער. דאָרט שפּילט זי אין שטערנבערגס רעווי „רוי“ טע פאָמערנאָנצן, רעזיסיורט פון מחבר, אין פּרץ מארקישעס „כל נדרי“ די, טאָכטער, רעזיסי י. שטערנבערג, אין א. גאָלדפאָרגס „כישופּמא-כעריז“, די ראָלע „מירעלע“, רעזיסי אבא לעוו, צייטל אין שלום עליכמס „טו-ביה דער מילכיקער“ רעזיסי אלבערט סענאלעסמו.

פון 1941 ביז 1945 איז דינה אין עוואקואציע אין מיטל-אזיע. אין 1946 קומט זי צוריק קיין רומעניע און זי שפּילט רעווי, אָפּערעטע, דראמע, אין פאר-שיידענע טרופּעס. ביז זי טרעט אריין, אָנהויב 1948, אין ניי געשאפּענעס יי-דישן מלוכה-טעאטער, פון בוקארעשט.

דאָ פארפּולקומט זי איר רייכע בינע דערפארונג און מאכט דורך א גרויסן קינסטלערישן וועג, וועלכער פארזיכערט איר איינס פון די ערשטע ערטער אין טעאטער-לעבן פון רומעניע און איז ממש א צווייט פון בוים פון יידישן טעא-טער.

ווער געדעקט נישט איר אינטערפּרעטאציע פון יידישע פּאָלקסלידער ווי למשל „די דריי טעכטערלעך“! דעם ווארעמען ציטער און מאָדולאציע פון איר קול! ווי נאטירלעך און ווי רייך אין ניואנסן האָט דינה געזונגען, אינטערפּרע-טירט דאָס יידישע פּאָלקסליד!

ס'ארא פארשיידנארטיקע גאלערע טיפּן, האָט דינה קעניג געשאפן אין בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער אין די זיבעצן יאָר קינסטלערישע טע-טיקייט! מער ווי פּיפּציק ראָלעס, יידישע און נישט-יידישע פּערסאָנאַזשן, און אין אלע האָט זיך אנטפּלעקט איר מעכטיקער, נאָט-געבענטישטער טאלאַנט! געשאפּענע ראָלעס: די פּינטע עטי-מעני פון שלום עליכמ'ס „200.000“, 1948, רעזיסי איזאָ שאפּירא; די „טאָלעצ“, גיפּטיקע קאבאנאָווא, פון א. ג. אָסטראָווסקי'ס „דער שטורעם“, רעזיסי פראנץ אוערבאך; די ענגלישע (צעפּוילטע) ליידי מילפּאָרד פון פּר. שילערס „איטריגע און ליבע“,

רעזשי מאוריצי סעקלער; אין ישראל בערקאוויטש און יוליאן שווארצס דרא-
מאטיאציע פון מענדעלע מוכר ספרים'ס „בנימין דער דריטער“. זי איז די
המונישע, קרעפטיקע באטשיקארטווא פון א. קארנעישוק'ס „פלאטאן קרעט-
שעט“. די פרוי מאמלאק אין פרידריך וואלפ'ס „פראפעסאר מאמלאק“, רעזשי
פראנץ אוערבאך. דינה קעניגס קרוין-ראלן אין בוקארעשטער יידישן מלוכה
טעאטער זענען מירעלע אפרת פון יעקב נאָרדון, רעזשי איזאָ שאפּירא און
„מוטער קוראזש“, רעזשי מאוריצי סעקלער.

ווער קאָן פארנעסן אין דינה קעניגס רעציטאציע-קונסט? איר געצוימטע,
טראגישע פאמעטיק, איר דראמאטישע דינאמיק און קוואליטן חן?
פאר איר לאנגיאַריקער טעטיקייט און הויכער מייסטערשאפט, האָט זי די
מלוכה אויסגעצייכנט מיט אן אָרדן אין 1954 און זי באַלוינט מיטן ערן-טיטל
„פארדינסטפולע שיישפילערין פון דער רומענישער סאָציאליסטישער רע-
פובליק“, אין יאָר 1956.

מיט איר רייכער גאמע געשמאלטיקונגען פון יידישער און וועלט קלאסיק,
פון היינטיקער דראמאטורגיע ווי אין די מוזיקאלישע ספעקטאקלען, האָט
זי מייסטערין דינה קעניג, אריינגעשריבן א גלענצנדיק בלעטל אין דער גע-
שיכטע פונעם יידישן טעאטער אין רומעניע.

א ליבער גאסט אין בוקארעשט: די פארדינסטפולע קינסטלערין

סידי טאל

אין לעבן, אין טאָג-טעגלעכן לעבן, געדענק איך נישט זי זאָל געווען באנוצן
קאָסמעטישע מיטלען צי אנדערע שמד-שטיקלעך און דאָך. איז זי פול חן.
איבער איר נשמה זענען דריי קולטורן אריבער מיט די אקער אייזנס: די
רומענישע, יידישע און רוסישע, און אלע האָבן איבערגעלאָזט זאָמען אָבער
פון דער יידישער קולטור זענען אויסגעוואקסן בלומען! סידי טאל'ס אומפאר-
געסלעכע אינטערפרעטאציעס פון יידישער, קלאסישער און מאָדערנער דרא-
מאטורגיע, די פון איר געשאפענע געשטאלטן אויף דער יידישער בינע, זענען
טרעפ צו דער הויכער קינסטלערישער מדרגה און אָנגעזעענעם פּלאַץ, וואָס-
זי פארנעמט אין דער יידישער טעאטער וועלט.

משערנאוויצער מיידלעך, אירע „קאָלעגנים“ אין קינדער-נאָרטן פון לע-
דער פּוסק, ערגעץ אויף דער גאס סבירא 22, געדענקען די טעאטער „פּאַרשטע-

לונגען" אין וועלכע שרהלע בירקענטאל פלעג באווייזן אירע קאמעדיאנטישע באגאבונגען, אלס קינד, אלס ווונדער-קינד!

נישט קיין יארן זענען פארביי, און דאָס ווונדער-קינד שרהלע בירקענטאל איז געוואָרן די אקטריסע סידי טאל. איך געדענק זי שוין אלס סוברעטין, אין אירע דעביוט-יאָרן, אין יאסער „פאָמול ווערדע" גאָרטן, וווּ כ'האָב געמאכט פיגוראציע אין „כאנצע פון אמעריקע", אין דער טרופע אנא יאקובאוויץ, און אלס ליציי שילער געווען שטאַלץ דערמיט. א חוץ סידי טאל, זענען אין דער טרופע, געווען גוטע אקטיאָרן ווי יחיאל אוכאלעווסקי, א גוטער קאָמיקער וועלכער האָט זייער אויסגענומען ביים עולם, היימאן יאקובאוויץ, רעניא מי כאָוויץ, נאָר געפעלן באזונדערס, אויפגענומען און אָפגענאנגען פון יעדן אויפטריט מיט אפלאָדיסמענטן, נאָר די צארטע, איידלע, מעמפערמענט-פולע סידי טאל, וועלכע האָט ארויסגעבראכט פון מויל קיילעכדיקע ווערטער. ווי שוין האָט געקלונגען איר יידיש! זי האָט געזונגען, געטאנצט, נאטיירלעך און אויסערלעך¹ באַמערקבארן אָנשטרענג; דערפאר האָט איר שטימע מיט איר פיינעם טעבעמער, אָפגעקלונגען ביז טיף אין דעם צוהערערס נישמה.

זעלטן האָט א יידישע אקטריסע אין רומעניע געהאט אזויפיל ניט יידישע צושויער, רעצענזענטן! כלעטערן מיר די טעאטער פרעסע פון די דרייסיקער יאָרן, איז זי פול מיט שבחים פאר דער גרויסער קונסט פון דער קליינער סידי טאל און די רעצענזענטן זענען גדולים אין דער ליטערארישער ווי אין דער טעאטער וועלט: וויקטאָר עפטימיו, טודאָר ארגעזי, באַרבו לאַזארעאָנו, פ. אַדערקא, א. מונטע, גבריאל שעפלער, און אנדערע.

איך בין איין מאָל בייגעווען א זיצונג פון דער גרופע „יידישע זשורנאל-ליסטן און ליטעראטן פאריין", אין טשערנאָוויץ, פארבעטן פון מיין פריינד לייב דרוקער. עס זענען אָנוועזנד געווען דר. כאַס דיאמאנט (וועלכער האָט געשריבן אויך טעאטער רעצענזיעס און אויך וועגן סידי טאל'ס טרופע), י. ד. איזראעל, היים געלער, דר. מ. קרעמער, לייב דרוקער און דאכט זיך אויך יצחק פאנער. האָט מען זיך צעשמועסט וועגן מצב פון יידישן טעאטער אין רומעניע און באַצייכנט ווי א דערפרייענדיקע דערשיינונג, די קינסטלערישע דערנריי-כונגען אין שלום עליכ'ס „אוצר" און אין „געלן שאָטן" פון אונדזער סידי טאל. יא, יא, זיי האָבן געמוזט אָנערקענען איר קינסטלערישן אויפשטייג, טראָץ איר יונגקייט אין יאָרן און אין טעאטער סטאזש, שטאַלצירן מיט איר און בא-זוכן אירע ספעקטאקלען.

פארוואַנדלט אין רעגלמעסיקע באזוכער פון יידיש טעאטער, האָט זיי, טאקע סידי טאל, מיט איר גוטן רעפערטואַר, קינסטלער פערסאָנאל און אין

דער ערשטער ריי, מיט איר איבערגעגעבנקייט בלב ובגוף צו דער יידישער בי-
גע-מיט איר קולטורעלן טעאטער.

ווער געדענקט נישט איר „עלמע“ פון שלום עליכ׳ם „אוצר“, אין יעקב
שטערנבערג׳ס באארבעטונג און וויזיע? אין איר געשטאלט, האָט סידי טאל
פארקערפערט שלום עליכדיקן חן און פיינעם סאַציאַלן גראַטעס.
צו די אַריגינעלע, פילפארביקע געשטאלטן, וועלכע די קינסטלערין האָט
געשאפן ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה, דארף מען דערמאָנען, לעבן די איג-
טערעסאנטע גלאַנץ-ראָלן פון „כאסיע“ אין יעקב נאָרדין-שטערנבערג שפּעק-
טאקל אונטערן טיטל „קאַרפּוס דעליקטי“, ראָסיטאָ אין ל. מאַך-י. שטערנ-
בערג׳ס „געלער שאָטן“, מלכהלע, די יונגע רביצין און צביה, דעם באגרעבערס
פארווישטע טאַכטער, אין י. זינגער׳ס „יאָשע קאלב“. מיר געדענקען אי-
דע קרעאציעס אין די רעווי שפּעקטאקלען ווי למשל, אין „טעאטער אין פלא
מען“ איר ראָלע „קארמענטיטא“, אירע ראָלעס אין „מינאַרן-רעפּערטואר (א-
פּערטעקסעס, מעלאָדראמעס, וכדומה) ראָלעס וועלכע סידי טאל האָט בארייכערט
מיט איר אינטויעזיע און טאלאַנט, מיט איר שיינעם געזאַנג און פּלאַסטיצי-
טעט, מיט איר טראגישן אָדער קאָמישן זשעסט, מיט איר פּשטות און פּאַלקסטימ-
לעכקייט. די אָפט סכעמאַטישע געשטאלטן האָט סידי טאל פארוואנדלט אין
מענטשלעכע, פּוּלכלוטיקע געשטאלטן, מיט נאַטירלעכע נישט פארקריפּלע
מימיק און זשעסט, דיבור און האַנדלונג, אויסגעמיטן ביליקע עפעקטן כדי
צו „געפעלן“ דעם טעאטער עולם.

סידי טאל׳ס קינסטלרישער וועג איז אָנגעפיקעוועט מיט פאר-
שיידנארטיקע ראָלעס. צופאַסן ראָלעס פאר איר אין „נישט געווען שווער וויל
די ערנסטע אקטריסע און שטארקער טאלאַנט, האָט באַלד געטראָפן דעם עצם
פון איר ראָלע און געשטאַלטיקט דעם נויטיקן פּערסאָנאַזש. ווינעראָטן זענען
די געשטאַלטן, וואָס זענען זיך מזווג מיט סידי טאל׳ס טאלאַנט!
זי קאָן זיך צופאַסן צו סיי וועלכער ראָלע איר נעבן אַתיקון. זשאנער, סטיל,
פּערזענלעכקייט, געפינט מען אין אירע קינסטלערישע געשטאַלטיקונגען. א
פיינער קינסטלערישער טערצעט זענען איר דיקציע, געזאַנג און פּלאַסטיצי-
טעט.

אין ראמען פון דער טשערנאָוויצער פּילֵהאַרמאָניע, ווו איר מאן פּנחס
פּאַליק, דער באקאַנטער, לאַנגיאַריקער טעאטער-טוער איז געהילף-דירעק-
טאָר, איז טעטיק דער אַנסאַמבל אָנגעפירט פון סידי טאל. פון א סך יאָרן בא-
דינט זי די גרויסע צענטערס און ווערט אומעטום אויפגענומען מיט א סך ליבע,
כבוד, ווי א דערפרייענדיקע דערשיינונג, ווי א לעבעדיקער גרום פון יידיש

שעפערשיקייט. פאר איר לאנגיאַריקער קינסטלערישער טעטיקייט, האָט זי באקומען דעם הויכן טיטל „פארדינסטפולע קינסטלערין“, אָרדנס און מע-דאַלן.

זיכער קאָן מען נישט אין די ראמען פון אזא באשיידענעם ארטיקל, ארומ-נעמען די לאנגיאַריקע, אומדערמידלעכע קינסטלערישע טעטיקייט פון אזא גרויסער, איינגארטיקער קינסטלערין, מיט אזא רייכער ראָלעס פאלעטע, טרא-נישע און וואָדעוויל ראָלעס, מעלאָדראמע און קאָמעדיע ראָלעס.

סידי טאלס ווונדערבארער טאלאנט, רירט נישט נאָר די צושויער נאָר אויך די פען-מענטשן, טעאטער פאכלייט. וועט זיין די אויפנאבע פונעם שריי-בער פון אַט די שורות, ארויסצוברענגען די מיינונגען וואָס זענען דערשינען אין דער פרעסע פון רומעניע.

דערווייל האַלטן מיר פאר וויכטיק צו דערמאָנען עטלעכע נעמען פון שווי-שפילער און קינסטלער, מיט וועלכע סידי טאל האָט מיטגעארבעט. מיט די מאָלערס א. קארמאנלאָן, יוסף פּעראכיס און משה רובינגער; מיט מוזיקער, קאָמפּאָזיטאָרן, דיריזשאָרן; מאַס האַלס, י. זשאַן פּאַרלאָו, מאַרט-שעל קרייזלער, אדריאן לייבאוויטש; מיט די שרייבער משה אלטמאן, י. שטערנ-בערג, מאָטל סאַקציער, הערץ ריווקין (גייזינגער); לייב דרוקער האָט פאר סידי טאל אָנגעשריבן א פיעסע „שרה' לע“ וועלכע סידי טאל האָט אויפ-געפירט און געשפילט מיט דערפּאָלג. אין איר קינסטלערישן פּערסאָנאַל זענען גוטע שווישפילער און קולטור מענטשן ווי דער יונג פארשטאַרבענער אבר-הם בערקאוויטש, לייבו לעווין, ברוך רינצלער, סאמי שמילאָוו-טש, פרויקע סאַראָלין, בנימין סאדיגורסקי, אדאָלף טעפנער, יעקב יאקובאוויטש, בן-ציון רויטמאן. די אקטריסעס: ראָזא פאכלער, שיפרע גאָל-דענבערג, לידין מיט זיין פרוי אוןדאָס „ווונדער-קינד“ לייבעלע, לאַהקע רינצלער. סופּליאַרן אין סידי טאלס טרופע זענען געווען: שיקע גאָלדענבערג, זלמן רויטמאן, חיים קליימאן. בינע טעכניקער: וואָלף ראָזענצווייג, י. קע-רענסקי.

מיר געדענקען די ליטעראַריש-קינסטלערישע אימפרעזעס, אין בוקא-דעשטער זאל „באראשעווס“, פון דער קינסטלערין סידי טאל מיט די שווי-שפילער אברהם בארקאוויטש, לייבו לעווין, יאקאב יאקאבאוויטש, ביי דער מי-ארבעט פון יחיאל שרייבמאן, דער היינט באקאנטער שרייבער. די ליטעראַריש-קינסטלערישע אָונטן און פרימאָרגנס האָבן פּאָפּולאַריזירט די שאפונגען פון די יידישע קלאַסיקער און פון די סאָוועטישע יידישע דיכטער און פּראָזע מייסטער.

א טייל פון דער יידישער טעאטער משפחה אין רומעניע, האָבן מיט איר מיטגעשפילט און אויפגעהיט אין זכרון און אין הארצן, סידי טאלס גוט-הארציקייט, חברישייט פון אלע יאָרן.

אין שייכות מיט איר רעציטאציע קונסט, ווייסן מיר פון דער פרעסע, אז זי האלט אין איין פארברייטערן דעם האַרזאָגט פון איר רעפערטואר. נישט איינער פון די סאָוועטיש-יידישע דיכטער האָט באקומען א תיקון אין סידי טאלס אינטערפרעטאציע!

זי זאָגט אירע זאכן פון אויסנווייניק. עם וואָלט כדאי געווען, אויפצונעמען אויף פּלאַטעס (רעקאָרדירן) אירע רעציטאציעס, ווייל קינסטלערניס לעבן נישט אייביק... און זאָלן קומענדיקע דורות נישט נאָר געוואָר ווערן אז עם איז געווען א גרויסע קינסטלערין און רעציטאטאָרין סידי טאל, נאָר אז עם איז געווען א הערלעכע יידישע ליטעראטור, א הויך קינסטלעריש יידיש טעאטער.

א סך פון אירע פארערער אין רומעניע וואָלטן געוואָלט זי זען דאָ, מיט א רעציטאל-קאָנצערט, פון אירע לעצטע, קינסטלערישע שאפונגען. איך גיב צו: הלוואי קומט זי נישט נאָר אויף א פּריוואַטן באזוך!

אין דינסט פון דער יידישער בינע:

סידי גליק-ריפעל

אין צענטר פונעם שטעטל שטייט דער אימפרעסאריאָ פון דער טרופע וועל-כע דארף באלד אָנומען. פעטער יאָשע ווי זיי רופן אים, האָט מיט א מענטשן אויסגעקלעפט עטלעכע געדרוקטע אפישן און איצט זאמלען זיך מענטשן ארום זיי. ער טוט א פעסטן שמעק טאבעקע, כאפט ארויס זיין נאָר לאנגע פאמשיילע, רייבט זיך די נאָז, ניסט עטלעכע מאָל, ציט זיך פארן אויער און קוקט ארויס אויף דעם אומטאָבוס מיט דער טרופע. א טעאטער-פאטריאָט לייענט אויף א קול דעם אפיש.

ס'רעד זיך אזוי נאָר 2 פאָר שטעלונגען, ס'רעד זיך אזוי

2 לייטישע מענטשן אויף 1 בילעט

אידישע אָפּערעטן טרופע ע ט י נ ג ע ר - ס ע ג א ל

פּריוויטק דעם 22 אָקטאָבער 1935 שבת דעם 23 אָקטאָבער

ווערט געשפילט אביסאלע

די פארגעסענע		ע ק ד ת
מאמע		י צ ח ק
וויי איז מיר		אָפּערעטע אין 3 אקטן

פרייז פון 20 ביז 50 ל"י

פון זויטנס זעט רויכניגע רינגען, וועלכע וואקסן אויס און פארוואנדלען זיך אין א ריזיקער כמארע. דער מוראדיקער רעש פון אַנקומענדיקן אומאָ מישט זיך אויס מיט די געוואלדן פון די קינדער און יונגען וועלכע לויפן זיך צונויף, אין קורצן בלייבט שטיין די איבערגעלאָדענע מאשין ברענגענדיק א רגע פון קאָכעניש און דינאמישקייט אין דעם שטילן שטעטל, און פון דעם גע- דראַנג, באווייזן זיך די אקטיאָרן. די סוברעטע איז א צארט מיידעלע, א „וונ- דער-קינד“, א לעבעדיק-רידעוודיק קינד. עס מאכט א פאָר שפאָן און ווארפט א ביליק אויפן פלאקאט, צעלאַכט זיך אויף א קול:

— וואָס איז דאָס, פעטער יאָשע?

— זעסט נישט, א פלאקאט, ענטפערט יאָשע עטינגער און שמעקט ווייטער

טאכעקע.

— זייט מיר מוחל פעטער יאָשע, אָבער ס'איז... חוזק, באַמערקט דאָס מיי- דעלע, מיט פארדראָס, דרייט זיך האַסטיק אויס, און גייט צו די אקטיאָרן. דאָס מיידעלע איז סייד (ישרה-סאלאָמעא) גליק-ריפעל, וועלכע געהערט צום דריטן דור שווישפילער אין דער משפּחה גליקמאן. געבוירן אין סטאניס- לאַוו, פּוילן, דעם 19 מערץ 1922.

אַלס דריי-יעריק קינד איז זי שוין אויף דער בינע אין א טרופע מיט קוט- גער און מיט אירע עלטערן, וועלכע שפילן אין ביאליסטאָק. ביז אין 1928 שפילט סייד קינדער-ראָלעס אין פארשיידענע טרופעס, אין פּוילן. אין זעלבן יאָר פאָרן אירע עלטערן אריבער קיין רומעניע און אין די טרופעס פון יעקב רעכטצייט, פאול באראטאָוו, היימי פרייאַנט, שפילט זי קינדער-ראָלעס ביז 1931.

אויף אן אפיש, וועלכער געפינט זיך ביי סייד גליק, מעלדעט די „פאר- אייניקטע יידישע אָפּערעטן-טרופע“, אין ארטיסטן פאריין פון ווארשע, אין יאָר 1927, „מיטן אַנטייל פון 5 יאָריקן וונדער-קינד גליקמאן אין די ראָלעס פון אַבתר“. נאָך הויז ס'האָט געשוויבלט מיט „וונדער-קינדער“ אין רומעניע, אין בוקארעשט למשל איז געווען א וונדער-קינד יאנקעלע, וועלכער האָט באַרד ווי ער איז ריף געוואָרן, נישט געשפילט מער אין טעאטער, ווילן מיר דערמאנען וואָס דער פובליציסט משולם סורקיס (מ. וואהל), האָט געשריבן זענען סייד גליק, אין י. ש. א. סופר'ס „טישערנאָוויצער בלעטער“, אין יאָר 1933:

...אָט דאָס קוים 11 יעריקע מיידעלע, איז ווערט דעם נאָמען ווונדער-קינד און פארדינט מע זאָל עס זען". ווייטער שרייבט דער זעלבער: "זי איז אויף אזויפיל פעיק, אז אינטוויטיוו גיט זי שוין אן אייגענעם חותם, איר אייגענע נאָמע". ענלעכע אָפּטאצונגען זענען דערשינען אונטער דער חתימה פון דר. י. גרעק, א. מונטע, אין דער בוקארעשטער רומענישער פרעסע און אין דער טשערנאָוויצער דייטש-יידישער פרעסע.

אין 1931 פאָרט סידי גליק ארום מיט שלמה פריזאמענט, גיזי היידן, אירע עלטערן, מיט קליין-קונסט פאָרשטעלונגען איבער נאנץ בעסאראביע. סידי זינגט קונציק-הענענדיק יידישע אינסצענירטע פאָלקסלידלעך, און דאָס קאָן פאררעכנט ווערן אלס איר שוישפילערישער דעביוט. אין זומער 1932 שפילט זי מיט שלמה, פינקו און פרידע פרידמאן איבער דער מאָלדאָווע, איר ערשטע ראָלע: יידעלע אין באָרים טאָמאשעווסקיס: "בר מיצווה". אין זעלבן יאָר פאָרט זי ארום מיט שרה און יאשע עטינגער, פאָלינא קאנטאָר, קארל אים-קאָוויטש, און די "קליינע סאָלאָמעא" ווי מען פלעגט זי דעמאָלט אנאָנסירן, שפילט "יאנקעלע" אין דער אָפּערעטע מיטן זעלבן נאָמען, פרידלען אין אב-רהם נאָלדפאדענס, "צענטער געבאָט", יצחק אין "עקדת יצחק" פון זעלבן מחבר.

דאָס קינד סידי, איז טרויעריק אין לעבן, זי טאָר זיך נישט שפילן מיט קינדער פון איר עלטער ווייל "דו ביזט א סטאר נישט קיין גאסן-קינד", מוסרן זי די אימפרעסאריאָס, און מע רייסט זי אוועק פונעם קינדער-שפיל, נאָך וועלכן זי לעכצט אזוי. זומער 1933 שפילט זי אָפּערעטן אין טשערנאָוויץ מיט לע-רעסן, טעפנער א. אנד. הארבסט 1933 איז זי אין קעשינעוו און איבער נאנץ בעסאראביע מיט י. אוכאלעזוסקי, מוני צוויט, אבראם-אש, וועלוול וולאדיר, א. אנד. זומער 1934 אין דער בוקארעשטער "זשינגיצא", אין די אָרן 1935 — 1937 פאָרט זי ארום מיט א טרופע איבער דער מאָלדאָווע, בוקאָווינע און בע-סאראביע, קומט צוריק אין 1938 און שפילט אין בוקארעשט מיט איציקל גאָל-דענבערג, שלמה און פ. פרידמאן, עפיים גאָלדענבערג און זלמן רויטמאן. צווישן אנדערע ראָלעס שפילט זי אָליעטשקע אין "זינגער פון זיין טרויער", לאה פון "דיבוק", די דראַטגייערן פון "מאָטקע נגב".

וועגן דער ראָלע לאה פון "דיבוק" שרייבט דער באקאנטער רומעניש-יידישער-שריפטשטעלער אורי בן-הדור, אין דער רומעניש-יידישער צייטשריפט "אדאם" פון נאָוועמבער 1938: "...ס'איז מיר געווען באשערט, איך זאָל פלוצים דער-זען א טרוים-דערשיינונג: סידי גליק. אין יענעם הייסן זומער-אָוונט, איז זי געווען די אומגליקלעכע כלה פון חנו, און אין איינעם מיט זיין גשמה האָט זי

באקומען אויך דעם אויסזען וואָס צוריק מיט יאָרן האָט ביי די „וויילנער“ גע-
האט, שטיין: אסקעטיש, ווי א נזיר, דורכזיכטיק, פארקלערט, טראנספיגורירט,
אן אויסזען פון א מתמיד.

אין 1939 שפילט זי מיט סידי טאל ביז מע פארווערט דאָס יידישע טעא-
טער אין 1940. צווישן די יאָרן 1941-44, באטייליקט זי זיך אין די אזוי
גערופענע הזכרות, קולטור-מאניפעסטאציעס אין די שילן פון בוקארעשט,
מיט רעציטאציעס.

הארבסט 1944 און פּרילינג 1945 שפילט סידי גליק-ריפעל אין ערשטן
רעזוי-ספעקטאַקל נאָך דער באפרייונג, „מזל-טוב“. אין זעלבן יאָר מיט סע-
ווילא פאסטאָר? מיט דינה קעניג און ליא שטערלינג ביז 1947. אין זעלבן יאָר
מאכט זי א טורנע אין לאנד מיט שלמה פרידמאן, שרה עטוונגער, מאנאָריפעל א-
אנד. און אין אָנהויב 1948, ווערט זי אנגאזשירט אין ניי-געשאפענעם יידישן-
טעאטער „איסוף“, שפעטער „דאָס יידישע מלוכה-טעאטער“, ווו זי ארבעט
אויך איצט.

אין די קנאפע 30 יאָר זינגט זי ארבעט אין מלוכה-טעאטער האָט זי געש-
פילט א ריי וואַגיקע דאָלעס צווישן אנדערע: דוואַסיע אין „הערשעלע אַסטרא-
פּאָליער“ פון משה גערשנזאָן, די הויפט דאָלע אין א. גאָלדפאדענס „בישופ-
מאכערין“, ליבאלע אין די „צוויי קוני-לעמל“, עלקען אין שלום עליכום „אוצר“,
ארכיפּאָנווא אין „פלאטאָן-קרעטשעט“, די משוגענע אין אַסטראָנוסקים „שמו-
רעם“, די מעל-יידענע אין „200.000“, די באבע אין „וואַיצעק“, טעמע-
גיטל אין „פארכיזשפטן שניידער“, אירען מאלאי אין טארטאן אויף-
דערס „די שדכנטע“, קאראלינא אין דעם וואָדעווייל „קאפּריזנע כלה“ פון
ישראל בערקאָוויטשעס „גאָלדענער פּאָדעם“, זעלדע אין מענדעלע מוכר ספּרינס
„בנימין דער דריטער“, דראמאטיזירט פון י. בערקאָוויטש און יוליאן
שוואַרץ און פיל אנדערע דאָלעס אין די קליינקנסט און מוזיקאלישע ספעק-
טאַקלען.

זי איז אויך געזעלשאפטלעך טעטיק: יאָרנלאנג געווען מיטגליד אין שטאָט-
ראט.

פאר אירע קינסטלערישע לייסטונגען האָט זי די מלוכה אויסגעצייכט מיט
עטלעכע מעדאַלן און אָרדנס.

מיר ווינטשן אונדזער חברטע און קאָלעגין סידי גליק-ריפעל פיל געזונט
און ווייטערע יאָרן מיט דערפאָלגרייכע שאפונגען פארן יידישן טעאטער.

מאנאָ ריפעל

אויפן בוידעם פונעם טשערנאָוויצער יידישן „פאזיליאָן-טעאטער“ ליגט א 13-יאָריק יינגעלע, מיט א קאָפּ פעך-שוואַרצע האָר, נרויסע, טונקעלע אויגן און קוקט אראָפּ אויף דער בינע. לויט דעם אויסדרוק פון יינגלס פנים און זיינע פרייד אָדער באוונדערונג-אויסרופן איז מענטיק, אז ער קוקט צו א טעאטער-פאַרשטעלונג. עס שפילט סירי טאל אין איינער פון אידע אָפּערעטעס. דאָס יינגעלע האָט זיך אריינגעגעבט אין טעאטער, דערפאר קוקט ער זיך אלע מאָל א-רום ווען ער דערהערט פרעמדע טריט.

אינניכן וועט ער ווערן א לענאלער צושויער-סטאטיסט. מיט אמאטאָרן האָט ער אפילן געשפילט ראָלן. די פאַרשטעלונגען זענען פאַרנעקומען אין „שניי-דער-זאל“. די רעווי-ספעקטאַקלען „געזאַנג פון שטערן“, „ליד פון דער נאַכט“, „אַרענדאַטאָר טעכטערל“ (אָפּערעטע) האָט אָנגעשריבן און רעזיסירט דער טראַניש-אומגעקומענער שרייבער און טעאטער-סופליאר לייב רוקער.

עטלעכע יאָר זינגט מאַנאָ ריפעל אין כאָר, סטאטירט ביי בעני אדלער, אָסיפּ רונטיש, דינה קעניג, סעוילא פאַסטאָר, היימי פּריזאַנט א. אַנד. אַלס פּראָפּעסיאָנעלער אַקטיאָר ווערט ער אַנגאַזשירט פון פּאָל באַראַטאָוו אויף א טורנע איבער רומעניע-פון אָקטאָבער 1936 ביז מיי 1937. ער שפילט דעם דינער אין סטרינדבערגס „פּאָטער“, די ראָלע פון שינדל-דעקער און אַניטאַטאָר אין ערנסט טאָלערס „הינקעמאַן“, אין „אַליאַשא דער הויקער“, אין „מאַש-קע חויר“, אין ה. לייזויקס „שמאַטעס“. מיט די אַקטיאָרן ב. סאַדינורסקי, מ. לאַזניק א. אַנד. פּאַרט ער ארום איבער די בוקאָווינער קורערטער, שפילט ביי-ליקע אָפּערעטן און מעלאָדראַמעס, און היות דער „דירעקטאָר“ רייש, א באַוווסטער אימפרעסאַריאָ אַלא שטשוּפּאַק, א שווינדלער און קאַרטן-שפּילער האָט נישט צו באַצאָלן פּאַר די זאַלן, בלייבט מען „שטעקן“ אין דאָרנאַ וואַטראַ, און די יונגע מיידלעך און יינגלעך הונגערן צו א היפּיש ביסל.

דער אָפּמאַך מיט ריישן איז געווען „מאַנאַטלעכער געהאַלט, גערעכנט 30 טעג א חודש“, איז געווען א חודש 31 טעג פלענט רייש צאָלן פאַר 30, אָבער ס'איז געקומען פעברואַר מיט 28 טעג און דער יונגער מאַנאָ ריפעל האָט פאַר-לאַנגט, מען זאָל אים באַצאָלן לויטן מינדלעכן אָפּמאַך, האָט רייש געענטפּערט: פאַר צוויי טעג, וואָס דו האָסט נישט געאַרבעט?

אין 1939-טן יאָר פּאַרט מאַנאָ ריפעל ארום מיט וואַנדערנדיקע טרופּעס איבער בעסאַראַביע, באַזונדערס מיט מישאַ בערגשטיין, אַנא קעסטענבערג און מיטן באַקאַנטן רומעניש-יידישן אַקטיאָר שלמה ווינגאַרד (ספּירידאָן וואַיקו),

וועלכן די פאשיסטישע באנדעם האָבן שפּעטער אויפגעהאנגען אין יאסער שעכט-הויז.

ריפּעל דערציילט אייניקע „שטיק“ פונעם „דירעקטאָר“ רייש, וועלכע גע-
הערן צו דער טעאטער-אנדראָטיק אין רומעניע.

רייש אבאָנירט איין מאָל דורך א גרויסער, שרייענדיקער רעקלאַמע א סיל-
זעסטער-פּייערונג אין דער טשערנאָוויצער „טויגכעהאלע“ מיטן אָנטייל פון
דעם באַרימטן „ראָנאכער וואַריעטע“ פון ווין. דער עולם האָט זיך א ביסל
געחידושט, וואָס נאָר איין אָונט אָבער בילעטן מיט הויכע פּרייזן, 100 ליי א
בילעט, זענען אויסגעכאַפט געוואָרן. אין אָונט, ווען דער ספּעקטאַקל האָט
געזאָלט פאַרקומען מיט די ראָנאכער, איז דער עולם געקומען אָנעטאָן אין פּראַק,
אָבער אַרויסגעקומען זענען עטלעכע אַקראַכאַטן פון צירק, וואָס האָט דעמאָלט
גראָד געוויילט אין טשערנאָוויץ. דער עולם, אן אויפגערעגטער, האָט אָנגע-
הויבן פּיפּן, שרייען. איז רייש אַרויס אויף דער בינע און זיך געווענדט צום
עולם בזה הלשון: איר פּיפּט? אינדי העלדזער זאָל אייך פּיפּן! פּראָפּעסאָר האַק-
מייער – רופט ער זיך אָן צום קאַפּעלמייסטער – שפּילט „טראַיאַסקא רעדזשע-
לע“, (דעם קעניגלעכן הימן). דער עולם האָט זיך באַרויאַקט, אויפגעשטאַ-
גען...

רייש קומט אַראָפּ אין א שטעטל מיט דער באַקאַנטער קינסטלערין סירי
טאַל. פּרייזן צו זיבן און צען ליי. אין אָונט קומט א גרויסער עולם-מאַנט ער
זיבעצן ליי פאַר איין בילעט. סטייטש, טענהן די צושיוער, עס שטייט דאָך בבי-
רוש צען און זיבן ליי. – טאַקע אזוי – ענטפּערט ער קאַלט – צען און זיבן
איז נישט זיבעצן?...

וועגן זיין וואַנדער-לעבן קאָן ריפּעל דערציילן טעג און וואָכן און מ'וועט
אויסוואַסערן מיט אינטערעס. דאָ מוזן מיר זיך באַגרענעצן מיט די פּאַר עפּי-
זאָרן.

אין 1940 יאָר ווערט מאַנאָ ריפּעל אויפגענומען אין טשערנאָוויצער יידישן
מלוכה-טעאטער. דאָ שפּילט ער אן עפּיזאָד – א כמעט שטומען – דעם סענע-
גאַלער קאָלאָניאַלן זעלנער, אין דער פּיעסע „אינטערווענץ“ און נעמט זייער
אויס.

אין די יאָרן 1941 – 1944 איז ער אויף צוואַנגס-אַרבעט אין פאַרשיידענע
לאַגערן פון בעסאַראַביע און רומעניע, די מידע, דערנידעריקטע מענטשן
מונטערט אויף דער יונגער אַקטיאָר מאַנאָ ריפּעל מיט א טעאטער אָדער
פּאָלקס-ליד און שבת-צו-נאַכט, ווען די עלטערע אָפיצירן זענען נישטאָ אין
לאַגער צינדט ער אָן צוויי ליכט און פירט אויס נאַנצע קינסטלערישע פּראָ-

גראמען מיט לידער פון איציק מאנגער, י. ל. פּרץ, מאָרס ראָזענפעלד; אַנ-
דערע טרעטן ארויס מיט פּאַרלעזונגען פון שלום-עליכ, מיט לידער פון אי-
ציק פעפער. מען זוכט אין יידישן קיסטלערישן וואָרט מוט און בטחון.
צוריקגעקומען נאָך דער צוואַנצג-אַרבעט, נאָך דעם 23-טן אויגוסט 1944,
כאַטייליקט ער זיך אין ספּאַראַדישע ספּעקטאַקלען, אין די קיסטלערישע פּרימאָר-
אַקטיאָרן אשכּנזי, שרע עטינגער און אַנד. אין די קיסטלערישע פּרימאָר-
גאַס, וועלכע עס אָדרנט איין די היברידע פּאַרמאַציע „ביפּט“ (בוקאַרעשטער
יידישער פּאַלעס-טעטער) מיט דער ברייטער הילף פון יידישן קולטור-פּאַר-
כאַנד, ביז עס קומען צוריק פון דעפּאַרטאַציע און עוואַקואַציע אייניקע יידישע
אַקטיאָרן און מען טרעט צו בילדן א פּראָפעסיאָנעלן אַנסאַמבל אָנהויב 1945-טן
יאָר.

פון 1945 ביז 1948, ווען עס גרינדעט זיך דאָס „אַיקור-טעאַטער“, שפּי-
לעט מאַנאָ ריפּעל אין די טרופּעס פון ליאַ שטערלינג, דינע קעניג, סעווילאַ פּאַס-
טאָר. ער האָט חתונה מיט סידי גליק און אין איינעם מיט זיין פּרוי מאכט ער
דורך א לענגערן טורגע, אין וועלכן ער שפּילט אין דעם „יידישן קיניג ליר“
און אַנסקיס „דיבוק“.

אַנהייב 1948 טרעט ער אריין אייניגעם מיט זיין פּרוי אין ניי-געשאפּענעם
יידישן קונסט-טעאַטער „אַיקור“, וועלכער וועט איינזיכן פּאַרוואַנדלעט ווערן אין
„בוקאַרעשטער יידישן מלוכה-טעאַטער“. דאָ הייבט אָן מאַנאָ ריפּעל זיין אַמתע
בינע-קאַריערע. זיין טאַלאַנט קריגט גינציקע באדינגונגען צו וואַסן און דער
שווישפּילער וואַסט טאַקע גיך אויס. די סאָלידע יסודות פונעם טעאַטער, וועל-
כן די מלוכה האַלט אויס, גיבן מאַנאָ ריפּעל א מיגלעכקייט צו צילגעווענדטע
שטרעבונגען, צו שטיצן זיין קינסטלערישן הונגער, צו אַנטפּלעקן זיין שעפּערישן
אַקטיאָרישן טאַלאַנט. מיט יעדער ווייטערדיקער דאָלע ווערט רייכער זיין בא-
גער צו שטייגן העכער, פּאַרקערפּערן אין טעאַטראַלן בלוט און פלייש זיך אליין
און זיינע פּערסאָנאַזשן.

מער ווי 50 ראָלן האָט ער געשפּילט אין יידישן מלוכה-טעאַטער אין בו-
קאַרעשט אין די 31 יאָר וואָס דאָס טעאַטער עקססטירט. ער ווייזט ארויס א
ברייטן דיאַפּאַזאָן. ער שפּילט אין שילערס „אינטריגע און ליבע“, מזיק אין
גאַרדינס „נאָט מענטש און טייוול“, כלעסמאַקאָו אין גאַנאַלס „רעוויזאָר“,
„פּלאַטאָן קרעטשעט“, סענדער בלאַנס, האַצמאַך, יאַשקע אין דימאַווס „זינגער
פון זיין טרויער“, און א גרויסע צאָל אנדערע ראָלעס. ער איז א מייסטער אין
קאָנפּראַנסע, לעבעדיק אין קופּלעטן, כאַטייליקט זיך תמיד אין די רעווי –
און קליין – קונסט – ספּעקטאַקלען.

אין זיינע אן ערך 30 יאָר קינסטלערישע טעטיקייט אין דינסט פון יידישן טעאטער אין רומעניע האָט דער באגאכטער קינסטלער און ארבעטזאמער אקטיאָר מאנאָ ריפּעל אָפּגעהאלטן איין נצחון נאָכן אנדערן, און ס'איז בארעכטיקט דאָס בכבודיקע אָרט, וואָס ער פארנעמט אין סאַמע אויבנאָן אין אונדזער קינסטלערישן קאָלעקטיוו, ס'איז בארעכטיקט די אָנערקענונג פון די הויכע מלזכהשע אָרגאַנען, וועלכע האָבן אים באַלוינט מיט מערערע אָרדנס און מע-דאַלן.

איך האָב בכיוון געלאָזט צום סוף די ארויסזאָנונג פון דעם קאָמפּעמענטן טעאטער-קריטיקער פראנמא באנדי וועגן „פראנק דער פינפטער“, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער „נייער ציריכער צייטונג“ פון 18-טן נאָוועמבער 1964. אָט וואָס ער שרייבט וועגן מאנאָ ריפּעל אין דער ראָלע פון פּערסאָנאַל-שעה ענלי:

„...אויך דאָ האָט די נישט גלייכמעסיק גוטע באזעצונג דעם אקצענט מערק-ווידיק איבערגעפירט, ווייל דער פּערסאָנאַל-שעה ענלי, אויסגעפירט פון מאנאָ ריפּעל, וועלכער דערמאנט אין גוסטאוו קנוט, האָט מיט זיין דאָמינירנדיקער ליים-טונג פארנומען דעם אויבנאָן, אין צענטער זיך אוועקגעשטעלט.“
מען זאָגט „א נאַסט קומט אויף א ווייל און דערזעט אויף א מײל“. דער רע-צענצענט האָט פון איין ראָלע, נישט פון א הויפט-ראָלע, אָנגעטאַפט דעם קינסטלערישן דופק, ריכטיק אָפּגעשאצט דעם שעפּערישן כוח פון אונדזער קינסטלער.

רחל העלער-שאפירא

צו דער משפּחה פון די בלאָנדזשענדיקע שטערן אין רומעניע האָבן גע-הערט אויך די אקטיאָרן ראָזאַ און איציק העלער. ווי אַלע אקטיאָרן האָבן זיי געוואנדערט פון שטאָט צו שטעטל. מיט זיי זענען געפאָרן אויך די קינדער. קינדער פון יידישע אקטיאָרן פלעגן עפענען די אויגן, זען די ליכטיקע וועלט קודם ביים שיינ פון די רעפּלעקטאָרן. אָט די אילוזאָרישע וועלט איז געווען זיי-ער ווונדער — וועלט, וועלכע האָט געדינט אַלס קאדער פאר זייער רעאַלן לעבן.

געבוירן אין יאס ביי א יידישער אקטיאָרן-משפּחה

די קליינע, שוואַרץ-הנעוודיקע טאַכטער פון די דערמאנטע יידישע אקטיאָרן, איז געבוירן געוואָרן אין 1920 אין יאס; די שטאָט, ווי ס'איז גע-

בוירן געוואָרן ראָס ייִדישע טעאטער, די אלטע שטאָט מיט ווינקלדיק קרומע נאַסן, וווּ עס בליען גאָך זכרונות וועגן בערל בראָדער, וועלוול זבארזשער, אב-הם גאַלדפארען – די צויבערער פון ייִדישן רומעניע.

די רירעוודיקע רחלע האָט אין וויגל שוין „געשפּילט“ טעאטער. אזוי ווייסן מיר, אז זי האָט געשפּילט קינדער-ראָלעס, אָנהויבדיק פון יאָר 1928, ביי לידיא פּאַטאַצקאס טרופע מיט היימי פּרויאַנט און מיכאל מיכאלעסאַקאָ. אין דער זעלבער צייט האָט זי געזונגען אין כּאָר, געטאַנצט מיטן אַנסאַמבל. אָבער איר אמתער דעביוט קומט פּאָר ביי מישא בערנשטיין אין „דזשאַן זיג-נער“. ווייטער שפּילט זי שוין ראָלעס אין די טרופעס פון פינקו און שלמה פּריד-מאַן, משה זיגלער, איציקל גאַלדענבערג, מיט דינה קעניג, בנימין סאַדי-גורסקי, סעוויאַ פּאַסטאָר און אנדערע.

איר אמתער קינטלערישער אויפשטייג באקומט אָנזען, ווערט אָפּגעשאצט ווי געהעריק ערשט אין די ביידע ייִדישע מלוכהשע טעאטערס פון רומעניע, פון 1948 ביז היינט.

די געוויסנהאפטע און באנאכטע רחלע העלער-שאפּיראַ (די פּרוי פון בא-ווסטן רעזשיסאָר איזאַ שאפּיראַ) שאפט א גאַלערע טיפן, געשטאַלטן פון קעמפּערניגס און קאָקעטקעס, פון פּאַלקס-טיפּן און אדעליקע. זי צייכנט זיך אויס אלס חוה פון שלום עליכמס „טוביה“, אלס עליזאַ פון באראַנאַס „א סגולה צו גליק“, אין ארכוואָוו פּיעסע „טאַניאַ“: אלס מיראַנדאַלינאַ פון קאַרלאָ גאַלדאַניס „די באלעבאַסטע“; אלס פּריידעניו פון יעקב גאַרדינס „גאַט מענטש און טייוויל“; אלס ביילקע אין שלום עליכמס „דאָס גרויסע געווינס“.

גאַנץ צוזאַמענגינגן ביידע טעאטערס אינעם בוקאַרעשטער ייִדישן מלוכה-טעאטער, באווייזט זי גאַנצער אירע פּילפּאכיקע קינסטלערישע מיגלעכקייטן. די טעאטער-קריטיקער באמערקן, ווען זי שפּילט ליזי אין בערגערס און מ. סעבאַסטיאַנס „דער מבול“, „אז, רחלע העלער-שאפּיראַס קאָקעטערי אַנאָלירט גישט די צאַרטקייט פון די געפּילן, וואָס שיינען פאַרהילט מיט שעמעוודיקייט וועגן איר ראָלע סטעפּאַניאַ אין דער פּיעסע „דער פאַרשפּעטיקטער אויפּרייס“, פון רומענישן דראַמאַטורג פּאַול עוועראַק באמערקן די רעצענזענטן: „זי האָט מיט פּיינקייט, סענסאַביליטעט און אינטעליגענץ ארויסגעבראַכט די אַנטוויק-לונג פון דער העלדין; איר מעסיקע שפּיל האָט מיט דיסקרעציע בולט געמאַכט די קווענקלענישן פון דער העלדין“.

אין 53 פּיעסעס אין יאַסער טעאטער

כדי צו פאַרענדיקן דעם יאַסער פּעריאָד אירן אין ייִדישן מלוכהשן טעאטער, איז צו דערמאַנען, אז זי האָט געשפּילט אין 53 פּרעמיערעס פון 55 געשטעל-ען.

טע פיעסעס, אין דער צייט וויפל דאס טעאטער האָט פונקציאָנירט אין יאָס.

זי האָט אויך געשטעלט צען מוזיקאלישע און קאָמעדיע-ספעקטאַקלען. אין בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער האָט זי געשפילט א היכשע צאָל אָנגעזעענע ראָלעס ווי: אירא גרין אין סאווינגס סאטורע „פיניטא לא קא-מעדיא“. א טעאטער-רעצענזענט האָט געשריבן: „רחלע העלער-שאפירא אַלס אירא גרין איז אין די אנטווישטע, שלימדריקע מאָמענטן, וואָס כאַראַקטערי-זירן די גרינס, נאיוו ביז קינדישקייט און אויסטערליש אומבאהאַלפן. זי ברענגט גוט ארויס די קאָמישע טראַגיק פונעם פערסאָנאַזש אן פרוואָלן שפּאַס, אירע בלאַע אויגן פאַרמאָגן א באַזונדערן האַרציקן אומעט. איר שטימע איז זיידן ווייך“.

אין „זינגער פון זיין טרויער“ פון אַסיפ דימאָוו, האָט זי געשפילט די ראָלע שיינע די אַנאַלפּאַבעטקע, מיט ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט און ליי-דנשאַפט. די רעצענזיע אין דער „נייע פרעסע“ פון 15-טן יאנואר 1965 שטריי-כט אונטער:

„רחלע העלער-שאפירא האָט אונדז געוויזן די דינאמישע, דראַמאַטיש-פאַרטיפּטע שיינע, וועלכע האַלט אין שפּאַנונג דעם עולם. איר שיינקייט איז א באַווייזן פון איר וואַקסנדיקער קינסטלערישער רייפּקייט“.

אין שלום אשם „יחוס“ האָט זי געשפילט די ראָלע ראָזא גאַרטיכער. מיט איר רייכער בינע-דערפאַרונג, אָנגענעם-יונגטלעכען אויסזען, שוין שפילערישן טעמפּעראַמענט, פאַרוואַנדלט זי די ראָלע אין דער אַקס פון דער פיעסע.

אַלס זינגערין אין מוזיקאלישע ספעקטאַקלען

צו דער נאַלעריע טיפן, געשאַפענע פון דער שווישפילערין דארפן דער-מאַנט ווערן די לעבענסדורשטיקע און טעמפּעראַמענטפולע טיפּשעשאַקער אַל-מנה פון גערשענזאָגנס „כעלעמער חכמים“, אַינטערפרעטירט מיט א סך ניוואַנסן און הומאָר.

מיר וועלן נאָך דערמאַנען איינע פון די אינטערעסאַנטע ראָלעס אירע. געמלעך אין טשעכאָווס דראַמע „איוואַנאָוו“, ווו זי שפילט די געשמטע יידיש-קע אויס ליבע-אַנאַ פּעטראָוואַ אליאַס שרה אבראַמסאָן. זי האָט אויפגעבויט איר ראָלע מיט געצוימטער ליידנשאַפט און פּילבאַרקייט.

מיר וועלן נאך אונטערשטרייכן איר בייטראג אלס זינגערין אין די מו-
ניקאלישע ספעקטאקלען ווי זי ווירקט שטארק קינסטלעריש, הארציק און אג-
זענעם.

אירע מעלות און פארדינסטן זענען אָנערקענט געוואָרן פון דער מלוכה,
וועלכע האט זי אויסגעצייכנט מיט אָרדנס און מעדאלען.
דער עולם נעמט זי אויף מיט סימפאטיע און שאצט אָפּ ווי געהעריק אירע
קינסטלערישע ליסטונגען דורך הייסע אפלאָדיסמענטן.

איזאָ שאַפיראַ

אין דינסט פון יידישן טעאטער

פארקנסט מיט יידישן טעאטער איז איזאָ שאַפיראַ פון א האלבוך יאָר-
הונדערט אָבער אלס רעזשיאָר נאָר פון פּערציק יאָר. אין פאריז שטעלט ער
צום ערשטן מאל מיט א פּראָפעסיאָנעלן אנסאמבל, מיטן פאריזער יידישן טע-
אטער אנסאמבל, דער שפּעטער בארימטער „פּיאט“, ביל בעלאָצערקאָוסקי'ס
פּיעסע „דאָס לעבן רופט“. די צווייטע פּיעסע איז געווען „דאָס פּרעמיערע קינד“
פון שקוואַרקין און י. אקסענפּעלד'ס „רעקרוטן“ באארבעט פון ליפּע רעזניק.
אין „פּיאט“ האָט געמאַלן דעקאָרן און קאָסטיומען, געצייכנט דער באַקאנטער
קינסטלער גלעב. מוויס האָט קאָמפּאָנירט בערלינסקי, א. אנדערע.
דער קינסטלער אנסאמבל איז באשטאנען פון די שוישפּילער: אָסקאר פּעס-
לער, היינט פּראָפעסיאָנאַל און רעזשיסאָר אין בוענאָס-איירעס, ארגענ-
טינע, יאָשא אראָנאוויטש-יאשאַר, רבקה גאמער, משה קינמאן (אקטיאָר
און רעזשיסאָר לעצטנס), ראָזא גלאָזמאן (היינט אין ישראל), לענסקי (היינט
אין ניו-יאָרק), און אנדערע.

עס הייבט אָן דער בירגער קריג אין שפּאַניע. שאַפיראַ מיט א גרופּע-פּאָרן
אזעק אהין קעמפּן. ער ווערט פארווונדיקט און אין דער צייט פון קומען צו זיך
פון די ווונדן אין אלבאסעטע, טרויט מען אים אָן צו שאפן א פּראָנט-טעאטער
פון דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאדע. דאָס דאָזיקע טעאטער האָט געגעבן
פּאַרשטעלונגען פאר די פארווונדיקטע אין די שפּיטאַלן, פון קאטאַלאָניע ביז
אַיקאַנטע און אויפן מאדרידער פּראָנט.

איזאָ שאַפיראַ'ס נאָכמיַלחמהדיקע רעזשיסאָרישע טעטיקייט הייבט זיך אָן
אין הארבסט 1944. ער ארבעט אין „איקוה טעאטער“ ביז 1948, ווען ער טרעט
אריין אין „בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער“. די ערשטע פּרעמיערע פון
ניי דערעפּנטן יידישן מלוכה טעאטער איז שלום עליכמ'ס „אוצר“, דאָס גרוי-
סע געווינס“ אין דער רעזשי פון איזאָ שאַפיראַ. דער ספעקטאַקל האָט דער-

גרייכט קרוב צוויי הונדערט פאַרשטעלונגען אין בוקארעשט און אין די טורנען אי-בערן לאַנד. (צום 25-טן יובל פון יידישן מלוכה טעאטער האָט דעם זעלבן שלום עליכם טעקסט אין אן אנדער רעזשימאָרישער וויזיע געשטעלט יעקב ראָטבאָום). דער צווייטער ספעקטאַקל געשטעלט פון איזאָ שאַפיראַ, מיט אַ ברייטער באַ-זוכערשאַפט אין בוקארעשט און איבערן לאַנד, בעת אַ לאַנגן טורנע איז געווען „נקמה-נעמער“, פון באַקאַנטן דראַמאַטורג חיים סלאָוועס. דער דריטער ספעקטאַקל רעזשימירט פון איזאָ שאַפיראַ איז געווען „דער רעוויזאָר“ פון נ. גאַנאַל.

סוף 1949 ווערט איזאָ שאַפיראַ דירעקטאָר און הויפט-רעזשימאָר פונעם ניי געגרינדעטן „יאסער יידישן מלוכה טעאטער“. אין 1963 גיטן זיך צוזאם מען ביידע טעאטערס און שאַפיראַ קערט זיך אום קיין בוקארעשט אלס רע-זשימאָר פון בוקארעשטער יידישן מלוכה-טעאטער.

פאר די פערציק יאָר האָט שאַפיראַ געשטעלט אין ביידע טעאטערס מער ווי פערציק ספעקטאַקלען. פיעסן פון דער יידישער און וועלט קלאַסיק פון דער היימישער דראַמאַטורגיע, מאָדערנע פיעסן.

כדאי צו דערמאָנען אייניקע פון אים געשטעלטע פיעסן און זייערע מח-ברים: שלום עליכעם'ס „דאָס גרויסע געווינס“ און „דער פאַרכיזשופטער שניי-דער“ (באַארבעט פון אי. קאַרא); י. ס. פּרין – „בינאַכט אויפן אלטן מאַרק“; אברהם גאַלדפאַדען“ די כישופמאַכערן“; יעקב גאַרדינס „גאַט מענטש און טייוול“, „מירעלע אַפּרע“, י. ס. ברוקשטיינס „משפּחה גרינוואַלד“ און „דור המידבר.“ טשעכאָווס „איוואַנאָוו“, אל. אַסטראָווסקיס „נישט תמיד איז יום טוב.“ מאָליערוס „דאָקטער קעגן זיין ווילן“. מאַרק טווענס „זאַקמיט מציאות“; עוועראַקס „פאַרשפּעטיקטע עקספּלאָזיע“ און אנדערע.

היות דאָס רוב פיעסן האָט איזאָ שאַפיראַ געשטעלט אין יאסער יידישן מלוכה טעאטער“ איז כדאי צו דערמאָנען אז דער אַנסאַמבל איז באַשטאַנען פון עטלעכע פּראָפעסיאָנעלע אַקטיאָרן צו וועלכע שאַפיראַ האָט צוגעצויגן עלע מענטשן פון די ליבהאַבער קרייזן. א. טעאטער אַ מלוכהשער שטעלט נייע, פאַר-שיידנאַרטיקע פיעסן. דער רעפּערטואַר מיט אַ ברייטן פאַרנעם פאָדערט אַ גרוי-סן אַנסאַמבל. אָרגאַניזאַטאָרישע און פּעדאַגאָגישע פעיקייטן פּעלן נישט דעם נייעם דירעקטאָר און הויפט-רעזשימאָר. ער הייבט אָן די אַרבעט איבערן ער-שטן ספעקטאַקל. שלום עליכעם „דער אוצר“.

טעאטער אַרבעט איז נישט קיין גאַרמירטע. מע האַלט דאָך ביי בראַשיט אין אַלע הינזיכטן, פירט ער פאַך-קורסן פאַר דעם טעכנישן פּערסאָנאַל און פאַר די אַקטיאָרן. צו דער פּרעמיערע האָט מען געאַרבעט צו 12 – 14 שעה יעדן טאָג, אַלע טעג פון דער וואָך. קיין טעגזע האָט קיינער דערפאַר געהאַט ווייל מע

האָט געפילט אז עס זענען טעג פון פּרילינגדיקן פּאַרזיי, טאָר מען נישט קאַרן קיין צייט, מי... דער אומדערמידלעכסטער פון אלע איז געווען איזאָ שאפּיראַ. טראָץ דער אָנגעשטרענגטער ארבעט האָט אין טעאטער געהערשט א פּריווי-קע דיסציפּלין, א שפּערישע אטמאָספּער. א סטאַביל טעאטער, שפּילן אין אן אייגענער היים, מיט אלע אויסשטאַטונגען, אן דאגות פּרנסה האָט פּאַרוואַג דלֶט אלע באדינערס פון טעאטער אין א פעסטן קאָלעקטיוו, וועלכער איז פון ספּעקטאַקל צו ספּעקטאַקל געוואקסן גייסטיק און פּראָפעסיאָנעל.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט איזאָ שאפּיראַ געשטעלט בין היינט מער ווי פּערציק ספּעקטאַקלען. זאָל אונדז דערלויבט זיין צו זאָגן וועגן רע-זשיסאָר און זיינע ספּעקטאַקלען אייניקע מיינונגען, אָפּשאצונגען.

מע פּאַרוואַנדלט היינט גאָר ערנסטע פּיעסן אין מיוזיקלס, אָבער שאפּי-רא טוט עס שוין פון לאַנג מיט זיינע פּאָלקס-שפּילן. נעמענדיק אין אַכט אז די וואָס קומען אין טעאטער ווילן זיך אויך משמח זיין אויף א הימישן אופן. גיט זיי שאפּיראַ אין זיינע ספּעקטאַקלען וואָס זיי גארן. שאפּיראַ אַלס רעזשי-סאָר בארייכערט אידעיש אלע זיינע ספּעקטאַקלען, זעטיקט זיי און מיט עמאָציעס דערפירט זיי צו קינסטלערישער אָפּגעשליפּנקייט. צו שלימות. זיין רעזשיסע-רישער מאַניער איז א געצוימטער אָבער יעדער ספּעקטאַקל זיינער קרינט גאַ-טירלעכקייט, אַנטוויקלט זיך פּריו און דערפאַר רירט עס דעם צושויער, פּאַר-שאפּט אים קינסטלערישן נחת רוח.

ווער געדענקט נישט די מינוטן-לאַנגע אָוואַציעס ביי דער פּרעמיערע אין בוקאַרעשטער יידישן מלוכה טעאטער פון גאָרדינס „מירעלע אפּרת“ מיט דינאַ קעניג אין דער הויפּט-ראַלע? די באַנייטערונג פון די צושויער, ביי די ספּעק-טאַקלען מיט היים סלאָוועסי „נקמה נעמער“?

דער רעזשיסאָר איזאָ שאפּיראַ לַמשל אין „פיניטאַ לַא קאַמדיאַ“ פון ווילי סאוויץ, לויט שלום עליכם, האָט א סך געהאַלפּן דער פּיעסע. זיך אריין-געמישט אין טעקסט, דערפירט אייניקע פּערסאָנאַזשן צו דראַמאַטישער גאַנצ-קייט. א שווערע עובדה פאַרן פּעדאַגאָג און רעזשיסאָר שאפּיראַ אין יידישע פּיעסן צו צויען די נייגונג צו איבערגעטריבענער זשעסטיקולאַציע, די ריכ-טיקע, דייטלעכע אויסשפּראך.

מיר האָבן דערמאָנט איזאָ שאפּיראַס נייגונג צו געבן געוויסע פּיעסן דעם כאַראַקטער פון א פּאָלקס שטיק. אין אָסיפּ דימאָוס „זינגער פון זיין טרויער“ האָט ער אויסגעמיטן מעלאָדראַמאַטישע איבערטרייבונגען מיט וועלכע די פּיעסע איז געשטרויכלט און אריינגעטראָגן א נייעס פּאַעטישן טאָן, אַקצענט-טירט די סאַטירישע און הומאָר סצענעס, אריינגעבראַכט געזאַנג, פּלאַסטישע

עוואָלוציעס, רעליגיעזעס די אידעע אויך מיט איינפאלערישע מיזאנסענעס, אלעס אין איין הארמאָנישער גאנצקייט דורכגעטראכט פון רעזישאָר. אונטערשטרייכונג-דיק דעם באלאדע כאראקטער פון דימאָזיס פיעסע, וועלכע האָט מיט פערציק יאָר צוריק, אָנגעהויבן אין רומעניע איר טרוימה-צוג איבער דער וועלט. שטעלנדיק משה גערשענסאָנס „כעלעמער חכמים“ האָט שאפן-לא באזונדערס באמאָנט די ליריש-פאָעטישע און עטישע מאָמענטן אין דער פיעסע. די קאָמישע טיפן און סיטואַציעס האָט ער טראַקטירט מיט בייסיקער סא-טירע, אויסגעלאכט די בלומרשטע חכמים. ליבע געפלאכטן מיט פרוילעכקייט, דאָס איז די אַרביטע פון וועלכער קיינער שפּרינגט גיט ארויס. בסך הכל האָט שאפיראָס רעזשי געשאפן א שפּילערישע, אמוזאנטע, פארביקע אויפפירונג פון וועלכער עס וויעט מיט איינגארטיקער פאָלקסטימלעכקייט. מיר וועלן זיך נאָך אָפּשטעלן אויף דריי לויט אונדזער באשידענער מיינונג, זייער אינטערע-טאנטע רעזישאָרישע דערגרייכונגען, קינסטלערישע מדרגות, אין איזאָ שא-פיראָס קינסטלערישן שאפן.

דאָס זענען: „ביינאכט אויפן אלטן מאַרק“ פון י. ל. פּרץ. צוליב דער פראג-מענטאריטיקייט און צעפילצטיקייט פון דער האנדלונג איז זייער שווער, רעזשי-סאָריש, צו שטעלן די פיעסע. שאפיראָס איז געלונגען גובר צו זיין אָט די פראנצענטאריטיקייט. און אנטפלעקן דעם קערן פון סאָציאלן קאָנפליקט. אין שאפיראָס ספעקטאקל שטיינט די האנדלונג בהדרגהדיק. דער ספעקטאקל צעוויקלט זיך רעזי-ארטיק, מיט רייכע, קינסטלערישע מוזיקאלישע-כאָרעאָגרא-פישע, צושטייער וועלכע האָבן פארוואנדלט דעם פּרץ-ספעקטאקל אין א קולטור-געשעעניש.

א צווייטע רעזישאָרישע דערגרייכונג וועלכע איז פארבליבן אין זיכ-רון פון א סך יידישע טעאטער באזוכער, איז „בנימין דער דריטער“ (לויט מענדעלע מוכר ספרים) פון יוליאן שווארץ און ישראל בערקאָוויטש. דער רע-זישאָר האָט אין יאסער יידישן מלובה טעאטער, אין 1955, ריכטיק אינטער-פרעטירט דעם טעקסט פון די מחברים, אויפגעפאסט די העלדן ווי טרוי-מער פון קענישע ווינקלען אין צארישן תחום המושב, מיט א סך ליבע, פאנ-טאזיע אין אלגעמיין און באזונדערס רייך מיט געשמאק אויסגעשטאט בנימונס חלום. אין חלום לעבן שוין און האָבן הנאה די בנימונס, חלום איז זייער שיי-נע וואָר!

די דריטע רעזישאָרישע דערגרייכונג איז גאָר דיין אויף די בינעס פון יאסער און בוקארעשטער יידישע מלובה טעאטער. איזאָ שאפיראָס האָט גע-שטעלט „גאָט, מענטש און טיוול“ אין יאס, „מירעלע אפרת“ אין בוקארעשט.

אָט די צוויי מאַראַלישע, פּיעסן געבויט אויף קאָנפּליקטן צווישן גוטס און שלעכט-טס, שפּיגלבילד פּון אַ היסטאָרישער עפּאָכע אין אַ סאָציאלער סביבה, האָט דיכטיק אויפגעפּאסט און קינסטלעריש ארויסגעבראכט אין זיינע ספּעקטאַקלען דער רעזשיסאָר איזאָ שאַפּיראַ. ווער געדענקט ניט די מינוטן לאַנגע אָוואַזי-עם פאַר דינאַ קעניג און מיטשפּילער ביי „מירעלע אַפּרע“! ווי קינסטלעריש און נאָוואַטאָריש איז געווען און האָט געווירקט דער יאַסער ספּעקטאַקל!

שאַפּיראַס פּערציק יאָריקע רעזשיסאָרישע טעטיקייט איז אַ בייטראַג צו די קינסטלערישע דערגרייכונגען פּון יידישן מלוכה טעאַטער אין רומעניע פאַר די לעצטע דרייסיק יאָר, אַ וואַניקער בייטראַג צום שם און דעפּוטאַציע פּון טעאַטער, פּון מלוכהשן יידישן טעאַטער אין רומעניע איבער דער גאַנצער וועלט.

טעאַטראַלע טעטיקייט פּון פּראַנץ אוערבאַך

דאָס איידלע, בלאַנדע, שלאַנקע בחורל, פּראַנץ אוערבאַך, איז שוין אין די העכערע ליצי-קלאַסן אַסטאַטעטשנער נאַסט אין יידישן טעאַטער. ער האָט שוין געזען „דער זינגער פּון זיין טרויער“ און מאַליערס „דער קאַרנער“ אין וועלכע יוסף בור-לאָוו און אייזיק סאַמבערג האָבן געהאַט שטורמישע דערפּאָלן. בייגעווען מע-דערע מאַל ביי די גרויסע דערפּאָלן פּון פּאַול באַראַטאָוו און פּון דער זעלבער, וויל-גער טרופּע“ ווי: „הינקעמאַן“ פּון ערנסט טאָלער און סטרינדבערגס „פּאַטער“ ביי פּאַול באַראַטאָוו און „דער וואָס קריגט די פעטש“ פּון לעאַניד אַנדרעיעוו און „שבת איצבי“ פּון זשוליאָוסי-אַש, באַאַרבעט און רעזשיסירט פּון בולאָוו, מיט איין וואָרט דאָס בעסערע, קינסטלערישע יידישע טעאַטער. פּאַרשטייט זיך אז ער באַזוכט אויך דאָס רומענישע טעאַטער, אויסלענדישע טורנען פּון גרויסע קינסטלער.

וואָס האָט געצויגן צום טעאַטער און באַצויבערט דעם ליצי שילער פּראַנץ אוערבאַך? די אינטערסאַנטע קאָנסטרוקציעס פּון די דעקאָרן? דער כּישוף פּון סופּים און פּיס-ליכט און די שפּיל פּון פּאַרבן אויף גרויסע לייזונטן? די דריטע דימענסיע פּון מאַקסימ דעקאָרן-קאָנסטרוקציע מיט טרעפּ, אויף וועל-כע די באַנאַכטע אַקטיאָרן, האָבן פּלינק און זיכער געשטעלט די פּיס? דאָס צו-זאַמענשפּיל פּון די אַקטיאָרן, זייער שטייב-מאָדולאַציעס און דייכער רעגיס-טער, זייערע באַוועגונגען, קערפּער פּאַסטיק? אַלץ!

די אויפפירונגען זענען א נייעס פאר אים, אָנגענעם, לייכט פארשטענד-
לעך. צוריק מיט עטלעכע יאָר האָט ער נאָך געווישט א טרער אויף יאָשקעס
טראַגישן גורל און איצט וויל ער שוין וויסן מער וועגן טעאטער. ער קען שוין
א טייל אקטיוואַרן פון דער ווילנער טרופע וועלכע שפילט א גאנצן סעזאָן אין
זיין שטאָט, מיט אייניקע פון זיי אין ער היימיש. ער באַגרייט העפלעך די פיל-
זייטיק באַנאכטע פּאָלע וואַלטער, דעם אַלטן קאָוואַלסקי, וועלכן אַלע ניבן
אַפּ כבוד, און חברת זיך מיט לעאַן (לאַנעק) ליבנאַלד, דעם געקומענעם פון די
קליינקונסט-טעאטערס „סמבטיון“ און „ידישע באַנדע“. שמחה נאטאַנען, ווע-
מענס אָנוועזנהייט אויף דער ביגע כּמשך פון פינף מינוט, אָן צו זאָגן א וואָרט,
באַנייטערט דעם יונגן פּראַנץ אוערבאַך, וועלכער האָט פּריינדלעכע באַצי-
זנגען אויך מיטן שאַפּער פון קינסטלערישע טיפּן אַלס גרימירער און צו מאַל
אויך אקטיוואַר-דער טראַגיש אומגעקומענער פּרויקע סאַראַקין.

פּראַנץ אוערבאַך איז שטאַלץ מיט זייער באַקאַנטשאַפט. מיט א צייט צוריק
פּלעג ער זיך אריינגעבען כּדי צו הערן ווי מען רעפּעטירט אין טעאטער אין
זוי דער רעזשיסאָר דערקלערט און גיט אָנווייזונגען, ווי מע שטעלט אויס די
ביגע, איצט פּאַרשטייט ער שוין דעם ווערט פון אן אקטיוואַר, דעם ווערט פון א
פּיעסע, דעם בייטראַג פון רעזשיסאָר אין ספּעקטאַקל, מיט איין וואָרט-דאָס צי-
פּערבאַלט פון דער טעאטער פּראַפּעסיע אפילו אירע קליינע און קאָמפּליצירטע
שרייפּלעך.

פּראַנץ אוערבאַך האָט שטודירט אויף יוריסט און צום סוף... פּאַרוויר-
קלעכט א שיינעם חלום וואָס ער האָט אויסגעכאַוועט אין דער טיף פון זיין ניש-
מה, פון די יונגט יאָרן, -געוואָרן א רעזשיסאָר און טעאטער-דירעקטאָר!
א היפּשע צאָל פּיעסן האָט פּראַנץ אוערבאַך געשטעלט אין די דרייסיק יאָר פון זיין
טעאטראַלער טעטיקייט. מיר וועלן דערמאַנען אייניקע. פון דער וועלט קלאַסיק:
מאָליערוס, דער קאַרנער“ און קאַרלאַ גאָלדאַגניס „מישרת ביי צוויי באַלעבאַטיס“;
אַסטראָווסקיס „דער שטורעם“ און אַנסקוֹ׳ס „דיבוק“; איבסענס „בוימייסטער
סאַלנעס“ און מאַקסיס גאַרקיס „שונאים“ מאַרק טווענס „זאַק מיט מצואות“
און קאַרל גוצקאָווס „אוריאַל אַקאַסטאַ“. פון דער מאָדערנער דראַמאַטורגיע:
בערטאָלד בעכטס „שרעק און עלנט פון דריטן רייך“. כּדאי צו דערמאַנען אז
דאָס איז איינער פון די ערשטע ברעכט ספּעקטאַקלען אין רומעניע. ער האָט
אויפגעפירט פּרידריך וואַלפּס „פּראַפּעסאָר מאַמלאַק“ און האַנס פּיפּערס „דאָס לאַמ-
טערנפּעסט“. דעם זעלבן ספּעקטאַקל האָט פּראַנץ אוערבאַך געשטעלט מיט
דערפּאָלג אין 1958, אין דייטשן מלוכה טעאטער פון טימישאַראַא. אוערבאַך
האָט אויפגעפירט וויקטאָר עפּטימיוס סאַטירישע קאָמעדיע דער „מענטש וואָס

האָט געזען דעם טויט מיט די אויגן". סײַ די פרעסע, סײַ דער מהכר, א בארימטער רומענישער דראמאטורג און מיטגליד פון דער אקאדעמיע פון דער סאָציאַליסטישער רעפובליק רומעניע, האָלטן אז דער ספעקטאַקל איז איינער פון די גע-ראַטנסטע אויפפירונגען מיט דער דאָזיקער קאָמעדיע. לשם אינפארמאציע: די קאמעדיע איז געשפילט געוואָרן הונדערטער מאל אין א סך טעאטערס פון רומעניע, אין פארשידענע רעזשיסאָרישע וויזיעס!

אין יידישן מלִּכּוּכָה טעאטער האָט פראנץ אוערבאך רעזשיסירט א היפשע צאָל ספעקטאַקלען. זאָל אונדז דערלויבט זיין צו געבן אייניקע אָפּשאצונגען וועגן אייניקע פון זיי, דערשיגענע אין טעגלעכע אָדער פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון רח-מעניע, אייראָפּע, ביידע אמעריקעס.

איינער פון די צוויי ספעקטאַקלען מיט וועלכע דאָס בוקארעשטער יידישע מלִּכּוּכָה טעאטער האָט נאסטראָלידט אין 1968, אין ישראל, איז היים סלאָווע-סעס „צען ברידער זענען מיר געוועזן“.

וועגן אָט דער פּיעסע און ספעקטאַקל, איז דערשיגען אין דער פאריזער „נייע פרעסע“ פון 21 — 22 אָקטאָבער 1967 פאָלגענדע פאכטענישע אָפּשאצן-גן: פון וועלכער מיר ציטירן:

„...רעזשיסאָר פון ספעקטאַקל איז פראנץ אוערבאך וועלכער, האָט זיך באַמײַט צו לײַזן די נישט גרינגע פּראָבלעמען וואָס סלאָוועסם דראמע שטעלט פאר דער רעזשי. אוערבאך האָט געלייגט געזויכט אויף שטימונג און צוזאַמענ-שפּיל, אויסגעמיטן פאטעטיש-רעטאָרישע טענער, געגעבן פארב און באווע-נונג, געשאפן שפאנונג. דעם קרוב דרײַ שעהריקן ספעקטאַקל האָט דאָס פּובלי-קוב אויפגענומען אין א פייערלעכער שטימונג אָבער נישט ווי געוויינטלעך, מיט אויג און אויער-נאָר מיטן הארץ, באַגלייט מיט די אויגן בלויז דעם מי-מישן טײַל פון דער שפּיל, מיטגעלעכט אינטיים די טראגישע פאסירונגען און געשעענישן דעם ליריזם, די שטימונג, די סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע באַטייטן פונעם ספעקטאַקל“.

צווישן די קרוב צוויי צענדליק ספעקטאַקלען וואָס פראנץ אוערבאך האָט אויפגעפירט אין דעם בוקארעשטער יידישן מלִּכּוּכָה טעאטער, דארף מען דער-מאָגען, דעם אינטערעסאַנטן, קינסטלעריש-געראַטענעם ספעקטאַקל „דער די-בוק“. א גרויסן דערפאָלג האָט ער געהאַט אויך בעתן טורנע פון טעאטער אין 1972, אין די פארייניקטע שטאַטן פון אמעריקע און קאַנאַדע. וועגן אָט דעם ספעקטאַקל שרייבט די ניו יאָרקער „מאָרגן פרייהייט“ פון וועלכער מיר צי-טירן נאָר:

...דער רעזשיסאָר פונעם ספעקטאַקל פראַנץ אוערבאָך, האָט אויפ-געפאַסט דעם „דיבוק“ מיט טיפער באציונג צו דער היינטיקייט, ווי אַטראַגעדיע פון ליבע (...). דער רעזשיסאָר האָט זיך באצויגן מיט דרך ארץ צו אַנסקי'ס מייסטער־ווערק: ער האָט אויפגעהיט די כאַראַקטער־טישע שטריכן פון דער סאַציאַל-היסטאָרישער יידישער ווירקלעכקייט פון סוף 17-טן און אָנהויב 18-טן יאָרהונדערט, אין פּוילן, דאָרט האָבן געבושעוועט די ברוטאַלע פּוילישע שליאַכטע, די צעפּוילטע פעאַדראַלן, און די יידן, דאָרטן, האָבן געהאַט צו לייַדן א סך צרות און פּיין. מיט מאַקסימום עפעקט האָט דער רעזשיסאָר אויסגענוצט אין ספעקטאַקל דעם מוזיקאלישן, כאַרענראַפּישן און סצענאָגראַפּישן עלעמענט (...). דער ספעקטאַקל, דער דיבוק“, פאַרמאָגט שפּאַ-נונג, אינהאַלט, סביבה, טיפּאזש, קאָלאָריט ליריק מיט טראַגיק, אַרויסגע-בראַכט מיט קינסטלערישער אויפריכטיקייט“.

וועגן קאַרל נוצקאָווס „אוריאל אַקאַסטאַ“, אויפגעפירט פון פראַנץ אוער-באָך, שרייבט די וואַרשעווער „פּאָלקס שטימע“ פון 11 אפריל 1968: מיר צי-מירן פּאָלגענדע שורות: דער רעזשיסאָר פראַנץ אוערבאָך, האָט פאַרוואַנדלט אַט די קרוין-דאָלע-פיעסע אין אַן אַנסאַמבל פיעסע, אין וועלכער דאָס ליכט און שאַטן, ווערן פאַרטיילט צווישן אַלע געשטאַלטן“.

שטעלנדיק די ישראל קאַמעדיע „די כתובה“ פון אפרים קישון, אַן ערשט-לינג ספעקטאַקל פון באַרימטן ישראלדיקן שריפטשטעלער, — דראַמאַטורג, אין רומעניע, האָט „פראַנץ אוערבאָך, דער רעזשיסאָר פון קישונס הנעוודיקער „די כתובה“, לאַנגזאַם אויפגעוויקלט דעם אינטריגע-קנויף, אָן ביליקע עפעקטן האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם דיגעס לויטערן שמייכל פון דער קאַמעדיע, וואָס פאַרווילט דעם טאַעטער-עולם פונעם אָנהויב ביזן סוף“. (נייע פרעסע, פאַרזן, 5-6 סעפטעמבער 1970).

פון דער היינטיקער רומענישער דראַמאַטורגיע האָט פראַנץ אַוערבאָך געשטעלט „דער דאָרפס דאָקטער“ פון קאַנסטאַנטין אַוליערו: טראַגאָד מושאַטעסקום „דער טרוים פון א ווינטערנאַכט“ האָריאַ לאָוויגעסקום „די קרעטשמע אויפן קרייצוועג“, אורעל סטאַרינס פיעסע „די עפנטלעכע מיינונג“, די אַפּערעטע „אַנאַ לונגאָזשאַנאַ“ פון פּילאַרעט באַרבו: .

ספעקטאַקלען אויף רומעניש האָט ער געשטעלט אין די פּאָלגענדיקע טע-אַטערס, ווו ער איז אויך געווען דירעקטאָר טעאַטרו פּאַפּאַרלווי (פּאָל-קס-טעאַטער) בוקאַרעשט, טעאַטרו דע סטאַט פּערמאַשאַני (מלכה טעאַטער פון באַרג-וועזן צענטער פּערמאַשאַני, אין מלכהשן אַפּערעטען טעאַטער פון בוקאַרעשט. אויף דייַטש אין טימישאַראַר דייַטשן מלכה טעאַטער און לעצ-

טנס אויך אין דער דייטשער טעאטער סעקציע ביים רומענישן מלוכה טעאטער פון סיביו. א. גוטער אָרגאניזאטאָר און פעיקער רעזשיסאָר האָט ער דער-גרייכט גוטע רעזולטאטן, צוליב זיין פינקטלעכקייט, דיסציפלינירטקייט, מילד-קייט און ציכטיקייט, פאכמענישע צוגרייטונג איז ער געווען א ביישפיל פאר די קאלעקטיוון, ווו ער האָט אימפאָנירט, דערוואַרפֿן לויב און ליבע. אין די צוואנציק יאָר זייט ער פירט אָן דאָס בוקארעשטער יידישע מלוכה טעאטער האָט ער געלייזט שווערע פראָבלעמען. כאַלד ווי עראיז נאָמינירט גע-וואָרן ווי א דירעקטאָר אין 1955, האָט ער אָנגעווענדט זיין גאנצע ענערגיע און אָרגאניזאטאָרישע פעיקייטן כדי וואָס גיכער פארענדיקן דעם נייעם בנין פון טעאטער. ער טוט דאָס לויט א גענויעם פּלאַן. אין דער רעאליזירונג באטייליקט זיך דער גאנצער טעאטער פערסאָנאַל, איינגעשלאָסן די שוישפילער און די דירעקציע. די פרייוויליקע ארבעט, די באנייטערונג און דיסציפלין פונעם קאָ-לעקטיוו האָט אָנגעשטעקט אויך די בוי און אנדערע פאכארבעטער און אזוי ארום איז מיגלעך געוואָרן צו עפענען דעם נייעם בנין אין דעצעמבער 1956 צו פייערן 80 יאָר יידיש טעאטער אין רומעניע.

נעמענדיק אין אכט די גויטווענדיקייט אין אן אקטיאָרשן נאָווקוס, שאפט ער, מיט דער הילף פון די מלוכה אָרגאנען, א יידישע טעאטער - סט-1 די.ע. די דעמאָליטיקע סטודיאנטן ארבעטן שוין היינט אלס באנאכטע אק-טיאָרן, שפילן הויפט ראָלעס, האָבן זיך שוין קונה - שם געווען בארימט גע-מאכט אין לאַנד און אין די טורנעען פון חוץ לאַרץ, געוואָרן א גלענצענדיקער נאָכ-ווקס פארן יידישן טעאטער אין רומעניע.

פראנץ אוערבאך קאָן די קונסט פון צוזאמענארבעט מיט מענטשן בכלל און צו טרעפן צו יעדן אקטיאָר באזונדער. אָרדנס און מעדאלן ווייזן די אָפּשאצונג מצד דער מלוכה, פאר פראנץ אוערבאכס דרייסיק יאָר טעאטראַלע טעטיקייט.

געבוירן איז ער דעם 5-טן מערץ 1915.

שמואל (סאמועל) פישלערס

טעטיקייט אין יידישן טעאטער פון רומעניע

איך ווייס נישט וויפֿל ס'איז לעגענדע אין דעם וואָס מע דערציילט וועגן אים, אז אלס קינד, בעת דער ערשטער וועלט - מלחמה, פלעגן אים די רוסישע אָפיצירן, ארומטראָגן אויף די הענט, זיך געצאצקעט מיט אים, און כאטראכט

ווי א ווונדערקינד צוליב דער שיינער שטימע מיט וועלכער ער פלעג זינגען רוסישע סאָלדאטן און פּאָלקס-לידער.

וואָר איז אז סאמועל פישלער האָט אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן שוין געזונגען אין איינעם מיט אדעלא העכט, אין א דועט „מאָמעלע“, אין שמהה שווארצם קליינקונסט טעאטער „קאמעלעאָז“.

וואָר איז אז ער האָט זיינע מוזיקאלישע פעיקייטן, זיין שיינע טענאָר-שטי-מע, אויסגעבילדעט אין א בערלינער קאָסערוואטאָריע פאר מוזיק, אז ער האָט געשפילט אין טשערנאָוויץ, טיף אין די דרייסיקער יאָרן. אין איינעם מיט מאו-ריציו סעלער און בענאָ פּאָפּליקער, דייטשע פארסן, קאָמעדיעס, אויף דייטש. אין 1940 ווערט סאמועל פישלער מיטגליד פון א ניי געשאפענער ברי-גאדע ביי דער טשערנאָוויצער פּילהארמאָגיע, א קונסט בריגאדע, אין איינעם מיטן באקאנטן רעציטאטאָר לייבו לעווין און די באנאכטע זינגערין בראָ-ניא לעגער. ער טרעט אויף מיט דערפּאָלג אין פארשיידענע שטעט פון לאנד און העלפט אויך פארשפרייטן יידישע מוזיק בעת די אויפטריטן פון דער קונסט בריגאדע.

צווישן די יאָרן 1941–1944 איז ער אויף דעפּאָרטאציע, איבערן בוג און ראטעוועט זיך על פי נס. קומט צוריק א צעבראָכענער, די גאנצע משפּחה אומ-געקומען. שאפט אן אמאטאָרן - גרופע אין באַטאָשאני אין אין האַרבסט 1944, קומט ער קיין בוקארעשט, ווו ער הייבט אָן זיין טעטיק אַלס פּראָפעסיאָנאַלער שווישפּילער אין א רעווי - ספּעקטאַקל „מזל טוב“, אין וועלכן ער איז אויך מחבר און הויפט אקטיאָר. איינעם מיט זיין פרוי סאָניא גורמאן - פישלער האָט ער גרויס דערפּאָלג אין אברהם גאָלדפאדענס „שולמית“, סיי אין בוקא-רעשט סיי אין גאַנצן לאַנד.

מיט דער גרינדונג פון „איקה“ טעאטער, אין 1948, וואָס איז אין זעלבן יאָר פארוואנדלט געוואָרן אין „בוקארעשטער יידישער מלוכה-טעאטער“, פארפול-קומט שמואל פישלער זיין רייכע בינע - דערפאָרונג און מאכט אדורך אשטייגנדיקן קינסטלערישן וועג, וואָס פארזיכערט אים איינס פון די ערשטע ערטער אין קינסטלער אַנסאַמבּל.

שמואל פישלער האָט געשאפן א גרויסע צאָל טיפּן, געשטאַלטן, אין די דרייסיק יאָר זינט ער שטייט אין דינסט פון יידישן טעאטער. אויף דער בינע פון בוקארעשטער יידישן מלוכה - טעאטער האָט ער אַנטפּלעקט זיין קינסט-לערישע באַנאַבונג, שפּילנדיק מער ווי אכציק ראָלעס, יידישע און נישט יידישע פּערסאָנאַזשן, אין אַלע זשאַנערס, פון פארס, וואָדעוויץ, קאָמעדיע, רעווי, דראַמע און טראַגעדיע.

מיר וועלן דערמאנען בלויז א קליינעם טייל פון דער געשטאלטן — נא-
 לעריי וועלכע סאמועל פישלער האָט אויסגעפורעמט, פארקערפערט, אין די
 יאָרן זינט ער איז אין בוקארעשטער יידישן מלוכה טעאטער: דער אמתער קוני —
 לעמל פון אברהם גאָלדפאדענס „צוויי קוני לעמלס“; יעקב, אין חיים סלאָווע-
 סעס „צען ברידער זענען מיר געוועזן“, דיאפאָרים אין מאָלערוס „דער איינגע-
 רעדטער קראנקער“; פיטשעס אין בערטאָלד ברעכטס „דריי גראָשן אָפערע“;
 נעמיר אין י. ל. ברוקשטיינס „נאכטשיכט“; עוזר דער סופלער און נתן הכהן
 אין יעקב ראָטבאָומס „א גאָלדפאדען חלום“; אָטאָ פראַנק אין „טאָג בוך פו-
 אַנא פראַנק“; „הערשעלע דובראָווער“ אין יעקב גאָרדינס „נאָט, מענטש און
 טייוול“; פאַנטאַלענע אין קארלָאָ גאָלדאַניס „שנור און שווינער“; דער קא-
 פיטאַן, אין ביכנערס „וואָצעק“; דע סילֵווא אין קארל גוצמאָוס „אוריאַל א-
 קאַסטאַ“; מיראַפּאָליער צדיק אין אַנסקיס „דיבוק“; פראָפּעסאָר דאָקטאָר אין
 אַלעקסאַנדער וואָיטניס פיעסע „מענטשן וואָס שווייגן“; נתן דער חכם“ אין
 דער פיעסע מיטן זעלבן נאָמען פון ג. א. לעסינג; שימעלע סאָראָקער פון שלום
 עליכמס „דאָס גרויסע געווינס“. חוץ דעם האָט ער זיך באטייליקט אין כמעט
 אַלע פאָלקלאָר און מוזיקאַלישע ספעקטאַקלען פון בוקארעשטער יידישן מלוכה
 טעאטער.

אין די טורנעען איבער די גרענעצן, אין ישראל און אין די פאראייניקטע
 שטאַטן פון אמעריקע און קאַנאַדע, האָט שמואל פישלער געשפילט איינע פון
 די קרוין ראָלעס פון דער קלאַסישער יידישער דראַמאַטורגיע דעם מיראַפּאָליער
 צדיק. די פרעסע האָט געלויבט שמואל פישלערס געשטאַלטיקונגס כח און
 קונסט. מיר וועלן זיך דערלויבן דערמאָנען א שטריך פון פישלערס
 קינסטלערישער אינדיווידואליטעט: זיין אקטיאָרישע אינטויציע, וואָס ווייזט
 אים דעם ריכטיקן וועג ביים אויספורעמען א ראָלע, זיין מעטאַלאַנע שטימע,
 גוטע, קלאָרע דיכציע, עקספרעסיווקייט פון וואָרט, די פארשידענע ריטמען וואָס
 ער באַנוצט, כדי ארויסצוברענגען די וויכקייט, האַרציקייט און פאַרביקייט סיי
 פון אַנסקיס מאָנומענטאַלער פיגור, דער מיראַפּאָליער צדיק, סיי פון שלום
 עליכמס שימעלע סאָראָקער פון „דאָס גרויסע געווינס“. אינדי דערמאָנע
 צוויי ראָלעס, האַלטן מיר, אז שמואל פישלער האָט אונדז געגעבן די מאָס פון
 זיין טאַלאַנט.

אין אונדזערע טעאטער רעצענזיעס, וואָס מיר שרייבן שוין פון עטלעכע
 און צוואַנציג יאָר האָבן מיר פאַרצייכנט דעם קינסטלערישן וואָס אויך פון
 פישלער. ניט נאָר מיין ווינציקייט נייערט אָנגעזעענע רומענישע פאַכלייט
 ווי מיכנעא געאָרגיו, וויקו מענדראַ, סאַרא שטיין, מיראַ יאַסיה א. אַנדי אַנער-

קענען שמואל פישלערס וואָניקע קינסטלערישע לייסטונגען, זיין שוישפּי-
לערישן טאלאנט.

דער קינסטלער סאמועל פישלער ארבעט ערלעך איבער יעדער ראָלע, אי-
בער זיך, ער פארטיפט יעדע ראָלע, זוכט דאָס אינערלעכע לעבן פון פערסאָ-
נאזש, וואָס ער פורעמט אויס אויף דער בינע.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו צימירן אייניקע אָפּשאצונגען, וועגן שמואל
פישלערס שוישפּיל - קונסט, דערשינענע אין מיינע טעאטער רעצענזיעס.
אזוי למשל האָב איך געשריבן, וועגן פישלערס שפּילן בערל אייזיק, איינע
פון די הויפט - ראָלעס אין ווילי סאווינס קאָמעדיע, לויט שלום עליכם,
„פינימא לא קאָמעדיא“: „שמואל פישלערס בערל אייזיק, דעם ביז משוגעת אין
לעבן פארליבטן לופט - מענטש, רופט ארויס מיטלייד, און סימפאטיע ביים
צושויער. „פאָלקס שטימע, ווארשע“, 30 סעפט. 1964). וועגן דער ראָלע דאָ-
דיע דער קרעטשמער, פון שלום עליכם „דער פארכישופטער שניידער“, האָב
איך געשריבן אז „פישלער אלס דאָדיע קרעטשמער, איז עפעקטיוול און
קרעפטיק“. (פאָלקס שטימע, ווארשע, 21 אפריל 1965). וועגן דער ראָלע
„קאפיטאן“ אין געאָרג ביכנערס „וואָיצעק“; „... אז ער (פישלער - דער קא-
פיטאן), איז א בייסנדיקע סארקאסטישע ביכנער געשטאלט, וועלכע העלפט
צו דער גאנצייט פון ספעקטאקל. וועגן דעם אכטן געשווירענעם פון רע-
גינאלד ראָז'ס „צוועלף געשווירענע“: פישלער - דער אכטער, איז דער מאָ-
טאָר פון דער אידעע אין דער פיעסע. ער פארמאָגט א סוגעסטיווון כח. דער
פערסאָנאזש איז קינסטלעריש אויסגעפורעמט און רייסט מיט דעם עולם“. (נייע
פרעסע, פאריז, 5-6, פעברואר 1966). וועגן דער ראָלע יעקב פון חיים סלאָוועטעס
„צען ברידער זענען מיר געוועזן...“ יעקב דער גלויביקער ייד וועלכער איז
גובר דעם יאזש מיט א פאָלקסווערטל, איז געשטאלטיקט מיט רייע קינסטלע-
רישע מיטלען. (פאָלק. שט. 24 אָקט. 1967). וועגן פישלערס דא סילווא אין קארל
גוצקאווס „אוריאל אקאסטא“: „... ער האָט אונדז געגעבן אלס דא סילווא, א
טיפ פון א געלערנטן, א דאָקטאָר אין פילאָסאָפיע, וועלכער האָט אן אינטימע,
ווארעמע באציונג צו די נייע אידעען, אָבער היט זיך צו שטעלן אין שאר-
פער סתירה מיט די מנהיגים פון דער יידישער סביבה און מיט אירע גייסטיקע
אָנפירער“ (פ. שט. 11 אפריל 1968).

זיכער איז נתן אין לעסינגס „נתן דער חכם“, א קינסטלערישע מדרגה
אָבער די בעסטע ראָלע פון שמואל פישלערס שוישפּילערישער קאריערע, זיין
קרוין - ראָלע איז שימעלע סאָדאָקער פון שלום עליכם אוצריקער קאָמע-
דיע „דאָס גרויסע געווינס“.

וועגן שמואל פישלערס אינטערפרעטאציע פון שימעלע סאָראַקער, שרייבן מיר; ...שימעלע סאָראַקער אינטערפרעטירט שמואל פישלער ווי אן אקטיאָ-רישע אינדיווידואליטעט. שימעלע איז זיין קרוין ראָלע. א הויכע מדרגה אין זיין קינסטלערישער קאריערע. סארא מעלות פארמאָנט זיין שימעלע סאָ-ראַקער געשטאלט! פאָטערלעכע ליבע, פשטות, נאטירלעכקייט, ליבע צו עמך, ליריש אין זיין אינטימיטעט און דערפאר אזוי ליב, נאָענט, דעם צושויער". כדאי צו דערמאנען די יאָרנלאנגע טעטיקייט אלס רעזשיסאָר פון אמא-טאָרן — שוישפילער גרופעס. אייניקע פון זיינע אמאטאָרן, אויסגעקאוועט פון אים, זענען היינט פראָפעסיאָנעלע אקטיאָרן, אין פארשידענע מלוכהשע מעא-טערס אין סאָציאליסטישן רומעניע. פאר אַט דער אר בעט זיינער האָט פישלער באקומען אן אויסצייכענונג „פארדינסטפולער קונסט — טוער“ און געלט פּרע-מיעס.

סאמועל פישלער איז אן ערשטקלאַסיקער אקטיאָר ער איז א גוטער מנגן, א שילער פון פיניע ספעקטאָר, דער בארימטער קאָמפאָזיטאָר פון יידישער ליטורגישער מוזיק און חזן, העלפט אים דאָס ארויס אין זיינע מוזיקאלישע אינטערפרעטאציעס, וועלכע באקומען א באזונדערן חזן טעם. די סאָציאליסטישע רעפובליק רומעניע, האָט אלס אָנערקענונג פאר שמו-אל פישלערס קינסטלערישע לייסטונגען, אים באלוינט מיט מעדאלן און אָר-דנס.

אין דעם פערטל יאָרהונדערט, וויפל איך בין געווען אן אקטיווער פראָפע-סיאָנעלער שוישפילער האָב איך מער ווי צוואנציק יאָר, געארבעט אין דעם זעלבן שוישפילער אנסאמבל מיט פישלערן, אין בוקארעשטער יידישן מלוכה — טעאטער. זאָל מיר זיין דערלויבט צו דערגאנצן אייניקע שמריכן צום פאָר-טרעט פון קינסטלער שמואל פישלער.

ער איז א פילזייטיקער שאפער, א דיסציפלינירטער, געוויסנהאפטער אק-טיאָר מיט א גרויסן רעזערוו ענערגיע און מיט א זייער גוטן זיכרון.

אברהם — יצחק ניימארק

געבוירן איז ער אין שידלאָוויץ, ראדאָמער פּאָוויאט, פּוילן, דעם 24-טן פעברואר 1920, ביי האָרעפּאשנע עלטערן. אין 1922 ציען זיך איבער די על-טערן קיין ווארשע, און ווען זייער אברהם — יצחק ווערט 6 יאָר אלט, ווערט ער א שילער אין דער תלמוד — תורה אויף שליסקע 43.

די ערשטע פארשטעלונג פון א פראפעסיאנעלן טעאטער, זעט ער אין 1929, אין „קאמינסקי – טעאטער“ אויף אבאזשנע 4. ס'איז געווען פורים – צייט האָט מען געשפילט אברהם גאלדפארענס „קעניג אחשוורוש“. סארא פרייד אויף די קינדער, ווען זיי האָבן דערזען, די מניחה העלדן. לעבעדיקע, – ...דעם אנדערן טאָג, דערציילט אברהם זיינע מיטשילער דאָס טעאטער – שפיל און די קינדער לאַכן, באַמערקן נישט, אז דער מלמד איז אריינגע-קומען און קוקט זיך צו, וואָס עס געשעט.

– קום נאָר אהער, אברהמע, טוט דער מלמד א שריי אויף א קול, און בעת די קינדער לויפן אויף זייערע פלעצער, נעמט ער אריינצימבלען דעם קאָמע-דיאנטשיק אברהם, אָבער אזוי אז ער זאָל געדענקען...

– רעבע, עס טוט וויי, שרייט און ווארפט זיך דאָס צארטע יינגעלע אבר-המל.

– דערפאר שלאָג איך זיך דאָך, סע זאָל זיך וויי טאָן, ענטפערט דער מלמד און דערלאַנגט אים ווייטער מיטן קאנטשיק.

...אויף דעם קינדס וויי – געשרייען, עפנט זיך די טיר און עס קומט אריין אבהמרלס פאָטער:

– ...אזוי הייסט עס לערנט איר מיט די קינדער... מוחל... קיין רב וועט ער סיי ווי נישט ווערן... און דער פאָטער ווייט אָפּ די טרערן פון די פאר-ווינטע אויגן, דאָס פנים, פון זיין שוואך יינגעלע און פירט אים אוועק אין דער יידישער פאָלקס שול אויף טווארדע 22.

א לענבלאנג וועט ער דערמאנען מיט ליבע און אכטונג, די לערערינס הערצליך און די שריפטשטעלערין קאדיע מאָלאָדאָוסקי, דעם פארוואַלטער פון דער פאָלקס – שול נתן סמאָליאר. היות אין שול זענען עטלעכע קינדער, פיזיש שוואכע, האָט נתן סמאָליאר זיי באזאָרגט מיט פלעצער אין דער בונ-דישער „מעדעם – סאנאטאָריע“ פון מעדזעשיון, לעבן ווארשע, צו צוויי חד-שים יערלעך, עטלעכע יאָרן נאָכאנאנד. אברהם ניימארק איז געווען איינער פון די קינדער און דערמאנט די גוטע מעדיצינישע און פּעראַנאָגישע באהאנד-לונג פון פראָפ. בראַמבערג, לערער „באָמקע“ א. אנד. פון דער סאנאטאָ-ריע.

אויף איינער פון די ליטעראַריש – קינסטלערישע נאָכטימטאָגן אין דער פאָלקס – שול, אין וועלכע ניימארק פלעגט זיך באטייליקן מיט רעציטאציעס, איז אַנוועזנד געווען דער בארימטער יידיש – דייטשער קינסטלער אלעקסאנ-דער גראנאך, וועלכער האָט צום סוף, באגריסט די שול – אָנפירונג און די שילער וועלכע האָבן זיך באטייליקט אין דעם געלונגענעם פראַגראַם.

דער אקטיאָר א. ניימארק דערמאנט זיין טעטיקייט אין דראמאטישן קרייז, וועלכן ס'האָט אָנגעפירט משה וויידע, און ווייזט אָן אויף דעם ערנסטן, לי-טערארישן רעפערטואר פון דעם דראמקרייז אין וועלכן ער האָט געשפילט פאר-אנטוואָרטלעכע ראָלעס. אין 5. קאָברניס „דאָרפס יוגנט“ האָט ניימארק געש-פילט „יאנקל בויצע“; אין א. קושינראָוו'ס „הירש לעקערט“ – די טיטל – ראָ-לע, א. אנד.

אין 1939 טרעט ניימארק אריין אין ווארשעווער „יונגט – טעאטער“, ווו ער שפילט אן עפיוואָד אין דער פיעסע „באָסטאָן“ (דאָס לעבן פון סאקאָ און וואנצעטי).

די נאציס באפאלן פוילן און ווי א סך אנדערע, פארלאָזט ער ווארשע און באזעצט זיך אין מאזיר – ווייסרוסלאַנד.

דאָ ווערט ער אויפגענומען אין „רעניאָנאלן דראמאטישן טעאטער“, ווו ער שפילט פארשידענע ראָלעס ווי: שמאנא אין א. אָסטראָווסקי'ס „אומשול-דיק שולדיק“, דעם מיליטערישן פראָקוראָר אין שאנדאָר גערנעלי'ס פיעסע „מייז זון“.

די היטלערישע חילות אטאקירן דעם סאָוועטן – פארבאנד און ניימארק ווערט מאָביליזירט אויף ארבעט. אָנהויב 1942, קומט ער אָן קיין סווערדלאָווסק. אין די ווייניקע, פרייע שעהן, פירט ער אָן א רוסישן דראמאטישן קרייז און טרעט ארויס מיט רעציטאציעס. אזוי שטילט ער זיין אייגענעבוירענעם דורשט צום טעאטער.

אין 1945 קומט ניימארק קיין רומעניע און באזעצט זיך אין יאס, ווו ער הייבט אָן ווידער שפילן יידיש טעאטער, אין א טרופע מיט שפרה נאָלדענ-בערג, בנימין סאדיגורסקי און אנדערע.

אין יאָר 1947 טרעט ער אריין אין דער נייער טרופע, וועלכע עס שאפט די יידישע געזעלשאפטלעכקייט פון יאס- (מאָלדאָווע). אין נייעס אנסאמבל איז זשעני זעלצער רעזשיסאָרין און עס קומען צו נייע כוחות, ווי שלמה פרידמאן, פארדינסטפולער שוישפילער, היינט אויף עמעריטור, זיין פרוי, און אנדערע. דער רעפערטואר איז א ליטערארישער. אין 5. עליכמס איינאקטערס, מיט וועלכע די טרופע הייבט אָן איר טעטיקייט, שפילט ניימארק אין „מענטשן“ דניאלאָן, אין „מזל טוב“ רעב אלטער, און אין אברהם נאָלדפארענס די קא-פיונע כלה“ – הונגערמאנען.

סוף 1949 ווערט ניימארק אויפגענומען אין ניי-גענרינדעטן „יאסער יידי-שן מלוכה – טעאטער“, די נייע, פארשידנארטיקע פיעסן, דער רעפערטואר מיט א ברייטן פארנעם, פאָדערט א גרויסן קאָלעקטיוו, אקטיאָרן.

איזא שאפירא, וועלכער איז דירעקטאָר און הויפט – רעזשיסאָר פון נעם טעאטער, ציט צו עלעמענטן פון די אמאטאָרן קרייזן און מיט זיי, מיט די פראַפעסיאָנעלע אקטיאָרן, שטעלט דאָס טעאטער אכציק פיעסן קאָמעדיעס, דראמען, עסטראדע – און קליינקונסט – ספעקטאַקלען, פּוּפּן-שפּילן.

פון אָט דעם צוזאמענגעגאַסענעם אנסאַמבל, שייַלן זיך אויס אייניקע יונגע שווישפּילער. פון זיי איינער, אברהם ניימאַרק. דער רעזשיסאָר שאפירא פאר-טיילט אים אין כמעט אלע פיעסן, און ארבעט אויס מיט אים פארשיידענע ראָ-לעס, אויף אינטענסיווע, אינטערעסאַנטע פראַכעס.

דער רעזולטאַט איז: גלייך פון די ערשטע ראָלעס „יודל טאַרבע“ אין שלום עליכמס „דער אוער“, אנדרעי באַלעא אין אורעל באראנגאס „ווילדגראָן“ און דעם געלט – גיריקן פראַצענטניק קלטן אין משה גערשענזאָנס „הער-שעלע אַסטראפּאָליער“, באַמערקן די טעאטער – רעצענזענטן אין דער פרע-סע אז: „אין זיין אינטערפּרעטאַציע ווייזט ניימאַרק ארויס באַזונדערע באַגא-בונג אין אויספּרעמען טיפּישע פּערסאָנאַזשן“.

פון דער רייכער גאלעריע טיפּן, וועלכע ניימאַרק האָט געשאפן אין די צוזאַנציק יאָר, וועלכע ער האָט געווידמעט דער יידישער בינע פון רומעניע, וועלן מיר ציטירן אַלס ביישפּיל, א קליינעם טייל נאָר פון די פארשיידנאַרטיקע פּערסאָנאַזשן:

דעם תמימות-ריק-האַרציקן סענדערל – די יידענע פון מענדעלע מוכר ספריים „מסעות בנימין השלישי“, און דעם פלינקען שייקע קוימענקערער פון אָסיפ דימאָוים „דער זינגער פון זיין טרויער“, דעם בלוטיק – ברוטאלן גאָ-לייטער ראָגע אין טור און שיינינס „ווער איז דער בעל הבית פון דער צייט“ און דעם עכטן מענטש און געלערטן פראַפעסאָר פאלעזשאיעוו פון ראַכמאַ-נאָוים פיעסע „אן אומרויקע עלטער“, דעם דראמאַטיש – קאָמפּלעקסן הער-שעלע דובראַוונער פון גאַרדינס „גאַט, מענטש און טייוול“, און דעם גראָ-מעסקן מאַרקוז דע פּיליפּאַטאַלי פון קאַרלאָ גאַָדראָניס „די בעל אכסניהטע“, דעם גאָוון האַרציקן פּאָלעס – מענטש שמעון אלי פון שלום עליכמס „דער פאַרכייטשפּטער שניידער“ און דעם פינצטערן בעקמאַן אין דירענמאַטס „פראַנק דער פיפּטער“. אין זיינע פּערסאָנאַזשן, ציגישע צי גראָטעסקע, ברוטאַלע צי סאַטאַנישע, אדעליקע צי פּאָקלס – מענטשן חויכט ער אריין עפעס אייגנאַר-טיקס, זיינע געשטאַלטונגען זענען מעטשלעכע, באַוועגלעכע, עקספּרעסיווע. ניימאַרק איז א באַטייטיקער כאַראַקטער און קאָמפּאָזיציע – אקטיאָר, וועל-כער שטרעבט צו קינסטלערישער שלמות.

אין יאסער יידישן מלוכה – טעאטער, וואו ער האָט געארבעט ביזן צו-
צווייפונג פון ביידע טעאטערס – האָט אברהם ניימארק באקומען די מיגלעכ-
קייט צו שטעלן אייניקע ספעקטאקלען ווי: ב. לאורעניעווס „די שטים פון א-
מעדיקע“, י. ל. ברוקשטיינס „נאכטשיכט“, גארבאטאָווס „די יונגט פון די על-
טערן“, „30 זילבערשטיק“ פון האוארד פאסט און אין איינעם מיט רחלע העלער-
שאפירא, אפינגענאווס „מאשענקא“.

ניימארק באטייליקט זיך אין די ליטערארישע פרימאָדננס וועלכע דאָס
בוקארעשטער יידישע מלוכה – טעאטער אָרדנט איין יעדן זונטיק פארמיטאָג.
פאר זיין יאָרגלאנגער טרייער דינסט דעם טעאטער פון רומעניע, האָט אים
די מלוכה, אין 1954 און 1956, אויסגעצייכנט מיט מעדאלן און אָרדנס.

אדריאן לופו

אָט איז ער: א מיטלוווקסיקער, א מאַגערער די אויגן, דאָס פנים אויסדרו-
סספּול, שווארץ – געקרייזלטע שיטערע האָר, רעדט מיטן נאנצן הארצן.
זיין וווינונג – א גערמאַע, אין איינעם פון די נייע קווארטאלן פון דער
הויפטשטאָט, ווו עס האָבן זיך איבעריקנס איינגעאָרדנט אין עטלעכע ווו-
ונגען, דאָס רוב אקטיאָרן און אנדערע מיטגלידער פון קאָלעקטיוו פון בוקא-
רעשטער יידישן מלוכה – טעאטער.

אין איינעם פון די דריי גראַמע צימערן, זיין ארבעטס – צימער, פול מיט
ביכער: יידישע, רומענישע, פראנצויזישע. אָט די דריי שפראכן, וועלכע ער
באהערשט. פון פראנצויזיש האָט ער איבערגעזעצט אויף רומעניש דריי פיעסן.
ביי זיין לאנגן ארבעט – טיש זיצט ער יעדע פרייע שעה און ווען ער איז נישט
פארנומען פראָפעסיאָנעל, לייענט ער ביז נאָך האלבער נאכט, לייענט און פאר-
צייכנט.

זיין זיידע איז געווען א למדן און דער פאָטער א לייענער און ליבהאָבער
פון יידישער ליטעראטור, פון פאך אן אָנגעזעענער מעדיקער. אדריאן, זיין
בן-יחיד, איז געבוירן געוואָרן אין בוקארעשט דעם 9-טן רעצעמבער
1940. נאָכן פארענדיקן די מיטלשול, האָט ער זיך געלערנט די דראמאטישע
קונסט אין קלאס פון פראָפעסאָר ראדו בעלינאן, אין אינסטיטוט פאר טעאטער –
און סינעמאטאָגראפישער קונסט פון בוקארעשט, וועלכן ער פארענדיקט אין
יאָר 1962.

ווי אן אקטיאָר שפּילט ער אייניקע יאָר אין די מלוכהשע טעאטערס פון דעשיצא און קאנסטאנצא, און אין 1965, ווערט ער אויפגענומען אין בוקארעש-טער יידישן מלוכה - טעאטער. דאָ צייכנט ער זיך אויס אין פארשיידענע ראָ-לעס. אין קלאסישן יידישן רעפערטואר שפּילט ער: חנן אין ש. אן - סקיס „דער דיבוק“; דעם פרוש אין פרעס „בינאכט אויפן אלטן מארק“ (אדאפ-טאציע און רעזשי איזאָ שאפּירא) - ראובן - אין גוצמאָוס „אוריאל אקאס-טא“; חוזק, אין משה גערשנזאָנס „בעלעמער חכמים“. פון דער מאָדערנער דראמאטורגיע: בארנאכי אין טאָרנטאָן אואילערס „שדכנטע“; פון רומענישער דראמאטורגיע: דאָס יינגל אין „דער גייסטרייכער הינטערקוליסן - פארס“, די נקמה פון א סופליאָר“ פון וויקטאָר יאָן פאָפּא: דעם פויער וואָלף אין י. ל. ברוק-שטיינס פיעסע וועגן בעל - שם א'נ „באנענעניש אויפן שפיצבארג“ און דעם יונגן בעלער אין ה. ליוויקס „דער גולם“ און אנדערע ראָלעס.

אין איזאָ שאפּיראס רעזשי שפּילט אדריאן לופו דעם פרוש אין פרעס „בינאכט אויפן אלטן מארק“. עס האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון די אינ-טערעסאנטע, פארברייכע געשטאלט פון דעם פּרעזישן פּערסאָנאזש אין משה גערשנזאָנס „בעלעמער חכמים“, צירעלעס געליכטער חוזק-נאר. אָט די ראָלע האָט געשפּילט דער יונגער, באגאבטער שווישפּילער אדריאן לופו מיט ליבשאפט און נעצומטקייט. זיין שפּיל איז פון ראָמאנטישן שניט. די ליבע - סצענע מירעלע - חוזק - נאר, כאָטש מיטן נאכט, איז געווען פול מיט זון!

די רומענישע פרעסע, ווי די אויסלענדישע, בעת די טורנעען אין ישראל און אין די פאראייניקטע שטאטן פון אמעריקע, קאנדע, האָט זיך ווארעם אָפּ-גערופן און אונטערגעשריטאָכן די וואָניקע ראָלעס, וואָס אדריאן לופו האָט אויס-געפירט מיט באנאכונג.

מיטן צוועק צוצוגרײטן א יונגן רעזשיסאָרישן קאדער, באקומט ער די אויפ-זאכע צו שטעלן עטלעכע עקספערימענטאלע ספעקטאקלען, געבויט אויף לי-דער, באלאדעס פון אונדזערע גרויסע ה. ליוויק, משה לייב האלפערן, איציק מאנגער, משה נאדיר און אנדערע.

אין 1970 ווערט אדריאן לופו אויפגענומען אין די אויסער - אוניווער - סיטעטס - קורסן פאר טעאטער - רעזשי, ווו ער האָט אלס פראָפעסאָר דעם באקאנטן קינסטלער - רעזשיסאר ראדו פענטשיולעסקו. בעת די דריי - יאָריקע שטודיען שטעלט אדריאן לופו, מערערע ספעקטאקלען אין אינסטי-טוט און ווי א דיפלאָם - ארבעט - אלבערט קאמיס „די מיטפארשטענדע-גייש“, אין 1972 יאָר.

ווי א שטענדיקער רעזשיסאָר פון יידישן מלכות – טעאטער האָט ער געש-
 מעלט אן עקספערמענטאלן נאָרדין – ספעקטאַקל „הערשעלע דובראָוונער“. א
 מוויקאליש – פּאָעטישן מאָנטאזש לכבוד דעם 30-סטן יאָרטאָג פון רומעניענס
 באפריינג פון אונטער די פאמישטישע מושלים, אין וועלכן ער האָט געלייגט
 אכט אויף דעם לאַגישן זין פון פּערז און דער דראַמאטישער דינאמיק פון נאנ-
 צו מאָנטאזש – ספעקטאַקל“.

די לעצטע ספעקטאַקלען, וואָס אדריואן לופו האָט געשטעלט אין יידישן
 מלכות – טעאטער, זענען: „דער יהום“ פון לונשיא דעמעטריוס און „טביח
 דער מילכיקער“. וועגן טביח, איינט פון די סובטעלסטע שלום – עליכמ –
 ווערק, געשטעלט דורך א. לופו, האלט איד, אז דער רעזשיסאָר אדריואן לופו
 האָט דערפילט דעם דופק פון שלום עליכמס קונסט – ווערק און די סצענישע
 פארקערפונג, דורכגעפירט מיט אויסגעהאלטנעייט. ער האָט נישט גענומען
 ערנסט די מעלאַדראַמאטישע זייט פון דער פיעסע, זיך נישט געלאָזט פאר-
 פירן פון די „הארצוייסנדיקע“ באנאל – סענטימענטאַלע כאַמענטן, נאָר
 געזוכט דאָס וועזנטלעכע, דאָס באשטייענדיקע און אין א געוויסער מאָס
 באקומען קאָלאָריט, סביבה, סטיליזירטע קאָמפּאָזיציעס, סימפאטישע, האָ-
 רעפאשנע מענטשן און ווייניק באטאָנט דעם אינדיווידועלן שוישפילערישן
 מאַמענט.

אברהם בערקאָוויטש

דער אקטיאָר, רעזשיסאָר און פּעדאָגאָג

אן אָפּטער גאסט אלס רעזשיסאָר איז אין ווינטער 1929 גווען אויף די
 אימפּרעזעס פון דער בוקאַרעשטער קולטור – פּעדעראַציע און אין אירע אָפּ-
 טיילונגען איבער רומעניע, א געזונטער חנעוודיקער, ליבלעכער מענטש – דער
 אקטיאָר אברהם בערקאָוויטש. ער האָט דערגרייכט א היפשע פּאָפּולאַריטעט
 צווישן די יוגנטלעכע ניט נאָר דורך די געראַטענע בינע געשטאַלטן, וואָס ער
 האָט געשאפן, נאָר אויך אלס רעזשיסאָר אויף די ליטעראַריש – קינסטלע-
 רישע אימפּרעזעס, באזונדערס אין בוקאַרעשטער טעאטער – זאל „באראשעום“,
 ווו א חוץ די פּראָגראַמירטע נומערן זיינע פלעגט ער מוזן נעבן „צונאָבן“ פון
 משה קולבאַק, פּרץ מאַרקיש, איציק פעפּער, ש. האַלקין, דוד האַפּשטיין און
 דערמיט געהאַפּן זיי צו פּאָפּולאַריזירן אין לאַנד.

מען מעג רעדן פון אברהם בערקאָוויטשעס רעציטאַציע קונסט, פון זיין
 צוציוונסקראפט, פון דעם יראת – הכבוד, מיט וועלכן ער האָט זיך באצויגן

צו די מחברים, צו זייערע ווערק, וועלכע ער האָט פאַרגעטראָגן. אברהם בער-קאָוויטשעס רעציטאציע – קונסט אין יענע שווערע יאָרן האָט געריט פיינע סטרוגעס פון דעם צוהערערס נשמה, און די פון אן אינערלעכן פייער דורכגע-ליטע דיכטערישע געדאנקען, בילדער, האָט ער אזוי לעבעדיק איבערגעגעבן, אז דער תוך זייערער, האָט געוועקט און גערופן, געהאט א ברייטן אָפּקלאנג ביי די הונדערטער צוהערער זיינע. ער כאַן וועגן רעציטאטאָר בערקאָוויטש.

וועגן דעם אקטיאָר אברהם בערקאָוויטש וועל איך פארצייענען די מאָ-מענטן און קינסטלערישע לייסטונגען זיינע, וועלכע איך געדענק. די פרעסע פון רומעניע האָט אויך נישט פארשוויגן דעם ראַבוסטן, כאַטייטקן טאלאנט זיינע, זיין ערנסטן צוגאנג צו ראַלעס, צו דער אקטיאָרישער פּראַפעסיע בכלל, זיין דורכגעטראַכטע און דורכגעפילטע אינטערפרעטאציע.

יעקב שטערנבערג, דער אנימאטאָר און באַנייער פון יידישן טעאטער אין רומעניע צווישן די יאָרן 1917 – 1940, האָט אין 1929 מיט זיין ניי געשאפע-נער „בוקארעשטער יידישע טעאטער – סטודיע“ ב. י. ט. ס. און מיט שטע-לונגען ביי פארשידענע טרופעס דערצויגן אָדער משיפיע געווען כמעט א דור יידישע שוישפילער לויט די פּאָדערונגען פון דער מאָדערנער טעאטער – קונסט. צווישן די ענטזויאסטישע מיטארבעטער פון שטערנבערגס טעאטער – סטודיע זענען געווען א חוץ די שוין באַקאנטערע אקטיאָרן ווי דוד ליכט (היי-נט באַרימטער אקטיאָר און רעזשיסאָר), רות סארי, די באַנאבטע אקטריסע פון פּויליש – יידישן מלוכה – טעאטער, יעקב גלעזער, הירש לעוויטאס, ראָ-זא אַלשאַנסקא, אויך די יונגע, באַנאבטע אקטיאָרן פון רומעניע ווי: אברהם און שמואל בערקאָוויטש, שלום שיינבוים (באַקאנט אויך אלס פליסיקער זאמ-לער פון יידישן פּאָלקאָר אין רומעניע), משה גערשנזאָן און סימי (שמחה) וויינשטאק, וועלכער האָט טראָץ זיין שווערער מאַטעריעלער לאַגע פרייוויליק מיטגעהאָלפן דער אַרבעט פון דער יאסער קולטור – ליגע (פרעזידענט, מיר געהאָלפן ביי דער אַרבעט מיטן דראַמאטישן קרייז, וועלכן איך האָב אָנגעפירט אין זומער און ווינטער 1929 און אויך שפעטער).

אברהם בערקאָוויטש האָט פאַרנומען אלע מאָלאַ אָנגעזעען אַרט אין שטער-נבערגס טעאטער – עקספערימענטן. אָט דערמאן איך זיך למשל אין „טעא-טער מיט זיבן בענקלעך“, אָן דעקאָרן, אָן אַרקעסטערעס און ליכט-עפּעקטאָן, אָבער מיט פיינע שטיב-מאָדולאציעס, געפיל – ניואנסן, מיט טעמפע-ראַמענט, האָבן די אויבן דערמאנטע אקטיאָרן אויסגעשפילט יעדע געשטאלט, אויסגעפירט א פּראָגראַם פון הויכער קענסטלערישער קוואליטעט, וועלכעס איז באַשטאנען פון כאָר – רעציטאציעס און סצענעס, לויט טעקסטן פון דוד

האָפּשטיין, א. לוצקי, י. ל. פּרץ, שלום עליכם און אנדערע. די רומעניש - דעמאָקראַטישע פרעסע האָט מיט שבחים געשריבן וועגן אָט דעם אויפֿטן פֿון י. שטערנבערג און וועגן די אַקטיאָרישע לייסטונגען.

כדאי צו דערמאנען, אז דער ענטוואסטישער אברהם בערקאוויטש איז געווען א מיטגרינדער פון „ביטס“ און זיך באטייליקט מיט וואַניקע ראָלעס אין אלע אויפֿפירונגען פון דער סטודיער אין 1924 איז אויף י. שטערנבערגס רעקאָמענדאציע און אויך אונטער זיין רעזשי, צוגעצויגן און דערצויגן געוואָרן א גרופע שוישפילער - אמאטאָרן פון די קולטור - ליגעס איבערן לאַנד, פון וועלכע דאָס רוב זענען שוין פארבליבן און זיך אנטוויקלט אלס נוטע פּראָ-פעסיאָנעלע אַקטיאָרן. צווישן זיי איז געווען דער באַנאכטער, ערנסטער אברהם בערקאוויטש. שפעטער איז צוגעקומען אויך זיין ברודער שמואל בערקאָ-וויטש מיטן קינסטלערישן פּסעוודאָנים בערקאָוו. צוערשט אין דעם „טעא-טער פון דראַמע און קאָמעדיע“ (די פּאַרנעזעלשאַפֿטלעכטע „וויאָנער טרופּע“) ישפעטער אין פּאַרשידענע טעאטער - אַנסאַמבלען, וווּ שטערנבערג האָט רע-זיסירט. צווישן די יאָרן 1924 ביז 1940 איז אברהם בערקאוויטש אויפֿגע-טראָטן אויך אין די נאַטשפּילן פון ביי אונדז זייער פּאָפּולערן יוסף בולאָוו, צילי אַדלער, פּאַול באַראַטאָוו, נעלי קעסמאַן, און פּאַרנאָמען אַן אָנגעזעען אָרט אין דער טרופּע פון דער באַליבטער קינסטלערין אין רומעניע - סירי טאַל. איך געדענק בינע - געשטאַלטן פון אברהם בערקאוויטש קאָדערע, שווי-שפילערישער טעטיקייט. אין יוסף בולאָווס נאַטשפּילן מיט „פּערפּערדיע“ האָט בערקאוויטש געשפילט דעם ריכטער; אין „קיביצער“, - צוויי ראָלעס. אין „דער זינגער פון זיין טרויער“, צוויי וואַניקע ראָלעס „סאָלאָמאָנטיק און דעב ווא-סערטרענער; דעם אַקטיאָר און „שמשון און דלילה“, עטלעכע ראָלעס אין ישטערנבערגס קליינקונסט - ספּעקטאַקל „קאָליברו“.

אין די פּאַרשטעלונגען פון פּאַול באַראַטאָוו האָט אברהם בערקאוויטש געשפילט: דעם דאָקטער אין סטרינדבערגס „פּאַטער“, יאַשקע אין „מאַשקע חזיר“, פון י. ד. בערקאוויטש, פיניע אין „דער פרעמדער“ פון י. גאַרדיו, שלו-מקע און דעם רב אין „נאָט פון נקמה“ פון שלום איש, אין נעמיראוויטש לאַנ-טשענאַקס „פּרייז פון לעבן“ און אנדערע. אין ישטערנבערגס און משה אַלט-מאַנס רעווי - ספּעקטאַקל „ס'קאַצֶל קומט“, שפילט בערקאוויטש „דעב סופ-ליאָר“, און „פּאַפּאָני“, און פּאַרשידענע עפּיזאָדן אין דער רעווי „ראָזשינגעס מיט מאַנדלעך“ פון די זעלבע מחברים, אין אַן אַנסאַמבל צוזאַמען מיט די באַ-קאַנטע שוישפילערס נינא זלאַטאַיא און זישעני ישמילאָוויטש. (לאַוויטש).

צווישן די יארן 1935–1940 שפילט א. בערקאוויטש אין דער טרופע, אָנגעפירט פון דער קיסטלערין סירי טאל, פּאָלגנדיקע ראָלעס: דאָר, דער קרע-טשמער, אין „פּאַרכישופטן שניידער“, און האָלאָוועשקע, דער נאַראָדאָוואָי, אין שלום עליכס „דער אוצר“, דעם אדוואָקאַט מאַרק אין „קאַרפּוס דעליקאַט“ (לויט י. נאָרדינס „כאַסע פון סאַראַטישקראַק), דע-סילוואַן אין מלאַכס „געלן שאַטן“ (אַלע דריי באַאַרבעט און אויפגעפירט פון י. שטערנבערג), ווי אויך אין י. שטערנבערגס רעווי – ספּעקטאַקל „טעאַטער אין פלאַמען“ און פאַר-שיידערע ראָלעס אין זיין צייטווייליקער מיטאַרבעט אין נעלי קעסמאַנס טרו-פע און אין אַנדערע טעאַטער – אַנסאַמבליען.

פון דער יידישער פרעסע אין סאָוועטן – פאַרבאַנד זענען צו מיר דער-נאַנגען ידיעות וועגן אַבראַם בערקאוויטשעס פּראָפּעסיאָנעלער טעטיקייט צווישן די יארן 1941–1949. ער האָט געשפילט אין יידישן מלוכה – טעאַטער פון קעשיגעוון אין דער עוואַקואַציע, ביי דער טאַשקענטער פּילהאַרמאָניע, אין אַן עסטראַדע – ברינגאַרע בראַש מיט סירי טאל; בעת דער צווייטער וועלט – מלחמה אַרומנעפּאַרן איבערן לאַנד, געשפילט אויך אויף רוסיש פאַר פאַרווונדיקטע דויטאַרמייער. נאָך דער מלחמה – לויט די רעצענזיעס און אינפּאַרמאַציעס אין דער פרעסע – האָט אַבראַם בערקאוויטש געשפילט אין מאַטל סאַקציערס און הערץ ריווקינס רעווי „שונאים אויף צו להכעס“, אינאַיינעם מיט סירי טאל. אין די יארן 1949–1948, שפילט בערקאוויטש אין דער רעווי „געוונטשענע געסט“, פון הערץ ריווקין, צוזאַמען מיט נינאַ זלאַטאַיאַ, אַדאַלף טעפּנער און אַנדערע. נאָך 1949 ווייסן מיר נישט מער פון דער פרעסע וועגן אַבראַם בער-קאוויטשעס בינע – טעטיקייט.

פון נאָענטע פריינד האָב איך זיך דערווסט, אז ער האָט אָנגעפירט פאַר-שיידענע אַמאַטאָרן – טרופּעס אַלס פּעדאַגאָג און רעזשיסאָר, צווישן די יארן 1949–1962 פאַר אַט דער גוטער אַרבעט האָט אַבראַם בערקאוויטש באַקומען אויסצייכענונגען מצד דעם קעשיגעווער שטאָט – ראַט. לויט די לעצטע ידיעות האָט ער מיט ליידינשאַפּטלעכער איבערגעגעבנקייט און ענטזיאַזם, מיט-געאַרבעט אַלס פּעדאַגאָג און רעזשיסאָר אין דער קעשיגעווער יידישער מוזי-קאַליש – ראַמאַטישער סטודיע.

ווי אַ דונער האָט געטראָפּן די יידישע טעאַטער – משפּחה פון רומעניע די ידיעה וועגן זיין פּלוצימדיקן טויט, דעם 7-טן יולי 1967 אין קעשע-ניעוון.

דער אַמטיאָר אַבראַם בערקאוויטש האָט אַ לעבנלאַנג, מיט ליידינשאַפּט און ברען, ביי די שווערסטע מאַטעריעלע באַדינגונגען, אוועקגעגעבן דער יידי-

שער בינע, דעם קינסטלערישן יידישן וואָרט, דאָס בעסטע, וואָס ער האָט פאר-
מאָגט. אלס מענטש און קינסטלער, איז ער געשטאנען אין דינסט פון דער יידי-
שער בינע - קונסט מער ווי פערציק יאָר.
אברהם בערקאָוויטש איז געבוירן דעם 28-טן פעברואר 1901, אין קאהול
געשטאָרבן דעם 7-טן יולי 1967 אין קעשעניעוו.

עטנא-מוזיקאָלאָגן, פּאָלקלאָריסטן, דיריגענטן, קאָמפּאָזיטאָרן

דער אויפטון פון דער וויסנשאפטלערין-קינסטלערין

רות רובין

אין מלכות פון יידישער פאָלקס שאפונג, פארגעמט א פלאץ, מער ווי א האלבן יאָרטוויגט, א מיגרוים מיט א הארטער קאָרע, א מילגרוים מיט באהאלטענע אוצרות.

אינער פון אַט די אוצרות איז דאָס יידישע פאָלקס — ליד. געשאפן פון פאָלק און פארשלאָסן פון אים, זענען זיי ווי מיט א כישופשפרוך, אנטפלעקט געוואָרן דורך ארכעאָלעגן פון יידישער פאָלקס שאפונג. פון הינטער דער הארטער, געפלאצטער קאָרע, איז ארויס א מלכה, ווי נאך א לאנגן שלאָף, מיט איר גאנצן צויבער און פראכט — דאָס יידישע פאָלקס ליד.

וויאזוי האָט ווידער אויפגעלעבט דאָס יידישע פאָלקס ליד?
מיט א הונדערט און צוואנציק יאָר צוריק, האָט מען גישט געווסט צי עס זענען פאראן יידישע פאָלקס לידער.

א רוסישע עטנאָגראפישע געזעלשאפט, האָט געגעבן אירן א מיטארבע-טער מ. בערלין, די אויפגאבע צו זאמלען יידישן עטנאָגראפישן מאטעריאל. אין זיין פארעפנטלעכטן באריכט, שרייבט מ. בערלין, אז טראָץ דער שטאר-קער גיינגונג פון יידן צו גנינה, האָבן זיי בלויז רעליגיעזע לידער און קיין שום זעלטלעכע לידער.

נאָך א צייט, האָט אן ענגלישער געלערנטער באהויפטעט, אז ביי יידן איז גישטאָ קיין מוטערליכע, ווייל ער האָט גישט געפונען ביי יידן קיין וויגלידער, געשאפן פון פאָלק.

אין ביידע פאלן זענען די מיינונגען פארקריפלטע.
 איינע פון די אָנגעזעענסטע מאָדערנע יידישע וויסנשאפטלער — פּאָרש
 שער, זאמלער און אויספידער פון יידישן פּאָלסליד, איז די קינסטלערין, עטנאָ-
 מוזיקאלאָגין דר. רות רובין. אין אירע אומציייליקע ארטיקלען, רעפּעראַטן,
 לעקציעס אין אוניווערסיטעטן, קאָנצערטן, פּליטן (רעקאָרד) און ווערטפּולע
 ביכער, באַווויזט זי אונדז מיט אלע מיטלען, דאָס ספּעציפישע, אייגנאַרטי-
 קע און אַרױגניגעלע פון רייך פאַרשיידנאַרטיקן יידישן פּאָלסליד.
 רות רובין איז מיט איר גאַנצן וועזן אַרױנגעטאָן אין דער סטיכע פון מו-
 זיק און געזאַנג וואָס עס זינגט דאָס פּאָלק. איר ציל איז נישט צו שאַפן אַ ראָ-
 מאַנטישע באַציונג נייערט צו אַנטפּלעקן, באַלייכטן די רעאליטישע מאָטיוון
 און טענדענצן, דעם הויפט מקור פון יידישן פּאָלסליד.
 איר פּראַכטיק בוך „שטימען פון א פּאָלק“, א רייכער פאַרבן — פעכער
 פון יידישן פּאָלסליד, וויקלט אויף נאָכאַנאַנד, דעם טרויער, פּרייד, געזאַנג פון
 יידישן פּאָלק פון אַלערליי צייטן ביז צו די שוואַה-יאָרן פון אונדזער גרעסטער
 פּאָלקס — טראַגעדיע.

זאָל אונדז דערלויבט זיין צו ברענגען אויסצוגן פון אן אָפּשאַצונג, וואָס
 די באַקאַנטע עטנאָ- מוזיקאלאָגען דר. אין פּסיכאָלאָגיע און פּילאָסאָפּיע
 גיזעלא סוליצעאנו, הויפט פּאַרשערין אין אינסטיטוט פאַר פּאָלקלאָר און
 עטנאָלאָגיע פון בוקאַרעשט, גיט דעם בוך „שטימען פון א פּאָלק“: „...דאָס
 בוך איז א ווערטפּולער בייטראַג צו דער קענטעניש פונעם יידישן פּאָלסליד.
 דורך זיין אינהאַלט, שטייגט עס איבער מיט א סך דעם ניוואָ פון אן אַנטאָ-
 לאָגיע, באַקענענדיק אונדז מיטן פּראָצעס נופּא פון דער עקסיסטענץ פון פאַר-
 שידענע פּאָלקאַריש — מוזיקאַלישע קאַטעגאָריעס, וואָס זענען היינט פאַראן
 אין דער יידישער פּאָלקס — קולטור. אין איר אַרױנפיר און ביי יעדער פּאָלק-
 לאָרישער קאַטעגאָריע, ווייזט אונדז אָן רות רובין אויף די פּילאָסאָפּיע פּראָצעסן
 וואָס דער יידישער פּאָלקלאָר האָט דורכגעמאַכט אין זיין אַנטוויקלונג פון 14-טן
 יאָרהונדערט ביז היינט.

די רייכע ביבליאָגראַפיע וואָס די מחברן האָט אויסגענוצט פאַר איר בוך, ווי
 פּערזענלעכע באַמערקונגען פון רות רובין, פאַרגרעסערן דעם וויסנשאַפּ-
 טלעכן כאַראַקטער פון בוך, פאַרוואַנדלען אים אין א וויכטיקן, אַמתדיקן
 אַרבעטס אינסטרומענט פאַר אלע פּאַרשער פון יידישן פּאָלקס — ליד. אויס-
 געצייכנט זעט אויס סיי די גראַפיק, סיי די צייכענונגען און די רעפּראָדוסציעס
 אין בוך. מיט זייער פּלאַסטיק, זענען זיי אויך א צושטייער, צום פאַרשטיין דעם
 עצם — מהות, דעם זין פון בוך. אויך דאָס שרייבן די לידער טעקסטן מיט

לאטיניישע אותיות, פארברייטערט ווייט די אריע פון קענטעניש פאר די יע-
ניקע יאָס קענען נישט דעם יידישן כתב. רות רובינס בוך „שטימען פון א פּאָלק“
איז א רייכער ביטראָג צום יטודירן דעם יידישן פּאָלקלאָר.

רות רובינס ענגליש בוך וועגן יידישע פּאָלקסלידער, איז א לעבעדיקער
מוזיק פון יידישער פּאָלקס יאָפּונג, פון יידישן פּאָלקס – געזאנג. אָט איז די
טעמאטיק פון די פארשיידענע קאפיטלען: קינדער וועלט, חתונה, שבת, טויט,
חסיד ישעלידער און ניגונים, פּאָלקס לידער פון אמעריקע, סאָוועטן – פאר-
באנד, ישראל, געטאָ און לאַגער – לידער, מיש שפראכיקע לידער און פּאָ-
פולערע לידער פון באקאנטע שרייבער.

טוט האָט געהאנדלט די וויסנשאפטלערין רות רובין ווען זי האָט אריינגע-
גענומען ניט נאָר פּאָלקס לידער נייערט אויך פּאָפּולערע לידער פון פארשיי-
דענע דיכטער, לידער וועלכע זענען פּאָפּולער ביז פּאָלקלאָריזאציע. צו אזא
מדרגה האָבן דערגרייכט אויך זעליק בארדיטשעווער, שמשון פערשט, שמחה
שוואַרץ, איציק מאַננער פון אונדזערע קאנטן, לעבן די ווייט באקאנטע בעדל
בראָדער, וועלוול זבארוזשער, אברהם גאַרפאדען, צונזער א. א. אויף איר וואָג-
שאַף א געווייכט אין שאַעקאמער פון פּאָלקסליד.

די [תאָרציקע] פּראָפּעסאָרין טוט אַלץ כדי צו דערגרייכן צום האַרצן פון
אָפּגעפרעמטן יונגן יידישן צוהערער. זי האָט איבערגעשריבן דעם יידישן
טעקסט אין לאטיניישער שרייבט און בייגעקומען די שווערע ארבעט פון איבער-
זעצן אויף ענגליש די יידישע טעקסטן פון לידער, מע זאָל זיי קאָנען זינגען
— און בירע ארבעטן זענען איר זייער געראַטן.

*

אין אלמאנאך „אין דינסט פון פּאָלק“, יאָר 1947, אויף די זייטן 316-
327, האב איך געלייעט אן אינטערעסאנטע שטודיע „יידישער פּאָלקלאָר אין
אמעריקע“, פון רבקה ר. רובין. איך ציטיר דעם אָנהויב פון דער שטודיע, וואָס
איז אן אָנדייט פון איר אומדערמידלעכער פּאַרשונגס ארבעט, גרויסע ליבע
און מייסטערהאפטע אויסמיטשונג פון יידישן פּאָלקסליד: „...דער יידישער
פּאָלקלאָר שטעלט מיט זיך פּאָר א פיל – פארביקן טעפּעך, וואָס יידישע ישו-
בים אין א סך לענדער, אין פארשיידענע עפּאָכעס האָבן אין דעם אריינגעוועכט
זייערע פּעדעס. יידישער פּאָלקלאָר איז דער פּרישער קוואל פון וועלכן אונד-
זערע קולטור – שאַפער דורך [די] דורות, האָבן כסדר געזוכט און געפינען
דערפרישונג.“

ציטרנדיק יעקב פרידמאנ'ס „פארטיזאנער ליד“ און מיין „טריויעריק ליד“, (פון מיין אלבאם 15 יידישע פאָלקלאָריזירטע לידער, „בוקארעשט 1946). האָלט זי אז, „פון זייער אינהאלט, איז קיין ספק, אז זיי וועלן פארבלייבן (איניינעם מיט די אנדערע מאטעריאלן - י.ש). א וויכטיק, אמתדיק קאפיטל אין דער טראגיש - בלוטיקער געשיכטע פון אונדזער פאָלק אין דעם 20-טן י"ה,“ (ז"ז 326, עמוד א.)

*

צום ערשטן מאל זי געזען אין בוקארעשטער יידישן מלוכה - טעאטער אין 1959 דאכט זיך. איר פאָרטערט איז דערשיינען אין פארשיידענע צייטונגען. געשפילט האָט מען „הערשעלע דובראָוונער“ לויט יעקב נאָרדינס „גאָט, מענטש און טייוול“ אדאפטאציע און רעזשי פונעם פאָליקער. איך האָב געשפילט כאצקל דראכמע. אין דער פויזע האָב איך געכאפט א קוק דורכן פאָרהאנג - לעכל, אין זאל. אין די ערשטע רייען זענען געזעסן, ווי גע-וויינטלעך, אויסלענדישע געסט. צווישן זיי א מיטלווויקסע, בלאָנדע פרוי. א מילד פנים און היות זי האָט גערעדט מיט א שכנטע - צושויערין, האָב איך געהערט איר שטימע - א מילדע שטימע. כ'האָב געוואָלט זי זען און געווארט ביזן סוף פון ספעקטאקל, זיך שנעל אויסגעטאָן און אויסגרימירט אָבער זי איז שוין אוועק מיטן טוריסטן - אויטאָ. האָב איך ווידער פארלוירן די געלעגנהייט זי צו קענען פערזענלעך.

*

יידישע ווערטער ווי טייבערלעך ריינע, וואַרקען אין הארץ, שרייבט ער-געץ משה קולבאק. אין הארץ פון רות רובין וואַרקעט דאָס יידישע פאָלקסליד, קלינגט דאָס קלאָרע יידישע פאָלקסגעזאנג, טויכן אויף אין פולן גלאַנץ דאָס-יום - טובריקע, דאָס פולע לעבן פון אונדזער פאָלק אין פארגאנגענע צייטן זי באַלויבט דעם גאנג און אנטוויקלונג פון יידישן פאָלקסליד פון 14-טן און 15-טן יאָרהונדערט ביז איצט. מיט אלע אירע עפנטלעכע אויפטריטן, רע-ציטאלן - לעקציעס, פילציייליקע עסייען און שטודיעס, אין אירע וואַניקע, ווערט-פולע ביכער, פלאטן האָט זי ממש געשאפן א מוזיק פון יידישן פאָלקסליד. אויף א פאָפולערן אופן, מיט פלאן און סיסטעם, מיט גרויסער ערוויציע מיט א מאָדערנעם וויסנשאפטלעכן צוגאנג, באַלייכט רות רובין, דעם קאָלאָסאלן באַטייט פון יידישע פאָלקסלידער אין פארשיידענע פעריאָדן און סיסטאציעס,

זוי אן ארגאנישן טייל פונעם רייכן יידישן פאָלקלאָר, ווי א טייל פון יידיש לעבן און קאמף, ווי א טייל פון דער יידישער קולטור אין משך פון פיל דורות.

*

רות רובינס פערציק יאָריקע פארטיפטע פאַרשונג און אינטערפּרעטאציע פון יידישן פאָלקסליד, איר פענאָמענאלער זיכרון, גיט איר די מינגלעכקייט צו זינגען וועלכע לידער זי וויל פון איר רייכער לידער זאמלונג אזוי אן איך וואָלט מיר דערלויבט צו זאָגן, אז זי איז א וואנדערנדיקע ביבליאָטעק פון יידישן פאָלקסליד.

בדי בעסער, ריכטיקער, פולקומענער פארשטיין די ליריש – מוזיקאלישע פאָלקסשאפונג, דאָס יידישע פאָלקסליד, איז נויטיק אז שכל מיט נשמה זאָלן מיטארבעטן. מאכט רות קודם כל אן אריינפיר צום ליד וואָס זי וועט זינגען, אינטערפּרעטירן. מלך ראזוויטש ז"ל, דערציילט אין א פען – פראָפּיל „רות רובינס“, „...דער עולם ווערט שטייל און פארבאפט שוין פון די פארטייטש ווער-טער. דערנאָך פארמאכט זי די אויגן און גיט אין איר פענאָמענאלן לידער – זיכרון א מיש אויף דאָס געהעריקע בלעטל און זי טראַגט זיך אריבער ערגעץ אין א ווארשעווער געסל אָדער א ווילנער הייפל, און זי זעצט זיך דאָרט ערגעץ אין דמיון אויף א שטיין אָדער א פריזבע און זי ווערט אליין די בלה אָדער די מאמע, אָדער די באבע און זי זינגט – אויס דאָס געהעריקע ליד, ניין, זי זינגט עס נישט אויס, זי לעבט עס איבער, נאָך מער – זי ווערט דער מחבר פון דעם ליד און ניגון צוזאמען... און דאָס פובליקום פון זאל ווערט דעמאָלט רות רובינס וואר-שעווער אָדער ווילנער צוהערערשאפט – יטעלעט זיך ארום דער פריזבע מיט דער זינגערין און איז פארהאַרצט, און גישט איינער ווישט א טרער... איך קען מיר גאַרנישט פאַרשטעלן א מער פערפעקטע רעאינקארנאציע – יידישעכער: גילגול – פון א יידיש פאָלקסליד, פון פאפיר צוריק צום לע-בעדיקן לעבן.“

אויסהערנדיק אירע פלאטן און טאשמעס, פילט מען, באזונדערס אק-טיאָרן, די זשעסטן וואָס באגלייטן דאָס געזאנג, איר טעמפעראמענט, איר חן. רות רובין שאפט שטימונג. סיי עס איז א געהויבענע, סיי פריילעכע, סיי א צאר-טע, לירישע, טרויעריקע. אָט זינגט זי מיט התלהבות א חסידישן ניגון און סע ווערט ליכטיק און ווארעם אין הארצן און אלע צוהערער ווערן פאראייניקט דורך איר געזאנג, דורך איר יידישן געזאנג און אָט ווערט איר שטימע, דאָס געזאנג שטילער, זי זינגט א ווילנער.

כ'האָב דאָס געפיל אז דות רוכין פארטיפט פסיכאָלאָגיש און סאָציאל דאָס
יידישע פאָלקס — ליד, באקרוינט עס מיט די אדיעקטיוון פון שיינקייט, חן,
מאָנומענטאַל־קייט, מאכט בולטער דאָס אויפֿוועקנדיקע נאציאָנאַלע און סאָ-
ציאַלע אין יידישן פאָלקס־ליד.

די רומעניש-יידישע וויסנשאפטלעך־רין

דר. גיזעלא סוליצעאנו

פון פאָטערס צד, דערמאנט זי זיידעס און עלטער — זיידעס, פעטערס,
וועלכע זענען יאָרנלאנג געווען רבנים, גייסטיקע מנהיגים פון אָנגעזעענע קה-
לות אין אמאָליקן רומעניע. איר פאָטער סאבעטאי א טראַדיציאָנעלער ייד,
האָט אַלס יינגל געזען און געהערט שלום עליכמען בעת ער האָט 1906 בא-
זוכט רומעניע, און אויך די שיינע בארג — שטאָט פיאטרא פון דער מאָלדע-
ווע. און ער איז געוואָרן א שטענדיקער לייענער און ליבהאָבער פון די ווערק פון
אונדזערע גרויסע קלאַסיקער מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פריץ און שלום ע-
ליכס.

געדענקט טאקע גיזעלא דעם פאָטערס פאָרלייענען, זמירות, קידוש, יום -
טובדיקע גיגונים און פון איר מאמע אַטיליא, די שוין און אָפט געזונגענע יי-
דישע פאָלקס־לידער.

אין דער היים צוויי טעכטער — ראָזא און גיזעלא, מיט אקאדעמישער ביל-
דונג און זייער ברודער מישה — א נאָר וואָס געענדיקטער אינזשינער (שפע-
טער אומגעקומען אויף דער „סטרומא“) רעדן מיט זייערע עלטערן יידיש, לייע-
גען יידיש.

פרייטיק צו נאכטס און שבת — צונאכטס, זיצנדיק ארום דעם טיש,
שלינגען די קינדער, זייער פאָטערס מעשיות וועגן, לין צדיקים, פאר-
שטעלטע אליהו הנביא'ס, זיינע פאָלקס — ווערטלעך, און זייער מוטערס
געזאנג פול מיט מתיוקות, פון יידישע פאָלקס לידער, אין וועלכע די קינדער
דערמאָנען זיך מיט פארגעניגן עד היום.

דאָס אלץ האָט זיך אָפגעזעצט אין געמיט פון מיידעלע גיזעלא, וועלכע
ווייזט ארום באזונדערע פעיקייטן. אַלס אכטער־יקע, ווערט זי אויפגענומען,
אין 1934, אין דער קאָנסערוואַטאָריע פון מוזיק און דראַמאַטישע קונסט פון
בוקאַרעשט, אין קלאַס פאר פיאנע און קאָמפאָזיציע, וואָס זי פארענדיקט אין

1944. אירע פראָפעסאָרן זענען אועלכע באקאנטע פעדאגאָגן ווי: קלארא ראכ-מאז, מיראָן קאָנסטאנטינעסקו, סטעלא דעלא פערגאָלא און פאר קאָמפאָזי-ציע – ניקאָלאיע אָאָנטשעא, אלפרעד מענדעלסאָן און צווישן 1942–1946 פארפילקומט זי אירע שטודיעס, מיט דעם באדימטן רומענישן קאָמפאָזיטאָר און אויסגעצייכנטן פעדאגאָג מיכאיל זשאָרא און קאָנסטאנצא יערביט-שעאנו.

נאכן פארענדיקן אין 1949, דעם בוקארעשטער פאקולטעט פון פילאָסאָ-פיע, אין ספעציאליטעט פסיכאָלאָגיע, ווערט זי באשטימט אלס וויסנשאפט-לעכע פאָרשערין אין מוזיקאלישן סעקטאָר פון ניי געגרינדעטן „אינסטי-טוט פאר פאָלקלאָר און עטנאָגראפיע“, ווו זי ארבעט אויך היינט.

גיזעלא סוליצעאנו איז פון 1947 מיטגליד פון דעם רומענישן קאָמפאָ-זיטאָר פארבאנד, און פון מערערע נאציאָנאלע און אינטערנאציאָנאלע פאר-באנדן פאר פאָלקלאָר, עטנאָ-מוזיקאלע, אָריענטאלישע שטודיעס, פסיכאָלאָ-גיע אין אנטראָפאָלאָגיע, אין 1974 האָט זי באקומען דעם טיטל דאָקטאָר אין פסיכאָלאָגישע וויסנשאפטן מיט דער טעזיס „די פסיכאָלאָגיע פונעם מוזי-קאָליטן פאָלקלאָר. דער צושטייער פון דער פסיכאָלאָגיע ביים פאָרשן דאָס לשון פון דער פאָלקס – מוזיק“.

אין די קרוב דריי צענדליק יאָר פון איר טעטיקייט אלס עטנאָ-מוזיקאָלאָ-גין, האָט זי זיך פארנומען מיט פארשידענע פראָבלעמען ווי: די מעטאָדאָלאָ-גיע און טעאָרעטישע באגרינדונג פון דער עטנאָ-מוזיקאָלאָגיע; דער רומע-נישער און באלקאנישער פאָלקלאָר, מוזיקאלישער פאָלקלאָר; דער אָריענטא-לישער פאָלקלאָר (דער טערקישער און טאָטערישער); די שייכותן צווישן גע-רעדטן און מוזיקאלישן לשון; די פסיכאָלאָגיע פון דער מוזיק; די פראָבלע-מאטיק פון סיסטעמאטיזירן און קלאסיפיצירן דעם מוזיקאלישן מאטעריאל. אָט די דער מאָנטע פאָרשונגען, זענען אריין אין די 115 מיטטיילונגען, שטודיעס און ארטיקלען, וואָס גיזעלא סוליצעאנו האָט ביז איצט פארעפנטלעכט.

אין אירע שטודיעס טויכט אויף, אויך דער אמאָליקער יידישער שטייגער, מנדזגים, איבערלעבונגען, דער מומעס עלעגיש-מעלאָפעישיער צאינה-וראנה, די תשעה-באבישע קינות, א קלאָג-ליד נאָך א נאָענטן טויטן. אין אירע רייפערע יאָרן האָט דאָס אמאָליקע, טיף פארבאָרגענע אין איר נשמה, דאָס יידישע פאָלקס-לעבן און פאָלקס-שאפונג, זיך דורכגעריסן, און אין דער פילסטרונגעקייט, פאָליפאָגיע פון איר ליידנשאפט – מוזיק, פארנומען א פלאץ.

אַריגינעלע פאַרש-ארבעטן

צווישן אירע טעאָרעטישע שטודיעס זענען פאראן אזעלכע גרונטיקע אַריגינעלע ווי למשל: „דאָס טראַדיציאָנעלע סיסטעם פון מעלאָפּעישער פרא-זע פון די קלאַגלידער, אויסגעפירטע דורך יידישע פרויען פון רומעניע“, דערשינען אין:

„Folklore Research Center“, Jerusalem, 1973, volume III.

אין אַט דער אַריגינעלער פאַרש-ארבעט ווייזט אָן די אויטאָרין אַז: „צו-ליב באַזונדערע סיבות אין דער עקסיסטענץ פון יידישן פּאָלק, איז די פּאַר-שונג פונעם מוזיקאלישן פּאָלקאַר פון די רומענישע יידן, מסוגל צו ברענגן-גען א וויכטיקן בייטראַג צו דער אלגעמיינער קולטור געשיכטע פון יידישן פּאָלק. דורך זיין סטרוקטור, געבוי, געפינט זיך דער יידישער פּאָלקאַר אויף אזא אנטוויקלונגס ניוואָ אויף וועלכן סיי די מוזיקאלישע, סיי די פּאָעטישע שאַפונג, דערגרייכן א קאָמפּאָזיציאָנעלע מדרגה, אָפט אן ענלעכע צו די שאַ-פונגען וואָס פאַרשער באַטראַכטן ווי נישט – פּאָלקאַרישע, צוליב דעם, וואָס סיי די מוזיק, סיי דער טעקסט, זענען געבויט אויף געוויסע סכעמעס, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר אן אנטוויקלונגס סטאדיע, נאָענט צו די נאָרמעס פון פּראָפּעסיאָנעלער, שטאַטישער שאַפונג.

דאָס בעהעפטן פון טראַדיציאָנאַלן מיטן נייעם, פון ארכאישן מיט היינט-צייטיקן אַט דער לעבעדיקער פּראָצעס אין יידישן פּאָלקאַר, איז משך פון הונ-דערטער יאָרן אייראָפּעישע עקסיסטענץ, האָט גורם געווען, אז לעבן דער גרוי-סער מאַיאָריטעט פּאָלקאַריש – מוזיקאלישע קאָטעגאָריעס, מיט אן אַנט-וויקלטער סטרוקטור, זאָל צוזאַמענלעבן אויך א געוויסע קאָטעגאָריע פון קלאַג-לידער, געזונגענע פון א פרוי, קלאַגלידער, וואָס געפינען זיך אויף איינעם פון די ארכאישע ניוואָען פון מוזיקאלישן אויסדרוק.

וואָלטן מיר נישט גענומען אין אַכט – שרייבט גיזעלא סוליצעאָנו, די ספּעציעלע עקסיסטענץ – באַדינגונגען פון יידישן פּאָלק, ביי וועלכן די ניי-גונג צו אַגינסטיקער צופאַסונג צום לעכנסאַרט פון די פאַרשיידענע פּעלקער צווישן וועלכע עס האָט געלעבט, א נייגונג, וואָס איז געמעסיקט געוואָרן דורך דער קרעפטיקער טענדענץ אויפצוהיטן סיי טראַדיציע, מיט אירע נאָרמעס פון סאַציאַלער און רעליגיעזער אויפפירונג, וואָלטן מיר זיך נישט געקאָנט פאַרש-טעלן, דערקלערן, דאָס אויפהאַלטן ביז אין אונזערע טעג, פון אוראַלטן קלאַג-ליד, און אויך נישט די פאַרשידענע פאַרוואַנלונגען, וואָס עס האָט אויסגע-האַלטן אין משך פון די צייטן.

אין אָט דער אריגינעלער פּאַרש – ארבעט ברענגט די אַוטאָריז, דר. גיזעלא סוליצעאנו, ציטאטן פון דער תורה, מישנה, קינות, און פון בארימטן עטנאָ – מו-זיקאַלע א. ז. אידעלסאָן, וועלכע באגלייטן איר שטודיע מיט מערערע מויוזא-לישע מוסטערן, און דערגיט צו וויסנשאפטלעכע אויספירן וועגן דעם המשך פון די קלאָג-לידער, פון די ביבלישע צייטן ביז אין אונדזערע טעג.

די קלאָג-לידער האָט זי אויפגענומען און טראַנסקריבירט, פון אַלטע יידישע פרויען פון רומעניע, און דורכגעפירט א פאַרשונג איבערן נוסח, סטיל פון די אויסגעפירטע קלאָג – לידער.

אן אייגנארטיקער, אָריגינעלער בייטראַג צו פער פאַרשונג פון יידישן מו-זיקאלישן פּאַלעאָר, איז דר. גיזעלא סוליצעאנו'ס שטודיע: „ארכאיש – יידישע עלעמענטן, אין דעם געביי, סטרוקטור פונעם מוויקאלישן פּאַלעאָר אויף יידיש“, דאָס איז א מיטטיילונג פון דער וויסנשאפטלערין, אויפן זעקסטן קאָנגרעס פון יידישע וויסנשאפטן, וואָס איז פאַרגעקומען אין 1973, אין ירו-שלים, און איז אריין אין בוך וואָס איז דערשינען מיט דער געלעגנהייט א. ט. „בייטראַג“.

פּאַלקסשאפונג איז ניט קיין פילבלעטערדיקע מעשה, לעגענדע, נייערט א שפור צו דער געשיכטע פון דער פארגאנגענהייט, בראשית און המשך ביזן היינטיקן טאָג.

דר. גיזעלא סוליצעאנו ווייזט אָן אין איר אינטערעסאנטער שטודיע אז: „דאָס פאַרשן פונעם אוראלטן מוויקאלישן מאטעריאל אויף יידיש, און היינט-צייטיקן פּאַלעאָר אויף יידיש, שטעלט אוועק די אויפגאבע פארן פאַרשער, צו באהנדלען צוויי פראַבלעמען, וואָס זענען אַנב אין נאָענטער קרו-בהשאפט.“

דאָס ערשטע פראַבלעם איז פרווון צו געפינען עלטערע עלעמענטן אין דער סטרוקטור פונעם יידישן מוויקאלישן פּאַלעאָר, וועלכער האָט מסתמא עקסיסטרירט אויך אין דער צייט, ווען עס איז פארניכטעט געוואָרן מלכות יהו-דה, דאָס הייסט צוריק מיט צוואנציק יאהונדערטער, מיגלעך אז זיי האָבן זיך נאָך אויפגעהיט אין פּאַלעאָר אויף יידיש ביז אין אונדזערע צייטן.

דאָס צווייטע פראַבלעם איז טיילווייז געלייזט, באהאנדלענדיק דאָס ערש-טע, און באשטייט אין באַרגענעצן און איינשליסן אין משן פון די פארשיידענע תקופות, עפאָכעס דאָס וואָס דער פּאַלעאָר אויף יידיש האָט דורכגעמאכט אין פארלויה פון זיין עקסיסטענץ.

אָבער די טעמאטישע מניעות, שטערונגען, שוועריקייטן פון אָט די פראַ-בלעמען, פאָדערן צו נעמען אין באַטראַכט א גאנצן קאָמפּלעקס פון געשעע-

גע פאקטן, אין דער צוויי טויזנט יאָריקער פארנאנענהייט פון א היפּשן טייל פונעם יידישן פּאָלק.

די וויסנשאפטלערין האלט אז אַט די שטודיע איז א ראשונדיקע, כאַטיש געוויסע פּאַרשער פון יידישן פּאָלקסליד האָבן געפילט איר נייטיקייט.

זאַמלערין און פּאַרשערין פון יידישן פּאָלקלאָר

לייענט מען אירע שטודיעס, עסייען, פילט מען אז פּאָלקסשאפונג, יידישע פּאָלקסשאפונג איז נישט נאָר איינגעקריצט אין איר זיכרון, נאָר אויך אין איר הארץ.

לעבן דער סיסטעמאטישער פּאַרשונג פון דער פּאָלקסשאפונג פון רומע-נישן פּאָלק, קארנט ניט די וויסנשאפטלערין קיין צייט און מי, צו פּאַרשן דעם פּאָלקלאָר פון די מיטלעבנדיקע נאַציאָנאַליטעטן בכלל און פון יידישן פּאָלק-לאָר בפרט.

אונטער איר קאָמפּעטענטער לייטונג, מיט אירע וויסנשאפטלעכע קענ-טענישן, איז געשאפן געוואָרן א היפּשער מאטעריאַל, סיסטעמאטיש פאר-רעניסטרירט, וואָס שליסט איין אלע פּאָלקלאָרישע קאטעגאָריעס, פון דער פּאָלקס-שאפונג פון רומענישע יידן. אייניקע זענען אויפגענומען געוואָרן אויף פּאָ-נאָראַף — צילינדערס, אנדערע, מוזיקאליש פארצייכנט לויטן געהער און ווי-דער אנדערע פאררעגיסטרירט אויף מאנעטאָפּאָן טאַשמעס.

אין דער ברייטער פּאָלקלאָר זאַמלונג פון בוקארעשטער „אינסטיטוט פאר פּאָלקלאָר און עטנאָגראַפיע“, קומען אריין אויף: חתונה לידער, ווינגלידער, ליבע-לידער, פארוויילונגס-לידער, סאַטירישע, וועגן מלאכות און בעלי מלא-כות, שבתדיקע לידער וכדומה.

כדאי צו דערמאנען אויך די נייע מוזיקאלישע קאטעגאָריעס, לוויות און קלאַנגלידער, טאַנץ — לידער, א באַלאַדע, א משל, בסך הכל 207 מאטעריאַלן. זי האלט אין פארענדיקן אן אַריינגעלע שטודיע וועגן „די יידישע אר-כאַישע און פּאָלקסטימלעכע סטרוקטורן, אין אויספיר — נוסח פון דאווע-גען, תפילות, אין בוקארעשטער סינאַגאָגן.

א מיטטיילונג צום „זיבעטן קאָנגרעס פון יידישע וויסנשאפטן“, וואָס וועט פּאָר-קומען אין אויגוסט 1977, אין ירושלים.

דר. ניזעלא סוליצעאַנו, הויפט — פּאַרשערין אין בוקארעשטער „אינס-טיטוט פאר פּאָלקלאָר און עטנאָגראַפיע“, פירט אָן מיט געניטער פאַכמעניש-קייט איר ארבעט אין מוזיקאלישן סעקטאָר, אויך היינט.

זי איז א פייגע עסייטיקע פון מויזקאלאגישע ווערטן. אירע מוזיק — פאָרשערישע ארבעטן, אירע ארויסזאָגונגען, באווייזן איר במיאות אין די באהאנדלטע פראַבלעמען. זי איז א וויסנשאפטלערין פון ברייטן דיאפאָזאָן.

מיט גרויס דרך ארץ רעדט זי וועגן א. ז. אידעלסאָן וועגן זיין באהוונט-קייט אויפן געביט פון סינאגאגאלער און ארכאישער מוזיק, און וועגן דר. רות רובין, פאר איר גרינטלעכער פאָרשונג פון יידישן פאָלקסליד. אָט די צוויי גרויסע פערזענלעכקייטן, זאָנט גיזעלא סוליצעאנו, שטעלן מיט זיך פאָר, יעדערער אויף זיין געביט, אמתע מוסטערן פאר פאָרשער פון יידישער פאָלקסשאפונג.

פרוכטבארע טעטיקייט פון קאָמפאָזיטאָר

לייב נחמן

ווי א יידיש קינד פון דער מאָלדעוועשער קרוינשטאָט יאס, האָט לייב נחמן באקומען קענטענישן פון אונדזערע נייסטיקע און היסטאָרישע אמאָלן. פאָלקס-טימלעך און יידישעך איז זיין נאָמען לייב נחמן, וועלכן ער האָט קיין מאָל נישט געביטן, און זיין יידיש, דאָס לשון פון די יאסער האָרעפאשיניקעס, צו וועל-כע ער האָט א לעבנלאנג געהערט איז אים פארבליבן נאָענט און ליב. אין איר צילבאווסטער קאמף — פירונג, האָט די רומענישע ארבעטער-באוועגונג א פאָסטולאט: די סאָציאל — פאָליטישע באפרייונג פון אלע אר-בעטנדיקע און עקספּלאַטירטע. דאָס פארכאפט אים.

דער יונגער שילער פון ליציי און מוזיק — קאָנסערוואַטאָריע, לייב נחמן, טרעט אריין אין דער ארבעטער באוועגונג, אין עלטער פון 15 יאָר. לאנגע יאָרן טעטיק, ווי א פאראנטוואָרטלעכער מענטש מיט א פארנעם, פירט ער אויס פאר-טיידענע אויפנאכעס, אין די שווערסטע באדינגונגען. ער ווערט אָפט מאָל א-דעסטירט און איז געצוונגען צו פירן אן אומרויק לעבן, ווו גענעכטיקט — נישט געטאָנט. יאָרן פון תפיסה, אין די ערגסטע תפיסות פון אמאָליקן רומע-ניע, האָבן אים פרי צעזילבערט די האָר. אין זיין לעבן פעלן נישט הויכגע-שפאנטע דראמאטישע עפיזאָדן, דערפאר אפנים שמייכלט ער זעלטן און איז אלע מאָל ערנסט. נעמט ער א וואָרט אויף א פארזאמלונג, רעדט ער קלאָר, הויך און שאַרף, באזונדערס אין ענינים, וואס בארירן דאָס טאָג — טעגלעכע לעבן פון פשוטן מענטש.

אָט נײַט ער דורך אַ גאָס און כולִיגאַנעס אטאַקירן אײַב. ער פּרוּווט זיך פאַר-
 טײַדיקן אָבער פּינף קעגן אײַנעם... האָט ער קײן האָניק נישט געלעקט...
 צוליב זעלבסטשויץ, ווערט לײב נחמן א מיטגליד פון ארבעטער ספּאָרט –
 פאַרײַן „פּרײַנד פון דער נאַטור“. איך געדענק אײַב, פון מײַנע פּרײַע ײַנגל –
 יאָרן. ער האָט אַלס ספּאָרטלעך געלערנט אויך באַקס. דאָס געשעט אָנהױב צוואַנג-
 ציקער יאָרן. לײב נחמן האָט אויסגעזען ווי א רױז, א שמשון הנבור, כאַטש א
 נײַט צו הױכער. ער האָט באקומען גרויס אָנזען, אין די ארבעטער קרײַזן, ווי
 א קעמפּער און ספּאָרטלעך, אויך אין די אויגן פון דער שול – יונגט, לײב-האַ
 בער פון ספּאָרט – פאַרמעסטן.

דער נברן לײב נחמן נײַט א זיכערער דורך דעם שטאַטישן גאַרטן קאַפּאָ
 פון יאַס. ס'איז זונטיק פאַרנאַכט. אין א ווינקל פון גרויסן גאַרטן באמערקט ער
 א גרופּע ײִדישע שילערינס, אײַנע פון זײ איז זײַן שכנּס טאָכטער, ארומגערינג-
 גלַט פון עטלעכע כולִיגאַנעס מיט שטעקענעס, וועלכע דערלאנגען פון ווען און
 ווען קלעפּ די מײַדלעך. קײנער וואַנט נישט זיך אָנצונעמען, זײ פאַרטיידיקן.
 די מײַדלעך, דערשראָקענע, ווײַנען מיט הײסע טרערן. לײב נחמן דערנענטערט
 זיך און פּרעגט:

– וואָס האָט איר צו די מײַדלעך?

די כולִיגאַנעס הײבן אויף די שטעקענעס און ווײַלן אײַם דערלאנגען, כאפּט
 ער אויס א שטעקן בא אײַנעם און דערלאנגט אײַם א „דירעקטע“ א קולאַק אין
 פנים אז ער איז אנדערגעפאַלן. די איבעריקע „העלדן“ האָבן אוועקגעוואָרפן
 די שטעקענעס און זיך צעלאָפּן ווי די מײַז. די מײַדלעך האָבן געדאַנקט זײער
 דעטער, געכליפעט פאַר פּרײַד און געאײַלט אהײַם.

אז איך סײַלע אויף זײַן פּילזײטיקע טעטיקייט אויך ווי א קאָמפּאָזיטאָר,
 מוזיקאַלאַג, אין די לעצטע 35 יאָר, ווערן מיר בולט די אַלע פּײַנען און לײַדן,
 וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אין די שווערע, לאַנגע תּפּיסה – יאָרן, וואָס האָבן
 אײַם נישט אײַנגעבראַכן.

פאַרביק און קלאַנגיק איז דאָס ײִדישע האָרעפּאַשנע פּערטל „רויטע בריק“
 פון יאַס. אין די זומער – גערטנדלעך הערט מען רומענישע און ײִדישע פּאַלקס-
 טימלעכע מוזיק. רו און דערהױבנקײט פאַר דער נשמה איז אָט די מוזיק
 און פאַרן פּשוטן ײִדישן מענטש ברענגט א סך נחת און פּרײַד אויך דאָס טעא-
 טער כּלל און דאָס טעאטער אויף מאמע – לשון, ײִדיש, כּברט. שפּײַלן טעאטער
 קלענערע און גרעסערע טרופּעס אין שלום שײַקעלעס (טאַמאַסיס) זאַל און גאַרטן
 אויפן עק פון קלעזמערײַשן געסל מיט פּאָד – אַלבינעץ. אין גאַרטן „פּאַמאָל
 ווערדע“, (גרינער בוים), א קעגן דעם בנין פון יאַסער נאַציאָנאַל – טעאטער,

אויף דער רויטער ברוק, אין גערטנדל פון דודל טשיטשיניקער, ביי זאלישן
און גארטן פאגאדאָו א. אנדערע. די משפחה לייב קומט אָפּט אהין.

לייב נחמן'ס פאָטער - אברהם, איז א מננו, זינגט נאָך אָפּערע - אריעס,
חזנישע ניגונים און יידישע טעאטער - און פאָלקסלידער, רומענישע פאָלקס-
לידער. די ברידער זיינע, זענען ווי ער מוזיקאליש און שפילן אויף פאר-
שידענע אינסטרומענטן, ווי ליכהאָבער, אָבער לייב נחמן איז א ליידיגשאפט-
לעכער מוזיקער! נאנצע טעג שפילט ער אויף דער פיאנע פון דער קאנסערווא-
טאָריע און וועט ווערן א פראָפעסיאָנעלער מוזיקער. ער איז בעצויבערט פון
דער רומענישער פאָלקס - מוזיק און וועט זי פארווענדן אין כמעט אלע זיינע
שעפערישע קאָמפאָזיטאָרישע, פעדאנאָגישע און מוזיקאָלאָגישע ארבעטן.

אין 1940, געפינט ער זיך אין סאָוועטנפארבנד ווו ער ווערט נאָמי-
נירט ווי אן אסיסטענט אין דער קעשענעווער מוזיק - קאנסערוואטאָריע. אין
1941 ווערט ער מאָביליזירט אין א פיאַנירן - באטאליאָן. סוף 1942, ווי
אלע פראָפעסאָרן און סטודענטן, איז אויך ער גערופן געוואָרן קיין סאראטאָוו.
דאָרט זיך פארפולקומט מיט די פראָפעסאָרן מיכאיל מיכאילאָוו און היינריך
ליסינסקי און איז געוואָרן א קאָמפאָזיטאָר.

אין 1947 קערט זיך לייב נחמן אום קיין קעשענעוו, ווו ער ווערט נאָמי-
נירט ווי א דאָצענט אין דער דאָרטיקער מלוכהשער מוזיק - קאנסערוואטאָ-
ריע. צווישן 1947-1960 איז ער געווען אויך מיטגלעד פון פארבאנד פון די
סאָוועטישע קאָמפאָזיטאָרן און אין מלוכהשן מוזיק - פארלאַג פון מאָדראָ
וויי ע זענען דערשינען אייניקע ווערס זיינע ווי „ראָנדיאָ פאר פידל און פיאנע“,
און אנדערע.

רעפאטריירט אין 1960, ווערט לייב נחמן נאָמינירט דאָצענט אין דער בו-
קארעשטער מוזיק - אקאדעמיע אויפן נאָמען פון טשיפריאן פאָרומבעסקו און
אריינגענומען אין רומענישן קאָמפאָזיטאָרן - פארבאנד, ווי א פולבארעכ-
טיקט מיטגליד.

פון די פעדאנאָגישע ארבעטן זיינע דארף מען דערמאנען „ווירטואָזיטעט
שטודיעס פאר פיאנע“, דערשינענע אין מלוכהשן „מוזיק פארלאַג“, פון בו-
קארעשט, 1973. דאָס איז א ווערטפולע ארבעט וואָס האָט אויסגעפעלמט בא-
זונדערס די יונגע פיאניסטן. סיי קינסטלעריש, סיי טעכניש - פעדאנאָגיש
אינטערעסאנט, גוט צוגעפאסט דעם פעדאנאָגישן צוועק. די ביישפילן ציען
זייער יניקה פון רומענישן פאָלקלאָר.

דער מוזיקאָלאָג לייב נחמן האָט א רייכע טעטיקייט ווי א מוזיק - פאָר-
שער און אנאליטיקער. לדוגמא ציטירן מיר זיין וואָניקע ארבעט: „די שייכות

צווישן פילטאָניקייט און די אקאָרדן מיט סענסיטיוויפֿליקע, מיט און אָן פּאָ-
לימאָדאָליזם, דערשינען אין „Studii de muzicologie“ vol IX,
„שטודיעס פאר מוזיקאָלאָגיע, באַנד 9, ז. 403-479.

אין דער זאַמלונג „די מוזיקאָלישע קולטור פון סאָוועטיש מאָלאָדאווע,“
דערשינען אויף רוסיש אין „מוזיקאָלישן פארלאַג,“ מאַסקווע, 1965, איז אָפּ-
געדרוקט אן אנדערע פּאָרש - אַרבעט פון מוזיקאָלאָג לייב נחמן „די באַאר-
בעטונג פון די מאָלדעוועשע פּאָלקס - טענץ און מעלאָדיעס“ ז. 121-126.
דער קאַמפּאָזיטאָר לייב נחמן האָט געשאפן פיר סימפּאָניעס פון וועלכע
די ערשטע האָט ער געווידמעט דעם 9-טן מיי, דעם טאָג פון זיג איבערן פּאַשיזם.
די דאָזיקע סימפּאָניע איז געשפּילט געוואָרן פון די גרויסע פּילהאַרמאָנישע
אָרקעסטערס פון בוקאַרעשט, יאַס, בראַשאָו און פון מלֹכשע סימפּאָנישע אָרקעס-
טערס איבערן גאַנצן לאַנד. ער האָט געשאפן אויך עטלעכע קאַנטאַטעס, קאַנ-
צערטאַנטע פּיעסן, קאַמערמוזיקאָלישע פּיעסן. אונטערן טיטל „זכּרונות פון דאָפּ-
טאַנא,“ זענען דערשינען זיינע 24 פּרעלודיעס פאר פּיאַנע, אין רומעניש „מו-
זיק פארלאַג,“ צו זיין פּראָגאַמאַטישער מוזיק געהער דער „דיקסטואר,“ געוויד-
מעט דעם אָנדענק פון מוטיקן - טראַניש - אומגעקומענעם קעמפּער לוקרע-
ציו פאַטראַשאַקאַנו.

דאָס רוב פון לייב נחמן'ס שאפונגען זענען אויסגעפירט געוואָרן פון די
פאַרשיידענע סימפּאָנישע אָרקעסטערס איבערן לאַנד, אויף די עפנטלעכע קאַנ-
צערטן פון דער מוזיק - אקאַדעמיע „טשיפּריאַן פּאַרומבעסקו,“ דורך דער פּראָ-
פעסאָנרין אירינאַ לאַזאַראַסקו, דאָצענט אַנאַ איסטיונגע און אסיסטענט אָק-
טאַוויאַן ראַדאָי. אויף ליטעראַריש - מוזיקאָלישע פּרימאָרגנס אין בוקאַרעש-
טער יידישן מלֹכה - טעאַטער, האָבן די דערמאַנטע דריי מוזיקער אינטער-
פּרעטירט די 25 שטודיעס - פּאַעמעס פון נחמן, געבויטע טיילווויזן אויך אויף
אַריענטאַלישע און יידישע מאָטיוון. די אָנוועזנדע אויף די פּרימאָרגנס, א היפּ-
שע צאָל יונגטלעכע צווישן זיי, האָבן מיט אינטערעס און נחת - רוח אויפּ-
גענומען די שטודיעס און באַדאַקט מיט דויערנדיקע אָוואַציעס דעם קאַמפּאָ-
זיטאָר און די קינסטלער - פּיאַניסטן.

לייב נחמןס קאַמפּאָזיציע, „קאַנצערט פאר טרומיט און אָרקעסטער,“ איז
אינספּירירט פונעם קאַמף פון רומענישן פּויערנטום פאר ערך, פאר א בעסער
לעבן, א קאַמף, וואָס האָט זיך אנטוויקלט און דערפירט צום אויפּשטאַנד פון
1907. כּדי צו אילוסטרירן אָט די אידעע האָט זיך דער קאַמפּאָזיטאָר ארויס-
געהאַלפן מיט דער אים באַליבטער רומענישער מוזיקאָלישער פּאָלקסשאפונג,
וואָס איז אויך דער יסוד פאר די הויפט - טעמעס און מעלאָדיעס פון דער-

מאנטן ווערק. די פרעסע שטרייבט אונטער אז „לייב נחמן ווייזט ארויס מייסטער – שאפט אין פירונג פון דער קלאנג – פאליטרע פון אַרקעסטער, באזונדערס ביים אַרויסברענגען, אַרויסהייבן אין דעם פולן ווערט, גלאַנץ, דעם סאָלאָ-אינ-סטרומענט“.

צו זיינע מעלות דארף איך אויך דערמאנען זיינע „חסרונות“, ער איז בא-שיידן און האָט נישט קיין קאריעריסטישע אמביציעס.

אין זיינע קאָמפּאָזיציעס דריקט אויס לייב נחמן פרייד און צער, יום טוב אָדער טרויער – שטימונגען; זיין מוזיק איז א סינטעז פון רומענישן און יי-דישן מוזיקאלישן פאָן אין מאָדערנעם האַרמאָנישן כּבוש.

דער קאָמפּאָזיטאָר לייב נחמן האָט נישט מורא, אז מע וועט אים מאַכן דעם השכּוֹן פון די יאָרן; ער איז געבוירן דעם 24-טן יאנואר 1905.

פאר זיין לאַנגיאַריקער, פּילזייטיקער טעטיקייט, האָט אים די סאָציאַליסטישע רעפּובליק רומעניע, באלוינט מיט הויכע אָרדנס און מעדאַלן.

פּעדאַגאָגין און מוזיקערין

דזשינאַ שאַראַגאַ-סאָלאָמאָן

צוריק מיט א צייט איז דערשינען אין „מוזיקאלישן פארלאג פון פארבאנד פון די רומענישע קאָמפּאָזיטאָרן“, „די מעטאָדיק פון פיאנע – אונטעריכט“ פון דער פּראָפעסאָרין דזשינאַ שאַראַגאַ – סאָלאָמאָן. אויף דעם געביט איז עס אַן ערשטלינג – ארבעט און דורך דעם רייכן אינהאַלט, וועלכער נעמט ארום א ברייטע טעמאַטיק פון פיאנע – ספּעציאַליטעט, איז עס א גרונטיק ווערק פון פיאניסטישער פּעדאַגאָגיע.

געבוירן אין דער מאָלדעוועשער שטאָט ראָמאַן, דעם 16 יאנואר 1901, האָט דזשינאַ שאַראַגאַ – סאָלאָמאָן, פון דער פּריעסטער יוגנט אַרויסגעוויזן מוזיקאלישע פעיקייטן באזונדערס פאר דער פיאנע.

זי פארענדיקט די מלכהשע „קאָנסערוואַטאָריע פאר מוזיק“ פון בוקאַ-רעשט, וווּ זי האָט אַלס פּראָפעסאָר די מייסטערס: מוזאַ גערמאַני – טשאַ-מאַק, פּיאַן, דומיטרו קיריאַק – טעאָריע, קאָנסטאַנטין בראַילאָיו – מוזיק – געשיכטע, יאַן נאַנאַ – אטעסקו – האַרמאָגיע. נאָכן פארענדיקן די קאָנ-סערוואַטאָריע מאכט זי ווייטערע פאַרפּולקומונג – שטודיען מיט דער מייס-טערין פלאַריקאַ מווי טשעסקו.

באנגלייך מיט א רייכער קאָנצערטימטישער טעטיקייט, פירט זי אן אומאויפ-
הערלעכע, פרוכטבארע פעדאגאָגישע ארבעט. א דאנק איר אומדערמירלע-
כער ארבעט שמען היינט אויף דער וועלט אירע געוועזענע שילערנים פעדאָ-
רא האָראָווויץ און ספּעראַנצא הערצאן, געבוירענע אין טראַנסניסטריע, אין
דעפּאָרטאציע. מיר וואָלטן געקאָנט ציטירן די טאלאַנטירטע ציטא פינקעל-
שטיין, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע רעציטאלן און אַלס סאָ-
ליסטין מיט אַרמסטער. מיר האָבן ציטירט נאָר דריי באַקאַנטע געמען מחוץ
לאַרץ און דערמאַנען אירע שילער געמולאי בראַנדוש און ראָדיקא דזשיראַוועא-
נו, דער ערשטער אַפּיאַניסט און קאָמפּאָזיטאָר, די צווייטע - א באַנאַכטע פּיא-
ניסטע - סאָליסטיקע, וועלכע באַשטעטיקן אונדזער באַהויפּטונג וועגן דער פּרו-
כטבאַרקייט פון דזשינאַ סאָלאָמאָנס מוזיקאַליש - פעדאָגאָגישער טעטיקייט.
די באַנאַכטע שילערנים אירע, גיבן ווייטער דעם נייעם יינגערן פּיאַניסטן - דור.
די קענטענישן, פּרינציפּן, און ארבעטס - מעטאָדן, וואָס זיי האָבן זיך אָנגע-
אייגנט פון זייער פּראָפּעסאָרין דזשינאַ סאָלאָמאָן.

אן אַלבוּם „פּיעסן פאַר פּיאַנע“, (כראָנאָלאָגיש שטייגנדע זאַמלונג, 1963)
איר טעטיקייט אַלס סאָליסטין - פּיאַניסטין, די וואָגניקע ארטיקלען אין דער
צענטראַלער רומענישער פּרעסע, ווי למשל: „וועגן ארבעט און באַשיידנקייט
- אַטריבוטן פון דער פּערזענלעכקייט פון נייעם טיפּ מוזיקער“; „סאַציאַליס -
טישע אָפּטיק“, „די סעלעקציע פון די צוקונפטיקע מוזיקער“ און אנדערע פאַר-
עפנטלעכטע ארבעטן דעמאָנסטרירן די רייכקייט און פאַרשיידנאַרטיקייט
פון פּראָבלעמען, וועלכע זי באַהאַנדלט און זענען גוטיק דעם פעראַנאַג -
פּיאַניסט.

א באַטייטיקער בייטראָג צו דער פּיאַניסטישער פעדאָגאָגיע זענען אירע
פּילצאָליקע רעפּעראַטן אין די דיראַקטישע און מעטאָדיק - קרייזן.

אין ראַמען פון „אינסטיטוט פאַרן פאַרפּולקומען דעם אונטערריכט פאַר
די דיראַקטישע קאַררען“, געשאפן פון רומענישן בילדונגס - מיניסטעריום אין
יאָר 1960, אין בוקאַרעשט, האָט דזשינאַ סאָלאָמאָן געהאַלטן א ריי לעקציעס
אויף דער טעמע: „מעטאָדיק פון פּיאַנע - אונטערריכט“.

אין איר 35 יעריקער טעטיקייט אַלס פּיאַניסטין - פעדאָגאָגין, האָט זי צוגע-
גרייט באַנאַכטע, הויך-געשולטע מוזיקער - פּיאַניסטן און פעדאָגאָגן. זי
האָט אירע יאָרן אָנגעפּולט מיט אינטענסיווער ארבעט, פּול אינאַהאַלט, מונ-
טערקייט און שעפּערשישקייט.

חיים שווארצמאן

יאם, אָנהייב זומער 1916, א פארמיטאָג אין גאָרטן „פּאָמול – ווערדע“ (גרינער בוים). די טרופע אלבערט סעגאלעסקו – לעאָפּאָלד קאנער רעפּעטירט א פּיעסע.

פּלוצעם יאוועט זיך אין גאָרטן א „16 – יאָריקער בחור, אן אָרעמער, אן אָפּגעריסענער, מיט א קאפּאָטע ווי א בית-מדרש יינגל, מיט א היטל, וואָס דעקט קוים צו די טשופּרינע רויטע האָר. שוין עטלעכע וואָכן דרייט ער זיך ארום אין דער מאָלדאָוועשער קרוינשטאָט יאם, זוכט פון וואנעט צו לעבן. ער האָט געפרוווט פארשיידענע מלאכות... אָבער אים ציט צו טעאטער.

א קינד נאָך, זינגט ער ביים חזן משה קייסערמאן, וועלכער לערנט אים אויך נאָטן, אין א צייט ארום גייט ער אריבער צום חזן לייבוש שאפּירא. דאָס זענען חיים שווארצמאנעס ערשטע מנגנישע טריט.

דער רעזשיסאָר פון דער טרופע איז דער אקטיאָר, קאָמפּאָזיטאָר און די-ריגענט אלבערט סעגאלעסקו – א גוטער מנגן, נעמט ער פארהערן היימלעך, אננאזשירט אים אלס כאָריסט און גיט אים אויך קליינע ראָלן צו שפּילן. נאָכן פארענדיקן דעם זומערסעזאָן, פאָרט חיים שווארצמאן צוואמען מיט דער טרו-פע קיין בוקארעשט.

אין דער הויפטשטאָט שפּילט קלארא יונג אין זאָ „דאטשיא“ (דער וויג-טערדיקער זאָ פאר יידיש טעאטער אין בוקארעשט). חיים שווארצמאן האָט א שיינע מענאָר – שטימע, נעמט זי אים אריין אין איר טרופע און גיט אים א קליינע ראָלע אין דער אָפּערעטע „אלמא, ווו ווינסטו?“. ער ווייזט ארויס קנאפע שווישפּילערדישע פעיקייטן. אים ציט נאָר צום דיריגירן. ער לערנט הארמאָניע און קאָנטראפּונקט ביים פּראָפּ. קאסטאלדי און ווארט אויף א געלעגנהייט זיך צו באווייזן אלס דיריגענט.

ער שטייט אויף דער בינע און נעמט נישט אוועק די אויגן פונעם דירי-גענט. ער איז מקנא אלבערט סעגאלעסקו ווייל יענער האָט אָנגעהויבן דירי-גירן צו 13 יאָר, און חיים – מאירן, אלבערטס יינגערן ברודער, – אווראי און אווראי! חיים – מאיר האָט אין די גאָר יונגע יאָרן שוין קאָמפּאָנירט מו-זיק, דיריגירט און אליין מיטגעשפּילט (וויאָליו, פיאנע און טשעלאָ) אין אָר-עסטער פון זיין פּאָטערס טרופע.

טרעפט זיך אזא געשיכטע: חיים שווארצמאן שפּילט א טערק אין „דאָס פינטלע ייד“. דאָס געשעט אין זאָ „דאטשיא“, ווינטער 1917. מיטן אָרעם-טער דיריגירט חיים – מאיר סעגאלעסקו, פּלוצעם גיט ער זיך א קלאַפּ אין אויגן

מיטן דיריגענטן - שטעקעלע און איז געצווונגען תיכה צו פארלאָזן דעם אָרקעסטער. עס ווערט א פּאניק. ס'האַלט ביים איבעררייסן דעם ספּעקטאַקל. חיים שוואַרצמאַן פּאַרבייט די ליפּן גיט א צייכן אין די מוליסן, און טערמיש געקליידעט, שפּרינגט ער צו צום אָרקעסטער און דיריגירט מיט אים אויסנוויי- ניק ביז צום סוף. אזוי האָט ער אָנגעהויבן זיין קאַריערע אלס דיריגענט.

אין יאָר 1919-1920 באַגלייט חיים שוואַרצמאַן א גרופּע זינגעריןס, וועל- כע פּאָפּולאַריזירן אין דער מאָדאָווע יידישן פּאָפּלאַר. (אן ענלעכע ארבעט האָט אין 1890-1892 געטאָן דער באווסטער כלי - זמר חיים לעמעש). די דאָזיקע קאַנצערטן זענען באַרייכערט געוואָרן מיט קאָנפּעראַנסן, אַריינפיר - ווערטער צו יעדן ליד, צוגעגרייט און אויסגעפירט פון די באווסטע שרייבער יעמב שטערנבערג און משה אלטמאַן, ווי אויך פון אנדערע.

עטלעכע יאָר איז חיים שוואַרצמאַן טעטיק אלס דיריגענט אין דער באַרימ- טער רומענישע אָפּערעטן - טרופּע פון ניקו לעאָנאַרד. גלייכצייטיק קאָמפּאָ- נירט ער פאַר דער „וויילנער טרופּע“ מוזיק צו „שבת צבי“, צו „דער זינגער פון זיין טרויער“ און צו „די טעג פון אונדזער לעבן“.

אין די שווערע מלחמה - יאָרן האָט חיים שוואַרצמאַן אלס לערער פון- מוזיק אין די בוקאַרעשטער יידישע פּאָלקס - און מיטל שולן, געשאפן מע קאָדיעס צו א היפּשן טייל פון די צוועלף פרעמיערעס פון די קינדער - ספּעק- טאַקלען אין זאל „באַראשעו“.

די באַנאַכטע קינדער האָבן מיט זייער שפּיל, מיטן פּיינקערנדיקן הומאָר און צערטלעכקייט צוגעצויגן אויך די דערוואַקסענע. אין דעם קנאַפן ביסל פּרייד פון וועלכן עס נעניסן אין יענע שווערע טעג די אָרעמע, דערנידעריקטע און באַליידיקטע, די אויסגעשלאָסענע פון אַלגעמיינעם לעבן, יידישע קינדער, האָט אויך חיים שוואַרצמאַן א געהאַט קענטיקן חלק.

אַלס בויער און אָנפירער פון כּאָרן פּאַרדינט ער די ליבע און די אכטונג פון קינדער און דערוואַקסענע. יאָרנלאַנג האָט ער צוגעגרייט עלעמענטן פאַר פאַרשיידענע קלענערע און גרעסערע וואַקאַלע פּאַרמאַציעס. באַזונדער דער- מאַנען מיר זיין בייטראָג אלס דיריגענט פון ריוויקן איקוה-כּאָר און אָרקעסטער. אין די גרויסע קולטור מאַניפּעסטאַציעס אין שולן, וועלכע ס' האָבן אָרגאַ- ניזירט יידישע אַקטיאָרן, אין איינעם מיט די פּראָגרעסיווע יידישע קולטור - טוער. ביים פאַרשפּרייטן די איידעלע הומאַניסטישע אידעען פון די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור - אין דעם אַלעמען האָט זיך באַטייליקט חיים שוואַר- צמאַן, וועלכער האָט צוגעגרייט און אָנגעפירט מיטן מוזיקאַלישן טייל. די פייע- רונגען, קאַנצערטן ציען צו טויזנטער מענטשן, וואָס ווערן דערמוטיקט און

געטרייסט, זיי וועקן האָפענונג אויף בעסערע צייטן, ווען די נאצישע מגיפה וועט זיך ענדיקן.

דער מוזיק - קינסטלער חיים שווארצמאן האָט געארבעט אין בוקארעשטער יידישן מלכה - טעאטער אלס קאָמפּאָזיטאָר און דיריגענט פונעם אָרסטער-טער.

איך האָב אים באזוכט אין דער היים.

ווען כ'בין אריינגעקומען אין זיין וווינונג - א היפּשער, באַמוועמער - אַפּאַרטאַמענט אין אַן עלעגאַנטן בלאַק פון שטאָט - צענטער, - האָב איך אים געטראָפּן ביי זיין שטענדיקער אַרבעט. ביי נאָטן - פּאַפּיר. איך באַטראַכט אים אַ ווילדע; אַ מיטל־וויקסיקער, מיט בלויע, לאַכנדיקע אויגן און אַ שמיכל אויף די ליפּן. ער רעדט שנעל, מיט אַ פעסטער שטימע. אויף זיין פנים פילט זיך אַ ביסל צעשטרייטקייט, אַ געוויסע אומרויקייט - כ'האָב אים איבערגעריסן אין מיטן דער אַרבעט, אין וועלכער ער איז געווען אריינגעטאָן מיטן גאַנצן וועזן.

חיים שווארצמאן שרייבט מוזיק צום רעווי - ספּעקטאַקל „דער אַפּעטיט קומט לאַכנדיק“ פון י. בערג און מ. באַלאַן. בכלל איז די מוזיק צו די עסטרא-דע - און קליינקונסט - ספּעקטאַקלען אין דער גרעסטער מערהייט געשאפן דורכן קאָמפּאָזיטאָר חיים שווארצמאן.

אין „איסוף - טעאטער האָט ער במשך פון די יאָרן 1945-1947, מיט זיין מוזיק באַרייכערט די ספּעקטאַקלען. „איך לעב“, פון מ. פינטשעווסקי, „טביה דער מילכיקער“ פון שלום עליכם און דעם פּרץ - מאָנטאזש „דער אייביקער ניגון“.

אין בוקארעשטער יידישן מלכה - טעאטער האָט ער זינט 1948 געש-ריבן מוזיק צו אַ היפּשער צאָל פּיעסן. מיר דערמאנען דאָ בלוז א טייל: „20000“, „נקמה - נעמער“, „הערשעלע אַסטראַפּאָליער“, „די פּאַטאַלע ירושה“, „דאָס פּריילעכע שוסטערל“, „בנימין דער דריטער“, „הערשעלע דובראָוונער“ („גאָט, מענטש און טייוול“).

חיים שווארצמאן איז אַ קאָמפּאָזיטאָר, וואָס איז אָנגעזאַפט מיט פּאָלקס נוסחאות, פּאָלקס - מעלאָדיעס און פּאָלקס - לידער. ער שעפּט אין דער ערש-טער ריי פונעם דאָזיקן רייכן רעזערוואַר, פונעם יידישן מוזיקאלישן פּאָלקלאָר, וועלכער שפּיגלט אָפּ דאָס גאַנצע יידישע לעבן, מיט זיין פּרייד און מיט צער און טרויער במשך פון גאַנצע דורות. דערפאַר פאַרמאָגן שווארצמאנס שאפונ-גען פּשטות און זוניקייט, חן און מעלאָדישקייט. זיין מוזיק געפּעלט דעם עולם, צוליב איר געזונטן פּאָלקס - קוואַל, צוליב די מאָדולאַציעס און וואַריאַנטן,

מיט וועלכע זיאז דורכגעפלאַכטן. ער באנוצט אויך דעם רומענישן און ארומיקן פּאָלקאַר. ער נעמט פון אַלץ, וואָס קומט אונטער דער האנט, ווי נאַלדפאדען פלעג עס טאָן, אָבער ער ארבעט דאָס אַלץ איבער און פון גלגול פון א ניגון בא-קומט זיך עכטע יידישע מוזיק.

חיים שווארצמאן פארמאָגט א זעלטענעם זכרון. ער געדענקט און זינגט הארציק הונדערטער יידישע, רומענישע און רוסישע פּאָלקס – לידער. מיט זיין ברויזנדיקן טעמפּעראמענט דינאמיזירט ער דעם קאָלעקטיוו און רייסט מיט דעם עולם.

ער שרייבט מוזיק אויך צו פיל רומענישע טעקסטן. א טייל זענען אָפּגע-דרוקט און אריין אינעם רעפּערטואר פון פארשיידענע כאָרן איבערן לאַנד. זיין „הימן פון די שלום – פארטיזאנער“ איז בארימט אין גאנץ רומעניע. מען הערט אים אָפט אין רומענישן ראדיאָ. דאָס ליד איז אויסגעצייכנט געוואָרן מיט א פרעמיע פון בילדונגס – מיניסטעריום. אויך א ריי אנדערע לידער זיינע זענען פרעמירט געוואָרן.

פאר די העכער 40 יאָר קינסטלערישער טעטיקייט און פאר זיינע פאר – דינסטן האָט אים די רומענישע פּאָלקס רעפּובליק באַלוינט מיט א ריי אָרדנס און מעדאלן. אין יאָר 1956 איז אים געגעבן געוואָרן דער טיטל „פארדינסט – פּאָלער קינסטלער“.

...ס'איז שפעט. חיים שווארצמאן אנטשולדיקט זיך. ער מוז שוין גיין אין טעאטער. היינט דיריגירט ער בערטאָלד ברעכטס „דריי גראָשן – אָפּערע“. איך דאנק אים פאר דעם שמועס און ווינטש אים אריכת ימים, גרויס דערפאַלג אין זיין ווייטערדיקער שעפּערישער ארבעט לטובת דער יידישער פּאָלקס – קולטור.

מאַלער, גראַפיקער, סצענאַגראַפן, סקולפּטאָרן

די פון אונדז געשילדערטע קינסטלער, האָבן געלערנט און פארפולקומט זייערע יטודיעס איז רומענישע שולן, אקאדעמיעס פאר קונסט. זיי אידענטיפיצירן זיך מיטן גורל פון דער רומענישער שול, און איר פיליקייט, סענסיביליטעט. א היפשע צאָל פלאסטיקער – יידן פון רומעניע, האָבן בייגעטראָגן צום אויפ-קום, אויפבליי, און צום פארשפרייטן די פלאסטישע קונסט אין רומעניע. א צאָל שאפונגען פון יידישע קינסטלער, געפינען זיך היינט אין דעם מלוכה-שן קונסט – מוזיי פון בוקארעשט, און אין די קונסט – מוזייען איבערן גאנצן לאַנד. צווישן די ערשטע רומענישע מאָלערס דערמאנען מיר באַרבו יהודה אים-קאָוועסקו, דניאל ראָזענטאַל; דעם מעכטיקן גראַפיקער – סאַ-טיריקער יוסף איםער, מאַקס אַרנאָלד, מאַרטשעל יאַנקו, מ. ה. מאַקסי, דאָבן זעליקאָוויטש – ראָובן און די נישט ווייניקער באַ-רימטע: (יוסף רויזענבלויט) – ר. יאַסיף, וויקטאָר בראָונער, אַרטור קאָ-לניק, שלמה לערנער, ביק – וועפער, דער צייכנער – סאַטיריקער ראָס, טיאָפּעלץ און אנדערע.

דער רומעניש יידישער מאָלער און גראַפיקער

ר. יאַסיף

א קילער זונטיק פארמיטאָג. די זון קוקט מיט א פארבענקטן שמיכל צו די געדיכטע וואָלקנס וועלכע פארדעקן אלע מאָל איר ליכטיקע צורה. אין איי-נעם מיטן באַקאנטן רומעניש – יידישן שרייבער י. פעלץ, גייען מיר באַגריסן

דעם פינעף און זיבעציק יאָר יונג — געוואָרענעם קינסטלער ר. יאָסיף (יוסף רויזנבליט). די אָנפירונג פון דעם „פארבאנד פון פלאסטישע קינסטלער“, האָט ווארעם באגריסט דעם מייסטער, וועמענס ווערק באקומען א נוטע אָפשאצונג אין דער סאָציאליסטישער — רעפובליק. רומעניע. ר. יאָסיף פארנעמט אן אָנגעזען אָרט צווישן די פאָרשטייער פון דער רומענישער מאָלעריי אין די לעצטע 25 יאָר.

געבוירן אין בוקארעשט דעם 12-טן פעברואר 1894 אין דעם איינגעפונ-
דעוועטן יידישן פערטל קאלעא דודעשטי, אין א באשיידענער יידישער מיט-
פחה, האָט ער פרייצייטיק דערפילט די נויט, שוועריקייטן און דערנידעריקונג-
גען, וועלכע זענען געווען פארבונדן מיט קינסטלערישע אָנהייבן אין א לאַנד,
אין וועלכן די קונסט איז אין יענער צייט געווען געשאצט נאָר פון א באגרע-
נעצטער צאָל ליבהאָבער.

זיין פאָטער צבי — הערש (הערמאן) רויזנבליט 1859—1935 האָט גע-
האט א שייכות צו קונסט: ער האָט יאָרנלאנג געארבעט אלס געהילף — אויס-
פירער פון דעקאָראַטיווער מאָלעריי לעבן דעם גרויסן רומענישן מאָלער געאָר-
נע טאטארעסקו. געווען איז צבי — הערש א פיניפיליקער און ערנסטער מענ-
טש. א ייד א משכיל, וועלכער פלעגט לייענען די פראנצויזישע קלאסיקער אין
אָריגינאל. זיין מאמע פלעגט אים באצויבערן מיט איר אופן און קונסט צו
דערציילן מעשהלעך פונעם אלטן יידישן קוואל.

אין אַטד ערסכיבה באקומט ר. יאָסיף די ערשטע קינסטלערישע אָנרענונג-
גען. די ערשטע אָנווייזונגען, דאָ הייבט ער אָן זיך צו אנטוויקלען. זיין אויסער-
לעכע וועלט, מחוץ דער עלטערן — היים, איז די וועלט פון די באשיידענע זייטן
אָדער הינטערגעסלעך, מיט זייערע פשוטע מענטשן און שפּלדיקע פרנסות.
ר. יאָסיף ווייזט פארשיידענע אייגנשאפטן: אין משך פון א יאָר איז ער היים —
מאיר סעגאלעסקום א מיטשילער אין דער בוקארעשטער מלכהשער מוזיק —
שול, ווו ער לערנט פידל ביים פראָפעסאָר ניצולעסקו און הארמאָניע ביים פראָ-
פעסאָר א. קאסטאלדי. א לעבנלאנג שפילט ער פידל אלס באגאבטער ליב-
האָבער און דאָס איז זיין פילגעליבטע קונסט — זיין „Violon d'Ingres“,
אָבער זיין ערשטע ליבע, די מאָלעריי, ציט אים צו ווי א מאגנעט.

ער ווערט א שילער פון דער בוקארעשטער מלכהשער קונסט — שול
ווי ער לערנט צייכענען און מאָלעריי מיט די פראָפעסאָרן ג. ר. מירעא און פריץ
שטארק. נאָכן פארענדיקן די מיטלשול פאָרט ער אוועק קיין פאריז, וואו ער
שטודירט א יאָר ארכיטעקטור און לערנט גראוורן. נאָך א צייט קומט ער צוריק
קיין רומעניע און ווידמעט זיך אויסשליסלעך דער פלאסטישער קונסט.

מיט באגאבונג און אייפער הייבט ער אָן זיין טעטיקייט אלס גראפיקער אין יאָר 1925 און עפנט זיין „שוואַרץ - ווייס“ - אויסשטעלונג אין 1926, וועלכע איז אויך אַ פּיאָנערישע אין רומעניע.

אליין אָדער בשותפות מיט אנדערע שטעלט ער אויס יאָר נאָך יאָר זיינע ארבעטן. ער איז אַ מיטגרינדער פונעם „סאַלאָן פון שוואַרץ - ווייס“, וואָס האָט געוועקט דעם אינטערעס פון דער רומענישער געזעלשאַפטלעכקייט צו אַט דער קונסט, וועלכע איז ווייניק פארשטאנען געוואָרן אין יענער צייט. אלס גראַ-ווירער געהערט ער צו דער פּאָרנעשיכטע פון גראַוויר אין רומעניע.

ר. יאָסיפּס גראַוויר - סוויטע „שפּאַליקע באַשעפטיגונגען“ ברענגט אונדז אַ ריי טיפּן פון אמאָליקן בוקארעשט: אַ לאַטוטניק, אַ קווימען - קערער, אַ לימאָ-נארן - פארקויפער, אַ שייך - פּוצער א. אַנד.

די פּעריפּעריע - בילדער פון אמאָליקן בוקארעשט: „די טשיינע“, „די דזשורדזשיווער לאָנסע“, און אנדערע, אין אַקווא - פארטע, זענען באַהויבט מיט אַינטימען ליריזם און דערוועקן אַ טרויעריקע שטימונג, אַ בעגשאַפט פאר די ערטער וווּ אזויפיל דורות האָבן געלעבט, געליטן און זיך געפרייט. כדאי צו באַמערקן אז די אמאָליקע בוקארעשטער פּעריפּעריע איז שוין אין אַ גרויסער מאָס פארשוונדן. די רומענישע פּאָלקס - רעפּובליק האָט זי פארוואַנדלט אין פראַכטיקע מיקראָ - ראַיאָנען מיט ליכטיקע, באַקוועמע וווינונגען, מיט ברייטע שטחים גרינס און בלומען ארום, ווי די אין וועלכער ס'האָט זיך מיט אַ צייט צוריק אריבערגעפירט ר. יאָסיפּ דער קינסטלער אַנט-פּלעקט פאר אונדזערע אויגן אויסגעבויטע, נייע מיקראָ - ראַיאָנען „דזשור-דזשיו לאָנסע“, און דאָס אַרבעטער - פּערטל פּערענטארי, א. אַנד. ווען מיר באַטראַכטן אַט די בילדער ניט אויף אין אונדזער געמיט אַ שטילע פרייד.

פול מיט פיטאַרעסק און פּאַעזיע זענען ר. יאָסיפּס גראַפישע בילדער פון דעם ציקל „בוקארעשט“, „דער אַנטיקוואַר“ „דער אַלטער מאַרק“, „די אַכסנייה פינעם לינדבוים“, „באַזאַקאַ“, „טערגו מאַשילאַר“, (א בוקארעשטער יער-לעכער, פארוויילונגס - יריד), „אַ פאַנפאַרע“, אויפן זעלבן יריד, „אין פאַרק“, א. אַנד. די הַקדמה צום אַלבאָם „בוקארעשט“ האָט געשריבן דער מייסטער פ. פראַנץ שיראַטאַ.

די גרויסע מאַפע מיט צען אַקווא - פּאַרטע, ברענגט אַ ריי אַספּעקטן פון אַ כמעט פארשווונדענעם בוקארעשט, זאָנט עדות וועגן ר. יאָסיפּס ווירטואַליטעט, וועגן דעם אויסרעגעוויינלעכן טעמפּעראַמענט און טעכניק פונעם קינסטלער גראַווירער.

ר. יאָסיף דער פייסאזשיסט איז א גוטער קענער פון דער נאטור און איז ליידיגשאפטלעך פארליבט אין די פארשיידענע קאנטן פונעם לאנד: זיינע בילד-דער פירן אונדז פון דער גרויס - שטאָט - פּעריפּעריע צו די גאָלדענע פעלד-דער מיט צייטיקן ווייץ, פון די אלטע היסטאָרישע קלויסטערס, מאָנאסטירן, דורך אלטע הייזער, נאקעטע ביימער צו פרישער, ליכטיקער בארגלאנדשאפט פון קימפולונג - מושטשעל, פּרעדאל, בראשאָוו, צו האפנבילדער פון מאג-נאליא, קאָנסטאנצא, טולטשא און גאלאץ, צו די ריזיקע נייע ראיאָנען מיט הייזער, גערטנער און קינדער פון בוקארעשט א. א. א. וועלכע רירן אונדז, רופן ארויס ליבע און באוונדערונג צו די שעפער פון שיינקייט.

אין פייסאזש געהער דער מייסטער ר. יאָסיף צו די ווירטואָזן פון פּערספּעק-טיוו, פון פארבן - קאָטש ער איז שפּעט צו דער פארב געקומען. די פארבן באנוצט ער, סיי וועגן זייער דעקאָראטיווער ווירקונג, סיי וועגן זייער אויס-דרוקסראַפט. י. פעלץ באַמערקט: „יוסף האָט געהירן אין די אויגן!... מיט וואָס פאַר א פארבנקראַפט ער שילדערט אונדז פייסאזשן ווי די: „א הינטערנאָס אין ווינטער, „ווינטערלאַנדשאפט אין פּרעדעאל, „דער מאַרק אין קימ-פולונג - מושטשעל, „די פייסאזשן מיט פּערזאָנען ווי: „די וועשערין, און די גודן, (אַקט - סטודיעס).

מיר געפינען זיך אין ר. יאָסיפּס נייער, ליכטיקער, גראַמער וווינונג, פאַר מיר שטייט דער מאָלער: א מיטלוווקסיקער, צארטער מאן, מיט גרויע האָר, טונקעלע אויגן און א ליבלעכן, שמייכל. פונעם ערשטן בליק ווערט ער ליב און גאַענט. ער איז זויכער געקליידט ער ווייזט אונדז מאַפּן מיט הונדערטער בלע-טער מאָנאָטיפּן, אויך פארביקע און ראדירונגען (צייכענונגען) אין שוואַרץ-ווייס.

ר. יאָסיף האָט אונדז באשערט מיט זיינע מעטאל - גראוורן א נייע אַרט גראַפישע קונסט. מיר באטראַכטן די פארשיידענע בילדער, וועלכע זענען צע-האנגען איבערן נאנצן אפארטאמענט. דער מאָלער האָט געגרייט א נייע אויסשטע-לונג. ר. יאָסיפּס בילדער־קריצן זיך איין אין זיכרון, באַמערקט י. פעלץ.

צווישן די צעהאנגענע בילדער זענען פאראן אזעלכע, וועלכע שפּילען אָפּ דאָס נייע, יונגע לעבן פונעם לאנד: „באָס דרעשען, „באָס אויסגראָבן אַר-טאָפּל, „פּאַטריאָטישע פּריוויליקע ארבעט, „צוגרייטונג צום דרעשען, „דער רעמאַנט - ווארשטאט.“ די באוועגונגען און האַלטונגען פון די מענטשן אין ארבעט - פּראָצעסן זענען נאטירלעכע. די שייכותן צווישן מכשירים, מאשי-נען און מענטש זענען קלאָר און איבערצייגנדיק. ר. יאָסיף האָט געטראָפּן די סטעז-זש-

קעם וועלכע פארבינדן קונסט מיט היינטצייטיקייט. דעם פארכמורעטן, פינ-
צטערן נעכטן מיט דעם לויטער - ליכטיקן היינט.

כדאי צו דערמאנען אז ר. יאָסיף האָט איבערגעגעבן אין אן אנדערער
טעכניק דעם גרויסן רומענישן מאָלער נ. גרינאָרעסקוס אייל - ביִלדער. אן
אימאזש וואָס דער גראוויורער האָט געבראכט צום 20-טן יאָרצייט פונעם גרויסן
מאָלער.

די מאפע מיט 12 גראוורן: צווישן וועלכע „דער וואסערטרעגער“, „דאָס
וועגעלע מיטן וואסער - פעסל“, א. אנד. - אין אקווא - פאָרטע, נואש און
אייל, איז ארויס אין 1927 יאָר, מיט א פאָרוואָרט פון קונסט - קריטיקער שטע-
פאן נעניצעסקו, וואָס האָט פאָפּולאָריזירט פאָרוואָרפענע אָדער פארנעמענע
ביִלדער פונעם גרויסן מאָלער ניקאָלאַי גרינאָרעסקו.

אין זיינע „שטיף - לעבנס“, זשאנער - ביִלדער באווייזט אונדז ר. יאָסיף
מייסטערהאפט, די אינערלעכע צערטלעכקייט, דאָס דעליקאטע ליכט. מע דארף
אויפמערקזאם באטראכטן די „שטיף - לעבנס“ פון ר. יאָסיף די סובטעלע טונק-
לע (טיפע) טאָנאָליטיעטן; א פארטרוימטער לירישער בליק שוועבט איבער אלעם.
לעבן דער מאָלעריי פון ריינער סעסינביליטיעט אין וועלכער מע דארף פאר-
דעכענען: פייסאזשן, שטיף - לעבנס, בלומען און באַלעבטע סצענעס, האָט
ר. יאָסיף געארבעט אויך ביי בוך - אילוסטראציעס: צו יוסף דעִטִיעלס און בן -
הדורס ביכער. ער האָט אויך אילוסטרירט מיט געראַטענע גראוורן. די ווערק
פון די רומענישע קלאסיקער יאָן קרעאנגע און מיהאיל סאדאָוועאנו.
אלס אָנערקענונג פאר זיין נוטער ארבעט האָט ער באקומען א ריי אויס-
צייכענונגען און פרעמיעס.

אין יאָר 1926 די פאלאדי פרעמיע: אין יאָר 1937 די סאלאָן - פרעמיע
און אנד. אויף דער אינטערנאציאָנאלער גראוור - אויסשטעלונג פון פלאָ-
רענץ, אין יאָר 1927, באטייליקט ער זיך מאסיוו און ווערט אָפגעשאצט און
פאררעכנט אלס א אייראָפעיִשע פערזענלעכקייט אין אָט דעם קונסט - זשאנער.
ר. יאָסיף האָט אויסגעשטעלט אויך אין מאַדריד, בריסל, האַנ, אמסטער-
דאם, פאריז, ביִלדער אין פארשיידענע טעכניקן.

ר. יאָסיף האָט אין זיין קינסטלעריש לעבן אויסגעדריקט מיט אלע גראוור -
מיטלען (אקווא - פאָרטע, ווערני - מו (ווייד), אקוואטינטע און פאאנטע -
סעש ווי אויך אין מאָנאָטיפּון, זיינע קאָמפּלעקסע וויזיעס פונעם לעבן, פון דער
ווירקלעכקייט. מע ווערט געשטארקט פון זיין נוט דורכגעפילט און מיט לע-
בנס - לוסט אויסגעפלאמט ביִלד.

קרוב צו פערציק יאָר שטייט ר. יאָסיף אין דינסט פון דער קונסט, מיט זיין טאלאנט און אייפער, מיט זיין הומאנישקייט, מיט זיין באשיידנקייט. ער פאר-נעמט היינט א בכבודיק אָרט אין דער רומענישער פּלאַסטישער קונסט. לייסיען פיסאראָ דער זון פון גרויסן מאָלער פיסאראָ, האָט אין א שמועס. מיטן לאַנדאָנער שרייבער לעָאָ קעניג געזאָגט: „מיין פאָטער וואָלט זיך זייער געפרייט ווען ער וואָלט געזען אז מען שרייבט וועגן אים מיט יידישע אותיות, כ'האָב יאָסיף געוווּזן א צייטונגס - נומער פון דער ווארשעווער „פאָלקס - שטימע“, מיט א גרעסערער רעצענזיע וועגן דעם טאלאנטירטן מאָלער רפאל כוואַלעס. ער האָט אויסגעדריקט דעם ווילן צו זען אין אַריגינאל דעם מינסט-לערס בילדער, ווי אויך זיינע אייגענע רעפראָדוקציעס אין דער יידישער, פראַ-גרעסיווער פרעסע.

מיר געזעענען זיך און ווינטשן דעם זיבעציק יאָריקן קינסטלער לאַנג-גע יאָרן, געזונט און כח צו שאַפן פאר אונדז נאָך פילע, פילע ווערק, וועלכע זאָלן ווי אין די ביז איצטיקע, פארצייכענען ווי אין א כראָניק, די גרויסע איבעראַנדערשונגען און דערגרייכונגען פונעם לעבן אין לאַנד.

דער מאָלער און גראַפיקער לאַזאַר זין (זינגער)

צו דער אַלטער פירזאָגערין שרה בת חיים און צו ר' מיכאלע זינגער - דעם בעל - דרשן, וועלכע וווינען אין הויף פון דער אַלטער בוקארעשטער שיל' „פאָראַדיס“, קומט אַלע מאָל צו גאסט א צארט, שעמעווודיק כמעט דער-שראָקן קינד - זייער אייניקל לייזערל. דאָס געשעט אין יאָר 1908.

שבתים און יום - טובים האַלט אים די באבע שרה, די פירזאָגערין, לעבן זיך, אויבן אין דער וויבערישער שול. לייזערל קוקט זיך צו אויפמערקזאם צו די פרויען - געשטאַלטן, ווי זיי וויינען זיך אויס דאָס האַרץ! ער באַטראַכט די פאַרדאַנהטע יידן פון אונטן, די צעפלאַקערטע אויגן זייערע, זייער אַכצן און קרעכצן! אָבער דאָס, וואָס אים פאַרכאַפט און באַצויבערט, איז דער פור-פור - רויטער סאַמעטענער פרוכת, אויף וועלכן עס זענען אויסגעשטימט מיט גאָלדענע און זילבערנע פעדעס צוויי לייבן מיט פאַרדרייטע עקן און לאַנגע צונגען, וואָס שטעקן ארויס פון די צעפראַלטע מייַלער. די אויף צוויי פיס שטיי-ענדיקע לייבן האַלטן אויף די פאָדערשטע פיס לוחות מיט די עשרת הדברות אויף א פאָן מיט צעזימע שטערנדלעך ווי מגן - דורס - פאָלקסטימלעכע סינאַגאַלע אָרנאַמענטים.

...צווישן די צוקונפטיקע געראָטענע צייכענונגען פון לאזאר זין וועט זיין אויך די „פאָראַדיס“ – שול. אינאיינעם מיט זיין כאבע שרהם מעשיות פון דער תורה וועלן זיי ווירקן צום אויספורעמען זיין אינטערעס צו יידישער טע-מאטיק. זיין עמפינדלעכקייט און ליבע צו יידישער קונסט.

באלד וויער הייבט אָן מאָלן און צייכענען, באשעפטיקן אים קאָפּ-שטוריעס פון אלטע יידן, בכלל פאָרטעטן פון יידן.

אין דער דאָקומענטאלער סעקציע פון דער „פּעדעראציע פון יידישע קהי-לות“, אין דער סאָציאליטישער רעפּובליק רומעניע געפינען זיך א 40 ציי-כענונגען, וועלכע דער קינסטלער זין האָט געשאפן אין ישראל – אין די יאָרן 1935–1938. דאָס זענען ביבלישע דעמווערדיקייטן, היסטאָרישע מאָנו-מענטן, ביבלישע לאַנדשאפטן, ווי די חורבות פון שמעון בר יוחאים שיל, די הייל און דער קבר פון הלל, א שיל פון גליל, הר-הגלבוע, עמק, יהושפט – טאָל; סאָציאלע מאַטיוון; חלוצים, פאסטעכער, שומרים און אנדערע טיפן פון פאָלקס – מענטשן, וועלכע זענען אים באזונדערס צום האַרצן, ליב און נאָענט.

אן אנדערער עטאפּ אין לאזער זינס יידישער קונסטשאפונג זענען די 55 צייכענונגען (געפינען זיך אויך אין דער דאָקומענטאלער סעקציע פון דער „פּעדע-ראציע פון יידישע קהילות“), וועלכע דער קינסטלער לאזאר זין האָט געצייכנט אין די יאָרן 1942–1944, דיינו: פאָלקסאָרנאמענטיק אויף די מצבות פונעם בוקארעשטער אלטן בית – הקברות „סעוואסטאָפּאָל“ (אויפן באפעל פון די פאשיסטישע מושלים האָט מען זיי אריבערגעפירט אויפן נייעם בית-עולם, דערביי זענען דאָס רוב פון די מצבות פארניכטעט אָדער צעבראָכן גע-וואָרן). אָט די וויכטיקע ארבעט פון פיקסירן און אויפהיטן פאר דורות די אָר-נאמענטיק, די שניצעריי אויף שטיינערנע מצבות פון העכער דריי הונדערט יאָר, אלטע, אנאָנימע ווערק, טיפיש יידישע, פון אָריגינעלע יידישע פאָלקס – קינסטלער – האָט לאזאר זין דורכגעפירט מיט עקשנות, מיט ליידנשאפט, מיט אייפער און ליבע.

מיט זיינע צייכענונגען, טרייע גראפישע אדאָפּטאציעס, האָט לאזאר זין בולטער געמאכט די קונסט פונעם אוראלטן מצבה – קריצער, זיין צמזומ-דיקע, לאפידארע סימבאָליק.

קונסט מבינים שרייבן: „לאזאר זין (זינגער) האָט זיך אוועקגעשטעלט אויפן פלאץ פונעם אנאָנימען פאָלקסטימלעכן פאָרנייער זינגער, און פונקט ווי יע-גער, מיט דער זעלבער נאיווקייט ווי דער אמאָליקער גלויביקער, האָט ער אי-בערגעגעבן אין שטריכן און פאָרמען די איקאָנאָגראפיע פונעם פאָלקאָר.“

די באטייטיקסטע ארבעטן זיינע געהערן דער מאָלעריי. אין פּרילינג 1928 דעביוטירט לאַזאַר זין אין „אָפּיציעלן קונסטסאַלאָן“ פאַר מאָלעריי, גראַפיק און סקולפּטור. ער ציט אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט מיטן פּאַרטערט „א באַ-רג - אַרבעטער“. די קינסטלער מייסטערס, די באַרימטע זשאַן סטעריאדי און נ. ג. טאַניצא, טיילן אים צו די קונסטפּרעמיע פאַר דעביוטאַנטן א. ג. „אַנאַסטאַסיע סימו“. אין יאָר 1929 און 1930, אין זעלבן קונסט - סאַלאָן, האָט ער ווידער באַקומען פון דער סאַלאָן - זשורי פּרעמיעס פאַר זיינע קאַמפּאָזיציעס: ביי אַרבעטער, פּויעריס - טיפּן, לאַנדשאַפּטן כאַס שוואַרצן ים א. אַייניקע פון זיי געפינען זיך אין דעם מלוכהשן קונסט מוזיי פון דער סאַציאַליסטישער רע-פּובליק רומעניע, ווי אויך 150 אָריגינעלע צייכענונגען פון ג. זין געשאַפּענע צווישן 1920-1940, אין שטאַמפּען - קאַבינעט פון דער אַקאַדעמיע פון דער סאַציאַליסטישער רעפּובליק רומעניע. א ריי אַרבעטן און צייכענונגען מיט סאַ-ציאַלער טעמאַטיק, זענען פאַראַן אויך אין מוזיי פון געשיכטע פון דער פאַר-טיי און אַרבעטער - באַוועגונג אין רומעניע. רעפּראָדוקציעס פון זיינע צייכענונגען פון ייִדישן בעת - עלמין „סעוואַסאַפּאַל“, דער דריי הונ-דערט יאָר אַלטער בית - הקברות פון בוקאַרעשט, פּופּציק לפּי - ערך - זע-נען אין אַרכיוו פון „מוזיי פאַר געשיכטע פון דער שטאַט בוקאַרעשט“.

לאַזאַר זינס מאָלעריי צייכנט זיך אויס מיט איר קלאַרקייט פון דער ליניע און פאַרב, מיט זיין קרעפּטיקער צייכענונג און גוט - באַהערשטער קאַמפּאָ-זיציע, מיט זיינע סאַציאַלע טעמעס און ניכטערנעס, וואַרעמען קאַלאָריי.

ער איז אַ קעגנער פון אויבערפֿלעכלעכקייט און אימפּראַוויזאַציע. לאַ-זאַר זין איז אַ מיטגליד פונעם „פאַרבאַנד פון פּלאַסטיקער - קינסטלער“.

לאַזאַר זין (זינגער) איז געבוירן געוואָרן דעם 22-טן אויגוסט 1899 אין בוקאַרעשט. פאַר זיין קינסטלערישער טעטיקייט האָט ג. זין באַקומען אין 1968 דעם אָרדן „קולטור - פאַרדינסט“.

אַסתר (טיאַ) פּעליץ

די יונגע מאַלאַנטירטע מאָלעריין

אַ גאַנצן טאַג שטעקט אַסתרל ביים זיידן. דאָרט שטערט איר קיינער נישט, טוט זי וואָס זי וויל. זי שפּילט זיך מיט איר ליאַלקע, מאַכט די שול אויפּנאַבן, אָבסערווירט מינוטן - לאַנג דעם זיידן ווי ער אַרבעט זיין שניידעריי און מאַכט מענטשעלעך מיטן קרייך אויפן טיש אין שניידער- וואַרשטאַט. שעה ז

— לאנג שווייגט דער אָרעמער שניידער, כאָטש דאָס קלוגע אייניקל זיינס פרעגט שאַלֹת, — קינדערישע אָבער קלוגע. ער ענטפערט נישט, טוט זיך זיינס, ער איילט זיך תמיד אויסענדיקן א שטיקל ארבעט, שמערט זי אים נישט און שווייגט אויך.

אריבער א געוויסע צייט, זיצט זי שוין ביים ווארשטאט מיט א העפט פון ווייס פאפיר, צייכנט מיט א קויל קעפ פון שכנים, קונים, באקאנטע, וועלכע קומען אריין צו איר זיידן. דער שניידער כאפט אלע מאָל א קוק בנבכה צו די ציי-כענונגען, וועלכע טיא פינטלענדיק מיט אירע בלישטשענדיקע אויגן, פארטיקט אויס. און אין אָונט, ווען ער לייגט אוועק די ארבעט, באטראכט ער ערנסט אסתרלם פרווון. יעדן טאָג קומט אריין זיין שכן הערש, זיך זען מיט זיין אלטן, גוטן פריינד. דער אלטער בילדער — סוחר האָט באמערקט אז אסתרלם צייכנט נאטירלעך און פשוט. ווען איר פאָטער קומט זי אהיימנעמען, לויבט דער ביל-דער — הענדלער אסתרלם צייכענונגען און גיט צו:

— איך וואָלט דיך צוגערעדט, איציקל — אזוי רופט ער אסתרלם פאָטער — זאָלט איר אויסזוכן א לייטישן מייסטער, זי זאָל לער נען ווי סע געהער צו זיין די קונסט פון מאַלן און פון צייכענען. זי איז שוין א גרויסע — פופצן יאָר.

דער באקאנטער מאַלער, סצענאָגראַף און פעדאָגאָג פ. מאַקסי, מיט וועלכן אסתרלם פאָטער האָט זיך באראטן און אים געוויזן די צייכענונגען, האָט אויך באשטעטיקט איר טאלאנט און זי אויפגענומען נאָך א קורצער צייט אלס סטודענטקע אין דער „ידישער שול פאר קונסט“, וועלכע זי האָט פארענ-דיקט באַלד נאָך דער דער צווייטער וועלט — מלחמה, אין 1944 יאָר.

טיא פעלץ, די יונגע רומעניש — ידישע מאַלערין און גראַפיקערן, האָט צום צווייטן מאָל אויסגעשטעלט אירע ארבעטן. די אויסשטעלונג איז אויפגע-נומען געוואָרן מיט גרויס באגייסטערונג און צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט פון דער עפנטלעכקייט און פון דער קריטיק. מען האָט וועגן איר גערעדט אין רומענישן ראדיאָ, איר אויסשטעלונג איז געוויזן געוואָרן אין דער רומעניש-שער טעלעוויזיע, מיט פּאָזיטיווע אַפּשאַצונגען זענען ארויסגעטראָטן אָנגע-זעענע פּערזענלעכקייטן אין קינסטלערישן לעבן פון רומעניע.

מער ווי צוואנציק יאָר זענען אריבער זינט איר נאָמען און אירע צייכע-נונגען — מערסטנס פאָרטרעטן, ווי „מיין באבע“, קאָפּ-שטודיעס און אנדערע, האָבן זיך גענומען באווייזן אין דער ידישער פרעסע פון רומעניע. נאָך דער לעצטער וועלט — מלחמה זענען אירע ארבעטן געדרוקט געווען אין דער צענ-טראַלער פרעסע, ווי אויך אין אנדערע אויסגאבעס אין גאַנצן לאַנד.

שוין אלס 17 – יעריקע סטודענטקע אין דער „ידישער שול פאר קונסט“ האָט זי דעביזירט, איז עס קיין ווונדער נישט, וואָס היינט – זי איז געבוירן אין בוקארעשט דעם 31-טן יאנואר 1925 – האָט זי שוין הינטער זיך יאָרן פון זוכענישן און אויפטוען, וועלכע זענען אָנערקענט געוואָרן ביי איר ערשטער אינדוידועלער אויסשטעלונג אין יאָר 1958.

דעמאָלט האָט דער דיכטער און קונסט – קריטיקער מארטשעל ברעס-לאשו געשריבן „טיא פעלץ איז ווייט נישט קיין אָנהייבערן און איר אויסשטע-לונג פארסכהלט אן עטאפּ, א צייט פון זוכענישן און אויפטוען אין משך פון יאָרן“. ווייטער שרייבט ברעסלאשו: „דער הויפט – שטריך פון אונדזער קינסט-לערין איז בלי ספק, דער גרויסער נישט געזעטיקטער אינטערעס פאר דעם מען-משלעכן פנים, עס טיה אויספאָרשן און תמיד געפינען אין אים דאָס וועזנט-לעכע, דאָס עצמדיקע“.

אין דער צווייטער אויסשטעלונג ווילן מיר אונטערשטרייכן די ביילדער – ציקלען: „קינדער“, „פארגאנגענע צייטן“ און „פאשיסטישע גרוילן“.

אין „קינדער“ כאפט זי אויף דאָס נייע אין אויסזען און אין דער פסי-כאָלאָגיע פונעם קינד. מיט וויפל ליבע, פיינפיליקייט און הומאָר האָט זי גע-מאָלט די קלייניקע פנימלעך זייערע, די גרויס – צעפענטע אויגן פול מיט פרישקייט און נייגיר צו דער גרויסער וועלט, צום ביישפיל די ביילדער „פרי-לינג“, „די קינדער פון באטעני“ און אנדערע פון דעם ציקל. צערטלעכקייט, מיט הומאָר געפלאַכטן, שיינט ארויס פון אזוינע קינדער – ביילדער אירע, ווי „די זיצבאנק אין קינדער – גאָרטן“, „לייליקא“. מיט אייפער און געדולד האָט אסתר (טיא) פעלץ אויסגעפורעמט איר אייגנארט.

צום ציקל „פארגאנגענע צייטן“ געהערן „מאדאם אני“, „די שדכנטע“ „די גורל – ווארפערין“, „ביים אויפגעמען א דינסט“ און אנדערע, אין וועלכע די טאלאנטירטע קינסטלערן דעקט אויף מיט בייסנדיקער סאטירע די זיטן און אבערנאָיבנישן, די אוממענטשלעכע ארבעטס – באדינגונגען און אמאָליקן רומעניע. די רעאליסטישע מאָלערין און גראפיקערן פערמאָנט טעמפּערא-מענט, יוגנטלעכע געוואנטקייט און טיפע פארשטענדעניש פאר דער פסיכאָ-לאָגיע פון אירע פערסאָנאזשן. מען זעט עס, למשל, אין אזוינע שאפונגען אירע, ווי אינעם פאָרטרעט פונעם באקאנטן רומעניש – יידישן שרייבער י. פעלץ – איר פאָטער, אין ביילד „זונטיקדיקע פארווילונג“.

מיר שטרייכן אונטער די קוואַזיגראַטעסקע מענטשן – טיפאָלאָגיע, אין וועלכע, די באנאבטע קינסטלערין ווייזט ארויס נייגונג פאר פאָלעמיק, א הויש פאר לעבערלעכקייט, פארן האמעטנעם. די אקטיווע באטראכטונג פון מענטשן

ברענגט זי צו קאריקאטורזירן די קליינע חסרונות און גרויסע מידות רעות.

פון „מיין באבע“ און די אנדערע צייכענונגען אין דער צייט פון דער צוויי-טער וועלט - מלחמה (1942 - יאָר) ביז צו אירע נאָכמלחמהדיקע צייכענונג-געז, אילוסטראציעס פון ביכער, צייטונג - צייכענונג - רעפארטאזשן; און די ווערטפולע ארבעטן אויף קאלעקטיווע אויסשטעלונגען, זעט מען די עוואָלו-ציע, וואָס די קינסטלערין האָט דורכגעמאכט פאר די לעצטע צוואנציק יאָר, איר שעפערנישן וועג, דעם וועגס פון איר טעכניק, די אידעיש - קינסטלערי-שע פארטיפונג פון איר טעמאטיק.

צום ציקל „פאשיסטישע גרויזאמקייטן“ געהערן די צייכענונגען „טראנס-פאָרט“, „דער לעצטער וועג“ א. א. א. וואָס דערשיטערן מיט זייער טראגישער אויסדריקלעכקייט, מיט דער פסיכאלאגישער פארטיפונג און וואָרהאפטקייט, פון איר פלאסטישער שילדערונג פון דעם ווילקיר, באַרבארישע פייניקונג און פון דער אַטמאָספֿער פון יענע שוידערלעכע חורבן - יאָרן. א שטיק פון איר אייגענער נשמה לייגט אריין אסתר פּעלץ אין אַט די בילדער. „מאָלערס זענען היסטאָריקער אויף לייונט“ - האָט אַמאָל געזאָגט שְׁמַחַ מִכְּבָּעֵלֶם. די דאָזי-קע פּאַרמול קאָן פּולשטענדיק אָנגעווענדט ווערן צו אסתר פּעלצס ציקל „פאשיסטישע גרויזאמקייטן“.

די בוך - אילוסטראציעס פארנעמען א גרויסן פלאץ אין איר קינסט-לערישער טעטיקייט. זי שאפט די פאסיקע אַטמאָספֿער פארן בוך. די ווערק פון אָנגעזעענע רומענישע שרייבער זענען באַגלייט מיט איר טעמפּעראַמענ-פולער קינסטלערישער אינטערפרעטאַציע, מיט איר פּקחותדיקן פירוש פון ליטעראַרישן טעקסט.

אירע קינדער - בילדער פונעם ציקל „די ביענאלע 1962 פון דעם אַמא-טאָרן - טעאַטער“, זענען פול מיט עקספרעסיע. אזעלכע זענען די בילדער „יום - טוב“, „דערוואַסענע“. אין דעם ציקל, ווייזט זי אונדז פארשיידענע פיזיאָ-נאָמיעס, ספּעקטאַקולערע באַוועגונגען, פּרעכטיקע קאָסטימומען. אַלץ געלֶאָדן מיט לעבן, מיט ליבע און ליריזם, איז פול מיט חן און הומאָר.

אסתר פּעלץ צייכנט זיך אויס מיט איר בייסנדיקער סאַטירע, שאַרף קרי-טיש אויג, פּשטות און אמתדיקייט, געשמאַקפולער קאַמפּאָזיציע, וואַרעמען קאַלֶאָריט, מיט איר היינטצייטיקער סאַציאַלער טעמאַטיק. איר שאַפונג טראָגט דעם חותם פון א קינסטלער - א קעמפּער.

דער סצענאָגראַף, מאָלער און לערער פאר צייכענען

ישיבה הערש קאהאם

געבוירן איז ער אין דער מאָלדעוועשער קרוינשטאָט יאם, אלס זון פון מלכה — רייזע וועקסלער, די שוועסטער פון סאַציאַליסטישן טריבון און קדוש — מאַסס וועקסלער און פון קאהאם — זיין פאָטער, א בוכהאַלטער מיט וועלטלעכער בילדונג און פריינד פון כאַסאַנטן רומענישן מאָלער אַסטאַו באַנ-טשילע.

שוין אלס קינד, געבוירן איז ער דעם 14טן מאי 1902, האָט ישיבה הערש — קאהאם ארויסגעוויזן באַנאַבונג פאר צייכענען, וואָס ס'איז אים, געקומען צו דער האַנט. ער פלעג מאַלן בלומען, פייסאַזשן, קעפ פון מענטשן, חיות, פייגל. קאהאם, דער פאָטער, באַראַט זיך מיט זיין שול — חבר און נאָענטן פריינד באַנטשילע, וועלכער עצהט מען זאָל איינשרייבן ישיבע — הערשלען אין דער יאָסער „קאָנסערוואַטאָריע פאר שיינער קונסט“ ווו ער הייבט אָן שטודירן אין יאָר 1921.

זיינע לערער זענען געווען אַסטאַו באַנטשילע, קאַסטין וואַסילע און אַנ-דערע. אין 1928, האָט ער מיט אויסצייכענונג, פאַרענדיקט די קאָנסערוואַ-טאָריע, קונסט — אַקאַדעמיע. לעבן פון מאָלעריי אין יענע יאָרן, פאַר אַן אָנהיי-בער, אַן אַרעמער יידישער בחור דערצו, איז אַפילו אין חלום נישט געווען מיגלעך ישיבה הערש קאהאם טוט אלץ כדי צו לעבן פאר דער קונסט. ער מאַלט שילן אין יאם ווי לונגמא די שוסטערישע שיל און די פון סטראַדא קרוטשע, פון יאם און די פוטערמאַכער — שיל פון הוש, מאָלדעווע, און אַנדערע שילן.

גלייכצייטיק איז ער לערער פאר צייכענען אין די יידישע שולן פון יאם, אין דער שול „קולטוראַ, און „ניישאץ“. קרוב 30 יאָר, צווישן 1922 און 1951, אָן אויפהער, איז ער אויך לערער פאר טעכנישן צייכענען אין דער יאסער „אַרט — שולע“, פאר דער גאַנצער צייט פון איר עקסיסטענץ.

ישיבה הערש קאהאם ווי א סצענאָגראַף

אין יאסער יידישן מלכה טעאטער — פאר דער פופן סעקציע, ווי אויך פאר דעם רומענישן פופן — טעאטער פון יאם, שאפט ער פופן, דעקאָרן, קאָס-טוימען. פארן יידישן פופן — טעאטער מיט מער ווי צען ספעקטאַקלען האָט ער געשאפן די סצענאָגראַפיע א חוץ א צאָל ספעקטאַקלען אין רומענישן פופן טעאטער.

ווי א בוך — גראפיקער האָט ער אילוסטרירט דעם, „לערנבוך פאר יידיש“
ערשטער טייל פון דאפין און אייניקע ביכער פון יאסער לערער און שרייבער
יאָנאַס דאוויד.

אַלס געפאָנגענער אין לאַנער „וואַפניאַרקא“ האָט ישיבה הערש געשאפן
געראַטענע דעקאַרן מיט פּאַפּיר און פאַרבן פון סאַזשע אָדער צעריבענע
ציגל, צו די אימפּראָוויזירטע ספּעקטאַקלען אויף רומעניש און יידיש, געשרי-
בענע פון די געפאָנגענע, ספּעקטאַקלען וועלכע האָבן דערמוטיקט, אויפגע-
היט דעם גלויבן אין אַנדערע, שענערע צייטן.

זײַנע דעקאַראַטיווע מאָנאָגראַמען

ישיבה הערש קאהאם באַזונדערס אינטערעסאַנטע קינסטלערישע אַרבעט
אין די לעצטע יאָרן, הויז מאָלעריי, פּאַרטרעטן און פּייסאַזשן, איז געווען דע-
קאַראַטיווע מאָנאָגראַמען. קרוב 15000, (פּופּצן טויזנט) האָט ער געצייכנט. מער
ווי צוואַנציקערליי פאַרפֿלעכטונגען פון יעדן אות פון אַלף — בית, און פון
לאַטיינישן אַלפּאַבעט.

אַט די דעקאַראַטיווע מאָנאָגראַמען, האָבן לויט אונדזער באַשיידענער מיי-
נונג — אַ באַטייטיקן ווערט צוליב די פאַרשיידענע סטילן און אַרען פון
קייטלען די אותיות, יידישע און לאַטיינישע. די דערמאַנטע מאָנאָגראַמען גע-
הערן צו דער יידישער פּאַלקס-קונסט און רומעניע, ווייל דער קינסטלער
ישיבה הערש קאהאם, האָט זיך אינספּירירט אויך פון די אַלטע יידישע שניצער,
פון זייערע אָרנאַמענטאַלע אויסאַרבעטונגען פון האָלץ, פּאַפּיר, בלעך, אין
די שילן, היימען, אויך פון זילבערנע ריטועלע מכשירים און באַפּוצונגען,
פון יידישע גראַווירער און גאַלדשמידן, פּיין ציזעלירטע חפּצים, קונסט — חפּ-
צים, פון דער מאָלדעווע, רומעניע.

אויך האָב שוין דערמאַנט אז אין די אומגענטשעלעכע לאַנער — באַדינגונג-
געזען, אין וואַפּניאַרקא, האָט ישיבה הערש קאהאם געמאַלן מיט וואָס, און אויף
וואָס ער האָט געהאַט צו דער האַנט. אין מייזן רשות געפינט זיך אַ בויגן פּאַ-
פּיר מיט אַ בילד פון וואַפּניאַרקער לאַנער — לעבן, געצייכנט מיט אַ שוואַרצן
בליישיטיגט.

פון לאַנער אין ישיבה הערש קאהאם צוריק געקומען מיט אַ לונגען און
האַרץ — פעלער, וועלכע האָבן אים אַלע יאָרן געמוטשעט און אין אַ טאָג, ווען
דער הוימל האָט זיך צעוויינט מיט טייכן רעגן — טרערן, דעם 30-טן יוני 1969,
האָט ער אים געצוונגען ער זאָל זיך געזעגענען מיט אונדז, אויף אייביק.

מיר דערמאַנען אָפּט דעם באַשיידענעם, באַגאַבטן קינסטלער ישיבה הערש
קאהאם מיט כבוד און ליבע.

זוכצעטל

5	אריינפיר
	א מערקווירדיקער חכם
10	„ משה
46	„ פראַזאיקער
47	„ משה אלטמאן
52	„ יוסף בורג
56	„ חיים גאלדענשטיין
61	„ וואָלף טאמבור
74	„ ש'ם ראָמאן
77	„ דוד רובין
80	„ מאיר ריספלער
84	„ יחיאל שרייבמאן
	פאָזיע
87	„ יעקב גראַפער
94	„ א. אביון
99	„ רעלי בליי
103	„ לעאָן בערטיש
106	„ ישראל בערקאוויטש
	פובליציסטן און עסייסטן
111	„ משה לאָקס
115	„ א.י. קארא
121	„ שלום רובינגער
125	„ ה. טיקטין

ציגל צו א קונסט-היכל ..... ז. 131

- 132 „ ד'ר משה נאסטער אלס רעצענזענט פון יידיש טעאטער .. „
- 135 „ אקטיארן פון גאלדפארען - פארמאציע .. „
- 142 „ יידיש טעאטער אין דער קרוינשטאט יאס .. „
- 146 „ פארזעצערס פון דער גאלדפארען טראדיציע .. „
- 151 „ די יידישע רעזוי אין רומעניע .. „
- 158 „ יידישע קליינקונסט אין רומעניע .. „
- 162 „ גאלדפארענס „שמענדריק„ און „וולארוצו מאמעי“ .. „
- 166 „ זיידל יהודה העלמאן, אקטיאר, פובליציסט און לערער .. „
- 171 „ ריקו בלאו - פרוילעכמאכער .. „
- 174 „ דער עפיגראמיסט ב. שפונג .. „
- 177 „ ראזא זיגלער - אקטריצע .. „
- 180 „ סעווילא פאסטאר .. „
- 184 „ א לעבן פאר דער יידישער בינע - דינה קעניג .. „
- 192 „ סידי טאל .. „
- 196 „ סיירי נליק - ריפל .. „
- 200 „ מאנא ריפל .. „
- 203 „ רחל העלער - שאפירא .. „
- 206 „ איזא שאפירא .. „
- 210 „ פראנץ אוערבאך .. „
- 214 „ שמואל פישלער .. „
- 218 „ אברהם ניימארק .. „
- 222 „ אדריאן לופו .. „
- 224 „ א. בערקאוויטש .. „

עטנא-מוזיקאלאגן, פאלקלאָריסטן,

דיריגענטן, קאמפאזיטארן .. „ 229

- 229 „ דער אויפטו פון דער וויסנשאפטלערן קינסטלערן רות רובין
- 234 „ די רומעניש - יידישע וויסנשאפטלערן ד'ר גיזעלא סוליצעאנו
- 239 „ טעטיקייט פון קאמפאזיטאר לייב נחמן .. „
- 243 „ די פעדאגאגין - מוזיקערן דזשינא שאראנא - סאלאמאן .. „
- 245 „ חיים שווארצמאן .. „

מאָלער, גראפיקער, סקולפטאָרן	ז. 249
ר. יאָסיף (י. רויזנבלײט) מאָלער און גראפיקער	„ 249
לאזאר זין (זינגער)	„ 254
אסתר (טיא) פעלץ	„ 256
ישיבה הערש קאהאם	„ 260

לעקטאָר: שלום רובינגער
 מעכנישער רעדאקטאָר: שטעפאן לעפאיעוו

דערשינען אין 1979.
 טיראזש: 40 + 65 + 155
 פאָרמאט: 84 × 16/54
 טיפאָגראפישע בויגן: 16,5
 פארלאַג-בויגן: 10,21

באשטעלונג נומער: 339
 פאָליגראפישע אונטערנעמונג
 „13 מער דעצעמבער 1918“, בוקארעשט
 סאָציאליסטישע רעפובליק רומעניע.